șerban cioculescu

«D. Șerban Cioculescu a dat despre Caragiale una din cele mai bune biografii pe care le cunosc... Autorul prelucrează materialul pe care însuși în cea mai mare parte l-a scotocit pentru a ne presinta activitatea ziaristică, uitată cu desăvîrșire, a celui care nu avea vîrsta debutantului. Se vede pe lîngă literatura, pe care n-o știm deloc, a celor fără noroc, dar nu și fără talent, cît ni-a rămas necunoscut prin foi trecătoare, care se distrug pe încetul, din scrisul celor cu o reputație mare. În sfîrșit, în capitole bine alăturate se așează momente dintr-o viață pe care n-a putut-o domina marele scriitor și legături care adesea s-au desfăcut prea răpede, și din nestatornicia caracterelor.»

N. IORGA (*Cuget clar*, an. IV, nr. 35, 7 mart. 1940, p. 546—547)

Lei 5

editura minerva

687

șerban cioculescu

șerban cioculescu

viața lui i. l. caragiale

cultură generală

Coperta după un desen în cărbune de *I. Iser*

şerban cioculescu

viaţa lui i. l. caragiale

Ediţia a III-a

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI • 1972
EDITURA MINERVA • BUCUREŞTI

Textul ediției de față — revăzut în corectură de autor — este reprodus după volumul *Viața lui I. L. Caragiale* de Șerban Cioculescu, Editura pentru Literatură, București, 1969.

PREFAȚĂ

la ediția I (1940)

Dintre toate figurile noastre scriitoricești, nici una nu ispitește mai mult biografia decît aceea a lui Caragiale. Prin originalitatea temperamentului, cît și prin aspectele variate ale existenței, omul sugeră tot atîta, dacă nu mai mult decît însăși opera lui. Ca și Oscar Wilde, scriitorul român ar fi putut spune că și-a pus geniul în viață și numai talentul în operă. Zigzagurile vieții și risipa de spirit verbal, egoismul epicureu, cu înfrîngerile suferite, conștiința profesională și cinismul afișat sînt atîtea elemente care fac posibile interpretările unei biografii „literare", ca să nu spunem „romanțate". Caragiale își va găsi, firește, scriitorul de mare talent care să-i învie chipul. În prealabil, a trebuit să-și afle cercetătorul documentar. Sarcina nu era ușoară, deoarece anecdoticul și legenda s-au stratificat peste liniile existenței caragialiene, falsificînd-o. A desprinde datele reale din viața lui, verificînd cu strictețe snoavele scrise pe socoteala ei, înlăturînd fanteziile vinovate ale plăsmuitorilor profesionali, din nefericire adeseori acreditate, și restabilind adevărul, iată ceea ce ne-am propus. Este o chestiune de metodă, care ne-a cerut numeroase operații eliminatoare. Am avut de cercetat perioade din viața lui Caragiale cu totul necunoscute. Cîteodată n-am ajuns la rezultatele dorite. Ne facem o datorie să consemnăm lipsurile, în nădejdea că alții, mai norocoși, le vor umple. Astfel, din vremea revizoratului școlar al lui Caragiale, prin distrugerea arhivei ministeriale pe o în-

tindere de zece ani, n-am putut reconstitui activitatea sa, cîtă a fost. Autorul, scriind despre scrisorile anonime (*Opere*, IV, p. 68), pretinde că n-a făcut altă treabă ca revizor decît să dea urmare denunțurilor neresponsabile. Credem însă că în matricolele unor școli din circumscripțiile Neamțu-Suceava și mai ales Argeș-Vîlcea, necercetate, se pot găsi urmele revizorului. În registrele secției comerciale ale Tribunalului Ilfov n-am găsit, printre înscrierile de firme, întreprinderile lui Caragiale, ca berar. De aci deducem că nu s-a angajat cu capital. Se va aprecia dacă am greșit nedînd extensiune acestui soi de activitate a marelui scriitor, ca și funcțiunilor de la Regie, lăsîndu-le pe seama romancierilor viitori. Am acordat o dezvoltare deosebită capitolului gazetăriei, deoarece l-am socotit considerabil. Descrierea acestei activități, însoțită cu unele judecăți de valoare, nu ni s-a părut de prisos, deoarece este prea puțin cunoscută. Dimpotrivă, aprecierea operelor literare nu are ce căuta în cadrul unei biografii. Ne-ar fi fost plăcut să găsim, măcar în una din ascendențele lui Caragiale, o ramură românească. Datele biografice existente atribuiau acest caracter spiței sale materne. Aci se vădește însă insuficiența biografiei documentare de la noi. Din biblioteca noastră judiciară au fost cu totul necunoscute cele cîteva volume consacrate succesiunii Ecaterina Momolo Cardini, din citirea cărora s-ar fi desprins ușor arborele genealogic dinspre mama lui Caragiale, fiică și nepoată de negustori brașoveni companiști, de naționalitate grecească. S-a trecut așadar peste singurele date certe, afirmîndu-se că mama lui Caragiale a fost româncă din Brașov sau din Ploiești. De altă parte, s-a dat deplină crezare plăsmuirilor unui Minar, care născocise o întreagă ascendență paternă, stabilită în țară de pe la 1770. Nimeni nu s-a gîndit să caute actul de deces al lui Luca, de unde s-ar fi văzut că tatăl lui Caragiale s-a născut la Constantinopol, prin 1812. Numai după această dată a putut veni în țară bunicul patern al lui Caragiale. A trebuit să primim ca adevărată calitatea de bucătar domnesc a bunicului, sub domnitorul Ioan Caragea. În actele acestei domnii, publicate de V. A. Urechia, nu găsim pe bunicul lui Caragiale.

Un cercetător paleograf s-ar putea descurca mai ușor decît noi, amator de paleografie românească, în vraful de registre ale domniei lui Caragea, găsind eventual date inedite interesante. Este o sursă de izvoare pe care ne facem datoria să o indicăm. În arhiva comercială a „gremiului" negustoresc de la Brașov s-ar putea descoperi cîte ceva despre Luca Chiriac Caraboa, tatăl mamei lui Caragiale. Am găsit despre bunicul ei matern, Mihail Alexovici, urme numeroase în cartea d-lui prof. N. Iorga, *Acte românești și cîteva grecești din arhivele Companiei de comerț oriental din Brașov*. Deși ne-am fi putut mulțumi cu arătările din bibliografia procesului Momolo, ne-am urmat cercetările în arhiva orașului Brașov și în dosarele justiției, de la Arhivele Statului din București. Dintr-un dosar al unei alte succesiuni, cercetat de recenții biografi ai lui Caragiale, d-nii B. Jordan și Lucian Predescu, am cules date contrarii, anume că Luca n-a divorțat niciodată de soția lui, Caliopi, și că I. L. Caragiale n-a putut trece ca fiu legitim decît după starea civilă bisericească a actului de botez. Am restabilit ordinea cronologică a filiației urmașilor lui Ștefan, bunicul patern al lui Caragiale, după actele stării civile necercetate. În dosarele Teatrului Național, depuse la Arhivele Statului, l-am găsit pe tînărul I. L. Caragiale ca elev al clasei de declamație și mimică a lui Costache Caragiali și propus ca sufleor de M. Pascaly. Nu ne propunem însă a face inventarul tuturor contribuțiilor noastre documentare, mulțumindu-ne cu indicarea unora din izvoarele necercetate pînă la noi. Nu ne-am dat îndărăt în fața dificultăților, îndrăznind să căutăm pînă și în publicațiile lui O. Minar ceea ce este serios. Observînd că nu știe a interpreta decît documentele pe care le dă ca descoperiri, fără însă a le încredința vederii, și că este cu totul dezorientat de documentele autentice ce i-au fost încredințate, ca, de pildă, scrisorile dintre Veronica Micle și Eminescu (date spre publicare de fiica ei cea mare, Virginia Gruber), am fost în stăpînirea unui criteriu de autenticitate și am putut recompune un episod necunoscut. Așadar, nu am ocolit cu bună-știință nici una din

căile cercetării, deși nu le-am străbătut pe toate pînă la capăt. Ar fi trebuit să ne prelungim investigațiile și să întîrziem cu publicarea rezultatelor obținute ca să istovim cercetarea. De teama împrejurărilor nefavorabile, ne-am hotărît să dăm publicității lucrarea, pe care nu o socotim completă. Ne-am oprit asupra unei împărțiri a materialelor pe capitole, care nu satisfac desăvîrșit cronologia, îmbucîndu-se uneori epoci diferite. Ca să preîntîmpinăm acest neajuns, am dat o „cronologie", după care cititorul se va orienta cu ușurință în etapele vieții și producției lui Caragiale. Cercetarea noastră a tras foloase nebănuite din generoasa încredere cu care ne-a onorat d-na Alexandrina I. L. Caragiale, văduva marelui scriitor. D-sa ne-a pus la îndemînă toate scrisorile păstrate de Caragiale. Ne împlinim o datorie plăcută asigurînd-o și pe această cale de recunoștința noastră. Ca și cu prilejul publicării corespondenței dintre I. L. Caragiale și Paul Zarifopol, am fost îndatorați de bunăvoința deosebită a d-nei Ștefania P. Zarifopol; d-sa ne-a înmînat scrisori și fotografii, spre folosință. Primească și d-sa omagiul mulțumirii noastre. În tot timpul lucrării, am beneficiat de înțelegerea largă și răbdătoare a d-lui prof. Al. Rosetti, directorul Fundației pentru literatură și artă, despre a cărui tot atît de hotărîtoare, ca și discretă inițiativă nu se va putea spune niciodată îndeajuns. Această lucrare n-ar fi apărut fără îndemnurile d-sale. Îl rugăm să nu se sfiască de expresia recunoștinței noastre.

Cititorul se va întîlni la tot locul cu documente, integrate textului. Am socotit că acest procedeu este preferabil trimiterii la un „apendice". Deoarece sînt mai toate inedite, din arhive publice sau în păstrarea familiei Caragiale, își au prețul, înviorînd lectura prozei noastre, fără pretenții beletristice. Nepropunîndu-și să fie narativă, biografia pe care o prezentăm suferă uneori de caracterul dialectic, provenit din cercetarea unor date discutabile sau false. Urmărind adevărul asupra lui Caragiale, n-am putut înlătura uneori tonul polemic. Interzicîndu-și caracterul apologetic, biografia nu s-a ferit să aprecieze unele fapte, cu credința că nu a stăruit prea mult asupra lor. Am evitat să dramatizăm

existența unui erou al lucidității, care și-a croit singur soarta. Am căutat totuși, în treacăt, să înlăturăm unele date false ale conflictului dintre scriitor și realitățile noastre din care a răsărit. Sînt numai liniile indicatoare ale unei preocupări, căreia îi vom da un alt cadru, cîndva. Caracterul binefăcător, în ciuda unor prejudecăți tradiționale, al operei lui Caragiale, „pedagogia" ei nu se cădea dezbătută într-o lucrare de biografie.[1]

[1] S-au introdus în ediția a II-a (1969) a cărții de față următoarele noi capitole: *Revizor școlar*, *Un moment sentimental din tinerețe* și *Reporter judiciar ocazional.* De asemenea s-a îmbogățit cronologia și s-au adus unele retușe stilistice, precum și unele rectificări de date.

TABEL CRONOLOGIC

1812 Luca, fiul lui Ştefan şi al Mariei, se naşte la Constantinopol. În septembrie, domnitorul Ioan Caragea, plecînd cu firman, îl ia, probabil, pe Ştefan, în suita sa, ca bucătar.

1815 Se naşte la Bucureşti al doilea fiu al lui Ştefan, pe nume Costache, menit să joace un rol capital ca întemeietor al teatrului nostru, la Bucureşti, Iaşi şi Craiova. La 26 septembrie este botezată, la biserica grecească din Braşov, Ecaterina, a doua fiică a lui Luka Kiriac (Karaboa), negustor companist, şi a Elenei, una din fiicele bogatului comerciant Mihail Alexovici.

1816 Naşterea Ecaterinei, sora lui Luca şi a lui Costache.

1820 Îi urmează Anastasia.

1826 Se naşte cel din urmă dintre copiii lui Ştefan şi ai Mariei, Gheorghe (Iorgu), viitorul actor.

1838 La 10 iulie, căsătoria lui Luca sin Ştefan cu actriţa Caliopi sin Luxandra văduvă (Caloropolo), la Biserica Enei.

1851 La 12 decembrie, Costache Caragiali e ridicat la rangul de pitar (*Buletinul oficial* nr. 112).

1852 La 30 ianuarie, în zori, se naşte Ion, fiul lui Luca Caragiali şi al Ecaterinei, şi se botează la 7 februarie, în biserica din satul Haimanale, jud. Prahova (satul a primit în zilele noastre numele Ion Luca Caragiale); tatăl său funcţionează ca secretar al Mînăstirii Mărgineni, închinată Mînăstirii Sinai.

1859—1860 Ion îşi face instrucţiunea cu părintele Marinache, în curtea bisericii Sf. Gheorghe din Ploieşti, toacă la biserică şi trage clopotele „cu dragoste".

1860—1864 Urmează clasele primare, II-V, la Şcoala domnească din Ploieşti; în clasa a III-a primeşte înrîurirea institutorului Basil Drăgoşescu; domnul Unirii, Ioan Alexandru Cuza, le vizitează clasa şi este însoţit la plecare de toată şcoala pînă la bariera oraşului. La 28 iunie 1864, îşi ia certificatul de absolvire a cursului primar.

1864—1867 După ce absolvă probabil, în particular, clasa I gimnazială, urmează celelalte trei clase la Gimnaziul Sfinţii Petru şi Pavel din Ploieşti.

1867—1868 Poate că, după absolvirea gimnaziului, frecventează cursul clasei a V-a liceală la Bucureşti.

1868 Prin decret domnesc, Luca Caragea (*sic*) este numit, la 20 decembrie, supleant la Tribunalul Prahova.

1868—1870 Ion urmează clasa de declamaţie şi mimică a unchiului său, Costache, la Conservatorul din Bucureşti; este coleg cu George (Iorgu), unul din fiii lui Costache.

1870 La 28 martie transcrie pentru folosinţa unchiului său, Iorgu, melodrama originală a acestuia, *Fiul pădurii sau Moartea haiducului Tunsu.* Este numit, la 20 iunie, copist la Tribunalul Prahova. Ia parte, la 8 august, la mişcarea revoluţionară a lui Alexandru Candiano-Popescu şi se distinge încingîndu-se cu sabia unui subcomisar de serviciu, care o uitase în cui. La 10 septembrie, moartea lui Luca, după o zăcere de o lună sau două, de hidropizie. Părăsindu-şi serviciul din acea zi, Ion este destituit la 24 octombrie.

1871—1872 După propunerea lui Mihail Pascaly, concesionarul Teatrului Naţional din Bucureşti, este numit al doilea sufleor şi copist. Nu se ştie cîtă vreme funcţionează în această calitate.

1873—1875 Colaborează la *Ghimpele,* o dată cu iniţiale (*Şarla şi ciobanii,* fabulă antidinastică), apoi cu semnătura *Car.* şi *Palicar.* Numele întreg îi apare la publicarea poemei *Versuri* în *Revista contimporană* de la 1 octombrie 1874.

1875—1876 Din martie în ianuarie, girant responsabil la *Alegătorul liber,* organul opoziţiei liberale.

1876—1877 Din toamnă pînă în primăvară, corector la *Unirea democratică,* ziarul grupării tinerilor liberali cu acelaşi nume. În mai-iunie 1877, redactează în întregime revista umoristică *Clapo-*

nul. De la 25 august la 1 septembrie 1877 scoate, împreună cu Frédéric Damé, ziarul *Naţiunea română*, suprimat pentru că a dat ştirea falsă a căderii Plevnei. În decembrie apare *Calendarul Claponului*.

1877—1878 În decembrie şi ianuarie, strălucita serie de foiletoane *Cercetare critică asupra teatrului românesc*, în *România liberă*, semnată *Luca*. Din februarie, colaborează la *Timpul*, chemat de Eminescu. La 21 mai, succesul reprezentaţiei, la Teatrul Naţional din Bucureşti, cu tragedia în versuri *Roma învinsă* de D. Parodi, în traducerea lui Caragiale, unanim elogiată (numele traducătorului nu apare pe afiş). La 26 mai începe să frecventeze şedinţele bucureştene ale „Junimii", la Titu Maiorescu. În august-octombrie traduce pentru Teatrul Naţional *Hatmanul* de Paul Déroulède şi corectează traducerea actorului Ion Panu, după piesa *Juneţa lui Mirabeau* de M. Aylic-Langlé. Poate că din aceeaşi vreme datează traducerea piesei lui Scribe *Une camaraderie*. Maiorescu îl introduce şi la d-rul Kremnitz, cumnatul său, şi îl ia pe socoteala lui la a XV-a aniversare a „Junimii", la Iaşi, cu care prilej, la 12 noiembrie, Caragiale citeşte, înainte de banchet, *O noapte furtunoasă sau Numărul 9*. Junimiştii recunosc în tînărul autor o nădejde a literaturii noastre dramatice. *Calendarul pentru toţi românii* pe anul 1879, scos de N. D. Popescu (Nedea), dă, cu prilejul intrării ostaşilor români în capitală, *Întoarcerea victorioasă*, „himn vocal şi instrumental, poezia de I. L. Caragiali, muzica de El. Bianchi. — Editura Gebauer".

1879 La 18 ianuarie, întîia reprezentaţie a comediei numite. O nepoată a lui N. Bălcescu, Olga, viitoarea d-nă Gigurtu, a consemnat într-o scrisoare „tracul" autorului la premieră şi masa oferită de Titu Maiorescu după reprezentaţie în cinstea tînărului dramaturg. Peste trei zile, piesa se joacă din nou, cu modificări aduse de Ion Ghica, directorul general al teatrelor, fără consultarea autorului. După incidentul ce are loc, la sfîrşitul reprezentaţiei, între Ghica şi Caragiale, piesa este scoasă de pe afiş (unde iarăşi nu figura numele autorului). Titu Maiorescu îl ajută la redactarea corespondenţei de protest pe lîngă comitetul teatral şi către Ion Ghica. La 11 februarie dejun la Titu Maiorescu în cinstea celebrului actor italian Ernesto Rossi, cu participarea lui Caragiale. Într-o polemică cu Frédéric Damé, Eminescu relevă, la *Timpul*, semnificaţia tipologică a lui Rică Venturiano (8 aprilie 1879). De Paşti, Maiorescu îl duce, pe cheltuiala lui, la Viena, unde asistă, printre altele, la spectacolul feeriei *Visul unei nopţi de vară* la Burgtheater. În acelaşi an, lectura comediei *Conu Leonida faţă cu reacţiunea*, în casa lui Titu Maiorescu. La seratele literare din casa acestuia, Caragiale improvizează aforisme. *O noapte furtunoasă* apare în *Convorbiri literare*, cu o respectuoasă dedicaţie către Titu Maiorescu.

1881 La 30 februarie, Caliopi, septuagenară, aproape oarbă şi oloagă de un picior, cere un ajutor şi obţine de la direcţia Teatrului Naţional o pensie lunară de 20 de lei. După trei ani de colaborare anonimă şi neremarcată, Caragiale se retrage de la *Timpul*, înainte de 7 iulie, cînd

cere un modest ajutor bănesc învăţătorului D. Scureiu. În octombrie e numit cu decret regal, la recomandarea ministrului V. A. Ureche, revizor şcolar pentru circumscripţia districtelor Suceava şi Neamţu, în locul lui Scipione I. Bădescu, trecut ca provisor la Internatul Liceului din Iaşi. În decembrie, Eminescu află de la acelaşi Bădescu despre recenta legătură dintre Caragiale şi Veronica, cu care poetul se împacă.

1882 În februarie, Caragiale este mutat, la cerere, în circumscripţia Argeş-Vîlcea. La cursurile de vară cu învăţătorii circumscripţiei sale, Caragiale face cîte o strălucită lecţie-model de aritmetică şi de română. În toamnă, este înlocuit cu alt revizor.

1883 La 18 februarie, întîia reprezentaţie a comediei *Soacră-mea Fifina* (scrisoare dezamăgită din 20 februarie, pe această temă, a lui G. Bengescu către Iacob Negruzzi). Comitetul Teatrului Naţional din Iaşi, prezidat de Iacob Negruzzi, îl numeşte director de scenă, la 23 februarie ; Caragiale nu primeşte. Din februarie în aprilie „rabia" amoroasă a scriitorului pentru „Fridolina", Leopoldina Caudella de la Iaşi, vara compozitorului, cu gînduri matrimoniale şi ameninţări de sinucidere. În vară, ca agent de asigurări al societăţii „Naţiunea", bate drumurile pentru a colecta înscrieri.

1884 1 martie, prima reprezentaţie a operei bufe *Hatmanul Baltag,* scrisă în colaborare cu Iacob Negruzzi. 17 martie, la şedinţa „Junimii", în prezenţa lui Alecsandri, îşi mărturiseşte agresiv preferinţa pentru poeziile lui Eminescu. Funcţionar la Regie. La 6 octombrie citeşte la aniversarea „Junimii", la Iaşi, O *scrisoare pierdută.* Însoţit de Titu Maiorescu, citeşte noua comedie la Palat în ajunul premierei. La 13 noiembrie, în prezenţa reginei, prima reprezentaţie a *Scrisorii pierdute,* cu un succes extraordinar ; autorul a fost chemat de două ori la rampă ; piesa are unsprezece reprezentaţii consecutive. La începutul lui decembrie, comedia, „cumplit de prost jucată", după aprecierea lui Vlahuţă, la Iaşi, place totuşi.

1885 La 12 martie, naşterea lui Mateiu, fiul natural al Mariei Constantinescu, funcţionară la Regie, cu Caragiale, care îl declară la oficiul stării civile. 8 aprilie, reprezentaţia comediei *D-ale carnavalului* (premiată la 25 ianuarie de un juriu compus din Alecsandri, Hasdeu, Maiorescu, V. A. Ureche, C. Cantacuzino, C. I. Stăncescu şi Gr. Ventura), fluierată la premieră, datorită unei cabale organizate de cronicarul dramatic D. D. Racovitză-Sphinx. În iunie-octombrie, articolele literare şi politice la *Voinţa naţională,* condusă de N. Xenopol, directorul de cabinet al lui Ion C. Brătianu. La 9 noiembrie moare în Bucureşti Ecaterina, văduva lui Girolamo Momolo Cardini şi bogata vară primară a mamei lui Caragiale, care moşteneşte a şasea parte din avere, în valoare totală de trei-patru milioane.

1887 La Sibiu, în „Biblioteca poporală a Tribunei", apare *Roma învinsă.* Melomanul, fervent beethovenian, primeşte să facă parte din Asociaţia „Prietenii lui Richard Wagner", filială bucureşteană a centrului münchenez „Wagner-Ve-

rein“, prezidată de compozitorul și dirijorul Eduard Wachmann.

1888 La 3 iunie, decesul Ecaterinei L. Caragiale. Cu decret regal, I. L. Caragiale este numit director general al teatrelor, în locul lui C. I. Stăncescu, demisionat ; decretul are data de 2 iulie, dar numirea are caracter retroactiv, de la data de 26 iunie. Printr-o *Scrisoare*-program, datată 28 august, directorul general răspunde criticilor ce s-au rostit împotriva lui, înainte de a-l aștepta la lucru. În septembrie organizează reprezentațiile teatrale de la Sinaia, în cinstea principelui de Walles, viitorul Eduard VII, și primește decorația „Steaua României“ în gradul de cavaler. La 1 octombrie, deschiderea stagiunii Teatrului Național cu *Manevrele de toamnă*, localizare de Paul Gusty după *Krieg im Frieden*, comedie de G. Moser ; mare succes de regie. Insuccesul dramei *Fata domnului Fabricius* de Adolph Wilbrandt, în traducerea lui Paul Gusty. *Vicleniile lui Scapin*, cu Iulian și Hagiescu, obțin un adevărat succes. Prin căderea tragediei *Regele Lear*, cu Iancu Petrescu, direcția trebuie să renunțe la repertoriul dramatic și să continue cu un repertoriu exclusiv comic, deoarece trupa e compusă din numeroși actori de comedie, dar duce lipsă de actori dramatici, prin retragerea lui C. Nottara, Gr. Manolescu și a Aristizzei Romanescu.

1889 La 7—8 ianuarie, căsătoria civilă și religioasă a lui Caragiale cu d-șoara Alexandrina Burelly, fiica arhitectului Gaetano Burelly. În timpul călătoriei de nuntă, direcția interimară, încredințată lui D. R. Rosetti-Max și lui N. Petrașcu, membri în comitetul teatral, readuce pe actorii plecați. La 5 mai Caragiale demisionează, după o stagiune foarte criticată, și este înlocuit prin Gr. C. Cantacuzino. În mai, apariția volumului de *Teatru* în editura Librăriei Socec (în prefață, studiul lui Titu Maiorescu despre *Comediile d-lui I. L. Caragiale*). La 10 iunie se întrunește consiliul de curatelă al lui Eminescu, instituit de Tribunalul Ilfov, secția II civilă-corecțională, la cererea prim-procurorului G. A. Mavrus, pe baza raportului d-rilor psihiatri Suțu și Petrescu. Consiliul e alcătuit din Titu Maiorescu, D. Laurian, Ștefan Mihăileanu, M. Brăneanu și I. L. Caragiale. După concluzia lor, boala cere neapărat interdicția și numirea unui tutor pentru primirea pensiei viagere de stat și îngrijirea cuvenită pacientului. La 19 iunie, după decesul acestuia, Tribunalul dispune închiderea dosarului (nr. 645). La moartea lui Eminescu, Caragiale publică articolul *In Nirvana* și intră în comitetul pentru ridicarea monumentului marelui poet, alături de Maiorescu, Th. Rosetti, I. C. Negruzzi, N. Mandrea, A. Chibici-Rîvneanu, dr. Neagoe, M. Brăneanu și N. Săveanu. Din iunie în octombrie, colaborare politică și literară la ziarul junimist *Constituționalul*, sub semnătura *C.* și cu pseudonimele *Falstaff*, *Zoil*, *Nastratin* și *Hans*.

1890 La 3 februarie, premiera dramei *Năpasta*, cu insuccesul Aristizzei Romanescu în rolul Ancăi ; cronică favorabilă de N. Iorga, în *Lupta* de la 18 februarie. Piesa apare în Editura Haimann și este dedicată d-nei Ana T. Maiorescu. La 2 august moare la „Domnița Bălașa“ asilana

Caliopi Caragiali, văduvă, în vîrstă de 75 de ani. Profesor de istorie la clasele I-IV la liceul particular Sf. Gheorghe.

1891 Încearcă fără folos terenul pentru a se stabili cu familia la Sibiu, oferindu-şi „Astrei" serviciile ca profesor de franceză. Memorabila şedinţă a Academiei Române, de la 14 aprilie; după raportul defavorabil al lui Hasdeu şi apărarea lui Iacob Negruzzi, rechizitoriul lui D. A. Sturdza şi votul de respingere al volumelor *Teatru* şi *Năpasta,* prezentate pentru premiul I. Heliade Rădulescu (20 voturi contra şi 3 pentru). Opera teatrală a lui Caragiale este învinuită de imoralitate şi tendinţă antinaţională.

1892 Scrie la 21 martie profesorului Ioan C. Panţu din Braşov, interesîndu-se dacă s-ar putea stabili în acel oraş, el dînd lecţii de franceză şi de română „pentru începători în familii", iar soţia lui „de limba engleză, franceză şi de piano". Un „exil voluntar" i-ar da „multă energie de lucru", ca să întreprindă „o lucrare mai largă", pentru care ar fi adunat „material destul". La 9 mai, conferinţă la Ateneu cu titlul *Gaşte şi gîşte literare,* împotriva „Junimii"; conferinţa şi articolul *Două note* atrag ruptura cu Titu Maiorescu şi încetarea colaborării la *Convorbiri literare.* Revista muzicală *Doina* anunţă la 18 octombrie un roman al lui Caragiale, în lucru, cu titlul *Patria şi familia.* Apariţia volumelor *Note şi schiţe,* la Sfetea, şi *Păcat, O făclie de Paşte, Om cu noroc, 3 novele,* la Göbl.

1893 La 22 ianuarie, Caragiale vinde fraţilor Şaraga din Iaşi dreptul de a-i retipări teatrul. De la 24 ianuarie de 23 iunie, apariţia revistei umoristice *Moftul român,* cu Anton Bacalbaşa prim-redactor. La 9 mai, conferinţă la Clubul muncitorilor despre *Prostie şi inteligenţă,* cu aluzii împotriva lui Maiorescu. La 2 iulie se naşte Luca I. Caragiale (în iarna trecută, Caragiale pierduse două fetiţe, în vîrstă de un an şi jumătate şi de două luni, răpuse de tuse convulsivă). În noiembrie, Caragiale deschide, în asociaţie cu Mihalcea, o berărie în str. Gabroveni; Anton Bacalbaşa, în numărul literar al *Adevĕrului,* anunţă la figurat decesul scriitorului; Alexandru Macedonski, în *Românul* învinuieşte guvernul de nepăsare faţă de împrejurările ce silesc pe un fost director general al teatrelor, scriitor de talent, să deschidă o berărie. Se anunţă în *Adevĕrul literar* de la 14 noiembrie că va apărea în Editura Şaraga din Iaşi volumul *Nuvele şi mofturi* de I. L. Caragiale. La 19 noiembrie, fraţii Şaraga somează prin portărei pe autor să depună manuscrisul celor două volume de *Teatru.* La 1 decembrie e primit — ca antreprenor al Tunelului Caragiale, în Gabroveni — în „Societatea internaţională a chelnerilor din Bucureşti" (din care este exclus, la 12 ianuarie 1895, pentru neplata cotizaţiilor).

1894 La 1 ianuarie, apariţia revistei *Vatra,* sub conducerea lui Slavici, Caragiale şi Coşbuc. La *Starea civilă, Mişcarea populaţiei* pe ziua de 8 februarie, se anunţă decesul, printre alţii, al lui Iorgu Caragiali, în vîrstă de 68 de ani. În acelaşi sens, un anunţ de două rînduri în

Românul de la 11 februarie, la rubrica *Știrile zilei.* În februarie, *Teatrul,* la Iași, frații Șaraga. Desfăcut de Mihalcea, Caragiale deschide în mai „Berăria Academică *Bene-Bibenti*", în str. Sf. Nicolae din Șelari nr. 2. La 30 mai, nașterea Ecaterinei I. Caragiale, actuala d-nă P. Logadi. În august, o parte din presă răspîndește versiunea unui proces ciudat, după care un cămătar care i-ar fi împrumutat lui Caragiale 70 de lei în 1874 ar cere, cu dobînzi compuse, conform clauzelor contractuale... 160 000 de lei (Tribunalul de Ilfov a respins contestația creditorului, care a trebuit să se mulțumească cu 140 de lei).

1895 Din primăvară pînă în iarnă, Caragiale conduce restaurantul din gara Buzău. După o reprezentație neautorizată a comediei *O scrisoare pierdută,* la 20 aprilie, la Teatrul Național din București, Caragiale introduce acțiune în daune la Parchetul de Ilfov, sub motiv că actorii, compunîndu-și figurile după „chipurile unor persoane onorabile și înalt puse în societate", ar fi făcut o „bufonerie" dintr-o lucrare de artă „cu intenția de a înfățișa într-un mod mai durabil tipuri ideale". În septembrie, se înscrie în partidul radical de sub conducerea lui G. Panu. La 18 noiembrie, P. P. Negulescu scrie către Simion Mehedinți că a obținut de la Maiorescu să se ceară colaborarea lui Caragiale la *Convorbiri literare,* fără reluarea însă a relațiilor personale dintre critic și autorul articolului *Două note ;* acesta nu acceptă formula. În noiembrie-decembrie scrie fără semnătură sau cu iscăliturile *Ion și i.,* la organul liberal *Gazeta poporului,* făgăduindu-i-se direcția *Monitorului oficial* (anunțată ca fapt împlinit în *Constituționalul* de la 20 decembrie). Ziarul anunță, la 12 noiembrie, apariția unei „reviste populare", *Nea Ion,* sub conducerea lui Caragiale și cu Jiquidi, desenator ; proiectul nu se realizează. Răceală în relațiile dintre Tony Bacalbașa și Caragiale, care acceptă să fie martorul părții adverse — un necunoscut Bogdanovici — într-un duel cu fostul redactor-șef de la *Moftul român,* situație spiritual concretizată de Tony cu calamburul : „Exumoristul a încercat să devie *omorist*" (*Moș Teacă,* 17 dec.). La 30 decembrie (11 ian. st. n.,) se reprezintă la Cernăuți *Năpasta,* în traducerea lui Adolf Last, cu titlul *Unheil.*

1896 Se anunță că la 24 ianuarie va apărea „negreșit" *Prostia română,* revistă ilustrată, „hebdomadară deocamdată", redactată de un comitet avînd ca secretar de redacție pe I. L. Caragiale. Din ianuarie în aprilie, colaborează sub pseudonimele transparente *Ion* și *Luca* la revista umoristică a d-rului Alecu Urechia, *Lumea veche.* În organul lui G. Panu, *Ziua,* Caragiale scrie fără semnătură, din februarie în martie, articole politice, un reportaj la moartea lui Odobescu, și cu inițiala *L.,* strălucitul reportaj *Culisele chestiunii naționale* (apărut și în broșură). În martie, urmează pe G. Panu, înscris cu cîțiva din partizanii săi în partidul conservator. Ziarul *Civilisația* de la Buzău face la 24 martie darea de seamă a conferinței despre *Prostie,* ținută de Caragiale la 15 martie în acel oraș „în fața unei colosale adunări". Cîteva articole în *Adevĕrul,* semnate *Luca,* la rubrica *Cronica de joi.* În aprilie apar *Schițe ușoare,* în „Biblioteca pentru toți", nr. 58.

Din aprilie în iunie, conduce, din însărcinarea lui N. Filipescu, *Epoca literară*, ca supliment al ziarului politic *Epoca*; St. O. Iosif îi servește ca secretar de redacție, scriind sub dictarea lui Caragiale compuneri ca *Poetul Vlahuță*. În septembrie cere lui N. Gane, primarul Iașilor, direcția Teatrului Național, reclădit după incendiu și în faza de reorganizare; fiind refuzat, solicită în derîdere postul de intendent și apoi de controlor. În octombrie-noiembrie, scrie la *Sara*, ziarul conservator din Iași, sub semnătură, *Cronica de joi*, cu caracter literar și politic. De la 15 noiembrie la 13 aprilie anul următor, publică în *Epoca* o serie de editoriale politice, săptămînale.

1897 În tipografia „Epoca" apare fără semnătură, într-o broșură minusculă, *Sfînt-Ion, baladă haiducească*, cu data tipăririi 27 februarie și a compunerii 1890. La 27 aprilie conferință la Iași, cu titlul *Păreri literare*, în folosul ridicării monumentului lui Al. Lahovary; se remarcă lipsa junimiștilor; aceeași conferință la Craiova și Turnu-Severin. Articole redacționale în *Epoca* (unde continuă colaborarea literară), la 18 și 24 mai, cu prilejul grelei boli a principelui moștenitor Ferdinand. *Opinia* de la 29 iunie anunță pregătirea unui volum de versuri ale lui Caragiale; *Flori otrăvite*, unde ar fi urmat să intre parodiile macedonskiene din *Moftul român*. La o întrunire publică studențească, la 28 septembrie, Caragiale rostește fraza: „Românii subjugați ne sînt indispensabili ca aerul" și-și afirmă bucuria că politica a dispărut la „Liga culturală". Plecat de la *Epoca*, scrie cîteva articole la *Drapelul*, în noiembrie-decembrie. În cursul anului apar volumele: *Schițe*, Șaraga; *Notițe și fragmente literare*, „Biblioteca pentru toți", n-rele 121—122; *Calendarul Dacia* pentru anul 1898.

1898 De la 29 ianuarie la 3 martie, importantă serie de articole despre criza Teatrului Național din București în *Evenimentul* de la Iași, dar fără a trage concluziile promise. Se anunță lecturi ale lui Caragiale la Ateneu, la 2 martie, în cadrul conferințelor inițiate de Societatea „Ileana" (președinte Al. Bogdan-Pitești, secretar Ion Theo-Tudor Arghezi). Ecouri în *Epoca*, la 24 și la 26 martie, despre sănătatea lui Caragiale. La 7 septembrie, somație prin portărei, interzicînd Teatrului Național din București reprezentarea pieselor sale, urmată de împăcare (director-general P. Grădișteanu). La 29 septembrie, fără calitate, dar sub îndemnul prieteniei, obține din partea comitetului teatral înaintarea lui I. Brezeanu ca societar clasa a II-a și redactează cu mîna sa procesul-verbal. La 22 octombrie, conferință la Constanța despre *Seriozitate*, în folosul cercului literar „Ovidiu". Într-un interviu al lui I. Brezeanu, în *Adevărul* de la 31 octombrie, se vorbește de „noua piesă" a lui Caragiale, în care actorul va juca; această piesă nu a fost scrisă.

1899 Ia parte la 30 ianuarie la banchetul oferit lui Hasdeu din inițiativa lui C. G. Dissescu și toastează pentru sărbătorit. La 1 februarie se reprezintă la Teatrul Național din București *100 de ani, revistă istorică națională a secolului XIX, în 10 ilustrațiuni*, piesă comandată și premiată, în care autorul nu aduce mai nici o

contribuţie personală, înlesnind texte literare străine. Registrator clasa I în administraţia centrală a Regiei monopolurilor statului, prin decret regal, la 8 iunie. *Floare-albastră* de la 15 iunie anunţă în pregătire o mare piesă în 5 acte, de Caragiale, cu titlul *Rotativa* şi cu subiectul din moravurile presei noastre. La 8 septembrie, o trupă bucureşteană, sub conducerea lui I. Armăşescu, „artist laureat“, joacă la Brăila, cu titlul *Nea Nae,* „comedie bufă în 4 acte“ — fără nume de autor — cu aceleaşi nume ale personajelor, *Noaptea furtunoasă.* Autorul deposedat protestează în *Epoca* de la 14 septembrie. De la 27 septembrie şi în anul următor, la *Universul,* din îndemnul lui Cazzavillan, seria de *Notiţe critice,* care va da materialul volumului *Momente.* Numit în comitetul teatral ca reprezentant al primăriei, de către Barbu Delavrancea, Caragiale indispune direcţia prin articolul despre *Teatrul Naţional,* de la 19 noiembrie. În *Teoria dramei,* cu un tratat introductiv despre Frumos şi Artă, Braşov, dr. Josif Blaga, profesor, analizează comedia *Conu Leonida faţă cu reacţiunea* şi dă, în § 55. *Ideea dramei în spiritul poetului,* declaraţii ale lui Caragiale despre modalitatea creaţiei sale dramatice. Eşuarea unor noi tratative de reluare a colaborării la *Convorbiri literare.*

1900 Ca membru în Comitet, sprijină primirea poemei dramatice *O sărutare* de I. Petrovici. Supune la 30 iunie lui Barbu Delavrancea, primar al capitalei, înfiinţarea unui teatru popular şi a unei mari orchestre comunale într-un local propriu. Proiectează să deschidă la Iaşi „Berăria Caragiale“, în asociaţie cu Gh. Popa Radu, viitor controlor fiscal. Face parte din comitetul de sărbătorire a 500 de ani de la naşterea lui Gutenberg, vorbeşte la 11 iunie la congres şi la banchet şi semnează, alături de Delavrancea, I. Weiss, C. P. Conduratu şi Al. Ionescu, telegrama către primarul din Maienţa.

1901 În *L'Indépendance Roumaine* de la 29 ianuarie, poetul Cincinat Pavelescu relevă despre Caragiale că „trebuie să muncească şapte ore pe zi ca să cîştige 400 de lei sau să scrie pentru *Universul* cronici plătite cu 25 de lei bucata“. Un grup de prieteni sărbătoresc, printr-un banchet, la 23 februarie, 25 de ani de activitate literară a lui Caragiale ; vorbesc Take Ionescu şi Delavrancea ; Hasdeu îi trimite o felicitare foarte elogioasă şi prietenească ; înaintea banchetului a fost tipărit un număr festiv şi unic, de revistă, cu titlul *Caragiale.* Evenimentul este sărbătorit şi la Ateneu, Caragiale fiind membru în comitetul instituţiei culturale, în cadrul căreia a făcut şi va mai face numeroase lecturi, dîndu-şi concursul şi la cîteva şezători sau serate artistice în scop de binefacere. Pus în disponibilitate, la data de 1 aprilie, pentru economii bugetare, de şeful guvernului, Dim. A. Sturdza, ca ministru de finanţe. De la 1 aprilie la 18 noiembrie, seria a II-a a revistei *Moftul român.* În primăvară, Caragiale deschide „Berăria cooperativă“, în Piaţa Teatrului, în fostul local al Cofetăriei Fialcowski. La 10 octombrie apare la Socec volumul *Momente,* despre care G. Ranetti spune : „nu Momente, Monumente !“ În aceeaşi săptămînă, după lichidarea „Berăriei cooperative“, Caragiale deschide berăria „Gambrinus“, în Piaţa Teatrului Naţional, cu bere

de Azuga. În format-32, *Două bilete pierdute* (titlul definitiv *Două lozuri*). La 18 decembrie, Caragiale intentează acțiune în calomnie lui Const. Al. Ionescu (Caion), care a publicat în *Revista literară* două articole cu acuzări de plagiat, sprijinite pe născocirea unui dramaturg ungur, István Kemény, și a unei piese, copiată în *Năpasta*. În cursul lunii decembrie apare *Calendarul Moftului român 1902* de I. L. Caragiale. Cu prilejul revelionului, patronul oferă vizitatorilor broșurica in-32 *Mitică*, tipărită „în editura berăriei Gambrinus" și „cu urări de Anul nou 1902".

1902 Curtea cu jurați din Ilfov, la 11 martie, condamnă în lipsă pe Caion la închisoare corecțională de trei luni, cinci sute lei amendă și zece mii daune-interese ; Delavrancea a reprezentat cu strălucire partea civilă. La 23 martie, comisiunea de premii a Academiei Române respinge de la Premiul Năsturel Herăscu — cu 5 voturi contra 2 — volumul *Momente* propus de Dimitrie C. Ollănescu (Ascanio). Reprezentată la Secessions-Theater din Berlin, în aprilie, sub titlul *Anca*, în traducerea lui Adolf Last, drama *Năpasta* s-ar fi bucurat, după *Berliner Tageblatt*, de un „succes superficial", datorit „trucurilor naturaliste", iar *Lokalanzeiger* precizează că „aplauzele numeroase de la sfîrșit erau mai mult pentru actori decît pentru operă" — impresie împărtășită și de organul socialist *Vorwärts*. În iunie se depune *Năpasta*, într-o versiune semnată Hortense Pasquier, la Teatrul Antoine. Se sugeră reprezentarea dramei și în Rusia, de compania doamnei Javorska. În opoziție, Caion este achitat, la 10 iunie 1902. Îndată

după achitare, impostorul are cutezanța să publice în broșură alte învinuiri, prezentate în instanță ca diversiune, sub titlul *Originalitatea d-lui Caragiale, două plagiate.*

1903—1904 În turneu cu Leonescu-Vampiru, *O scrisoare pierdută*, cu lecturi făcute de autor din schițele lui. În toamnă, presa comentează actul puțin corect al dramaturgului francez André de Lorde, care a dat pe numele său o adaptare de teatru terifiant cu titlul *L'Idiot*, după *Năpasta* (la tipărire în volum, abia, adaptatorul își va recunoaște modelul). Din decembrie pînă în februarie, perindă cu soția și copiii Italia, Franța și Germania, în căutarea unui loc confortabil de fixație. La 24 februarie, din București, îl încearcă din nou pe Ilie Dăianu dacă s-ar putea stabili la Cluj. În noiembrie, se așază provizoriu la Berlin, pe Nachodstrasse nr. 18 ; Mateiu prospectează atent nobilimea, echipajele, livrelele, blazoanele și manejele din Tiergarten, fidel raportate prietenului său N. Boicescu (heraldist și genealogist).

1905 La 14 martie, stabilindu-se definitiv la Berlin, scrie cu umor d-rului Alecu Urechia : „Plînge-mă ! În acest moment pun în gură prima franzelă a exilului. Vă salut cu o foame îndrăcită, mînca-v-ar nenea !" După cîteva luni, surprins de a nu se fi înscris la Drept, Mateiu a fost trimis în țară să-și facă serviciul militar. Caragiale începe a lucra la *Titircă, Sotirescu & C-ie*, comedie politică înfățișînd personajele din *O noapte furtunoasă* și *O scrisoare pierdută* după 20—25 ani, parvenite la mari situații. Piesa rămîne pînă la urmă în stare de schiță.

Între 6 și 8 iulie, vizita lui Barbu Delavrancea la Berlin. Caragiale, care îl găzduiește, comentează malițios comportările acestuia, într-o lungă scrisoare către d-rul Alecu Urechia, agravată de o a doua. La 24 august moare, în vîrstă de 85 ani, Anastasia Caragiali, sora lui Luca ; nechemat la succesiune, Caragiale își revendică în justiție partea sa ; rudele adverse îi contestă, în instanță, calitatea de fiu legitim. La 5 septembrie moare Elena (Lenci), sora lui Caragiale, pe care o moștenește integral. Vinde generalului Gh. Bengescu-Dabija partea sa indiviză din casele cu loc viran, str. Batiște nr. 1—3 din moștenirea Momuloaiei.

1906 La 22 ianuarie moare în vîrstă de 90 de ani Ecaterina Caragiali, sora lui Luca. Al. Davila, directorul Teatrului Național, semnează la 25 ianuarie un ajutor de înmormîntare în sumă de 100 de lei. Văduvele lui Costache și Iorgu Caragiali primesc un ajutor lunar de cîte 50 de lei din partea Teatrului Național. În *Protestarea,* ziar conservator antidinastic, apare la 28 iunie, la rubrica *Pamflete,* cu titlul *Mare actor! Mari gogomani,* o versiune atenuată a pamfletului lui Caragiale, cu semnătura *Farsor.* Ecouri libere despre jubileul de 40 de ani de domnie al regelui Carol, în corespondența dintre Caragiale și Vlahuță.

1907 Ziarul *Die Zeit* din Viena publică la 3 aprilie, sub semnătura *Un patriot român,* prima parte din scrierea politică *1907,* inspirată de răscoalele țărănești. Același eveniment îi dictează fabulele din *Convorbiri* de la 1 iulie și din anul următor, cînd revista lui M. Dragomirescu își ia titlul *Convorbiri critice.* În toamnă, apariția broșurii *1907, din primăvară pînă-n toamnă,* în Editura „Adevĕrul", cu un tiraj succesiv de peste 10 000 exemplare. Scriitorul contractează vînzarea pe veci, pentru suma de 4 000 lei, a *Operelor* sale, cu G. Filip și I. Clinciu, pentru Editura „Minerva".

1908 Zguduit de moartea prietenului său Ronetti-Roman, își ia angajamentul să-i reediteze scrierile. La 15 februarie își reia legăturile cu Titu Maiorescu, trimițîndu-i o călduroasă felicitare cu prilejul aniversării. În aceeași lună se înscrie în partidul conservator-democrat, nou întemeiat, și ia parte la turneele politice ale lui Take Ionescu, din martie, mai-iunie și toamnă. În *Viața literară și artistică* de la 24 februarie, la rubrica *Notițe și informațiuni,* se salută cu satisfacție știrea eronată despre întoarcerea definitivă a lui Caragiale în țară. La 16 aprilie vinde lui Const. G. Lăzărescu partea indiviză din moșia Frătești-Vlașca, rămasă de la Momuloaia, achitîndu-și datoriile ipotecare.

1909 Din februarie pînă în mai anul următor își reia colaborarea la *Universul,* de sub direcția lui N. Dumitrescu-Cîmpina, publicînd povestiri și schițe și organizînd corespondența despre *Politică și literatură și Morală și educație* cu Al. Vlahuță. În aprilie vizitează pe studenții români de la Budapesta, adunați în societatea culturală „Petru Maior". În mai, incidentul cu Pompiliu Eliade, directorul Teatrului Național, urmat de retragerea pieselor sale. În iunie salută apariția unui nou teatru, al lui Al. Davila, printr-un

articol din *Noua revistă română* a profesorului C. Rădulescu-Motru, deoarece direcţia *Universului* i l-a refuzat (articolul era îndreptat împotriva Teatrului Naţional). Compania Davila, de la Teatrul Leon Popescu, îşi deschide stagiunea în septembrie, cu instantaneul *Începem!...* de Caragiale, jucat de întreaga trupă. În profesorul de estetică, din instantaneu, este vizat Pompiliu Eliade.

1910 Apar *Schiţe nouă* în Editura „Adevĕrul", ultima lucrare publicată de autor, cu bucăţi din *Universul, Lupta* de la Budapesta *(Calul dracului)* şi *Viaţa românească (Kir Ianulea)*. La 20 octombrie, se joacă întîia oară la Théâtre National de l'Odéon din Paris, sub titlul *Des yeux dans l'ombre*, drame en 2 actes de André de Lorde — tipărită cu menţiunea „d'après le drame roumain *Napasta* de Caragiale" în *Théâtre rouge*, cu o prefaţă de André Antoine, la „Eugène Figuière éditeur", 1922. Autorul specializat în „théâtre d'épouvante", sau „de la folie" sau „de la peur" sau „de la mort", fusese denunţat ca plagiator al lui Caragiale pentru versiunea din *Năpasta* fără numele inspiratorului, încă din anul 1903, de G. Panu, în *Săptămîna* de la 30 octombrie. În noiembrie, nouă vizită făcută studenţilor români din Budapesta, cu îndemnul de a sta departe de politică şi de a se lepăda de tînguirile sămănătoristo-poporaniste. În decembrie şi cele două luni următoare încearcă înjghebarea unei reviste literare, *Momente libere*, la Budapesta, cu ajutorul lui D. Birăuţiu, ziarist şi tipograf.

1911 Declină într-o scrisoare publică, din 7/20 ianuarie, oferta unui grup de intelectuali independenţi din Galaţi de a-i pune şi susţine candidatura la Colegiul II de Cameră şi le cere să dea concurs listei oficiale a partidului conservator-democrat, „de sub şefia marelui nostru bărbat de stat d. Take Ionescu." Din februarie în mai colaborează la *Românul* din Arad, organul partidului naţional „din Transilvania şi Ungaria", sprijinind acţiunea comitetului partidului împotriva dizidenţei lui Goga. În vară, la Karlsbad, arată lui Coşbuc un proiect de dramă istorică, în versuri, cu subiectul din viaţa Didonei, regina Cartaginei. La 28-30 august ia parte la marile serbări ale semicentenarului „Astrei", desfăşurate la Blaj. Din septembrie pînă în ianuarie, corespondenţă cu Emil Gîrleanu, directorul Teatrului Naţional din Craiova, pentru autorizaţia de a organiza o „săptămînă Caragiale". Apare în Anuarul XVII şi XVIII al Institutului de limbă română (Rumänisches Seminar) din Lipsca, de sub conducerea prof. dr. Gustav Weigand, teza de doctorat a lui Horia Petra-Petrescu: *Jon Luca Caragiales Leben und Werke* (p. 241—360).

1912 Refuză sărbătorirea sa, organizată de acelaşi Gîrleanu, ca preşedinte al Societăţii scriitorilor români, cu prilejul jubileului de 60 ani, pretextînd un acces de sciatică. La 31 ianuarie, festivalul de la Teatrul Comedia, sub patronajul şi cu participarea principesei Maria, dat în cinstea lui Caragiale. A doua zi, o şezătoare literară la Constanţa, în acelaşi scop. Scriitorul „jubilat" răspunde la numeroasele urări primite din ţară şi din străinătate; lui Teodor Rădu-

lescu, în tinerețe membru al Societății „Românismul", prezidată de Hasdeu, iar în acel moment director al Casei de depuneri, îi scrie, printre altele: „Trăiască frumoasa și cumintea limbă română! Fie în veci păstrată cu sfințenie această scumpă Carte-de-boierie a unui neam călit la focul atîtor încercări de pierzare!" În martie, scriitorul refuză subscripția publică propusă de prof. C. Rădulescu-Motru, pentru a i se oferi o recompensă națională. La 1 aprilie, *Viața românească* publică un grup de 13 poezii ale lui Mateiu I. Caragiale, constituind debutul său literar; poeziile au fost prezentate revistei chiar de către Caragiale, venit în țară în acest scop; incident între tată și fiu, care cerea să fie propus ca șef de cabinet. În zorii zilei de 9/22 iunie, Caragiale moare subit, în locuința de la Schöneberg-Berlin. Rămășițele pămîntești sînt expuse în capela cimitirului protestant din Erster Schöneberger Friedhof și depuse provizoriu, la 14/27 iunie, în cavoul capelei, în prezența familiei, a lui Gherea, Delavrancea și Vlahuță. N. L. Costaki protestează într-un articol apărut în ziarul *La Politique*, București, 19 iunie, că s-a jucat la Paris, la Variétés, sub titlul *Un soir de Pâques*, légende roumaine en 1 acte de Albert Keim și Alfred Gragnon, în gen „Grand-Guignol", după *Făclia de Paște* a lui Caragiale (cu de Max în rolul titular!). Un protest similar apăruse de același în ziarul parizian *Gil-Blas*. Ministerul de Interne deschide un credit de 22 000 lei pentru aducerea trupului în țară și înmormîntare. *Ordinea*, oficiosul conservator-democrat, deschide o subscripție pentru ridicarea unui monument în București.

Teatrul Național din București își inaugurează stagiunea cu „Săptămîna Caragiale", de la 1 la 7 septembrie. Sicriul cu rămășițele mortuare este adus în țară la 18 noiembrie, depus în aceeași zi la biserica Sf. Gheorghe și urmat de prieteni pînă la locul de veci, din cimitirul Șerban-vodă, în ziua de joi, 22 noiembrie.

OBÎRŞIA ŞI ASCENDENŢII

Ca scriitor obiectiv de educaţie clasică şi ca artist care disociază arta de producător, Caragiale socotea nepotrivit amestecul cercetătorului literar în viaţa particulară a autorilor. Cînd i se cereau referinţe biografice, în vederea unor studii, opunea refuzuri categorice. Aşa i-a răspuns lui Horia Petra-Petrescu, care pregătea la Lipsca o teză de doctorat despre opera lui Caragiale : „...mărturisesc că nu-nţeleg. Ce-are a face familia mea, care nu e nobiliară, cu operele mele ! Şi eu socotesc că d-ta despre aceste opere vrei să faci un studiu critic de literatură şi artă — iar nu despre umila mea familie vreunul eraldic" (1). Mulţumind lui Herbert Kanner, pe atunci elev de liceu, şi profesorului său, de cinstea ce o fac scrierilor lui, îşi cere iertare că nu-i poate îndeplini celui dintîi dorinţa de a-i aşterne note autobiografice : „Dar eu gîndesc că nici nu-ţi trebuiesc pentru disertaţiunea d-tale... Cînd ai d-ta o pereche de ghete, şi ieftine şi potrivite, poartă-le sănătos, şi nu-ţi mai pese de locul naşterii autorului lor şi de împrejurările vieţii lui, care n-au deloc a face cu ghetele d-tale" (2). În primul răspuns se vede că şi umilitatea extracţiei era pentru Caragiale un temei de discreţie. Aci, ca şi în toate, complexa lui natură îi oferea însă dese prilejuri de

contradicție în comportare. El nu se sfia să vorbească despre modesta lui obîrșie cu o ostentație nereușită. La un banchet politic a mărturisit că este „nepotul unui bucătar arnăut" și a motivat prin atavism groaza de a fi ținut, politicește, printre slugi, la bucătărie. Considerațiile umoristice din acest toast (3) se trag de altfel dintr-o scrisoare (4) către Delavrancea, compusă pe un ton mai grav, cu aceeași motivare și aceeași confesiune, dar cu varianta : „nepotul unui grec bucătar". Caragiale pare așadar nesigur cu privire la naționalitatea bunicului său. Grec sau albanez ? Deoarece versiunea toastului e ulterioară, s-ar părea că este mai cugetată. Altă dată, Kir Ianulea vorbește în locul lui nenea Iancu și-și destăinuiește aceeași origine : „...știu destule limbi străine — încai despre a rumânească, pot zice, fără să mă laud, că o știu cu temei ; măcar că de viță sunt arvanit și nu prea am învățat buche, dar, drept să-ți spun, la asta nu mă dau pe nici un rumân, fie cît de pricopsit cărturar". Arvanitul se fotografiază în locuința de la Berlin, în bibliotecă, sub portretul tatălui său, pe jos, turcește sau în picioare, costumat arnăuțește de sus pînă jos : tichie de plăcintar, bluză peste cămașa fără guler, brîu lat, pantalonii lipiți de trup, pînă sub genunchi, ciorapi de lînă și cipici de piele cu botul ușor ridicat. De altă parte, scriindu-i lui Zarifopol, ca între simpatrioți, cu o vădită nuanță de umor (5), pare că s-ar pretinde grec. Dilema : albanez sau grec, stăruie mereu. Iată însă o cheie care dezleagă taina. Într-o vară, înainte de a pleca în vilegiatură, Caragiale îi scrie tot lui Zarifopol : „Frumoasă-o fi Turingia, n-am ce zice ; dar inima mă trage tot spre miazănoapte. E frumos popo'anismul, simpatici țăranii, da ; decît tot la cupeții navigatori am să mă duc. N-am ce-ți face ! Sunt viță de *idriot*." Peste un an, o nouă mărturie, în scris, către același : „Am fost, precum ți-am spus

de multe ori, sămînță de *idriot*, vecinic doritor de alte orizonturi" (6). Idriot este locuitorul din insula Idra, situată în golful Egina, aproape de Atena. Urmează oare de aci că neamul lui Caragiale ar fi fost de origine grecească ? După cîte ne-a împărtășit N. Batzaria, într-o convorbire, insularii din golful numit, în majoritate, ba chiar mulți din locuitorii Aticei, sînt de neam albanez. Același lucru îl afirma Pierre Lebrun într-una din notele însoțitoare ale poemului său *Le voyage de Grèce* : „Idrioții sînt de origine albaneză și au păstrat în moravurile lor ceva din asprimea înțiilor lor strămoși" (7). Mărginindu-ne așadar la referințele publice sau private, rămase de la Caragiale, obîrșia sa ar fi albaneză, însă din părțile Idrei. Nu demult, N. Batzaria a atacat problema originii numelui de Caragiale, înclinînd către ipoteza derivării din *caragiali*, pe turcește oglindă neagră și și în grecește *cara-ghiali* (8). Un corespondent din Constanța i-a propus apoi o altă etimologie din *carațali* (pe turcește spin negru), nume grecesc de familie, adeseori întîlnit la grecii de pe țărmul european al Mării Negre și din Asia Mică. La aceasta Batzaria a răspuns arătînd adevărata rostire turcească și semnificație a acestui nume, *cara-ceali* (mărăcine negru) și precizînd că în Macedonia sînt numeroase familii, de origine română sau albaneză, *Țali* și derivatele lor cu prefixe (9). În același articol, d-sa respinge părerea unui alt corespondent, care relevase că numele de familie Caragea, cu particula sufixă *li*, ar însuma pe cîte un membru al familiei Caragea, și arată că această particulă se adaugă la locul de naștere sau la o particularitate fizică, dar nu și la un nume neturcesc. Verbal, Batzaria ne-a mai propus etimologia *carîngea* (pe turcește furnică) — *li*, cu înțelesul toponimic de localitate bîntuită de furnici : Furnicești. Derivarea numelui Carageali din Carîngeali prezintă însă difi-

cultăţi, prin alterarea sau căderea cîte unui sunet. Aşadar, studiul conjugat al onomasticii şi toponimiei, adeseori pozitiv, iscă tot atît de frecvent nedumeriri, opunînd o serie de probabilităţi în locul certitudinii, care este una.

Chestiunea de a cunoaşte vechimea neamului Caragiale în ţara noastră, precum şi data de cînd această familie îşi va fi luat numele ne duce la cercetarea ascendenţei certe a marelui scriitor în linia bărbătească. Astfel, ştim pozitiv că tatăl său a fost Luca Caragiali (cu ultima variantă ortografică : Carageally). În actul său de cununie, dat la iveală cu prilejul unui proces (10), Luca nu îşi dă numele de familie, la anul 1838, ci acela de Luca sin (adică fiul lui) Ştefan. Tatăl lui Luca se numea aşadar Ştefan. Purtat-a oare şi numele de Caragiali ? Într-un articol (11) scris cu prilejul morţii lui I. L. Caragiale, prietenul său, umoristul D. Teleor, a povestit o anecdotă cu privire la originea numelui Caragiale. O redăm în substanţă, renunţînd la forma ei dialogată. Cică pe vremea domnitorului Caragea ar fi trăit în Bucureşti un om sărman cu acelaşi nume. Înfuriat de neîngăduita omonimie, domnul l-ar fi chemat pe calic, l-ar fi făcut de două parale, şi i-ar fi poruncit să-şi schimbele numele în acela de Caragiale, ca să nu mai dăinuiască nici o confuzie între cele două neamuri. Oricît de savuroasă, anecdota nu oferă nici o credibilitate. De altfel, Teleor pretindea că o deţine de la nişte bătrîni — în timp ce recenţii biografi (12) ai lui Caragiale alterează spusele din articolul necrologic, atribuind anecdota însuşi marelui scriitor. Teleor nu ştia însă că omonimul domnitorului a fost însuşi bucătarul domnesc al lui Caragea. Nici Caragiale nu dă nicăieri această precizare. O întîlnim însă în amintirile nu demult răposatei octogenare Ecaterina Florescu, fiica lui Al. Em. Florescu şi nepoata lui Ion Manu, caimacamul, încredinţate

lui N. Petraşcu (13). Defuncta, „arhondologie vie a Bucureştilor“, cunoscuse din copilărie pe Anastasia, sora lui Luca şi femeie de încredere în casa bunicului ei, şi de bună seamă că de la ea a păstrat amintirea că bunicul lui I. L. Caragiale fusese „ un fel de Brillat-Savarin al lui Vodă Caragea“. Cum şi cînd a ajuns bucătarul domnului, vom propune o ipoteză. Cercetînd în actele stării civile de la Ploieşti, am găsit actul de deces al lui Luca, din anul 1870, care dă şi vîrsta lui, de 58 de ani (14). Luca s-a născut aşadar în 1812. Nu zăbovim aci cu contradicţiile sale referitoare la vîrsta lui, ci luăm ca mai plauzibilă această dată, rezervîndu-ne a arăta mai departe de ce s-a întinerit Luca într-o împrejurare oarecare. Actul de deces ne mai dă o informaţie inedită, de o deosebită însemnătate : Luca s-a născut la Constantinopol, „în ţinutul Turchiei“. În acelaşi an, la începutul lui septembrie, capătă Ioan Caragea firmanul domnesc, suindu-se în scaun la 8 ale lunii. Presupunem că voievodul şi-a căutat la Constantinopol, printre alte slugi, un bucătar destoinic şi că l-a găsit pe Ştefan disponibil. Aşa va fi pornit la drum Ştefan, cu soţia sa Maria (10) şi cu pruncul Luca, în suita noului domn al Valahiei. Nu cunoaştem de nicăieri ascendenţa lui Ştefan. Referinţele date de Octav Minar în lucrarea sa (15), plină de informaţii false şi de plăsmuiri, trebuie respinse ca neîntemeiate. „Bătrînul“ — aşa îl numeşte O. Minar pe I. L. Caragiale — nici n-a avut cinstea să-l cunoască pe pretinsul colaborator la dramatizarea nuvelei O *făclie de Paşte*, ca să-i împărtăşească balivernele cu strămoşul Vlidiko şi cu bunicul Natis, căsătorit cu fata clucerului Nestor, primit la curtea lui Caragea, unde ar fi jucat, sub auspiciile domniţei Ralu. Dacă aşa-zişii Natis şi Vlidiko ar fi fost în vază la curte, acesta ca „om de încredere“ al domnitorului, şi celălalt ca elev al lui Aristia în arta dramatică şi

colaborator al lui Ralu, I. L. Caragiale n-ar mai fi refuzat să comunice lui Horia Petra-Popescu datele cerute despre familia sa și n-ar mai fi pomenit de umila sa familie. Cît privește pe pretinsul Natis, numele său e luat după ureche, ca diminutiv eronat al lui Ștefan, adevărata prescurtare fiind Nakis, de la Ștefanakis, cum i se va fi spunînd lui Ștefan, tatăl lui Luca. Cu părere de rău, așadar, trebuie să ne mulțumim deocamdată oprind ascendența paternă a lui I. L. Caragiale la bunicul său, Ștefan. Stambulul era împănat de greci pînă la războiul din 1914 ; grecimea constituia majoritatea relativă a populației capitalei. De aceea aflarea lui Ștefan la Constantinopol, în 1812, nu este de mirare. Nici un document nu se cunoaște pînă astăzi, spre a se susține că neamul Caragiale ar fi venit în țară cu o generație mai devreme decît Ștefan. Cu acesta, așadar, se stabilește în țara noastră familia care avea să dea neamului nostru trei generații de scriitori. Primul născut în țară este Costache, marele actor, care trecea pînă acum drept cel mai vîrstnic dintre frați, urmat în ordine cronologică de Luca și de Iorgu. Biografii lui Costache dau ca dată a nașterii 29 martie 1812 (16) sau 1815 (17). Credem mai probabilă această din urmă dată, dacă nu aceea de 1814 (18), deoarece într-o cerere a lui Costache din 1875 (19) își dă vîrsta de 61 de ani. Născut probabil în 1826, Iorgu debutează în teatru în iunie 1845 (17). La 1848, el se pretinde totuși nevîrstnic și în îngrijirea fraților săi, cu prilejul broșurii scrise în colaborare de tustrei, spre a se dezvinovăți de acuzația că au fost fugari în timpul mișcării revoluționare (*Dreptatea popolului judece pe frații Caragiali*). Precizăm că broșura (20) n-a fost propriu-zis scrisă în colaborare și semnată de toți trei, ci fiecare și-a dat contribuția deosebită, Costache scriind 11 pagini, Luca 2 și Iorgu numai cîteva rînduri. Aci Luca se declară în vîrstă de 28 de

ani, ca frate de-al doilea. Defuncta Ecaterina Florescu enumeră însă pe cei trei frați în ordinea și cu diminutivele familiale, „Luchi, Costi și Iorgu". De asemenea, unul dintre coborîtorii direcți ai lui Costache, nepotul său de fiu, N. N. Caragiale, gazetar ca și tatăl său, ne-a împărtășit oral, în mai multe rînduri, cunoștința păstrată ca o tradiție în ramura Costache cum că Luca ar fi fost primul născut. Din coroborarea actului de deces al lui Luca cu cererea lui Costache (care, cerînd un ajutor bănesc, la strîmtoare, cu învederarea meritelor sale în teatru, n-avea interesul să se întinerească), cu amintirea Floreascăi și a coborîtorilor lui Costache, se adună dovezile asupra ordinii cronologice a nașterii celor trei frați. În sfîrșit, după actul său de deces (21), Costache ne pare, neîndoielnic, ca al doilea născut dintre frații Caragiali. Acum vom da și explicația faptului că Luca s-a pretins, în 1848, în vîrstă de 28 de ani. În 1848 Costache se bucura de o notorietate deosebită prin activitatea sa în teatrul românesc din Moldova și Țara Românească. Era oarecum întemeietorul acestei instituții, în amîndouă principatele. Totodată era și un distins scriitor dramatic, cu încercări literare, nuvelistice și lirice. La aceeași dată, Luca își făcuse abia cîteva apariții onorabile pe scenă (17), mai mult îmbiat de soția sa, celebra Madam Caliopi, bună actriță și excelentă cîntăreață (17), precum și de Costache ; dar el nu avea înclinări deosebite pentru teatru, pe care l-a părăsit, despărțindu-se și de Caliopi, cam pe la 1850, dar fără să divorțeze de ea vreodată. Prin poziția sa subalternă față de Costache, care, ca șef de trupă, l-a întreținut mai mulți ani, Luca s-a simțit stingherit să-și recunoască primogenitura. Este probabil că, față de cunoscuți, el trecea ca al doilea născut, din pricina situației efective a lui Costache, adevăratul șef economic al familiei. Alături de cei trei frați, au trăit cîtăva vreme și surorile

lor, Ecaterina, pare-se cu un an sau doi mai tînără decît Costache, decedată în 1906, la 90 de ani (22), și Anastasia, răposată în 1905, în vîrstă de 85 de ani (23). Copiii lui Ștefan, în ordine cronologică, se înșiruiesc așadar astfel: Luca, Costache, Ecaterina, Anastasia și Iorgu. După amintirile Ecaterinei Florescu, Anastasia și Ecaterina au locuit multă vreme, împreună cu mama lor, în curțile boierești ale lui Ion Manu, cuprinse între hotelul „Dacia" (de lîngă Piața de Flori) și pînă la biserica Boteanu; Anastasia avea pentru folosința ei una din căsuțele din curte; la deschiderea succesiunii ei (10), adăugăm noi, Anastasia lasă proprietatea casei cu nr.5 din strada Boteanu — dar nu și o căsuță la moșia Budești, ce ar fi primit-o de la Ion Manu, după arătările Ecaterinei Florescu. Anastasia ar fi stat 60 de ani ca femeie de încredere a familiei Ion Manu, ținînd cheile și crescînd pe nepoții fostului caimacam. În ianuarie 1879, cu prilejul decernării decorației „Crucea Elisabeta" pentru „căutarea răniților sau bolnavilor ostași români", și celor care „prin instalare de spitale și ambulanțe precum și prin diferite ofrande au contribuit la alinarea suferințelor acestor ostași", figurează și Caragiale Anastasia, alături de femei din protipendadă și de educatoare ca Emilia Humpel, sora lui Titu Maiorescu (24).

În amintirile lui despre Caragiale dramaturgul Alexandru Davila scria următoarele rînduri de caracterizare a Anastasiei: „Acum vreo 50 de ani, am cunoscut la cucoana Elena Cornescu pe coana Nastasica, o mătușă a lui, mucalită și înțepătoare aproape ca el. La dînsa ne-am văzut întîi. Iancu era un poșidic cam de o vîrstă cu mine, ceva mai mare însă" (25). Era cu zece ani mai vîrstnic, Caragiale! Să reținem însă că mătușii lui i se spunea în lumea boierească, reverențios, *Coana* Nastasica. Era într-un fel adoptată ca o egală. Ecaterina Florescu făgăduise lui N. Petrașcu să-i aducă portretul Anastasiei, cu care I. L. Caragiale ar fi avut o mare asemănare. Și Iorgu, la bătrînețe, s-ar fi așezat lîngă Anastasia și Ecaterina, în casele părintești ale Floreascăi — sau, după cum credem noi, chiar în casele din strada Boteanu, dăruite Anastasiei. Un alt amănunt prețios este acela al folosirii limbii grecești de către cele două surori și mama lor, între ele sau cu soția lui Al. Em. Florescu, față de copiii acesteia, cînd voiau să tăinuiască, fără a fi înțelese. Așadar, fetele Caragiali au fost crescute de Maria, soția lui Ștefan, în limba grecească, alături de aceea a patriei adoptive. Se vede că Maria era grecoaică și că nu cunoștea limba albaneză a soțului ei. Albanezii idrioți erau bilingvi, vorbind și grecește. Stabiliți în țară, după cum credem, în 1812, soții Ștefan și Maria s-au familiarizat și cu limba românească, iar copiii lor au fost ei înșiși bilingvi, vorbind însă românește și grecește și neavînd prilejul să învețe de la Ștefan, desigur ocupat în afară de casă, limba albaneză. Ștefan a primit probabil porecla Caragiali, cu înțelesul „al lui Caragea, omul lui Caragea" (13). Nu ne vine a crede că și-ar fi luat acest nume chiar de pe vremea domniei penultimului fanariot muntean. Porecla i-a rămas, în amintirea anilor petrecuți în serviciul lui Caragea. Copiii lui Ștefan poartă mai departe acest nume, care, cu Ion Luca, se fixează la forma Caragiale.

Ca o curiozitate, menționăm, în darea de seamă a reprezentațiilor Teatrului Național din Botoșani, la 1838 (26), numele de C.(ostache) Caragea. E desigur o confuzie a recenzentului ieșean. Dubletul onomastic Caragea revine surprinzător în decretul domnesc din 1868 (27), prin care Luca este numit în postul de judecător supleant la Tribunalul Prahova.

Costache, după amintirea celor ce l-au cunoscut (18), avea o fire bună și amabilă, o înfățișare neafec-

tată, care ascundea valoarea unui personaj cu un trecut atît de însemnat în cultura noastră. Seriozitatea și concentrarea îi veneau poate din trăsăturile fundamentale ale sufletului albanez. Mai puțin dotat, ca inteligență și talent, trăind într-o sărăcie lucie pînă la 1848 (în broșura pomenită vorbește de hainele lui zdrențăroase și de mizeria, moștenită de la părinți), Luca pare să fi fost un timid, lipsit de nervul inițiativei, excelent soț și tată de familie. Cu toate aceste frumoase trăsături de caracter, Luca era dojenit de mama lui că nu se despărțise formal de Caliopi, spre a da o stare civilă limpede copiilor născuți dintr-o legătură nelegală (10). Învinuirea, după cum vom vedea, era numai pe jumătate îndreptățită, deoarece copiii lui Luca și mama lor au purtat totdeauna numele Caragiale, ca și cum uniunea și filiația ar fi fost legitime. Al treilea născut dintre frații Caragiali, Iorgu, trăiește în memoria noastră numai după neuitatele pagini : *Din carnetul unui vechi sufleur*, pe care i le-a consacrat I. L. Caragiale. Nota dominantă a caracterului său era voioșia, spiritul buf, înclinarea către farse și ghidușii. Nu știm în ce măsură experiențele triste ale declinului său actoricesc i-ar fi mortificat caracterul. Anastasia și Ecaterina au rămas nemăritate, dar despre firea lor nu ne-a rămas nimic, nici chiar de la Ecaterina Florescu, decît presupunerea că Anastasia trebuie să fi fost o femeie harnică și cinstită, dacă s-a bucurat pînă la urmă de încrederea și de dărnicia familiilor Manu și Florescu. Ele au fost dăruite de pronie cu o impunătoare longevitate, trăind desigur în cumpătare și bună înțelegere.

Fizionomistic, I.L. Caragiale a moștenit de la ascendența sa albaneză proeminența frontală, occiputul turtit și bărbia puternică ; de la mătușa sa Anastasia, o asemănare, cum văzurăm, izbitoare, dar neprecizată ; de la Iorgu a împrumutat deprinderea rîsului,

„în structura intimă a spiritului", așa cum scrie undeva P. Zarifopol (28). Impresionabilitatea excesivă în bine, ca și în rău a moștenit-o de la bunicul Ștefan, astfel caracterizat de Costache : „orice sintiment într-însul era mai viu și orice vițiu mai puternic, era așa de tare în bun, cît și în rău" (29).

Nu ne vom ocupa de Costache decît cu prilejul interferențelor dintre viața sa și a lui I. L. Caragiale. Pe de o parte, istoria vieții lui Costache, în epoca sa de strălucire, ca autor, actor și organizator de teatru, este destul de cunoscută ; de alta, tocmai anii lui din urmă, cu amărăciunile crepusculare, fiind rămași mai în umbră, dar întrețesîndu-se cu primii pași în lume ai tînărului Ion Luca, ne vor da prilejul să aducem contribuții noi.

Despărțit de teatru și de mărinimoasa tutelă a lui Costache, Luca își găsește probabil prima îndeletnicire autonomă cam pe la 1850, intrînd ca secretar la Mînăstirea Mărgineni, din județul Prahova. Mînăstirea, închinată grecilor, era păstorită de egumenul Macarie. Era o instituție foarte bogată, înzestrată cu întinse moșii, cu păduri vaste și cu mai multe podgorii. Administrația cerea pe lîngă personalul călugăresc, dedat huzurului, asistența juridică a unui avocat, în persoana serdarului Costache Păltineanu. Ca secretar, Luca se bucura de multă considerație, fiind cu căldură și respect numit de către serdar „iubite frate... stăpîne... domnul meu", iar în formulele finale, „fratele d-voastre și slugă" (30). La 6 februarie 1853, „opștescul avocat al M-ii Mărgineni" adresează scrisoarea sa „d-lui Luchi, d-lui Pitar Luca Carageali, secretarul sf. M-tiri Mărgineni". Am răsfoit toată colecția *Buletinului oficial* al Țării Românești din anii precedenți pînă la acea dată, fără să găsim confirmarea acestei înălțări în rang a lui Luca ; desigur, avo-

catul confundă persoanele, deoarece Costache primise acest titlu la sfîrşitul anului 1851 (17), iar nu Luca.

Din anchetele întreprinse de prof. G. Zagoriț (31) îndată după război, printre bătrînii comunei Haimanale, pe locul căreia se afla Mînăstirea Mărgineni, s-a stabilit unde îşi aşezase Luca gospodăria. Acolo s-a statornicit pentru cîtăva vreme secretarul mînăstiresc, dimpreună cu cea de a doua tovarăşă de viață. Atotştiutorul Minar o numeşte Catinca Muru, ardeleancă. Nu s-a ştiut nimic pozitiv despre mama lui Ion Luca pînă la interviul acordat nouă de Alexandrina I. L. Caragiale (32) ; dînsa îşi amintea că defuncta se numise, ca fată, Ecaterina Caraboas. Cu toate acestea, izvoarele trebuitoare pentru stabilirea ascendenței materne a lui Caragiale erau la îndemîna oricărui cercetător, numai că nu le semnalase nimeni în bio-bibliografia caragialeană. Această ascendență fusese copios demonstrată, juridiceşte, în numeroasele procese de moştenire, dezbătute înaintea instanțelor judiciare din Bucureşti, după moartea Momuloaiei, bogata mătuşă a lui Caragiale. S-au tipărit chiar cîteva volume şi broşuri din partea părților în litigiu. Datele pe care le vom înfățişa sînt în parte culese din aceste volume, precum şi din dosarele de judecată depuse la Arhivele Statului.

La moartea lui Luca, martorii au dat Ecaterinei vîrsta de 48 de ani. Ea s-ar fi născut deci în 1822. În realitate, după actul de botez, găsit de noi (33) la biserica grecească din Braşov, ea s-a născut în anul 1815 şi a fost botezată la 26 septembrie ; era al doilea copil al lui Luka Kiriac Karaboa şi al Elenei, căsătoriți la 21 ianuarie 1812 (34). Avem puține date despre bunicul matern al lui Ion Luca. Din arhivele numitei biserici braşovene, în parte publicate de N. Iorga (35), îl aflăm pe Luca, negustor şi membru al companiei de comerț oriental din Braşov. Semnătura

sa, în dosarul „rablaturei de partagiu" (36) a succesiunii rămase de la socrul său, este grecească, cu ipsiloane caracteristice : Lucas Kyryaco. Credem că era asociatul lui Velicu Obrescu, un alt negustor companist, a cărui soție, Eudoxia, figurează ca naşă în actul de botez al Ecaterinei. Altfel nu ne-am explica prezența lui Luca Chiriac într-un proces, alături de Velicu, împotriva unui oarecare „fabricanş". Mai mult încă, Velicu semnează, cu patru ani înainte, ca „tovariş". Luca Chiriac primise o zestre frumuşică, egalizată însă cu a celorlalte cumnate, la deschiderea succesiunii — ceea ce arată că socrul său, strîmtorat, îşi dotase mai parcimonios ultima sa fiică, Elena. Bunicul Ecaterinei şi strămoşul lui Ion Luca fusese un notabil printre companiştii orientali din Braşov. El se numise Mihail Alexovici, cu variante ortografice Alexiovits şi Alexiovici şi cu apelativul familiar Missa sau Mişa pentru Mihail. Îl întîlnim prima oară (37) într-o tabelă negustorească, sub numele Mihai Alexi, tovarăş cu Nicola Rotz, la 1769. Tovarăşii făceau comerț cu Turcia, exportînd marfă braşovenească ; din Turcia importau bumbac, lînă, mătase, bumbac văpsit şi băcăneturi („ex Corona collectas res venales ad loca Turcica effert, inde ad haec gosipium, lanam, sericum, gosipium pict. et bacanias Turcicas..."). Alexovici avea la acea dată prăvălie în cetate („...habet fornicem in civitate"), adică în Scheiul-Braşovului („suburbii Coronensis Bolgarszeg"). Una din rubricile tabelei, cu specificarea originii şi a naționalității, îl designează pe Mihail Alexi ca provenit din Turcia pe la anul 1750 şi grec de neam („ortii prior ex Turcia ab anno 1750 Graecus natione"), în timp ce tovarăşul său era român din Scheiu („secundus consocius ex Bolgarszeg natione Valachus"). Tovarăşul se numea de bună seamă Nicolae Răuț. În octombrie 1780 se face împărțeala averii, rămasă după decesul acestuia ;

4

actul cuprinde două case şi un bogat inventar de avere mobilă, cu numeroase giuvaeruri. Atunci se desface probabil tovărăşia, şi Missa îşi continuă singur comerţul, cu o norocoasă perioadă, în care îşi strînge o avere considerabilă. În jurul anilor 1785 obţine cetăţenia locală, devenind Bürger, sau, în limbajul român, braşovenesc, bulgher. Grecii cetăţeni din Braşov ridică peste cîţiva ani o biserică proprie, administrată de ei înşişi, stîrnindu-se o gîlceavă între această elită şi majoritatea companiştilor orientali, necetăţeni, care ridicau pretenţia să ia şi ei parte la conducerea sfîntului locaş. Cînd se face împăcarea, la 13 iulie 1788, Missa rămîne mai departe epitrop din partea cetăţenilor, cărora li se mai rezervă un loc de gociman, în condiţii de egalitate cu necetăţenii, care obţin aceeaşi reprezentanţă. Rînduiala se strică în defavoarea necetăţenilor, rămînînd mai departe, ca unic epitrop (curator), Missa, pînă la 23 decembrie 1796. Numai un negustor cu deosebită vază putea rămîne atîţia ani într-un post de încredere. Fără să se prenumere printre cei mai bogaţi susţinători ai bisericii, Missa îşi dăduse un obol apreciabil de 140 florini pentru clădirea ei (35). Negustorii din compania orientală aveau vechi privilegii de la împărăţie, ca să facă, nestînjeniţi, comerţ. În companie intrau şi negustori de altă naţionalitate decît cea grecească, aşa că se aflau şi români într-însa. Aşa, bunăoară, pomenitul tovarăş al lui Missa, Nicolae Răuţ, alt companist, era de naţionalitate română. Prin relaţiile lor cu Ţara Bîrsei şi, peste Carpaţi, cu Ţara Românească, mulţi dintre companişti intrau în atingere cu micii negutători români, cărora grecii angrosişti le furnizau marfă pentru vînzarea în detaliu. Missa avea însă o situaţie deosebită, ca tovarăş al lui Răuţ, deprinzîndu-se, desigur, cu limba românească. Numai aşa se

explică sentimentele sale, pe care le vom numi filoromâne, manifestate făţiş. Punîndu-se într-un rînd chestiunea de a alege între preot român, care putea sluji şi în româneşte, pentru scheienii noştri, şi între unul grec, neştiutor al limbii noastre, Missa votează pentru duhovnicul român, rămînînd în minoritate (37). La începutul veacului trecut, grecii companişti se împuţinează pînă aproape de stîrpire şi negoţul Braşovului începe a trece în mîini române. Dintr-o astfel de familie negustorească se trage pictorul Lecca, a cărui mamă este sora Elenei Chiriac ; în interesanta monografie consacrată artistului (38) de Barbu Theodorescu, printre datele biografice s-a strecurat, din sorgintea familiei, prestigioasa coborîre a mamei pictorului dintr-o familie „de Misza", în locul vrednicului bunic Missa Alexovici. În ultima decadă a secolului situaţia materială şi socială îl îndreptăţeşte pe bogatul negustor şi epitrop să rîvnească la cetăţenia de stat a imperiului german. Guberniul îl respinge în 1794, dar nu din pricina că ar fi fost sîrb („ein Raize"), cum crede monografistul german al vechiului şi noului Braşov (39). După numeroase tribulaţiuni fireşti, deoarece solicitatorul nu era nobil, Missa ajunge la curtea de la Viena, care îi acordă în 1800 cetăţenia cerută. Cam în aceeaşi vreme, Alexovici obţine autorizaţia de a înfiinţa, pe lîngă zahanaua sa, o topitorie de seu ; însă judecătorul orăşenesc apreciază că autorizaţia fusese smulsă prin mijloace lăturalnice, şi socotind că prin cantitatea mare de lemne combustibile trebuitoare pentru topitorie s-ar scumpi preţul lemnului de foc în Braşov, îi anulează permisiunea (39). Apelul său la guberniu este respins. În una din călătoriile sale de afaceri, Missa moare subit la Lugoj, în 1811, lăsînd o avere mare, încărcată însă de datorii. Unicul său fiu, puţin după deschiderea succesiunii la Braşov, este pus sub interdicţie, ca risipitor, la

cererea celorlalţi urmaşi. Rămînînd şi două fete minore de înzestrat, fiicelor măritate nu li se mai ajunge din moştenire decît suma cerută pentru nivelarea cuantumului dotal. Elena, bunica lui Ion Luca, era minoră la moartea tatălui ei, dar logodită, pare-se, cu Luca Chiriac, deoarece la împărţirea averii ea se găseşte cununată. Este de crezut că Missa dăduse o educaţie aleasă fetelor lui, precum şi atîta instrucţie cîtă căpătau pe acea vreme copilele de negustori cu dare de mînă. Elena, prin căsătoria ei cu Luca Chiriac, a transmis desigur, în căminul ei, bunele tradiţii de acasă. Negoţul soţului ei nu a mers aşa de strălucit ca acela părintesc, dar şi Ecaterina, fiica ei de a doua (despre cealaltă, care a trăit probabil mai puţin, nu ştim nimic), a primit o creştere îngrijită şi a fost ştiutoare de carte. Nu am putut controla aserţiunile Alexandrinei I. L. Caragiale, care credea a-şi aminti că Ecaterina fusese căsătorită înainte de a ajunge tovarăşa de viaţă a lui Luca Caragiale şi că ar fi avut împreună cu acesta trei copii, dintre care unul mort nevîrstnic (32).

Multă vreme Ion Luca a crezut că actul său de botez ar fi pierit, cu toată arhiva stării civile a comunei Haimanale. Cu prilejul procesului de succesiune a Anastasiei, actul a fost însă găsit la locul lui ; abia în timpul războiului trecut s-a risipit întreaga arhivă a primăriei locale, unde erau depozitate actele stării civile, ţinute de biserica din localitate. Cînd şi cum s-au cunoscut Luca şi Ecaterina, înainte de a se aşeza la Haimanale, nu avem de unde şti. Legătura lor, neconsfinţită legal, a fost însă consacrată prin timp şi armonie, ei rămînînd nedespărţiţi pînă la sfîrşitul zilelor lui Luca. În faţa lumii, Ecaterina a trecut totdeauna ca soţia acestuia, purtîndu-i numele. Copiii, Ion şi Elena (Lenci), au fost botezaţi, prin declaraţia tatălui, ca şi cum ar fi fost legitimi.

Dincolo de legi, aşadar, uniunea a fost sufletească, deoarece şi Luca şi Ecaterina aveau aceeaşi fire aşezată şi blîndă.

Spiţa maternă a lui Caragiale dezminte vaga opinie comună prin care se credea că mama lui, româncă din Braşov, i-ar fi adus, somatic, o infuzie naţională. Aşa construieşte, la sfîrşitul conferinţei sale radiofonice (13), N. Petraşcu, pe tema favorabilă a încrucişării neamurilor, derivînd calităţile excepţionalului urmaş al lui Luca din unirea sa cu o româncă. Această aplicaţie a teoriei ar cădea, după ce am stabilit originea grecească a Ecaterinei, dar rămîne valabilă, considerînd mai probabilă originea albaneză a lui Luca. Alte împrejurări, însă, au înlesnit creşterea românească pe care a primit-o Caragiale. Ion Luca nu a fost crescut în limba grecească, chiar dacă am admite că în casa părinţilor s-ar fi vorbit şi greceşte. Este însă mai probabil că Ion Luca şi sora lui nu au fost bilingvi, deoarece primul nu cunoştea decît acele cuvinte greceşti infiltrate în limba noastră ca neologisme de pe vremea domniilor fanariote. O singură dată s-a suţinut în presa noastră (40) că Ion Luca s-ar fi declarat, într-un cerc de prieteni, cunoscător al limbii greceşti, pentru stăpînirea perfectă a căreia nu i-ar mai trebui decît o foarte scurtă şedere în Grecia. Această mărturie ne-a fost însă dezminţită oral de T. Pisani, care a colaborat la începuturile sale gazetăreşti la *Epoca*, pe vremea cînd Caragiale era redactor politic şi literar al organului conservator ; ba chiar a colaborat cu Caragiale, dictîndu-i, pe româneşte, dintr-un ziar grecesc, un foarte interesant reportaj despre ceremonialul turcesc numit Selamlîc (41) ; Caragiale, fireşte, a dat o redactare personală textului românesc dictat ; cu acest prilej, T. Pisani s-a convins că Ion Luca nu înţelegea decît foarte puţine cuvinte greceşti, necum să pătrundă, neajutat,

sensul general al articolului din ziarul grecesc. Cu marele său talent de a-și umple golurile culturii și de a părea că știe foarte multe lucruri, Caragiale și-a putut îngădui, cîteodată, să simuleze cunoașterea limbii grecești, debitînd pe nerăsuflate locuțiuni întregi și imitînd la perfecțiune rostirea palicărească. Indiferent de substratul său etnic, pe de-a-ntregul străin, autorul lui *Kir Ianulea* a crescut într-o ambianță curat românească, determinantă pentru vocația sa de artist. De altă parte, nici în anii șederii sale la Haimanale n-a avut prilejul să-și însușească limba grecească.

COPILĂRIA ȘI TINEREȚEA

Locul nașterii lui Caragiale s-a chemat, pînă de curînd, Haimanale. Satul s-a numit apoi Vornicul Mărgineanu, după numele dregătorului de prin acele părți. Pe la 1852, însă, nu se putea vorbi de o așezare statornică de oameni, cu o organizare administrativă. După tradiția locală, numele de Haimanale ar fi fost dat în derîdere vechiului cătun de către egumenul Mînăstirii Mărgineni, Macarie, același cu care colaborase Luca Caragiale. Țiganii mînăstirești și cîțiva țărani se așezaseră prin locurile păduroase din jurul mînăstirii. Nu se tăiaseră drumuri, iar potecile trecute cu pasul sau cu căruțele străbăteau printre poienele presărate cu cocioabe și colibe. Pînă la secularizarea averilor mînăstirești, cînd sătenii au fost siliți să-și părăsească așezările și să-și ridice alte case pe noul traseu comunal, și cînd s-a tăiat șoseaua județeană, înfățișarea locurilor a fost cu totul primitivă. Alături de mizeria pălmașilor, se întindea însă măreția naturală a pădurilor nesfîrșite. Din tăierea lăstarului și a tufărișului s-au împroprietărit țăranii, ceva mai tîrziu, pe vremea lui Cuza. Ca o cetățuie, înconjurată cu ziduri groase, păstrate și astăzi, se înălța mînăstirea, străjuită de desișul fagilor. La poalele ei se ridică o biserică, și la o sută de pași mai departe, de-a lungul

zidurilor mînăstireşti, se iveşte o ridicătură de teren. Acolo, pe mîna dreaptă, la capătul dîmbului, s-ar fi aflat locuinţa lui Luca (31). Pînă mai acum douăzeci de ani, bătrînii comunei îşi aminteau de secretarul mînăstirii şi spuneau că, aşezîndu-se într-o vreme la mînăstire, el ar fi dăruit comunei spre folosinţă casa lui, în care s-au aşezat primăria şi apoi şcoala satului. Foarte frumoasă tradiţie orală, contrazisă însă de datele actuale, din „istoricul comunal" (42), care stabileşte data organizării comunale la 1864 şi a primului local de şcoală la 1878! Bătrînii de astăzi cu care am vorbit îl mai ţin minte pe Macarie, dar nu mai păstrează amintirea lui Luca.

Într-unul din momentele sale patetice, Caragiale i-a împărtăşit lui Vlahuţă o versiune romantică despre venirea lui pe lume:

„Parcă văd... seara. Frig. Ninge; viscoleşte. La Ploieşti. Acum cincizeci şi atîţi de ani... O femeie săracă, într-o odaie fără foc, se chinuieşte, nemîncată, pe o saltea de paie... Vîntul vîjîie afară, nenorocita femeie se zvîrcoleşte înăuntru de dureri grozave... Şi toată noaptea o duce aşa... De-abia către ziuă se uşurează. Naşte un copil fără noroc... Ei bine, copilul ăla sunt eu!..." (43)

Poate că Vlahuţă, de felul său sentimental, a mai adăugat ceva de la dînsul, deoarece Caragiale îşi cunoştea prea bine locul de naştere şi împrejurările ca să fi dat şi localitatea greşită, şi o înfăţişare atît de mizeră gospodăriei părinteşti. Nu cumva acel „parcă văd..." provine însă din închipuirea directă a redactorului anecdotist? Odăiţa din casa ţărănească în care s-a născut Caragiale era, credem noi, binişor încălzită, iar lăuza, înconjurată de îngrijirile iubitoare ale lui Luca, a cărui situaţie materială, ca secretar al mînăstirii, îl punea la adăpostul lipsurilor. Era iarnă, într-adevăr, poate cea mai aspră iarnă,

după blîndul climat local, în noaptea de 29—30 ianuarie 1852, şi pruncul a văzut lumina zilei în zori (44). Tatăl, în ziua botezului, a dat ca zi a naşterii 1 februarie (45), desigur nu din rea-credinţă, dar din zăpăceală.

Micul Ion Luca a zburdat, pînă a fost dat la şcoală, prin poienele pădurii mînăstireşti; dacă este adevărat că de la vîrsta cea mai fragedă se fixează trăsăturile temeinice ale firii, copilul îşi căuta camarazi oriunde, fără ifose de domnişor, cu ţigănuşii şi odraslele ţăranilor după el; îl vedem, cu închipuirea, isteţ şi voluntar, organizînd jocurile şi punînd la cale pozne de tot felul. Cînd avea trei sau patru ani, i s-a născut o surioară, Elena, botezată aşa după numele bunicii materne şi mîngîiată de familie cu diminutivul Lenci. În climatul dulce al locurilor păduroase, ferite de vînturi, cu zăpezi tîrzii, copiii stăpîneau peste raiurile de verdeaţă şi poalele dealurilor, apele Cricovului dulce şi ale pîrîiaşului Racila, pe care le treceau cu piciorul. Bunii părinţi n-ar fi putut stăpîni pornirile zglobii ale lui Ion, desigur nesupus şi pîrdalnic, a cărui isteţime nativă era privită cu admiraţie şi indulgenţă.

În 1859 Ion este dus la carte, la Ploieşti. Poate că Luca îşi schimbă funcţia, deoarece obţinuse, probabil prin examen, dreptul să practice avocatura. Mai tîrziu, într-o împrejurare asupra căreia vom reveni, avea să pretindă că practica avocatura de douăzeci de ani, adică din 1850. Cifra poate să fie rotunjită şi afirmaţia oarecum exagerată, deoarece, atîta timp cît a fost secretar al Mînăstirii Mărgineni, instituţia îşi avea prepusul. Ion Luca a pomenit cîndva (46) de prima lui iniţiere şcolară: „...mi-am făcut instrucţiunea cu slovă popească, în curtea bisericii Sfîntul Gheorghe; am tocat la biserică şi am tras clopotele cu dragoste. Prima slovă care am învăţat-o a fost cu

dascălul de la biserica Sfîntul Gheorghe." De aceea n-a fost găsit (47) printre elevii de la Şcoala domnească nr. 1 din Ploieşti decît din clasa a doua, în anul 1860—1861. Institutorul clasei era Zaharia Antinescu, un personaj activ şi ambiţios, cu veleităţi de scriitor şi ciudat colecţionar de diplome ale societăţilor culturale din ţară şi din Europa, care l-a anticipat, lăsîndu-l cu mult în urmă pe Trahanache, cu ale sale comitete şi comiţii (48). Obiectele de învăţămînt erau catechismul moral, geografia Principatelor, aritmetica, citirea şi caligrafia. Desigur fără multă bătaie de cap şi rîvnă după distincţii, dar prevăzut cu putere de asimilare şi memorie, Ion Luca reuşeşte al treilea, premiant cu coroană, primind şi premii în cărţi. Ne îngăduim a presupune că importantul Zaharia nu l-a impresionat pe Ion prin pospăiala sa de cultură şi pretenţiile de om umblat ; ba chiar ne închipuim că el i-a format lui Ion spiritul critic prin ricoşeu, stîrnindu-i primele reacţiuni ironice. Cu totul altfel a înrîurit în anul următor celălalt institutor, Bazil Drăgoşescu. Mai puţin învăţat şi pretenţios, Drăgoşescu îşi stăpînea bine cunoştinţele şi le ştia împărtăşi temeinic, insuflînd elevilor săi cunoaşterea vie a limbii şi compunerea cît mai îngrijită. El a fost adevăratul profesor al lui Caragiale, cel care i-a pus condeiul în mînă, cu respectul ca şi religios pentru termenul propriu şi sintaxa fără greş. De bună seamă că, irespectuos încă de pe atunci, isteţul învăţăcel a simţit prestigiul solidului institutor. Încurajat de aprobările dascălului, Ion începe de pe acum a compune pentru dînsul şi, ca un adevărat cirac, imită şi slova lui Bazil. În acest an se produce un eveniment covîrşitor, care a rămas adînc săpat în inima lui Ion. Domnitorul Cuza, într-o vizită oficială la Ploieşti, a intrat în clasa lui Bazil. Era „într-o baracă vastă, unde se ţineau, după metoda lankasteriană, cursurile de clasa întîia şi a doua pri-

mară". (49) Domnitorul s-a aşezat pe catedră şi a ascultat cuvîntarea lui Bazil. „Adînc emoţionat... d-abia stăpînindu-şi tremurătura bărbii", institutorul spuse :

„Măria-Ta, Dumnezeu ştie numai ce se petrece acuma în sufletul unui biet dascăl ca mine, venit aici din părţile româneşti de dincolo. Rog pe Dumnezeu să Te ţie sănătos şi voinic pentru fericirea poporului românesc. Mintea, braţele, sîngele nostru şi al acestor copii sunt de-acuma închinate Neamului Român, Patriei Române, Domnului Român, Măriei-Tale !"

Toţi s-au ridicat în picioare, dimpreună cu domnitorul, pentru că, după norocoasa expresie a lui Caragiale, „...nimeni nu mai putea sta jos — prea se ridicaseră sufletele".

După aceea, îndreptîndu-se către elevi, Bazil a urmat :

„Copii! după secole de-ncruntare, astăzi ne zîmbeşte şi nouă, românilor, bunul Dumnezeu. De astăzi încolo, ne-am căpătat iar onoarea de popor liber, de popor latin. Jos slova străină ! sus litera străbună !"

Cu scrisul său „frumos ca de tipar" — aşa cum s-a învăţat să scrie şi Caragiale — institutorul a scris pe tablă, cu litere „străbune", adică latine, aceste cuvinte:

„Vivat România ! Vivat Naţiunea Română ! Vivat Alexandru Ion întîi, Domnul Românilor !"

Redăm şi finalul :

„Şi bravul nostru dascăl n-a mai putut stăpîni emoţia sa şi s-a pornit pe plîns ; a plîns toată lumea, şi părinţi şi copii ; iar Vodă, ţinîndu-se cît putea şi ştergîndu-se la ochi cu batista, a bătut pe umeri pe dascăl şi i-a zis :

— Să trăieşti ! cu români ca tine n-am teamă !

Ne-a mîngîiat apoi pe noi, ne-a-ndemnat să ascultăm pe dascălul nostru şi a plecat cu suita, cu poporul şi cu noi toţi după el. Seara, luminaţie. A doua zi, l-am dus iar toată lumea, pe jos împrejurul şi-n urma

trăsurii mergînd la pas, pînă la Bărcăneşti, la cîţiva kilometri afară din oraş. Acolo s-a oprit trăsura Domnului, iar el, ridicîndu-se-n picioare, a strigat :

— Vă mulţumesc de buna voastră primire. Acum duceţi-vă acasă, că nu puteţi merge cu mine pînă la Bucureşti ; şi eu am treabă mîine acolo ; trebuie să dăm bice cailor. Să mergem fiecare la datoria noastră, şi de-acu, toţi, pe treabă ! Rămîneţi sănătoşi ! să ne vedem sănătoşi !

Am strigat ura ! pînă cînd într-un nor de praf s-au pierdut departe trăsura domnească cu ale suitei.

Aşa entuziasm n-am văzut altul de-atunci..."

Din 85 elevi, Ion trece clasa întîiul, dimpreună cu un conşcolar.

Cîrn, roşcovan, plin şi cu barbă neagră, Drăgoşescu cuvînta şcolarilor cu vorbe plastice şi în snoave, îndemnîndu-i la învăţătură prin evocarea vremurilor cînd şcoala era mai anevoioasă şi condiţiile de trai ale elevilor pe apucate :

„Învăţaţi, mă băieţi, că părinţii voştri vă dă lumînare seara. Unde era asta pe vremea mea ? Odată n-a putut să vie tata de la munte să mă ia de la gazdă să mă ducă acasă. Şi-am spart fasole îngheţată şi am mîncat în ziua de Crăciun !"

În toamna anului 1865, vrednicul institutor cere autorizaţia să deschidă un curs public de limba română, gratuit, duminica şi sărbătorile, de gramatică, sintaxă şi ortografie.

„Superiorele" şcoalei, Mihail Georgescu, este institutorul lui Ion în clasa a patra (1862—1863). După Zagoriţ, învăţămîntul s-a completat cu a cincea clasă, în care elevii urmau cîte două sau trei ore de limba franceză cu „Musiu" Picq, limba germană cu Sachellarie şi cea greacă cu I. Dumitriu. Cel dintîi era un spirit ascuţit, pornit către polemică (50). Sachellarie ar fi avut cîte ceva din trăsăturile fixate de Caragiale

în pedagogul său „absolut", Mariu Chicoş Rostogan ; în orice caz, era rîsul elevilor şi îndeosebi al neastîmpăratului Iancu. Ion descreşte, în ordinea clasificaţiei, obţinînd totuşi premii în cărţi. La 28 „iuniu" 1864, Caragiale redactează o petiţie (51), în stilul patern, retoric şi cu o ortografie eliadistă, prin care cere eliberarea certificatului de absolvire a cursului primar.

Un cercetător ocazional, Gheorghe Chirică (52), a descoperit în arhiva liceului Petru şi Pavel din Ploieşti matricolele doveditoare că Ion Luca absolvise şi gimnaziul. Marele scriitor îşi inducea prietenii în eroare cu afirmaţia că n-ar fi fost decît absolvent al cursului primar. Şi la un banchet politic (3) a afirmat categoric : „...nu am, domnilor, decît patru clase primare pe care pot să le justific". După efectul de ilaritate şi aplauze scontat, vorbitorul a dat un fel de explicaţie : „Şi să vă spun pentru ce nu am decît patru clase primare. Văzînd că de-aci încolo se îngroaşe lucrurile, mi-am zis : Mai bine la şcoala lumii, unde nu sunt stabilite examene... (ilaritate, aplauze) şi m-am strecurat aşa de bine, că mie omul acesta [Take Ionescu, n.n.] îmi face onoarea şi-mi dă mîna..." Caragiale prefera să treacă drept un autodidact ideal, prevăzut numai cu învăţămîntul primar, decît un autodidact cu studiile liceale întrerupte. După Chirică, Ion Luca se găseşte înscris în clasa a doua în anul şcolar 1864—65 şi termină gimnaziul în 1867—68. Căutînd şi noi prin arhivele liceului, am găsit matricolele în care figurează Caragiale, în clasa a III-a şi a IV-a, dar în anii şcolari 1865—66 şi 1866—67. De altfel, constatările noastre concordă cu data cercetătorului precedent, referitoare la clasa a II-a gimnazială, 1864—65. Caragiale n-a întrerupt însă un an, după clasa a II-a, aşa cum reiese din articolul lui Chirică. Singura dificultate ce se iveşte este de a şti cum a putut promova Caragiale clasa I în

1863—64, dacă absolvise clasele primare în iunie 1864. O singură ipoteză poate fi propusă: după ce a isprăvit clasa a V-a primară, în iunie 1864, a pregătit în particular clasa I gimnazială, promovînd-o în toamna aceluiași an (53). Absolvirea gimnaziului s-a produs desigur în iunie 1867, iar nu în 1868, ca la Chirică. Constatările noastre matriculare concordă cu copia după certificatul de absolvire, eliberată lui Caragiale (54) de către directorul liceului, Pană Popescu, cu prilejul procesului de succesiune a Anastasiei.

În clasa a III-a Caragiale are unsprezece colegi și promovează cu notarea generală „prea bene" și cu media 8 $\frac{46}{58}$; deși este cel mai tînăr din clasă, ceilalți elevi fiind născuți în 1849, 1850 și 1851, reușește al treilea, obținînd „coeficientul" 100, adică nota 10, pe tot anul, la latină-română, cu același profesor, și media 9 la limba franceză. În clasa ultimă, în care se găsește un singur elev cu cîteva luni mai tînăr decît el și de unde trei sînt dați la finele anului școlar ca „dezertați" și unul eliminat, absolvă al cincilea, cu media, la studii, 7,21 și cu nota 6 la purtare. Se constată un simțitor regres, poate datorit indisciplinei școlărești, în pragul absolvirii gimnaziului, la vîrsta critică de 16—18 ani a majorității elevilor. Era o atmosferă contagioasă, de care nu s-a putut feri mai tînărul Ion, printre colegi ce se credeau bărbați.

Se pare, dintr-un act (55), că Ion a absolvit și clasa a V-a. Dacă lucrul s-ar confirma, nu ne-am mira să aflăm că Luca, doritor de a completa studiile fiului său, l-ar fi înscris într-un liceu din București (deoarece Ploieștii n-aveau decît gimnaziu).

Din anii ploieșteni, Caragiale și-a amintit cu drag de casa în care locuise, ca școlar în clasele primare. Bucata în care descrie casa lui Hagi Ilie lumînărarul este prea cunoscută (56) ca să dăm reproduceri textuale. Curtea caselor era o cîmpie cu bălării, învecinată cu o grădină de vișini turcești, care ispiteau pe copii să sară gardul, înfruntînd biciul stăpînului. Casa cu pridvor larg, acoperită cu șindrilă, apărea după patru salcîmi bătrîni ; nu lipsea podoaba liliacului, care înflorea de două ori în toamnele tîrzii, și nici prunele brumării, gutuile, perele de iarnă păstrate pînă în primăvară și vița de vie. Copiii se înfruptau din bunătăți și alergau neastîmpărați prin grădina nesfîrșită. Ion nu se dădea înapoi de la nici o șotie, luînd într-un rînd la țintă, cu pietre, ferestrele scoase din țîțîni spre a fi spălate. Verile, se ținea de unchiul său Iorgu, care dădea reprezentații teatrale în grădina „Lipănescu", urmărind repertoriul cu asiduitate și prinzînd gust pentru teatru ca un vrednic urmaș al dinastiei actoricești. Lăutarii îl atrăgeau de asemenea, stîrnindu-i gustul pentru muzică, dezvoltat și la mama lui (13). În ceasurile de hoinăreală, cînd scăpa de supravegherea părintească, se lua după trecătorii ce i se păreau caraghioși, și, cu predispozițiile înnăscute de mim, le maimuțărea umbletul și gesturile. Nebunatic, dădea mult de lucru alor săi, scoțîndu-i adeseori din fire. Rămas la Ploiești, cu îndeletnicirile-i avocățești, Luca trimitea scrisori afectuoase lui Ion și Elenei, cerîndu-le vești.

„Scumpii mei copilași Ioan și Elena,

Tată ce faceți voi, cum sunteți ? Dacă mama are treabă și nu poate să scrie, de ce num *[sic]* scrii tu Iancule. Lencii *[sic]* nu poate să o facă asta dar tu poci. Fiți bine cuvîntați copii *[sic]* mei scumpii mei copii, nu uitați pe tata și respectați pe mama.

Vă sărut copii mei de o mie de ori cu focu, sărutați pe mama în locul meu.

Al vostru tată, *Luca Caragially*"

Din scrisoarea nedatată (57) reiese că tatăl nu dăduse fata la carte ; ea a învățat însă mai tîrziu să scrie, și, dotată cu o inteligență foarte vie, a ajuns, la maturitate, să redacteze scrisori destul de interesante către membrii familiei. Ea citea însă, în aceeași vreme, deoarece Luca îi făgăduiește, la 4 iunie 1868, să-i trimită „cărțile cerute" (58). Lenci învățase așadar singură să citească, înainte de a deprinde scrisul. În aceeași misivă Luca o îndeamnă să se păzească „de toate" și să iubească „dublu" pe mama cît el nu este lîngă dînșii. De asemenea, îi dă recomandări semnificative privitoare la fratele ei cel drăcos : „Iubește pe nenea el te iubește și de face cîte o nerozie este felul lui așa, nu este inima lui rea". Cu mintea lui simplă, dar sănătoasă, tatăl caracterizează de minune pe Iancu, de pe atunci, brînză bună în burduf de cîine. Luca semnează „al tău tată și sincer amic", după nelipsita binecuvîntare.

În cursul anului 1868, poate chiar pe tot timpul anului școlar 1867—68, Ecaterina și Lenci se stabiliseră cu Iancu la București, unde se pare că le erau adresate scrisorile lui Luca. Întrerupîndu-și studiile liceale, Ion se hotărăște să se pregătească pentru cariera actoricească. Cu acest prilej, Luca se va fi împotrivit, deoarece cunoscuse dezamăgirile scenei și pentru că se gîndea să-l ferească și pe fiul său de condițiile neprielnice ale meseriei ; dacă a fost așa, Iancu s-a sprijinit pe Costache și Iorgu, bucuroși să-l știe pe nepot în preajma lor ; de altfel și Costache destinase teatrului pe fiul său George, de o seamă cu Iancu. La începutul stagiunii 1868—69 a Teatrului Național comitetul teatral l-a „classat" și pe Costache, cu „remunerarie de 900 lei vechi pe lună pentru Stagiunea Theatrală de șeasse luni cu începere de la 1 octombrie" (59) ; din adresă nu reiese dacă oferta de angajare îl privește pe artist sau pe profesor. Nelămurirea este însă rezolvată de un raport al comitetului dramatic, semnat de Ioan Eliadŭ Rădulescu, V. A. Ureche și C. I. Stăncescu către ministrul instrucțiunii și al cultelor : „O măsură esceptională s-a luat în privința d-lui Costache Caragealy, căruia într-adevăr Teatru de astăzi 'i este prea mult dator pentru aceia ce d-lui a făcut pentru Teatru de altă dată. Dumnealui, D-le Ministru, D-v. o știți, a creat din nou un Teatru Național în București și l-a susținut, impuindu-l respectului Public într-un timp cînd într-adevăr era un curagiu de a face asemenea fapte, și D-lui le-a făcut cu mari sacrificii materiale ; Comitetul i-a acordat modesta sumă de 900 lei vechi pe lună (pentru Stagiune) cu obligațiunea de a da lecțiuni Elevilor ce încep, și D-lui a priimit a juca asemenea din cînd în cînd în piesele în care persoana sa va fi indispensabilă pentru reușit" (59). Călduroasa recomandare a fost redactată, desigur, de C. I. Stăncescu, care-i păstra lui Costache un deosebit respect, credincios manifestat (60). Modestia sumei este în raport cu leii noi, reducîndu-se în statele de plată (61) la 333,33 lei ; Millo, cel mai pretențios dintre actorii teatrului, în aceeași stagiune, este propus cu leafa lunară de 4.800 lei vechi și plătit în lei noi cu 1 777,77 lei ; într-adevăr, remunerarea lui Costache, actor uzat pretimpuriu, deși mai tînăr decît Millo, era destul de mediocră ! Costache funcționează ca profesor de declamațiune și mimică. La data de 20 noiembrie 1868 el adresează onoratului „Komitetu Theatralu" această cerere (59) :

„Sub-semnatulŭ ku onoare vă recomîndŭ pe Elevii ce suntu înscriși și urmeḑu la clasulŭ de declamațiune și mimică, pentru ca să bine vroiți a ordona să li se permită liberă intrare la repreḑentațiunile (Teatrului) Național.

Aceasta fiindu-le de mare folosință pentru studiulŭ ce urmează și cariera la care sau *[sic]* destinatŭ, credŭ că va găsi această recomandațiune a subsemnatului un echou favorabilŭ și îndestulător.

Bine voiți a priími spressiunea respectului ce vă datorește proffesorele de declamațiune și mimică.

C. Carageally"

Elevii recomandați pentru libera intrare sînt : Șerbănescu Constantin, Bilciurescu Constantin, Drăgulinescu Constantin, Cecropide Scarlat, Drăgulinescu George, G. P. Georgescu, Nicolae Petrescu, *Ioanne Carageally, George Carageally*, Petre Popescu și Savva Petrescu.

Nu am găsit rezoluția acestei cereri, dar o credem identică cu aceea pusă în toamna anului următor (62) pe o cerere similară a lui Costache : „Se va pune în vederea elevilor notați în lista alăturată că li se vorŭ permite libera intrare în Theatru dacă D-lor își iau obligație a figura pe scena gratisŭ, cînd vorŭ fi invitați de Regisore".

Așadar, Iancu și George, vărul lui, asistă la reprezentațiile Teatrului Național în sală și sînt chemați, uneori, ca figuranți, pe scenă, ca să-și cîștige experiența jocului, pe lîngă cunoștințele teoretice. Repertoriul teatral constă din melodrame, cu sau fără mare aparat scenic, și din vodeviluri, în parte adaptate și localizate, spre a da impresia producției originale, care lipsește aproape cu desăvîrșire. Din clasa anului, nici unul dintre elevi nu și-a însemnat locul, mai tîrziu, ca actor de seamă.

Înainte de sfîrșitul semestrului școlar, Costache vrea să se asigure de permanentizarea cursului său și adresează ministrului această petiție (62) :

„Prin adresa cu nr. 162 din 11 octomb. 1868 fui numit professore la cursul de declamațiune și mimică de către Onor. Dir. Gen. a Theatrelor, notificîndu-mi-se ca provizoriu acest curs va dura numai pe un semestru.

Am început să urmez acest curs încă de atunci cu tecstu creeat de mine, avînd 21 elevi, dintre cari 3 cu foarte mari și distinse dispozițiuni iar ceilalți mediocrități utile cari prin teorie vor putea ajunge la un punt dorit și trebuitor spre formarea cadrului theatral.

Această lună a lui martiu este cea de pe urmă prin care se împlinește semestrul mie notificat. Viu dar cu tot respectul datorit de o parte a vă relata cele petrecute, iar de alta a face o întrebare : «Dacă trebuie să mai urmez înainte» sau trebuie să mă opresc cu lecțiunile aci, lăsînd catedra astui classu vacantă ca și în trecut, și declamațiunea și mimica numai cuvinte scrise pe tabla localului, iar în realitate : o ficțiune, o iluziă. Suntem ajunși cu tecstul la al II-lea capitole, la acsiune ar fi trist pentru ellevii care s-ar vedea privați de un studiu la care s-au propus și pentru țară o deriziune, un ridicol.

Binevoiți a primi etc.

C. Caragialli"

În același timp, elevii clasei lui Costache adresează o cerere similară redactată de primul semnatar, Jean Alessandrescu, către minister. Mai iscălesc Teodor Petrescu, Constantin Bărcănescu, Constantin Drăgulinescu, Ioan Luca Caragialy, Nicolau I. Petreanu, George Drăgulinescu, George A. Christescu, George Caragiali, Petru F. Popescu, Scarlat Cicropide, Mih. Dimitrescu și N. Ionescu (?). Tinerii își motivează intervenția pentru că au părăsit alte ocupațiuni, concentrînd în teatru „tot venitoriul" lor

și cer „a annihila“ ideea desființării cursului, ca nu cumva, prin această măsură, să se ajungă la „derimarea venitoriului“ lor și să fie lăsați „la capriciul uraganului destructore“.

Costache revine după patru luni asupra cererii lui către ministerul care îndreptase petițiunea sa, în copie, către comitetul teatral, cerîndu-i un referat. Redăm numai încheierea bine simțită a petiției sale (62):

„D-le Ministru! nu sunt și nu voiesc tacsat în acel droiu de postulenți, cari-și fac o meserie de a frecventa treptele scărilor ale Ministeriului și să mîngîie cu legănarea speranțelor lor. Ertați însă afecțiunea părintelui către copilul său, acest theatru este fiul trudelor și asudorilor mele, este creat din patrimoniul meu și al copiilor mei, permiteți-mi a-i priveghea prosperitatea; și prosperitatea sa este școala dramatică. Vă notific încă, că această școală esistă, că pe frontispiciul său se citește de trecători «Declamațiunea și mimica», dar în realitate aceste catedre nu este, și atît pentru societate este un mister, cît și pentru mine o problemă a cării soluțiune nu o pociu da.“

Costache alătură și o programă a cursurilor sale, foarte schematică:

„*Programa*

Lecssiunilor de Declamațiune și Mimika pe Anul scolasticu 1869 și 1870

Kapitolŭ I-u

Istoria theatrului în genere, prin toate fassele salle pînă în zilele Noastre

Istoria theatrului român, de la Kreațiunea sa pînă astădi.

Kapitolŭ II-le

Declamațiunea

Intonațiune.
Modulațiune.
Nuanse.
Variante sau Açentuări.

Kapitolŭ III-le

Acssiunea = Mimika

Gesticularea.
Pode.
Atittudini.
Ripostări.

Kapitolŭ IV-le

Joculŭ figurii — spressiunii fissinomice

Figura.
Ochii.
Gura.
Nasul.
Fruntea.
Sprincenele.
Pleopile ochilorŭ.
Bărbia.
Konturnulŭ întregŭ.

Kapitolŭ V-le

Simțeminte — passiuni — viçiuri

Kapitolŭ finalŭ

Sansațiuni psicologice

Aestŭ original Kompusŭ de K. Karageally, pentru katedra de Declamațiune și Mimika, din Konservatorulŭ românŭ.

Anulŭ 1868 [în loc de 1869,n.n.] iuliu I.

C. Carageally“

După recomandarea ministerului, comitetul teatral, în ședința de la 5 noiembrie 1869, aprobă menținerea catedrei lui Costache și crearea altora noi, de istoria artei dramatice și a istoriei generale, urmînd ca toate să fie scoase la concurs (63).

Cursul de declamațiune și mimică funcționează, așadar, și în semestrul 1869—70, fiind frecventat cu regularitate, la începutul său, numai de 9 elevi, anume Ion Alessandrescu, Eustațiu Zamphirescu, I. Caragiali, G. G. Caragiall, T. Petrescu, Sc. Cicropide, C. Drăgulănescu, G. Drăgulănescu și Sava Petrescu — propuși de Costache, după cum am mai văzut, pentru libera intrare în teatru. De la această dată nu mai avem, în dosarele Teatrului Național, cercetate de noi la Arhivele Statului, dovada asiduității la cursuri, a vreunuia dintre elevii clasei lui Costache. Caragiale, de altfel, nu a vorbit niciodată despre anii pregătirii sale actoricești, nemărturisind-o nici chiar soției sale. Astfel, cînd am arătat Alexandrinei I. L. Caragiale exemplarul din volumul lui Costache, *Teatru Naționale în Țeara Romanească* (64), dedicat nepotului său, care notase anul 1868—1869, deducînd, firește, că Iancu se dedicase scenei, de vreme ce urmase cursul de declamațiune și mimică, dînsa ne-a adus o categorică dezmințire împotriva evidenței. Nu găsisem încă, la acea dată, confirmarea faptului, pe care am avut-o răscolind scriptele vechi ale Teatrului Național.

Este însă probabil că Ion nu a fost de nimeni stingherit în școlaritatea sa, și numai capriciul sau nestatornicia l-ar fi putut îmboldi să părăsească teatrul, către care simțea, din adolescență, o înclinare deosebită ; în împrejurarea întreruperii, tatăl său l-ar fi rechemat negreșit la Ploiești.

Luca fusese numit prin decret domnesc (27), la 20 decembrie 1868, supleant la Tribunalul Prahova.

El funcționează în această calitate pînă la sfîrșitul zilelor lui. I-am întîlnit semnătura, în arhiva Tribunalului de Prahova, neîntrerupt, îndeosebi la secția I, mai arar la secția a II-a și, cu o singură întrerupere, după 9 iulie 1870 și pînă la moarte. În arhiva familiei Caragiale se păstrează o hîrtie de demisie a magistratului :

„Domnule Ministru Justiției,

Patru vacanțe au succedat una pe alta, în Trib. Prahova, am aspirat la înaintare bazat pe legea judecătorească, am fostŭ nenorocit, am ramasŭ un an și patru luni supleantŭ, nu am comisu în funcțiunea ce mi s-aŭ încredințat nici un abuzŭ, nu am dovedit incapacitate, avînd dar în vedere celle aci espuse, recunoscŭ că ne înaintarea mea, mă obligă indirectŭ a demisiona. Cu profund respectŭ rogŭ D-le Ministru bine voiți am priimi dimissiunea ce pentru onoarea mea de advocat de 20 ani și funcționar judecătoresc de 1 an și patru luni, sunt dator să o deppun.

prea plecat servŭ

L. Carageally"

Cererea a fost concepută în aprilie sau în mai 1870, dar nu se poate ști dacă a și înaintat-o. Aci își află loc pretenția, de care am mai pomenit, că ar fi practicat avocatura încă din 1850. Fie că a dat curs nemulțumirii sale, fie că s-a resemnat cu situația sa, Luca nu a obținut pînă la urmă o înaintare.

În primăvara anului 1870, Ploieștii au fost în mare fierbere politică. Guvernul conservator dizolvase în cîteva rînduri consiliile comunale și județene, dar cetățenii realegeau pe aceiași candidați. Agitația cobora în stradă, condusă de tînărul deputat Al. Candiano-Popescu. Alegătorii șterși de pe liste manifestau zgomotos, susținuți de masa corpului electo-

ral. *Democrația,* ziarul local al liberalilor, anunța la 19 aprilie că cetățeanul Alex. Candiano-Popescu, alesul orașului Ploiești, „...a ciocnit ouăle roșii și în anul acesta, ca și în anul trecut, tot în temniță". În penitenciar i s-a dresat și proces-verbal de ultraj, a doua zi. Contestațiile electorale se judecau la secția a II-a a Tribunalului. În urma demonstrației publice de la 9 februarie împotriva comisiunii interimare numite de guvern, procurorul Georgescu a depus o foarte interesantă declarație, cerută cu prilejul cercetărilor. Primul-președinte I. Philiu, venind de la Primărie, unde auzise că o ceată de agitatori, strînsă în curtea localului, fusese cauza care influențase asupra comisiei pentru a respinge cererile de înscriere pe liste a mai mult de 1 400 inși, ca nesusținute, a adus la cunoștința judecătorilor din Camera de chibzuire a secției I că Primăria n-a cerut intervenția Parchetului pentru îndepărtarea turburărilor. Președintele a întrebat ce va face tribunalul dacă cei șterși de pe liste vor apela la tribunal ? Dar mai ales ce va face dacă se va repeta presiunea cetelor electorale ? „La aceste chestiuni — declara procurorul — D. Carageali nu a arătat opiniunea D-sale." Procurorul a fost de părere că trebuie să se procedeze cu calm, uzîndu-se însă de toate mijloacele legale ca să se reprime turburările. La nevoie, ar ieși în balcon și ar cere mulțimii să se împrăștie, iar la refuzul ei ar cere în scris ajutor de la comandantul forței publice. „D. Carageali — continua procurorul — ascultînd cele spuse de mine, mi-a răspuns amical : «Fătul meu, eu sunt bătrîn și prin urmare am pretențiune că știu mai multe decît D-ta. Chiar daca D-ta vei face să se împrăștie acei cari vor face apel, ce a eșit de aici. Siguranța ne va părăsi de îndată cu plecarea noastră din Tribunal și vagabonzii (zicea D-lui) cînd mă va prinde

pe uliță singur, îmi va tăia urechile.» Conversațiunea noastră s-a întrerupt nu știu din ce cauză și ne-am răspîndit." Ziarul (65), reproducînd sfîrșitul cuvintelor lui Luca, făcea acest comentar ațîțător : „Va să zică cetățenii care ar merge la Tribunal ca și la Primărie, pentru a-și apăra drepturile contestate, sunt vagabonzi după D. Carageali ? Ascultați voi toți cei 51 contestați ca streini și voi toți comercianți ai acestui oraș, ascultați cum sunteți tacsați de un membru d-ai Tribunalului."

Din acest fragment semnificativ și nesemnalat pînă astăzi reconstituim lesne configurația morală a magistratului timorat, care se speriase de manifestările prerevoluționare. Om liniștit, rămas departe de orice agitații publice, Luca nu se împăca cu procedeele dezmățate ale vieții politice și încerca să-și păzească pielea cu duhul blîndeții. Cine știe dacă nu și aceste riscuri ale meseriei îl îndemnau, într-o măsură, a părăsi magistratura, care nu se mai putea exercita în siguranță la Ploiești ?

Simțindu-se îmbătrînit, tatăl a ținut să aibă lîngă dînsul pe zburdalnicul Iancu, care își făcea mendrele la București, unde nu putea fi ținut în frîu de Ecaterina. Am văzut în ce fel părintele o îmbuna pe Lenci să nu pună la inimă supărările ce-i veneau de la fratele ei. În aceste împrejurări, de bună seamă că el era acela care obține numirea lui Ion într-un post de copist, rămas liber, prin transferare, la Tribunalul Prahova. La cererea telegrafică a primului președinte (55), ministerul îl numește pe Ioan copist, prin adresa de la 20 iunie 1870 (66). De voie, de nevoie, noul numit trebuie să-și ia postul în primire, cunoscînd neplăcerile birocratice. Pe cînd funcționa la tribunal, Luca a căzut la pat, suferind de hidropizie. Iancu a profitat de acest prilej ca să se lase tîrît în aventura lui Candiano-Popescu, care a proclamat

republica în dimineața zilei de 8 august. Se cunoaște, din bucata *Boborul !*, partea luată de autor în memorabila întîmplare. Deoarece, vitejește, dezarmase pe un subcomisar de serviciu luîndu-i sabia din cui, și se încinsese cu ea, „Prezidentul Republicei“ (firește, Candiano), care trecea pe lîngă el, atras de privirile hotărîte ale junelui revoluționar, l-a numit în locul „zbirului“ dezarmat. Întors acasă, buna lui mamă, înspăimîntată de înhăitarea copilului ei cu „derbedeii“, i-a luat sabia, i-a încuiat ghetele și pălăria, mustrîndu-l că vrea să grăbească sfîrșitul tatălui, greu bolnav, și l-a ținut o săptămînă în casă, „pînă s-a potolit primejdia“. Ridicula revoluție a fost reprimată în seara aceleiași zile. Iancu și-a reluat slujba, pînă la moartea tatălui său, la 10 septembrie. Din ziua înmormîntării lui Luca, tînărul, rămas de capul lui, nu s-a mai înfățișat la serviciu. Primul-președinte, după 35 zile de toleranță, s-a văzut nevoit să ceară înlocuirea lui (67), care a fost îndată învestită cu aprobarea ministerului (68). Din acest episod, necunoscut pînă acum, se surprinde temperamentul nesubordonat al tînărului, care primise slujba ca un servaj, cît timp fusese sub disciplina părintească. De altfel, această faptă, atît de conformă comportării viitoare a lui Caragiale, îi seamănă și ne-ar fi mirat contrariul.

Desărcinat de funcțiunea apăsătoare, Iancu își întoarce privirile înapoi, către Bucureștii părăsiți de puține luni, unde îl chemau ispitele vieții de culise. Avea prea multe amintiri și prea plăcute, ca să-și caute o îndeletnicire de conțopist, după ce abia se scuturase de una. Nici Ecaterina și Lenci nu mai aveau ce căuta la Ploiești, de care nu le mai lega decît mormîntul lui Luca. Poate că, după îndemnul familiei, văduva se decide să vină la București cu

ai ei, primind adăpostire din partea unei verișoare, mama Cleopatrei Lecca.

La București, fostul elev al clasei de declamație și mimică găsește sprijinul generos al lui Mihail Pascaly, care obținuse, cu doi ani înainte, numirea tînărului Eminescu, în postul de al doilea sufleor și copist al Teatrului Național (69). Marele actor prezintă comitetului dramatic, în vederea noii stagiuni 1871—72, o ofertă pentru concesionarea teatrului; în acest act (70) figurează, printre cei propuși ca sufleori și copiști, un Caragealy, în locul al doilea: primul urma să fie sufleorul I, celălalt, al doilea sufleor și copist, ultimul, copist. La aprobarea ofertei, în concurență cu Millo, Pascaly nu mai face mențiune, în noua sa adresă către comitetul teatral (71), de numele celor propuși, care, probabil, fuseseră aprobați, prin admiterea propunerilor sale. Caragealy cel recomandat de Pascaly nu putea fi altul decît Ion Luca. Ne întemeiem în afirmația noastră și pe memoria excepțională a lui Paul Gusty, care ne-a afirmat că marele scriitor a funcționat ca sufleor în anul 1872.

Spre părerea noastră de rău, nu i-am mai găsit urmele în dosarele Teatrului Național din acei ani. Concesionarul, înarmat cu o aprobare care-l scutea de prezentarea altor acte justificative, n-a anexat la dosar statele de salarizare pe durata de trei ani a concesiunii. Cu doi ani înainte, pe timpul celor șase luni ale stagiunii 1868—69, sufleorul al doilea și copistul Emilescu *(sic)* era salarizat cu 166,66 lei. Aceeași leafă trebuie să fi primit și Caragiale. Față de puterea de cumpărare a banului și relativ cu lipsa oricărui venit, deoarece Luca nu lăsase nici avere, nici pensie, leafa era considerabilă. Tînărul Iancu ajunsese, pe neașteptate, șeful familiei. Cu aceeași nepăsătoare voie bună cu care privise viața cînd nu

avea nici o răspundere, a primit și imperativul muncii ca să-și întreţină familia. Ecaterina nu se putea aștepta la un sprijin din partea cumnaţilor ei, care se zbăteau și ei din greu, și nici de la bogata ei verișoară, de trei sau patru ani milionară, văduva Momolo, prea avară ca să-și ajute neamurile sărace.

Paragraful vieţii de sufleor a lui Iancu nu poate fi umplut decît cu închipuirea. Cu toate că I. L. Caragiale ne-a lăsat savuroasele anecdote *Din carnetul unui vechi sufleor,* ele nu cuprind jaloanele activităţii sale profesionale. Niciodată scriitorul nu s-a pus direct în scenă, sau mai bine zis în cușca sufleorului, povestind întîmplările sale proprii. Cîte una din acestea ne duce pînă în 1867, poate chiar în anul pregătirii clasei a V-a, la București : astfel, în fragmentul *Bonbon,* autorul, în 1881, menţionează că povestirea îl întinerește cu „paisprezece ani“, care, scăzuţi din anii compunerii, dau anul 1867, iar la data publicării în volum (în 1892), rectifică cifra, „cu douăzeci și cinci de ani“, păstrîndu-se întocmai anul evenimentului amintit. Așadar, iată o împrejurare din adolescenţa lui Caragiale care nu are nimic de-a face cu îndeletnicirile lui de sufleor. Alte bucăţi, privind începuturile teatrale ale lui Iorgu, sau direcţia lui Millo, i-au fost povestite lui Caragiale. Apoi chiar cînd autorul relatează din întîmplările proprii, ca în fragmentul *Rușine,* are grijă ca în prima versiune să menţioneze că a plecat „din sală“ să fumeze o ţigară cu actorii, iar în textul definitiv, fără a preciza : „am mers să fumez cu actorii între acte“. Curioasă decenţă de a se feri să spună că ieșise din cușca sufleorului, așa cum credem. Altă dată, după verificările noastre, memoria nu-l servește deplin, sincronizînd jocul tenorului Patierno, și al primadonei Bianchi în Opera italiană a lui Franchetti, cu acela al unui bariton cu „nume italienesc strajnic — Crampampolini, cam așa ceva“ ; după adevăratul său nume, Sparapani, bariton, a cîntat într-o altă formaţie de trupă, fără Adele Bianchi (17). Confuzia de dată apare mai curioasă cînd nu mai poate fi atribuită funcţionării greșite a memoriei ; astfel, în bucata *Logică strînsă,* Iorgu Caragiale, la 1881, e dat drept „comisar comunal la hala din piaţa mică“; în textul din volum, funcţia de comisar comunal îi este atribuită lui Iorgu pe vremea războiului din 1877. Acest episod, ca și altele (versiunea originară din *Moment de distracţie* face să înceapă a doua frază cu : „Acu cîţiva ani, pe vară“, în loc de : „Odată...“), se referă la fapte ulterioare anilor săi de sufleor. Să nu căutăm, așadar, în *Din carnetul unui vechi sufleor* puncte de reper biografice privind felul cum și-a exercitat Iancu meseria. Bucata literară nu ne dă acele date, folositoare biografului, spre a reconstitui comportările sufleorului. În schimb, ea ne oferă o ambianţă încîntătoare, care ne orientează asupra tonului amintirii la Caragiale. Atmosfera teatrului, a vieţii de teatru, de totdeauna, fie de pe vremea lui Costache și a lui Millo, anterioară experienţelor lui, fie din anii ulteriori petrecerii lui ca sufleor, are un caracter oarecum idilic, al unei boeme ideale, fără elementele degradante ale mizeriei, ale rivalităţilor dușmănoase și ale ambiţiilor disproporţionate care otrăvesc existenţele. Nu găsim, deci, în amintirile fostului (iar nu ale *vechiului,* ceea ce este un franţuzism) sufleor nici măcar pricinile care l-au determinat să-și caute o altă cale în afară de teatru.

Aci se pune întrebarea dacă fostul sufleor, după ce și-a părăsit cușca, a fost cîtăva vreme și actor. Înainte de a răspunde la această chestiune, vom menţiona, după amintirile fostului actor ieșean Emanoil Al. Manoliu (72), trecerea lui Iancu, ca sufleor, la Iași, în stagiunea 1870—71 — sau, mai precis, credem

noi, după încheierea stagiunii lui M. Pascaly. Interesantă este caracterizarea sufleorului: „Știu că era un bun sufleor, că para ușor încurcăturile din scenă, pe cele din repetiții le zeflemisea, iar pe cele din timpul spectacolelor le salva în mod ingenios". Altminteri, de pe atunci lăsător, tînărul sufleor, care se oferise să corecteze o traducere, a uitat de făgăduială și a plecat fără să restituie manuscrisul. Bun camarad însă și cu cei mai tineri ca Manoliu, pe atunci licean, Iancu știa să se facă simpatic, în ciuda păcatului venial care este neglijența.

După unul din falsurile lui Minar, și anume manuscrisul inedit al memoriilor, inexistente, ale lui Grigore Manolescu, marele actor care a murit prea tînăr ca să-și scrie amintirile, Caragiale ar fi jucat cu strălucire pe groparul din *Hamlet*. Această mărturie, luată în serios într-o teză de doctorat susținută la Roma (73), trebuie înlăturată categoric. Mai turburătoare ni se pare o referință a lui Macedonski, dintr-un articol ce nu poate fi atribuit altuia decît veninosului poet, deși autorul, ascunzîndu-se sub pseudonimul Sallustiu (74), se ferește după degete, scriind într-un loc: „D-nu [*sic*] Macedonski, cu care am vorbit adesea despre Carageali" etc. Macedonski pretindea, la 1896, despre Caragеale că jucase, „...deși fără succes, pe scena baracei, numită Alcazar, de pe piața lui Constantin-Vodă..." Aceasta este singura mărturie contemporană despre Caragiale ca actor. El a lăsat-o nedezmințită, ca și alte alegații fanteziste din articolul pomenit. Nu putem afirma cu certitudine decît că elevul clasei lui Costache, potrivit condițiilor ce se puneau elevilor Conservatorului de artă dramatică și de muzică, pentru primirea lor gratuită la reprezentațiile Teatrului Național și ale Operei italiene, probabil, era dator să răspundă chemării regizorului, ca figurant, la nevoie. De la această ușoară și plăcută

obligație. care nu cerea nici o pregătire, și pînă la pregătirea unui rol de compoziție ca acela din drama shakespeareană sau a altora, este însă o distanță apreciabilă. Nimic nu ne îngăduie să afirmăm că tînărul Iancu a trecut-o cu sau fără succes. Afișele reprezentațiilor dramatice rămase în păstrarea Bibliotecii Academiei Române, precum și anunțurile teatrale din gazetele de epocă cercetate de noi nu grăiesc despre vreun debut actoricesc al lui Ion Luca. De altă parte, acela din referatele lui Costache, citat (63), care vorbește despre trei elevi proeminenți, formați de profesor, nu le dă numele; iar lista cu elevii semnînd petiția către minister, pentru păstrarea catedrei de declamațiune și mimică, nu-l cuprinde pe Ion Luca printre cei dintîi, în ordinea semnăturii, pentru a ne îngădui prezumția că el s-ar fi aflat printre fruntași. Atît Iancu, cît și vărul său George trebuie să fi fost printre acele „mediocrități utile" de care vorbea Costache. Unei astfel de mediocrități i s-ar fi cerut multă muncă și străduință ca să dea un element dintre cele indispensabile scenei. Iancu nu avea nici puterea de muncă și poate nici vocația ca să simtă că trebuie să stăruie. Cu toate acestea, el a păstrat, din anii de conservator și de sufleor, pe lîngă dragostea pentru scenă, și cîteva din calitățile esențiale structurii actoricești: o dicțiune minunată, de incomparabil lector, și o mimică din cele mai expresive. Dacă totuși, în stăpînirea acestor însușiri de scenă, Caragiale nu a urmat pe calea apucată, trebuie să credem că s-a aflat, cîndva, într-un moment crucial, cînd și-a pus problema chemării sale adevărate. Cu luciditate, desigur, și-a cumpănit mijloacele, într-o direcție sau alta, alegînd cariera literară.

Într-una din scrisorile lui către Vlahuță, destinate publicității, din ciclul *Politică și literatură* (75), Ca-

ragiale ne-a dat o veridică icoană a sa, chiar de la sfîrşitul ocupaţiei sale de sufleor :

„...Am împlinit douăzeci de ani. Sunt copil de părinţi sărmani şi fără nume. Am rămas, după moartea lui tată-meu, singurul sprijin al mamei şi al sori-mi. Am învăţat atîta şcoală cîtă, la limită, mi-ar fi de ajuns să mă pot apuca de învăţătura dreptului — să mă fac avocat..." Aci ne oprim un moment ca să precizăm că, fără a fi fost absolvent al liceului, ca să poată urma studii universitare, se putea, în acea vreme, ajunge avocat sau magistrat în condiţii uşoare. Legea de organizare judecătorească nu cerea licenţa în drept, ca astăzi. Dar să reluăm firul : „...Am o educaţie nu tocmai îngrijită, fiindcă părinţii mei n-au avut mijloace să-mi dea una aleasă ; dar am puţin bun-simţ şi, cum poţi constata şi d-ta, mă exprim, fără vreun fel original de gîndire, destul de limpede şi de comod. Pe lîngă asta, sunt, slavă Domnului ! sănătos şi voinic ; duc bine la tăvăleală ; dovadă că pot fi, în acelaşi timp, şi sufleor şi copist la teatru, şi corector într-o tipografie mare, la două ziare, şi dau lecţii la nişte copii ; aşa că pot, cu una, cu alta, cîştiga destul cu ce să ne susţinem eu şi familia pînă să termin studiul dreptului.

Pe de altă parte însă... eu, încă de mic, din clasele primare, am mare tragere de inimă pentru altă carieră — pentru... literatură...

Mama şi soră-mea îmi sunt devotate, şi niciodată nu le-ar trece prin minte să cîntărească bucata de pîine ce le-o pot da : nu s-ar plînge să vieţuiască totdeauna în sărăcie, numa să mă ştie pe mine cu sufletul mulţumit... Ba chiar, am luat sama, mamei parcă-i face plăcere apucăturile mele de bucher.

...Ce să fac ? Pe ce cale să apuc ?... Să mă dau încotro mă îndeamnă interesul real, la avocatură şi la politică, unde cred că n-aş rămînea mult mai prejos

de atîţia alţii ? Sau să mă duc încotro mă tîrăşte pornirea sufletească, la cariera literelor ?"

Dilema pe care i-o punea lui Vlahuţă în 1909 şi-a pus-o însuşi în 1872. Fără să-şi dramatizeze momentul crucial, Caragiale l-a trăit aievea. Scria încă de pe băncile şcoalei primare, ca destoinic elev al bunului Bazil Drăgoşescu. Nu era însă ahotnic de publicitate, ca atîţia tineri care umblă cu buzunarele doldora de manuscrise, ca să şi le plaseze neîntîrziat. Ştia să judece la alţii ce este bun sau rău şi îşi era sieşi cel mai aspru critic. Avea dragostea slovei, pe care o rotunjea caligrafic, cu migală, slujind lui Iorgu ca transcriptor de manuscrise teatrale (76) şi ca redactor de petiţii, scutindu-l de agramatisme (77). Duhul său de zeflemea, atestat de Manoliu, nu era al unui flecar sau al unui uşuratic, care ar cădea în greşelile condamnate de dînsul la alţii, ci al unui sever spirit autocritic. Nu tot aşa şi-l amintea vindicativul Macedonski, cu 24 de ani mai tîrziu. Portretul tînărului de 20 de ani pe care-l schiţează ocazionalul Sallustiu este o şarjă, dar din care vom şti alege nota justă :

„Încă de la 1872, consumatorii *[sic]* unor berării din capitală, au avut ocaziunea să salute sosirea între dînşii a unui tînăr zgomotos, spirit bizar, ce părea destinat, în cazul cînd s-ar fi devotat literilor sau artelor, a fi cu totul original. În adevăr, înfăţişarea acestui tînăr, gesturile lui repezi, zîmbetul sarcastic la colţul buzelor, vocea sa totdeauna întărîtată şi batjocoritoare, cît şi argumentarea sa sofistică atrăgeau lesne atenţiunea. Dînsul, Ion L. Caragiale, putea să aibă atunci 18 ani [avea douăzeci, n.n.], dar era înzestrat cu un bagaj de suficienţă formidabilă. Fără multe clase gimnaziale [tot atîtea cît Macedonski, dar nu se lăuda cu titluri universitare închipuite, ca precedentul, n.n.], fără aere — şi deci, din punctul

de vedere material nefericit — cu ghete scîlciate sau rupte, fără opere literare la acea epocă, cu toate aceste, aşa cum era Caragiali atunci, reuşise, mulţumită spiritului său viu şi a caracterului său de băiat bun la petreceri, a fixa unele simpatii, şi treptat aşi [*sic*] croi drumul."

Nu-l vedem pe Caragiale chiar jerpelit cum vrea să ni-l arate Macedonski, şi nici nefericit din lipsa averii. Suficienţa este a vîrstei şi şade bine unui tînăr care, cu încercări literare inedite, nu prosteşte pe nimeni ca să treacă drept mare poet. Portretul nu este însă mai puţin pitoresc decît răuvoitor. După o fotografie (78) foarte surprinzătoare, deşi prea puţin observată la publicarea ei, tînărul de 20 de ani ne oferă un admirabil „pendant" chipului eminescian, la aceeaşi vîrstă. Fruntea mare, fără a fi boltită, pletele cu şuviţe pe tîmplă, privirea vagă, care pare visătoare, deşi este poate numai de miop, nasul drept, mustaţa mijindă, buzele cam groase, bărbia fermă, pigmenţii bruni îi dau o înfăţişare exotică de prinţ arab sau indian în straie europeneşti. Fizionomia este însă hotărîtă, fără duritate, a unuia care ştie să vrea şi îşi cunoaşte drumul. Nevoile vieţii îi îngăduie mai puţine răgazuri decît i-ar plăcea, pentru că are răspunderea unei familii şi îşi cîrpeşte existenţa din mai multe îndeletniciri. Viaţa lui nu este „din cele mai aventuroase", cum credea Macedonski şi cum poate lăsa tînărul a se crede, cu jactanţa juneţii, care-şi ascunde necazurile cînd este în stăpînirea unui temperament echilibrat. Nu cunoaştem numele celor două gazete la care trebăluieşte Caragiale, corector, la 20 de ani; dar ni-l închipuim, prins de atîtea ocupaţii şi necovîrşit, cu vigoarea şi vitalitatea unui tînăr superb, care ştie să fie muşcător, fără să-şi facă duşmani, deoarece are şi fondul de modestie al artistului scrupulos. Dacă pînă la vîrsta de aproape 22 de ani nu publică nimic, pregătindu-se mereu, are dreptul să-şi rîdă de cei ce tipăresc cu nemiluita bătîndu-şi joc de ortografie, de sintaxă şi de bunul-simţ.

Cum se mai poate vorbi de „suficienţa formidabilă" a unuia care, pînă la 27 de ani, în cinci ani de sporadice publicări, are stăpînirea de sine ca să-şi dea o singură dată numele în vileag ? Şi aceasta cu prilejul nu al unei mult lăudate traduceri în versuri (a unei tragedii „à l'antique") sau a unei comedii originale, ci al unei poezii (79). Dacă semnătura nu i-a fost pusă fără ştirea lui, am putea crede că începătorul s-a lăsat ani de-a rîndul sedus de perspectiva unei cariere lirice. Dar nu ! Caragiale era prea treaz ca să nu-şi dea seama de adevăratele lui mijloace. Primele lui proze poartă pecetea personalităţii sale, care este a unui ironist şi a unui om de teatru. Ironist, iar nu satiric direct, nu spune lucrurilor pe nume şi nu le înfăţişează cum sînt, ca să le veştejească, ci le prezintă de-a-ndoaselea, cu o făţărită laudă, ca şi cum le-ar lua de minunate. Totodată, primele lui cronici sînt debitate ca nişte monologuri, cu o şireată clipire din ochi, în faţa unui auditoriu închipuit şi deosebit de familiar. Autorul lor nu s-a încumetat să-l înfrunte pe scenă, ca actor. Pe urmele lui Iorgu, dar cu un alt talent, cel mai tînăr din spiţa actoricească are în sînge arta monologului şi se pregăteşte pentru cealaltă, mai dificilă, a dialogului. Pentru că a fost una din primele lui victime la *Ghimpele* (în 1874), Macedonski confundă tăişul ironiei cu trivialitatea şi pomeneşte de înjurăturile surugieşti ale începătorului împotriva conservatorilor. Este drept că, sub sfioasa semnătură *Car.*, debutantul şfichiuieşte odată pe primarul capitalei, generalul G. Manu, dar cu o perfectă urbanitate ; guvernul conservator întreg este luat în primire, cu o fantezie de izvor clasic, derivată din *Scrisorile persane*, închipuind o ţară chinezească, cu

dregători mandarini, printre care ministrul instrucțiunii, Ti-Li (Titu Liviu Maiorescu), „...a fost trămis prin institute cu însărcinarea exclusivă d-a strîmba picioarele chinezilor de mici, pentru a le face să se bucure mai tîrziu de rachitism, calitate ce trece în mare considerațiune la chinezi". Afară de o singură inadvertență de gust, în denumirea dregătorului Sik-Tir, tot restul e de o perfectă bună-cuviință. Adversar al conservatorilor, deoarece era de formație liberală și colabora la un organ strict liberal, Car. ia în rîs toate excesele, printre care bonapartismul într-adevăr bizar al lui Cezar Bolliac. Bine orientat literaricește, el atacă, cu instrumentul ironiei fine, pe N. D. Popescu (Nedea), autorul calendarelor și al pseudoromanelor istorice. Cu o intuiție precisă a lucrurilor, știe de pe acum să schițeze aspectele urbanisticii gloduroase a periferiilor bucureștene, înainte ca să purceadă la înfățișarea mahalagiilor în comedie. Elevul lui Bazil Drăgoșescu stăpînește sintaxa și nu caută străluciri formale, mulțumindu-se cu expresia justă și cu fraza bine articulată. Desigur, începuturile lui nu prevestesc pe marele scriitor, dar nici nu-l dezmint, prin nevertebrația obișnuită în mai toate debuturile. Sînt ca și acordurile sigure ale unui instrumentist stăpîn pe sine, care își cîștigă măiestria fără grabă. Sînt începuturi ale unui ucenic prob, cu respectul meșteșugului scriitoricesc. Printre tribulațiile sale de gazetar, pe care le înfățișăm mai departe, Caragiale „își face mîna", așteptîndu-și momentul.

Poet foarte mediocru, ca să nu spunem antipoet, deoarece viziunea sa ironică este potrivnică lirismului, meșteșugarul știe în acest domeniu să înfrîngă piedicile. După patru ani de obscură activitate umoristică, primește de la direcția Teatrului Național însărcinarea de a traduce tragedia în versuri a lui D. Parodi, *Rome vaincue*. Tema corneliană era tratată în alexandrini reci, socotiți de publicistul bucureștean, Frédéric Damé, fără valoare. Împotriva oricărei așteptări, în ipoteza că ar fi fost cît de cît cunoscut, traducătorul realizează minunea de a conferi un prestigiu liric palidului model. Este un adevărat mister cum de a putut nepoetul să dea asprei țesături a versurilor moliciunea catifelei, într-un fel susținut, de la un capăt la altul al celor cinci acte. Miracolul se explică numai prin dîrza voință a artistului de a-și supune textul rebel și de a da stridentului său arcuș de versuri sunetele cele mai grave. Nu se mai reprezentase pe scena Teatrului Național o asemenea traducere în versuri, care să dea ascultătorilor celor mai pretențioși, ca V. Alecsandri și Titu Maiorescu, impresia hotărîtoare a talentului. Numai că aparentul poet, care a cucerit elogiile atît de autorizate, n-a săvîrșit greșeala de a păși pe calea poeziei originale. Altul, poate, s-ar fi crezut dator să simuleze lirismul, pentru că reușise atît de bine. Cu o justă intuiție a structurii sale, de acum notoriul traducător al *Romei învinse* se hotărăște să fie el însuși, actualizîndu-și potențialul, ca să se realizeze pe deplin.

LA „JUNIMEA"

După cinci zile de la prima reprezentare a *Romei învinse*, traducătorul își face intrarea la seratele „Junimii". Ședința s-a ținut în casele lui Titu Maiorescu, vineri, 26 mai 1878. Sărbătoritul zilei era Vasile Alecsandri, de curînd premiat la concursul din Montpellier pentru oda sa *Gintea latină*. A fost o „splendidă seară" (80), cu frumoase lecturi din poeziile lui Eminescu, care-și rostea versurile cu inflexiuni grave. Asistau, printre alții, Slavici și Ronetti-Roman, care avea să fie unul din cei mai buni prieteni ai lui Caragiale. Ca de obicei, punctul de atracție era gustata „causerie" a lui Alecsandri, la încheierea ședinței literare. Maiorescu notează în jurnalul său, printre prezenți, pe „...Caragiali (bun traducător al *Romei învinse* de Parodi)..." Cu această serată se închide „stagiunea" de primăvară a reuniunilor „Junimii" bucureștene; organul ei, *Convorbiri literare*, continuă să apară la Iași, unde locuiesc cei mai numeroși din echipa ilustrei societăți literare.

Caragiale nu colaborează încă la marea revistă, în al doisprezecelea an al apariției. Starea lui materială este mereu precară. După încercările-i neizbutite din anul trecut, cu organul său umoristic *Claponul* și cu propriul său ziar *Națiunea română*, scos în

colaborare cu Damé, și cu efemera colaborare de cronicar dramatic la *România liberă*, credea că a lichidat cu gazetăria. De puține luni redactor la *Timpul*, Eminescu stăruie să-l cîștige organului conservator și izbutește. Se vede însă că primele remunerații sînt prea neînsemnate ca să-i ajungă, deoarece traducătorul își oferă serviciile Teatrului Național, în cursul lunii august. Petiționarul declară că se mulțumește cu prețul fixat de direcția generală pentru traducerile în proză : 30 lei noi de fiecare act (81). După cinci săptămîni, depune traducerea melodramei istorice în cinci acte *Hatmanul* de Paul Déroulède (82), cu o grabă care trebuie să fie pe măsura nevoilor lui urgente. Noua traducere, de curînd descoperită în biblioteca Teatrului Național, a fost publicată aproape în întregime după manuscrisul original (83). Deși executată în cel mai scurt timp, tălmăcirea dovedește la Caragiale aceeași fermitate a stilului și perfecta stăpînire a subtilităților limbii franceze. Cu toate acestea, melodrama s-a jucat peste cîțiva ani, la Teatrul Național, în traducerea lui M. Pascaly, al cărui stoc de costume stătea la dispoziția teatrului, cînd acesta îi primea traducerile (84). Prețuit pentru condeiul lui, Caragiale era folosit și pentru „corijarea" unor traduceri nesatisfăcătoare, plătindu-i-se într-o asemenea împrejurare suma de 45 de lei. Cam din aceeași vreme poate să dateze și o altă traducere, descoperită la puține zile după *Hatmanul* în același loc (85). Este vorba, de rîndul acesta, de o comedie a lui Scribe, *Une camaraderie*, în genul vodevilistic, atît de prețuit de traducător. Norocosul descoperitor a crezut că piesa i-ar fi servit traducătorului ca prototip al comediei originale *O scrisoare pierdută*. Este o exagerare, deoarece cadrul politic și episodul electoral din comedia franceză nu au corespondențe organice esențiale cu capodopera lui Ca-

ragiale ; *Une camaraderie* i-a putut doar sugera proiectul unei comedii politice de o altă structură și cu un imbroglio datorit pierderii unei scrisori, ba chiar a două, iar nu prezentării ei unei alte persoane decît adresantei.

La sfîrșitul vacanțelor estivale, Maiorescu îl invită pe Caragiale la masă la d-rul Kremnitz, cumnatul său. Cina are caracterul unei adevărate serate literare cu aceiași scriitori de la „Junimea", Eminescu, Slavici, Ronetti-Roman, Nica și Chibici-Rîvneanu. La sfîrșitul mesei, Caragiale prinde momentul ca să debiteze cu vervă cîteva episoade din viața lui, ca acela al revoluției ploieștene și suspendarea ziarului *Națiunea română*, în urma telegramei cifrate a corespondentului de la Turnu-Măgurele, cu știrea prematură a căderii Plevnei (80). Titu Maiorescu notează în jurnal, sumar și disprețuitor : „La Bohème roumaine". Amfitrioana, scriitoarea germană Mite Kremnitz, curtată în aceeași vreme de Eminescu și de Maiorescu, manifestă semne de oboseală, care-l fac pe Titu Maiorescu să dea semnalul plecării la orele $9^{3}/_{4}$ și să scrie în jurnal : „Dar Mite cam obosită, Wilhelm [doctorul, n. n.] gata să adoarmă, atmosferă grea, apăsătoare... Nu merge cu germanii, sau nu merge cu alde Kremnitz ? În orce caz, așa nu merge." Cînd, mai tîrziu, Maiorescu a lăsat-o pe Mite să-i citească însemnările intime, ea a notat, în margine, că însemnarea era nedreaptă, deoarece gazdele nu se familiarizaseră cu limba musafirilor.

În a doua sîmbătă a lunii noiembrie Maiorescu a pornit la Iași, în vederea banchetului anual al „Junimii", care-și sărbătorea a XV-a aniversare. Patronul era însoțit de Eminescu, Caragiale, Slavici, Nica și de D. C. Ollănescu (Ascanio), și, cu meticulozitatea sa în cele bănești, n-a uitat să însemneze în jurnal : „(cei dintîi 3, pe socoteala mea)". Caragiale citește,

înainte de banchet, „...via lui comedie *Noaptea furtunoasă de la No. 9*" (cu numele exact *O noapte furtunoasă sau No. 9*). Prin această lectură, noul primit își consfințește intrarea în „Junimea". Printre participanți se aflau atîția oameni de spirit, ca P. P. Carp, Vasile Pogor, Iacob Negruzzi, Petre Missir și alții, care au recunoscut în tînărul autor și proaspătul membru al grupării aceleași reacțiuni intelectuale față de roadele liberalismului politic de la noi. Cu *O noapte furtunoasă*, Caragiale și-a manifestat, din capul locului, intima solidaritate de idei cu junimismul, ca și cum ar fi fost un vechi părtaș al mișcării literare. „În casa mea — scria Iacob Negruzzi cu 33 de ani mai tîrziu (86) — el ceti întîi și-ntîi *O noapte furtunoasă*, faimoasa comedie care a făcut o revoluție întreagă în teatrul românesc. Nu-și poate cineva închipui ce efect a produs această piesă, citită de însuși Caragiale în cercul «Junimii». Vocea sa cam răgușită, ce se potrivea de minune cu personajele din mahalalele Bucureștilor ; jargonul special al acestora ; luarea în rîs a frazeologiei politicianilor liberali din acele timpuri ; garda națională de curînd înființată și care, mai ales după vitejia arătată de oștirea noastră în Bulgaria, pe cîmpul de război, dă loc la atîtea zeflemele, toate acestea, împreunate cu meșteșugita alcătuire a piesei, încîntară pe membrii societății literare din Iași. Într-o unire, toți își exprimară părerea că s-a ivit în sfîrșit în literatura română un autor dramatic original." Fără îndoială, Titu Maiorescu, prezentatorul lui Caragiale, fusese primul căruia i se citise comedia ; el era mîndru de autorul pe care-l descoperise.

Putem spune că reprezentarea comediei la Teatrul Național din București a avut caracterul unei bătălii literare. Piesa a fost anunțată, cu ecouri de presă fa-

vorabile, în ziarele de toate nuanţele politice. În *Românul* lui C. A. Rosetti se dă în vileag numele autorului, care nu figurează însă pe afiş. Redactorul notei numeşte piesa de şcoală naturalistă, înfăţişînd „...moravurile poporaţiunii din suburbiele capitalei noastre“ (87). Prietenii de la *România liberă* îi pregătesc atmosfera : „O frumoasă surprindere ni se prepară. Peste cîteva zile, un afiş al Teatrului Naţional ne va chema să admirăm spectacolul *O noapte furtunoasă sau No. 9*. O piesă în adevăr originală. Autorul acestei scrieri, care, cu tot distinsul său talent, voieşite a rămînea învelit sub modesta mantiă a anonimului, a izbutit a crea una din acele rare comedii, în care toate condiţiunile artei se găsesc pe deplin satisfăcute.“ Urmează (88) caracterizări precise, care denotă cunoaşterea textului şi scontarea unui succes cert, o dată cu exprimarea dorinţei „...ca repetiţiunile să nu întîrzie prea mult“. Însuşi autorul, într-o notă anonimă la *Timpul*, îşi anunţă piesa. Procedeul a stăruit multă vreme şi s-a practicat fără jenă, într-un stil de reclamă americănească. Cu decenţa sa caracteristică, I. L. Caragiale se ascunde după perdeaua ironiei, cu aerul de a nu se încrede în notele presei binevoitoare :

„De vreo cîtva timp se vorbeşte şi se face mult zgomot mai prin toate cercurile intime şi publice despre o piesă nouă, pe care o studiază artiştii Teatrului Naţional ca s-o reprezenteze în zilele astea... Noi aflăm că această prea mult trîmbiţată piesă, despre care se face reclamă pe o scară vrednică de cel mai iscusit negustor american, se va juca în sfîrşit marţea viitoare, 16 ianuarie. Nu ştim încă nimic despre valoarea ei. Se dea muzele teatrale române ca această nouă producţie să fie la înălţimea zgomotului ce se face despre dînsa, şi nu din potrivă să adeverească vorba ceea : la părul lăudat să n-alergi cu sacul“ (89).

Spectacolul se amînă cu două zile, anunţîndu-se distribuţia : I. Panu în Jupîn Dumitrache, St. Iulian în Nae Ipingescu, Grigore Manolescu în Chiriac, M. Mateescu în Rică Venturian *(sic)*, Aristiţa Romanescu în Spiridon, d-ra Dănescu în Cocoana Veta şi d-ra A. Popescu în Ziţa. Comedia s-a jucat în faţa unei săli aproape pline, deoarece publicul fusese atras de notiţele din presă. La *Timpul*, Slavici semnează cu iniţială o cronică oarecum rece, iar Frédéric Damé, fostul prieten al lui Caragiale, răcit după o glumă a acestuia şi care îşi manifestase reaua dispoziţie în toamnă, la reluarea *Romei învinse*, scrie un articol vehement, acuzînd piesa de imoralitate şi îndemnînd pe părinţi să nu-şi aducă fetele la spectacol. La a doua reprezentaţie, care are loc peste trei zile, directorul general al teatrelor, Ion Ghica, face unele amputări piesei, fără să-l consulte pe autor. Anume, taie o scenă din care reieşeau prea izbitor relaţiile intime dintre Chiriac şi Veta. Publicul este chiar mai numeros decît la premieră, dar o parte din spectatori, desigur puşi la cale, manifestează împotriva malițiilor la adresa gărzii civice (90). La sfîrşitul reprezentaţiei are loc un incident între autor şi directorul general. Caragiale intră în cabinetul lui Ion Ghica, unde se afla şi d-rul Marcovici, ca să ceară socoteală de modificările introduse în piesă samavolnic. Directorul general refuză să-i dea satisfacţie şi-l invită să iasă. Autorul, scos din fire, răspunde prin insulte. Împrospătîndu-i lui Paul Gusty aceste evenimente uitate, d-sa şi-a reamintit că I. L. Caragiale i-ar fi aruncat în faţă lui Ion Ghica cuvintele : „Vieux coquin !“ [1] A doua zi, autorul adresează directorului general şi membrilor comitetului teatral o întîmpinare, în care protestează împotriva

[1] Ticălos bătrîn ! (Fr.).

schimbărilor introduse în piesă fără știrea lui și îi invită să restabilească piesa, la reprezentarea ei viitoare, amenințînd cu întrebuințarea mijloacelor legale pentru menținerea drepturilor sale de autor, în cazul că nu i s-ar da satisfacție (91). Înainte de a da protestului forma definitivă, Caragiale se consultă cu Titu Maiorescu ca să găsească formula cea mai potrivită. El a păstrat în arhiva sa ciorna redactării propuse de Titu Maiorescu ; ea este identică cu textul înaintat de Caragiale. Teatrului Național.

Așadar autorul s-a folosit de experiența juridică a lui Titu Maiorescu. Totodată, îndemnat de acesta, sau din proprie inițiativă, a avut un gest curtenitor față de d-rul Marcovici, căruia i-a trimis o scrisoare de scuze. Redăm și conceptul ei, scris însă de o mînă feminină, poate de fiica lui Titu Maiorescu, sub dictarea acestuia.

„Domnule,

Vă rog să binevoiți a scusa dacă vă importunez cu aceste rînduri. Însă fiindcă s-a întîmplat să fiți martor la scena petrecută ieri după representarea piesei mele, între mine și Domnul Director General al Teatrelor în ⟨sara⟩ cabinetul seu oficial, ⟨ieri⟩ mă cred dator a Vă alătura în copie scrisoarea ce tot astăzi am trimis-o acelui funcționar.

⟨Prim[iți]⟩ Binevoiți a primi, Domnul meu, împreună cu scusele mele, încredințarea înaltei mele considerări.

București, 22 Januarie 1879.

D-sale
D-lui Dr. Marcovici."

Iată și proiectul de scrisoare către Ion Ghica, scris pe contrapagină, de aceeași mînă :

„Domnule,

Ieri, dumenică seară, îndată după representarea comediei mele : «o noapte furtunoasă», văzînd că s-a schimbat partea ei finală, fără o prealabilă înțelegere cu mine, autorul, am intrat în cabinetul, ⟨cel⟩ ce-l aveți în edificiul teatrului ca Director general, pentru a vă cere explicarea acestei fapt *[sic]*. D-voastră m-ați intimpinat cu cuvintele : «Eși afară».

Atunci eu V'am respuns prin expresii insultătoare la adresa D-voastră.

⟨Vîrsta D-vs, me impedecă de a da din partea mea acestui incident urmarea lui obicinuită în societate. Mă mărginesc dar a menține prin scrisoarea de față ofensa și insulta ce V'am făcut-o oral.⟩

O copie de pe această scrisoare o trimit tot acum D-lui Dr. Marcovici, care a fost martor la scena petrecută între noi.

București, 22 Januarie 1879.

D-sale
D-lui *Ion Ghica*,
Directorul general al Teatrelor."

După cum se vede, pasajul cu duelul a fost găsit prea tare ca să figureze în scrisoare. Printre aceleași hîrtii se găsește o ciornă scrisă de Caragiale și cu modificări introduse de Titu Maiorescu a unei scrisori către membrii comitetului teatral, prin care autorul comediei anunță retragerea piesei sale, interzice reprezentarea ei, cere înapoierea manuscrisului și alătură diferența, pînă la suma de 600 lei primiți în contul reprezentațiilor, a drepturilor sale de autor, după cele două reprezentări. Această hîrtie nu se găsește în original în arhivele Teatrului Național. Ea poartă aceeași dată ca și scrisorile.

După trecere de mai multe luni, în care nu s-a mai dat pe scenă *O noapte furtunoasă*, Caragiale adresează o nouă petiţie direcţiei generale şi comitetului teatral, cerînd, în cazul nereluării piesei, desfacerea convenţiunii, înapoierea manuscrisului şi acordarea unei despăgubiri. Petiţia a fost de asemenea redactată în întregime de Titu Maiorescu, cu scrisul său uşor tremurat, deşi nu avea decît vîrsta de 39 de ani.

Iată proiectul de întîmpinare, scris de Maiorescu, şi care întregeşte dosarul acestei afaceri.

„Domnule Director General şi
Domnilor Membri,

Văd, că de mai mult timp, după ce piesă mea «O noapte furtunoasă» ⟨se jucase⟩ s-a jucat de 2 ori în luna lui Januarie 1879 pe scena Teatrului naţional de către societatea dramatică, şirul reprezentărilor ⟨acestei piese sunt întrerupte⟩ ei a fost şi este întrerupt, deşi ⟨amîndouă⟩ recetele amînduror reprezentaţiilor ⟨au⟩ fuseseră recete calme, a doua întrecînd chiar pe cea d-întăi.

⟨Am dar onoarea a vă ruga sau să represi[ntaţi]⟩ ⟨Eu însă⟩ În privinţa acestei piese eu am încheiat o convenţiune cu D-vstră, care pe de o parte îmi asigură mie un beneficiu, ⟨din⟩ ear pe de altă ⟨vă⟩ va dă D-vstră dreptul esclusiv de reprezentare în Bucureşti.

⟨Ne⟩ ⟨Întreruperea reprezentaţiilor ei⟩ Scoaterea piesei din repertoriul activ într-un timp aşa de îndelungat ⟨fiind⟩ şi înainte de a se fi sleit productivitatea ei bănească este dar o adevărată pagubă pentru mine şi mă sileşte a vă pune în întîrziere prin presenta petiţiune şi a vă ⟨ruga⟩, ⟨ca⟩ la cas de refus, să binevoiţi a-mi desface convenţiunea, a-mi înapoia manuscriptul şi a-mi da o despăgubire

corespunzătoare cu beneficiul ⟨ce aşi fi avut⟩ probabil din şirul reprezentaţiilor ce ar fi putut şi ar fi trebuit să aibă piesa mea, în urma succesului obţinut ⟨la primele două⟩.

Aşteptînd comunicarea decisiunii D-voastră vă rog să primiţi“ etc.

Şeful literar al „Junimii“ a arătat deci, cu prilejul incidentului dintre Caragiale şi conducerea Teatrului Naţional, o foarte vie solicitudine faţă de neplăcerile tînărului său amic. Această participare sufletească îl pune într-o lumină de camarad îndatoritor, nu totdeauna recunoscută. La rîndul lui, mişcat de acest sprijin, autorul dramatic tipăreşte comedia, cu unele modificări, în *Convorbiri literare* — de la 1 octombrie şi 1 noiembrie 1879. Este începutul unei colaborări statornice, de zece ani. Piesa are în fruntea ei această închinare : „D. Titu Maiorescu este cu adînc respect rugat să primească dedicarea acestei încercări literare, ca un semn de recunoştinţa şi devotamentul ce-i poartă autorul ei“.

În cursul lunii februarie, cu prilejul turneului lui Ernesto Rossi la Bucureşti, Caragiale este poftit de Titu Maiorescu la masa oferită ilustrului oaspe. A fost o „încîntătoare seară“ (80), la care însă „Eminescu n-a venit fiindcă i se părea că nu e bine îmbrăcat !“ De Paşti, Maiorescu arată o nouă atenţie faţă de Caragiale, care nu trecuse graniţa. Îl invită, pe cheltuiala sa, la Viena, ceea ce era, după însemnarea protectorului său, „întîia privire asupra civilizaţiei pentru el“. Maiorescu pleacă însoţit de soţia lui, Clara, de fiică-sa Livia şi de Caragiale, căruia îi scosese biletul prin Lemberg şi Cracovia, deoarece drumul direct era zădărnicit de inundaţiile de la Seghedin. Ajunşi în Vinerea Mare la Viena, ei vizitează biserica Altlerchenfeld, pentru concertul reli-

gios, și alte biserici. A doua zi — cercetează Galeria Lichtenstein și Muzeul oriental și ascultă Învierea la biserica Sfîntul Ștefan. În dumineca Paștilor asistă la Burgtheater la reprezentarea feeriei shakespeariene *Visul unei nopți de vară*, „spre cea mai mare bucurie a lui Caragiali". Plecarea are loc vineri și sosirea, duminică 8 aprilie st. v. Maiorescu nu uită să noteze cheltuielile ridicate, care-l priviseră pe de-a-ntregul. Gestul este cu atît mai remarcabil.

La Mite acasă, jocurile de societate, ca „boccia", se desfășoară în prezența și a lui Caragiale, care izbutește să provoace, cu hazul său, rîsul Mitei (92), dar îngrijorările îi vin lui Maiorescu din partea lui Eminescu, care se îndrăgostise violent de tînăra scriitoare.

În același an, Caragiale citește la Titu Maiorescu „mica farsă" *Conu Leonida față cu reacțiunea* (93). Iată și însemnarea inedită a lui Iacob Negruzzi, cu același prilej: „Farsa lui Caragiale a plăcut foarte mult ieri la «Junimea». S-a observat însă 1) în genere că Caragiale n-ar trebui să tot bată în aceeași strună și 2) în specie că ar fi fost mai nimerit dacă publicul ar fi fost deșteptat de la început că puștile, chiotele etc. sînt rezultatul veseliei băcanului din colț. S-a zis că ar fi fost mai comic dacă d.e. prin două cuvinte ce Safta ar fi zis într-un monolog la început s-ar fi dat a înțelege că are să urmeze o petrecere de Lăsata Secului, decît dacă cetitorul ar fi putut crede că în adevăr este o mișcare revoluționară — ceea ce ar întrerupe emoția comică." (94) Piesa apare în *Convorbiri literare* de la 1 februarie 1880, fără modificările sugerate la lectură. Dreptatea era de partea autorului: publicul trebuia și el lăsat în nedumerire asupra provenienței focurilor de armă în noapte, ca astfel să fie asigurată surpriza deznodămîntului. Comedia nu a fost multă vreme apreciată

la adevărata ei valoare, care îi depășește dimensiunile, reprezentînd, rezumativ, mentalitatea mic-burgheză a societății noastre de la sfîrșitul secolului trecut. Ea nu a fost prezentată, după compunere, Teatrului Național, deoarece directorul general era același Ion Ghica. În 1885 Maiorescu menționează (95) că piesa, jucată „...pe o scenă de a doua mînă, nu a plăcut..."

De Sfîntul Ion (7 ianuarie) 1880, crezînd că I. L. Caragiale își serbează onomastica în acea zi (de fapt, el ținea pe patronul zilei sale de naștere, Sfinții Ion, Grigore și Vasile), îi trimite o felicitare spirituală, însoțită de cîteva sticle de șampanie: „La mulți ani! Nu știu, ești Ion Botezătorul sau, ca coleg al lui Luca, Ion Gură-de-Aur. În orice cas, Ion Gură de șampanie sper că nu strică" (96). Altădată îl invită la dînsul, cînd se joacă „boccia": „Mîine Luni 5 ore prînz la noi acasă și joc de «boccia» în curte după masă. Presență (de corp, dacă nu de spirit) și voie bună indispensabile!"

Caragiale a păstrat și alte cărți de vizită de la Titu Maiorescu, care dovedesc asiduitatea relațiilor dintre ei. Cu spiritul lui de ordine, și Titu Maiorescu punea deoparte biletele sau scrisorile lui Caragiale, însemnînd în margine data primirii lor. Înainte de a da citire comediilor în fața prietenilor de la „Junimea", autorul le supunea aprecierii lui Titu Maiorescu. Astfel, la 19 septembrie 1884, i-a expediat acest bilet: „Piesa este *gata toată*. Cînd poftiți să săvîrșim botezul după datine? Al dv. I. L. Caragiale"(97). Este vorba de *O scrisoare pierdută*, care, prin mijlocirea lui Titu Maiorescu, a fost citită, chiar în ajunul premierei, la Palatul regal, înaintea Carmen Sylvei (80). Regina, încîntată de frumusețea piesei, binevoiește să asiste la întîia reprezentație și să dea semnalul aplauzelor (98); ea își reînnoiește atenția

cu prilejul reprezentării *D-ale Carnavalului*, unde asistă numai la prima parte a spectacolului, care a fost fluierat după plecarea reginei. Cu acest prilej, Titu Maiorescu primește anonima unui spectator indignat, care găsește că piesa „...abia se poate juca la tîrgu Moșilor" (99). Titu Maiorescu scrie după premieră, în jurnal : „...n-a prea plăcut dar à tort — n-are nici o pretenție, e o simplă farsă". Cu o loialitate desăvîrșită, marele critic își asumă partea de răspundere a operelor caragialiene, în împrejurarea insuccesului, și le susține. Aristizza Romanescu își amintea că, în vacanța care a urmat stagiunii 1878—79, a jucat în turneu *O noapte furtunoasă*, la Turnu-Măgurele, Tîrgu-Jiu și Turnu-Severin ; la reprezentația din această localitate asistă și Titu Maiorescu, care „...spre a respunde fluerelor publicului, dă un banchet în onoarea autorului" (100). Printr-un așa de autorizat sprijin, numele lui Caragiale se impune publicului, iar dușmăniile pe care le stîrnește își ating scopul contrar de a-i mări prestigiul. Înainte de prima reprezentație a *Scrisorii pierdute*, un ziar (101) îl recomandă pe autor în acest fel : *„Numele lui Caragiale este o trompetă ;* lumea se va grămădi la această primă reprezentare, al cărui *[sic]* succes credem că se va ține mult timp încordat și neîntrerupt."

Titu Maiorescu, ca ministru, rezistă cîtăva vreme la stăruințele lui Caragiale de a-l numi director general al teatrelor, dar colaborarea lor, după numire, este cordială. Volumul de *Teatru*, care apare în mai 1889, este precedat de studiul critic *Comediile d-lui I. L. Caragiale*. Meritul de seamă al prefeței constă în aceea că a fost scrisă pentru netezirea obstacolelor din calea înțelegerii comediilor caragialiene, ridicînd discuția la nivelul principiilor generale, dovedind viabilitatea comediilor și respingînd învinuirile de

imoralitate. Ceea ce s-a scris despre comedii mai tîrziu nu micșorează cu nimic valoarea cardinală a eseului. Relațiile dintre cei doi scriitori se mențin cordiale în cursul acelui an ; în decembrie, poate la 10 (102), Caragiale citește la Titu Maiorescu, în prezența lui Iacob Negruzzi și a d-nei, *Năpasta*, care este dedicată, în volum, d-nei Ana T. Maiorescu. În ajunul Crăciunului Caragiale trimite această urare :

„Bună dimineața la Moș Ajun !
Ne dați or nu ne dați ? :.

«Poezia Rumănă» cercetare critică
«Beția de cuvinte» și urmarea ei, răspuns la răspunsul «Revistei». Fac, în familie, o conferență despre *Junimea* și am mare nevoe de aceste prețioase documente.

Mulțumesc mai dinainte și

La mulți ani cu cele dorite,
al dv. *Caragiale*"

La 11 februarie 1890 Maiorescu îi dă lui Caragiale această carte de introducere pe lîngă un personaj influent : „T. Maiorescu roagă pe d-l Gr. Triandafil să primească pe d-l I. L. Cariagiale *[sic]* ca pe una din cele mai strălucite inteligențe cari există în țara aceasta și pentru care este un fel de datorie a noastră a tuturor a-i veni în ajutor ca să poată exista și el, cînd există atîția gogomani mai bine decît el". În afară de remarca relativ la topica din „gogomani mai bine decît el", în loc de „atîți gogomani există mai bine decît el", biletul relevă dorința lui Maiorescu de a-l ajuta pe prietenul său în orice împrejurare. Puțin în urmă intervin însă nemulțumiri ale autorului dramatic față de sprijinitorul său, care n-a putut face pentru el ceea ce do-

rise. Caragiale se socotește nedreptățit și e hotărît să rupă prin orice mijloace. Sîntem nevoiți a recunoaște că mijloacele alese de el nu au fost din cele mai elegante, învinovățindu-l pe Maiorescu de a trage cîștiguri de pe urma editării *Poeziilor* lui Eminescu. Fără a-l numi pe Maiorescu, Caragiale îl designează transparent într-un portret în toate privințele regretabil : „...de profanare [modificările introduse în textul eminescian, n.n.] nu e capabil decît un om fără inimă și cu spiritul îngust, un om care niciodată nu se poate uita pe sine, care nu poate avea nici o ridicare de suflet pe dasupra egoismului strîmt, nici o emoție... cum să zic ? impersonală — ca să întrebuințez și eu niște platitudini platonice scoase de curînd iar la modă — nici un fel de respect chiar cînd se află în fața lucrurilor sfinte... fiindcă n-are, fiindcă nu poate avea nimica sfînt pe lume" (103).

Am dat atîta extindere raporturilor dintre Caragiale și Maiorescu deoarece Maiorescu este „Junimea". Aceasta nu însemnează că ceilalți membri ai „Junimii", și cu deosebire Iacob Negruzzi, creatorul și redactorul *Convorbirilor literare,* ar fi fără importanță. Caragiale a întreținut legături strînse cu conul Jacques, care-l îndemna mereu să scrie și să publice la revistă. La Iași era „...considerat ca făcînd parte din familie, ca un copil al casei" (86). Caragiale lua toate prînzurile la Negruzzi, petrecea seara în familia lui, ascultînd muzică sau citindu-și unul altuia producerile, ori întreținînd pe toți cu verva și ironia lui.

În calitate de colaborator al revistei, era neînduplecat cu privire la greșelile de tipar, care l-au terorizat încă din tinerețe. După publicarea primei părți din amintirile teatrale, la 6 ianuarie 1881, Caragiale se plînge ca de o belea că n-a primit a doua corectură, tipărindu-i-se bucata cu greșeli compromi-

țătoare și, pe un ton solemn, își formulează condițiile „...fără de cari nu voi să mai apară ceva de mine în «Convorbiri»". Iată condițiile : „Să-mi trimeteți două corecturi și să mi se execute toate însemnările făcute de mine ; apoi să mi se pună în foaie oriunde, numai nu între I. V. Ștefaniu și T. V. Ștefaniu" (104). Urmează instrucții privitoare la caracterele tiparului și punerea în coală.

În 1882—83, cei doi prieteni colaborează la libretul operei bufe *Hatmanul Baltag,* după nuvela cu același titlu a convorbiristului moldovean N. Gane, compusă după o povestire de Dickens. Caragiale scrie proza și Negruzzi versurile. Scrierea înaintează încet, din vina lui Caragiale, care este îndemnat să grăbească lucrul. Cu puțin înainte, Negruzzi, ca președinte al comitetului teatral de pe lîngă Teatrul Național din Iași, obținuse numirea lui Caragiale în postul de director de scenă (105). După cercetările noastre întreprinse în localitate, autorul dramatic nu a ocupat niciodată această funcțiune ; mai mult, nimeni de la Teatrul Național din Iași nu știa ceva despre această numire, deoarece arhiva teatrală fusese distrusă cu prilejul sinistrului care nimicise vechiul edificiu teatral. Cu toate acestea, în scrisoarea păstrată, pe care o reproducem, Negruzzi îi decerne adresantului titlul refuzat :

„Iașii, 7/19 Faur 1883

Domnule director de scenă !

La onorabila D-voastră plecare din *a doua* capitală, a remas vorba între onorat D-voastră și mai jos subscrisul cum ca să nu trimiteți prețiosul manuscript (prosamente vorbind) al Hatmanului Baltag, ci să-l remiteți la venirea jos subscrisului în *întîia* capitală. Lucrurile politice însă se încurcă, ba chiar am putè zice că se burzuluesc, nu numai în regatul

român, ci și *inlăuntru*, în țerile așa-zise culte, precum de ex. Irlanda, Parisul, Madagascarul și altele. Astfel fiind împrejurările, este puțin probaver ca subscrisul se va putea răpezi pînă la capitala țerei, cu toată Academia care cu nerăbdare și cu diurne grase așteaptă venirea sa. Cu toate aceste partea de dincoace de Milcov nu poate remîne văduvă de prosa lui Baltag. Maestrul compositor reclamă pînă la un oarecare punct chiar cu dreptul, să cunoască și prosa. Junimea țipă și cere să cunoască și ea, dar ce zic ? Publicul, publicul cel mare strigă cerînd să i se cetească. În parentesă vorbind, publicul care cunoaște ceea ce există din Baltag e nerevizionist, el cere adica să nu se facă prea mari schimbări in text ; cel mult admite modificarea articolului No relativ la Ape minerale dar incolo *vechiu* [cuvînt neclar, n.n.]. Asemenea publicul, care simpatizează cu o jună turturea numită Arghirița, ține mult la un servitor al ei numit Sotirache și se roagă a nu i se face nedreptate.

Oricum fie vroiam să ne expediați *prosa* «De cînd eram încă mic, proza vreau și proza zic» ! — Așteptăm cu *siguranță (?)* pachetul de prosă peste 8 (?) zile — dacă se poate întovărășit de *Soarcă-mea Fifina.*

Repetițiile *Fetei Rezeșului* urmează și pentru 4 representații auzim că tot teatrul este prins cu abonamente. Cu toate acestea un zimbet de dispreț sboară pe buzele noastre. 4 (adică patru) representații !! Ce sunt 4 representații, pe lîngă cele 40 (adică patruzeci) sigure ce va avea *Baltag* în șir !! Primiți ale noastre colegiale salutări binevoind a readuce aminte că în oarecare proprie privință toate fluidele devin pe zi ce merge mai bune, ba chiar în curînd se vor îmbogăți cu un oarecare polobocel de o estraordinară valoare care așteaptă recunoscătorul verf

de limbă al D-lui Stacan pentru a țîșni intăi și intăi din încăperea ce-l cuprinde.

J. C. Negruzzi"

Scrisoarea, redactată după două cărți poștale din 4 și 5 ianuarie, rămase fără răspuns pînă la 4 februarie, vrea să rivalizeze în spirit cu misiva lui Caragiale de la această din urmă dată (104). De altfel și glumele lui Caragiale au tonul oral și sînt destul de groase, cu numeroase stîlciri de cuvinte ; din cele patru postscriptumuri, ultimele sînt în nota distractivă a veselei asociații ieșene :

„3. P. S. — *(Cu rugămintea de a se publica.)* Ce deosebire este între D-rul Kremnitz și o sofa ? — Nici una : sofaoa este un pat olog, doctorul asemenea.

4. P. S. — (Publicați-l măcar pe acesta, spre încurajare.) Care este culmea greșelii de punctuațiune ? — Să treci o gîrlă pe virgule, în loc s-o treci pe punte."

Asemenea ghicitori și „culmi", cu numeroase calambururi, nu toate de calitate, abundă și în textul prozei din *Hatmanul Baltag* ; conștient de prețul lor mărunt, nepretențiosul autor numește cîte unele „măgarambururi", ca o corupere a genului, după cum măgarul este un animal inferior calului : „calambur". Piesa este gata abia în toamna anului, și Caragiale o prezintă comitetului dramatic, ca autor unic, poate din precauția academicianului colaborator de a nu fi refuzat. Condițiile formulate în ofertă (106) sînt deosebit de pretențioase, cu exigența garantării unui șir neîntrerupt de reprezentanții în eventualitatea succesului și cu suprimarea absolută a biletelor de favoare. Comitetul teatral supune textul muzical compus de Eduard Caudella unui comitet restrîns de cunoscători și-l acceptă, cerînd oarecare modificări (107), dar respinge condițiile lui Caragiale ca

exorbitante, supunîndu-l prevederilor regulamentare (108).

Hatmanul Baltag se reprezintă prima oară la Teatrul Naţional din Bucureşti, la 1 martie 1884. Cronicarul muzical de la *Indépendance Roumaine*, Arutnev (Gr. Ventura), face o amănunţită dare de seamă a spectacolului : „Le clou" al piesei era valsul din actul al doilea al ciracilor vînători, deghizaţi în lăutari ambulanţi ; această bucată „răpitoare" a fost aplaudată de toată sala şi bisată ; a mai fost bisată scena din pivniţă (tabloul II, actul I,) cu un foarte reuşit cîntec de beţie cîntat de M. Mateescu singur şi întovărăşit de cor ; corul de intrare de la începutul actului III (socotit ca cel mai slab) a fost de asemenea apreciat de criticul muzical. Opereta conţine totuşi, după părerea sa, „de très jolies choses..." (109).

Sentimentele dramaturgului s-au cam răcit faţă de Negruzzi, pentru că acesta nu se sfiise să-i refuze sprijinul pentru obţinerea direcţiei generale. Dar în ziua dezbaterii de la Academie, cînd Hasdeu a prezentat *Teatru* şi *Năpasta* cu raport nefavorabil, directorul *Convorbirilor literare* a luat cu căldură apărarea operelor răstălmăcite. (*Conul Leonida* îi era dedicat în volum).

Cu prilejul compunerii unei alte operete, *Beizadeaua Epaminonda*, de către Negruzzi, Alecsandri îl felicită că s-a lepădat de colaboratorul *Hatmanului Baltag* (110). Defunctul I. Suchianu, scriind despre *Alecsandri şi generaţia nouă* (97), relevă „răutatea" poetului şi observă că noua lucrare a avut numai două reprezentaţii, ultima cu sala aproape goală, în timp ce piesa în colaborare cu Caragiale a avut şapte. Autorul comediei *D-ale Carnavalului*, premiată la un concurs cu prezentarea anonimă a pieselor, în juriul de premiere a căreia figura şi Alecsandri, îi povestea lui Zarifopol (6) că poetul nu-l putea suferi. Odată,

întîlnindu-l la regina Elisabeta, ar fi îngălbenit de ciudă. Altă dată, într-una din scrisorile lui, Alecsandri deplîngea, pe vremea direcţiei generale a lui Caragiale, că Teatrul Naţional a încăput pe mîna unor „şoitarii" şi foşti sufleori. Caragiale dorea chiar ca acest fragment, dovedind antipatia pe care i-o purta bardul de la Mirceşti, să fie tipărit în corpul propriei lui opere complete, spre a fi ferită de uitare. Suchianu precizează : „Pe amîndoi i-a urît Alecsandri, pe Eminescu pe furiş, pe Caragiale pe faţă, prin acte şi prin fapte". El credea că Ghica scosese *O noapte furtunoasă* din repertoriu în urma stăruinţelor lui Alecsandri şi că acesta văzuse în Caragiale „un rival serios într-un gen literar în care el se credea fără rival..."

Probabil că nici Caragiale nu vedea cu ochi buni felul în care Alecsandri trona la „Junimea", sărbătorit totdeauna de gruparea literară, care îl prezenta ca pe un patron. În prezenţa poetului, atmosfera devenea mai solemnă şi silea pe junimişti să-şi mai supravegheze glumele. Aceasta însemna, pentru mai mulţi dintre cei prezenţi, o supărătoare constrîngere, deoarece farmecul şedinţelor „Junimii" nu consta pentru ei în lecturi literare sau în savante discuţii filologice, ci în licenţa, care le permitea tot felul de destinderi. Atît Panu, cît şi Negruzzi, în amintirile lor, au redat ambianţa unică a cenaclului ieşean, în care, cu lozinca „anecdota primează !", se putea întrerupe lectura şi plasa o snoavă, adeseori fără perdea. Cîteodată ascultătorii îşi aruncau şi perini în cap, ca să se mai dezmorţească.

Vasile Pogor izbutise, chiar de la organizarea societăţii literare, să-şi impună punctul de vedere, împotriva lui Negruzzi, neadmiţînd organizarea cu statute şi cu procese-verbale, spre marea părere de rău a lui Jacques, spirit formalist. Dintre toţi junimiştii

primei generații, membri fondatori, cel mai admirat de Caragiale era tocmai Pogor, pentru inteligența lui tăioasă, de neîntrecut zeflemist. „Inspirație burgheză"" exclama Pogor (6) cînd se citeau poezii de-ale lui Alecsandri, și adăuga, ca să-și întărească disprețul : „Goût d'épicier !"[1] Aceste cuvinte denotă la autorul lor o conformație de spirit liber, nelegat de opinia comună și capabil să o înfrunte cu butade, conținînd, pe lîngă exagerare, un sîmbure de adevăr.

Un alt junimist iubit de Caragiale era Petre Missir, din generația lui. *O scrisoare pierdută* îi e dedicată. Și Missir era un om de duh, cu care se puteau schimba tot felul de maliții, fără teamă de a fi divulgate vechilor membri ai „Junimii", mai susceptibili. Împreună cu arhitectul bucureștean N. Gabrielescu, un alt prieten, Missir a căutat, într-o împrejurare obscură, să liniștească frămîntarea sufletească a lui Caragiale (111).

În anii activității sale convorbiriste, Mite Kremnitz a tradus mai multe bucăți din Caragiale, pentru a servi la prezentarea antologică a literaturii românești în Germania ; ea lucra într-o vreme și la tălmăcirea *Hatmanului Baltag*, neducînd însă traducerea la capăt.

În corespondența „Junimii", publicată de I. E. Torouțiu, găsim și nemulțumirea lui N. Gane, într-o împrejurare cînd a crezut că I. L. Caragiale ar fi tăiat într-o nuvelă a lui „ca-n cașcaval".

Caragiale își dăduse, pentru albumul societății „Junimea", în care figura și fotografia lui, data și locul de naștere : 29 ianuarie 1853, la Mărgineni. Întinerindu-se cu un an, a dat prilej unei confuzii, multă vreme stăruitoare.

[1] Gust de băcan ! (Fr.).

Printre junimiștii mai obscuri, V. Tasu, consilier la Casație, este uneori menționat pentru participarea la grupul de trei numit „Românii", pentru că — după explicația lui Iacob Negruzzi — purtau haine de șiac, postav național : G. Panu, Al. Lambrior, filologul, și Tasu. Din scrisorile acestuia către N. Iorga (112), care i-a fost ginere, păstrăm o serie de informații în legătură cu motivele rupturii dintre Caragiale și „Junimea".

La 16 decembrie 1890, dramaturgul este taxat „colectivist", adică liberal, pentru că ar colabora la oficiosul partidului, *Voința națională*.

În treacăt fie spus, și Negruzzi se alarmase, cu cinci ani înainte (113), cînd Nicu Xenopol îl cîștigase pe Caragiale ca să scrie la acel ziar.

Din scrisoarea lui Tasu mai aflăm, ca de la un martor ocular, convorbirea dintre „șeful politic al junimiștilor sau al constituționalilor", acesta era P. P. Carp, și un deputat junimist. Caragiale n-ar fi fost neglijat de junimiști, deoarece i se oferise cîteva slujbe retribuite cu un salariu lunar de 400 sau 500 de lei. Scriitorul ar fi „refuzat cu indignare, spunînd că lui trebuie să-i procure Statul mijloace suficiente de existență pentru ca să poată produce în liniște opere literare, iar nu să-i propuie slujbe cu o leafă mizerabilă de 400 sau 500 lei pe lună". La aceasta i s-ar fi „răspuns că sub forma cum pretinde el, nu i se pot da bani și că nici nu s-au mai dat la nimeni". Aceeași chestiune revine într-o scrisoare din 1892, cu prima frază, relativ la Caragiale, trunchiată. Fără să mai indice izvorul informației, Tasu știe că Maiorescu ar fi obținut de la generalul Manu o funcțiune de 450 lei pe lună pentru Caragiale. La aducerea vestei, Caragiale s-ar fi înfuriat și ar fi cerut cu violență să se oprească decretul, „...o rușine pentru dînsul". Dacă lucrul ar fi adevărat, intervenția a fost

făcută pe lîngă generalul Manu, ca ministru de domenii, în cabinetul conservator de la 27 noiembrie 1891. Neverosimilă este însă cifra salariului refuzat de Caragiale, care ca director general al teatrelor este remunerat numai cu 400 de lei (în mînă 380). Mai departe este vorba de o intenţie a lui Caragiale, mărturisită chiar lui Tasu, de a scrie, cînd va apărea revista lui Gherea, *Amintiri din „Junimea"*, ca „să arate el cum junimiştii fără nici un merit literar s-au îmbogăţit din literatură..." Dintr-o altă scrisoare de la 23 mai 1892 reiese în toată puterea reaua dispoziţie a lui Tasu faţă de Caragiale şi de Vlahuţă, pe care-i învinuieşte de şarlatanie şi exhibiţie de iarmaroc, speculînd amintirea lui Eminescu. Este desigur o nedreptate la nedreptate, deoarece şi Caragiale acuzase pe Maiorescu de exploatarea poeziilor eminesciene. Documentul de la această dată este însă deosebit de însemnat, ca singurul care vorbeşte mai amănunţit despre conferinţa lui Caragiale cu titlul *Gaşte şi gîşte literare.* Conferinţa a fost rostită în mai la Ateneu, dar ziarele n-au făcut dări de seamă. După Tasu, a fost o decepţie, deoarece publicul „se aştepta mai mult de la dînsul". Iată, în substanţă, cuprinsul conferinţei :

„Conferinţa lui a fost apocaliptică [aci mărturisim că nu înţelegem, n.n.] ; a fost prezentată în forma unui dialog ce l-a avut conferenţiarul cu un englez în drumul-de-fier, care englez se ocupa cu literatura şi era de loc dintr-o ţară de peste Ocean ; în această ţară transoceanică era o societate literară în care erau numai vreo şase oameni de litere, dintre care unul a murit nebun, iar altul a murit într-o bortă în mizerie [Creangă, nota lui I. E. Torouţiu]. De la o vreme societatea aceea literară a început să facă politică, din care cauză numărul membrilor creştea foarte tare, mai cu seamă cînd era aproape de a veni la putere ; asemenea lucruri au rămas neînţelese de public, care nu este în curent cu cele ce s-au petrecut sau se crede că s-au petrecut în «Junimea», nici de nemulţumirea lui Caragiale contra «Junimii».

Ruptura cu „Junimea", la această dată, este definitivă, Caragiale încetîndu-şi colaborarea la *Convorbiri literare.*

Ura lui împotriva vechilor tovarăşi literari devine obsesivă. În primăvara anului viitor, probabil din îndemnul lui Anton Bacalbaşa, primul-redactor de la *Moftul român*, anunţă o conferinţă, la Clubul muncitoresc, cu subiectul „un basm oriental". Amînîndu-se cu o săptămînă, la 16 mai, se schimbă şi subiectul conferinţei, în „două vorbe curente". Aceste vorbe curente, după darea de seamă a organului social-democrat (114), sînt : *Prostie şi inteligenţă.* Caragiale defineşte prostia prin lupta „în potriva unei rezistenţe naturale mai presus de forţele noastre intelectuale", iar inteligenţa, prin echilibrul dintre cele două puteri. Ca exemplu de prostie dă pe un profesor universitar, „care-ţi predă un curs de logică veche de care rîd şi copiii..." Redactorul n-a explicat că a fost vorba despre Titu Maiorescu. În schimb, ţăranul, cu vorbirea simplă dar nimerită, dă semn de inteligenţă. Mai departe, vorbitorul caută să aducă ideile pe teren social, relevînd foloasele instrucţiei pentru rectificarea prostiei, combătînd învăţămîntul de clasă, privilegiu al unei categorii sociale, şi preconizînd instrucţia pentru toţi, în scopul recrutării conducătorilor dintr-o masă instruită. De bună seamă, ieşirea lui Caragiale împotriva lui Maiorescu, la Clubul socialist, este deplasată şi fără efect, rămînînd mai neînţeleasă decît înaintea auditorilor de la Ateneu.

Peste cîţiva ani, colaborînd la ziarul conservator *Epoca*, fostul junimist ajunge să regrete că s-a desfăcut de Maiorescu. În cîte un articol (115), cu obiectivitate, dar nu şi fără calcul, scoate în evidenţă marile calităţi ale criticului şi îl pune pe primul plan al culturii noastre, alături de Hasdeu. După cum şi-a reluat relaţiile cu lingvistul, pe care-l batjocorise în *Moftul român*, ca să-şi răzbune de raportul defavorabil, tot astfel ar fi bucuros de o împăcare cu Maiorescu. În acest scop, după cum ne-a încredinţat profesorul M. Dragomirescu, Caragiale s-a folosit şi de tînărul discipol maiorescian, ca să încerce o apropiere, care însă nu a putut fi din nou legată.

De la Berlin însă, solicitat de M. Dragomirescu să accepte a i se face un număr omagial în *Convorbiri critice* din 15 februarie 1908, de ziua de naştere a lui... Maiorescu, Caragiale refuză categoric şi profită de prilej ca să-i trimită acestuia o călduroasă telegramă : „Din toată inima ca pe frumoasele vremi ale tinereţii un bătrîn şcolar urează ilustrului învăţător la mulţi ani cu sănătate şi veselie. Trăiască Maiorescu ! *Caragiale.*“ Iar la răspunsul de mulţumire, Caragiale revine cu o nouă urare : „Bătrînul şcolar este fericit că o pornire din inimă i-a fost întîmpinată cu atîta graţie din partea ilustrului şi totdeauna neuitatului învăţător. Încă o dată, la mulţi ani, cu sănătate şi veselie, trăiască Titu Maiorescu !“ O nouă şi ultimă expresie a unei *mea culpa*, în anul următor, la aceeaşi dată : „Un şcolar puţin însemnat, care a ştiut mai mult să te supere decît să se folosească de învăţăturile dumitale, îşi permite, cu tot respectul, a-ţi trimite din depărtare urarea sa cordială : Să trăiască ilustrul nostru profesor Titu Maiorescu întru mulţi ani, sănătos, cuminte şi vesel ! aşa cum din tinereţe îl ştie bătrînul şcolar *I. L. Caragiale*“ (116). „Bătrînul şcolar“ ar fi vrut chiar să colaboreze la

numărul omagial al *Convorbirilor literare*, închinat lui Maiorescu la vîrsta de 70 de ani (1910), şi şi-a rostit nemulţumirea că n-a fost invitat şi el să scrie.

Şi faţă de *Convorbiri literare*, pe care, de altfel, nu le atacase niciodată în scris, a avut Caragiale un reviriment, însemnînd, cu prilejul apariţiei unei noi reviste (117), locul excepţional deţinut în cultura noastră de marea revistă ieşeană. Colaborarea nu şi-a reluat-o însă niciodată, deoarece Maiorescu, la o nouă schimbare de direcţie, încredinţată filozofilor — discipolii săi —, consimţise numai la reluarea relaţiilor literare, nu şi a celor personale, cu acela care-l ofensase. Formula n-a fost acceptată de Caragiale.

GAZETARUL

Ca mai orişicare dintre scriitorii începători, Caragiale s-a apropiat de jurnalistică din sărăcie. Apoi s-a întors la ea tot de nevoie. Cînd s-a apucat s-o practice, la 22 de ani, după o scurtă trecere printre culise, gazetăria i-a deschis calea afirmării literare. Într-adevăr, primul periodic săptămînal unde l-am aflat, *Ghimpele*, era un organ mixt, de jurnalistică şi de literatură politică, în spiritul lui N. T. Orăşanu, pamfletarul antidinastic. Ţinînd seama de fabula neterminată, iscălită cu iniţialele *I. L. C.* şi semnalată de Perpessicius (118), debutul lui s-ar situa sub semnul neîndoielnic al fondatorului lui *Nichipercea*. Dar în cele ce urmează Caragiale nu mai manifestă vreo tendinţă antidinastică. Cronica lui, fie că-şi spune literară, pentru că se agaţă de cîte un scriitor, spre a-l ironiza, fie că îşi alege aşa de nimerita titulatură *Zig-zag*, ori aceea de „fantastică", îşi trage rădăcinile din actualitate. Niciodată nu i-a lipsit lui Caragiale sensul actualităţii, ca să-l putem situa printre scriitorii rătăciţi în gazetărie. Spre deosebire însă de jurnaliştii neliteraţi, debutantul se caracterizează, din cea dintîi clipă, printr-o cadenţă sintactică foarte personală şi prin proprietatea cuvîntului, care denotă pe scriitor.

Nu doar că ar scrie de pe acum cu acea grijă chinuitoare a formei, care-i va înfrîna mai tîrziu spontaneitatea, propunîndu-ni-l ca pe tipul scriitorului-artist. Deşi improvizează pe un ton oral, ca în faţa unui auditor închipuit, lăsîndu-se în voia asociaţiilor celor mai libere, ca într-un monolog de adevărată rasă actoricească, cu o voie bună cuceritoare, niciodată nu-l surprindem fără şir, într-un scris de mîntuială. În aşa de slobodele lui cronici de la *Ghimpele* (1874—1876), semnate prescurtat, *Car...* sau cu pseudonimul *Palicar*, de îndoită intenţie, calamburistică şi etnică, începătorul îşi însuşeşte duhul bun al gazetăriei, vioiciunea, gluma uşoară, ca săgeata care-şi atinge ţinta fără greş — dar ocoleşte retorismul, bombasticitatea şi stăruinţa greoaie. El trece printr-o redacţie colorată politiceşte cu dezinvoltura spiriduşului, care-şi păstrează disponibilitatea de şagă, neluînd în serios tinctura ideologică a *Ghimpelui*. Săgeţile lui sînt de pe acum ale unui moralist care se interesează mai mult de esenţa omului decît de tagma lui ideologică.

În foarte tînărul Macedonski descifrează trufia, care se împodobeşte cu închipuiri eraldice şi rivalizează cu marii lirici romantici francezi. În îmbătrînitul Bolliac surprinde poziţia falsă a bonapartistului, de pe meleagurile noastre, sublim în furori fără rezultat. În primarul capitalei, G. Manu, se fereşte de a invectiva intervenţionismul, dar îl înfăţişează în acţiune, cu caricarea politicianului, moleşit de digestie.

Cu *Ghimpele*, sîntem între gazetărie şi literatură, pe o poziţie ambiguă, în care debutantul, cu toată verva sa de bună calitate, nu reuşeşte să se releveze nici ca scriitor, nici ca ziarist.

Gazetăria propriu-zisă şi-l anexează cu prilejul apariţiei unui organ bisăptămînal, *Alegătorul liber*. Zia-

rul are menirea să organizeze alegerile parlamentare și răsturnarea regimului conservator al lui Lascar Catargiu. În fruntea gazetei figurează un comitet fondator, cu Dimitrie Brătianu, Dimitrie Sturdza, Dimitrie Giani, Eugeniu Stătescu, Emanoil Protopopescu Pache, Ion Ghica, Ion Brătianu, Ion Cîmpineanu, Nicolae Fleva ș.a. Semnează, printre alții, Pantazi Ghica (fratele lui Ion), Bonifaciu Florescu, fiul natural al lui Bălcescu, Grigore Serrurie, Ciru Oeconomu, Remu N. Oprean, I. Dendrino. Caragiale, de la numărul 2 (26 ianuarie 1875) și pînă la 139 (12 ianuarie 1876), e dat ca girant responsabil.

Cum a ajuns omul de paie al activei foi opoziționiste nu știm de nicăieri. Poate că figurantul a fost căutat prin redacția *Ghimpelui*, care l-a propus pe cel mai necăpătuit dintre colaboratori, ca să-i facă un bine. Caragiale n-avea cum să se distingă la un ziar ale cărui coloane erau umplute aproape exclusiv cu articole și corespondență provincială de politică internă. Contra unui fix lunar, probabil foarte modest, girantul responsabil nu e ținut să contribuie cu nimic, în afară de numele lui, care nici nu-i angajează răspunderea, deoarece procesele de presă mergeau la jurați și asigurau inculpaților o achitare zgomotoasă. Caragiale n-a dat mai mult decît i se cerea, adică ceva peste nimic. Era prea deștept ca să se lege la cap fără să-l doară. Încasa puținul cuvenit și se mulțumea cu atît.

L-am căutat la rubrica externă și la traduceri, fără să-i identificăm scrisul. La rubrica anecdotică, de *Diverse*, traduse, adaptate sau indigene, se simte adesea topica lui Caragiale. Ziarul nu-i păstrează însă ortografia, ceea ce e un indiciu că girantul-responsabil lăsa culegerea și corectura în plata Domnului, nesinchisindu-se de măPrunta treabă pe care o săvîrșea. Dăm aci o anecdotă, care pare a-i aparține, mai ales că cititorul o poate pune alături cu rîndurile despre *Karkaleki* (119), „celebrul publicist“ :

„...Era în teatru. Vodă se afla în logia sa. Se sunase pentru începerea actului întîi. Publicul se așezase, și Karkaleki era la locul lui.

În momentul cînd orchestra tace, cînd toți ochii se îndreaptă spre scenă, cînd Karkaleki, din scaunul lui, pironește asupra logei domnești privirile lui galișe și pline de duhul blîndeții, cum se zicea pe vremurile acelea, ***dodată se simte în sală*** un cutremur de pămînt, așa de tare că în toate mobilele, pînă la policandru din tavan, încep a se resimți efectul fenomenului. Lumea e coprinsă de groază, femeile țipă și cad, bărbații strigă și se ridică ; toți pornesc zăpăciți spre uși, înghisuindu-se, lovindu-se, călcîndu-se, strivindu-se. Numai Karkaleki, în loc d-a împărtăși groaza generală, găsește că momentul este cel mai nimerit pentru a arăta că, în toate ocaziunile, mișcarea de predilecțiune a inimii lui este dinasticismul : în mijlocul turburării ce domnește în sală, Karkaleki, bunul și vrednicul Karkaleki se suie *în picioare pe un scaun* și, aruncînd o privire elocinte plină de «nu-mă-uita» către logia domnească, strigă cu glas mare ca să astupe toate țipetele :

— ***Stați! stați! Toți să murim, numai Măria-Sa să scape!...***“

Deși numai fragmentele în cursiv sînt identice în amîndouă textele, se simte aceeași mînă, la interval de douăzeci de ani.

La sfîrșitul anului, Caragiale se găsește corector la un alt ziar liberal, nou întemeiat, *Unirea democratică* (întîiul număr la 2 noiembrie 1876). După Al. Ciurcu (120), ziarul aparținea grupării liberale cu același nume, care era o „junǎ stîngă înființată de însuși Ion Brătianu, spre a putea ține piept vechilor cadre ale partidului său, cari deveneau din ce în

ce mai exigente". Aripa opera însă în afară din partid, făcînd, de formă, opoziție.

„Redacția era în strada Doamnei, iar ziarul se tipărea în Pasagiul Român, la tipografia bătrînului Göbl." Caragiale lucra în zețărie, la o mescioară. Un alt contemporan, pe atunci elev în tipografie, însărcinat cu darea corecturilor și mai tîrziu patron tipograf, Al. Ionescu, a precizat (121) că directorul atelierului rezervase ziarului o secțiune unde nu se amesteca nimeni : „Era un fel de republică, a cărei președinte era Caragiale-corectorul". Relatarea se întregește cu o altă afirmație a lui Ciurcu : „Caragiale nu călca deloc pe la redacție și nu avea nici un raport cu redactorii, nici cu membrii grupului politic..." Ciurcu, ca secretar de redacție, se ducea des la tipografie. Într-o astfel de împrejurare l-a găsit pe corector „cu mîna dreaptă încleștată în părul unui elev, pe care îl ciocănea cu capul de masă". Ciurcu s-a mulțumit să-l privească semnificativ, nerostindu-și revolta, dar seara, petrecînd împreună, i-a descris mizeria elevilor-tipografi, maltratați de patroni, de lucrători, de corectori, de mașiniști etc. și munciți din zori pînă în noapte. Caragiale, care ar fi fost „brutal cu elevii", din ziua aceea nu s-ar mai fi atins de ei. Nici Al. Ionescu nu ascunde violența lui Caragiale, furios de numeroasele greșeli de tipar, cicălitor cu elevii pe care — zicea acesta — îi făcuse „magazie de palme și înjurături". Numai că fostul elev își recunoaște poznele : ba cumpăra pe datorie, de la băcan, în contul lui Caragiale, care-i dăduse bani peșin, ba îi dădea frînturi de chibrituri, ca să-l facă să-și ardă vîrful degetelor. De asemenea, el afirmă că „lucrătorii îl iubeau foarte mult pe Caragiale", care „ținea la ei, le spunea diferite glume și chiar masa de multe ori o lua cu ei, mîncînd simplu, sărăcăcios — ca un adevărat proletar — căci administratorul

gazetei era foarte cumpătat în acordarea de acompturi". Ciurcu vorbește însă de „ifosul" cu care corectorul poruncea elevilor să-i aducă de-ale mîncării de la restaurant. Mult mai curioasă ni se pare alegația fostului secretar de redacție că încercările lui Caragiale pentru ziar erau nepublicabile : „un galimatias fără nici un înțeles (!)". Seara, Ciurcu îi restituia manuscrisul, și la întrebarea ce a vrut să spună într-însul, Caragiale îl rupea, zicînd : „Știu că n-am talent la scris și pace". Amintirea aceasta ni se pare cu totul neacceptabilă, după cele cîteva bucăți excelente de la *Ghimpele* și în preajma compunerilor *Smotocea și Cotocea* și *Leonică Ciupicescu.* Una este refuzul lui Ciurcu și alta aprecierea sa a galimatiasului „fără nici un înțeles". Că era în drept să respingă un articol nu tăgăduim, dar nici nu-l credem chemat să judece despre valoarea unui Caragiale, chiar din 1876—77 ! De aceea notele lui Ciurcu, apărute la moartea marelui scriitor, au stîrnit protestări îndreptățite. Vom vedea însă mai departe cîtă valoare au amintirile și aprecierile lui Ciurcu.

Nu ne putem da seama de întinderea colaborării lui Caragiale la *Unirea democratică* deoarece colecția ziarului, la Biblioteca Academiei Române, este descompletată : de la numărul 1 pînă la 134 s-au păstrat numai 44 numere. Într-un editorial, de la numărul 83, am crezut a recunoaște stilul și ortografia lui Caragiale. Cîte o informație mai întinsă, ca vizita familiei domnitoare la palatul Universității, pentru observarea eclipsei de lună (122), pare a fi de asemenea redactată de el. Mai adesea îi putem atribui rubrica anecdotică, *Felurimi*, în felul *Diverse*-lor de

la *Alegătorul liber*. Iată un asemenea specimen (123), întîmplător fără titulatura rubricii :

„*La boître* [sic] *aux lettres*.[1] Acest mic pamflet, plin pînă dincolo de spirit, sau plin de spirit pînă dincolo, care încurcă așa de mult limba bieților băieți ambulanți cari-l vînd pe strade încît au trebuit să facă din el derivarea etimologică de *Batra letra*, *Biata lepra*, a dat loc la următorul dialog :

— Bine, frate, înțeleg că trebuie să existe în lume și oameni de aceia, ca cei de la pamfletuțul acesta ; nu înțeleg însă cum de nu scriu ei în limba lor, în limba românească.

— Ei ! se vede că nu te pricepi. Apoi bine, ce crezi că *clasa aleasă* o să-și profane urechile cu scrieri românești ?

— De una e bine, că există un pamflet românesc mai puțin !"

Dornic de perle ale tiparului, Caragiale culege, după *Curierul de Galați*, una remarcată și de „Junimea" și pusă la dosarul ei, înainte de primirea traducătorului *Romei învinse* în gruparea literară. Din raportul unui șef de barieră, la revizia făcută cu subcomisarul :

„La revizia ce am făcut azi la tăietoare, am dovedit că s-au tăiat 40 boi, împreună cu sub Comisarul respectiv" (124).

Cîte un fapt divers mai întins (125), redactat, pare-se tot de Caragiale, se încheie cu o astfel de dezaprobare a crimei soțului : „Ar fi de dorit ca publicul nostru să nu prea asculte de sfatul d-lui Dumas cel tînăr, cu al său bărbat : *Tue-la !*" [2]

Cu titlul *Diverse* și subtitlul *O socoteală cam pipărată*, Caragiale redă, după *Figaro*, o întîmplare po-

[1] Cutia de scrisori (fr.). În text *la boître* în loc de *la boîte*, probabil pentru a sugera verbul *boire* = a bea.

[2] Ucide-o ! (Fr.)

vestită de ziarul rusesc *Golos*. Deși neînsemnată, ca și rubrica *Felurimi*, transpunerea este a lui, după anumite particularități lexicale, ca *aminteri* (altminteri), sau ortografice ca *todeuna*. E vorba de o pățanie a Adelinei Patti, celebra cîntăreață, măritată cu marchizul de Caux și îndrăgostită de tenorul Nicolini. Senzațională este descrierea unei teribile scene de gelozie, în loja cîntăreței, care și-a aruncat diamantele în obrazul soțului, ca să-i plătească titlul de noblețǎ. Adelina obține separația de corp și protecția poliției, în așteptarea divorțului. Caragiale povestește afacerea cu lux de amănunte și abia la sfîrșit dă cheia personajelor ilustre, ca să-și asigure efectele de curiozitate (126). Tot el prezintă candidatura vărului său, C. Lecca, doctor în drept de la Paris, candidat al grupării la Colegiul II de Ialomița, însoțind manifestul cu cîteva voite cacofonii : „ca candidat" și „Unirea democratică, ca grup politic" — și recomandîndu-l ca pe un viitor „curajos apărător al instituțiunilor noastre liberale" (127).

La începutul lunii mai 1877, Caragiale redactează în întregime, fără semnătură, săptămînalul umoristic *Claponul*. Revista apare în format minuscul, in-32, tot la Göbl, în Pasagiul Român, ca și *Unirea democratică*. În colecția B.A.R. se păstrează numerele 1, 2, 4 și 6 (cu două foi lipsă). Coperta periodicului are acest cuprins :

Claponul

Foiță hazlie și populară

Apare cînd ese de sub tipar

Tirajul se face în

33333

Exemplare

Deviza este :

! Eftin și bun !

— 10 bani numărul —

România liberă de la 31 mai dă la anunțuri apariția n-rului 4: „De vînzare pe toate căile publice. Dd. de aci și din județe cari ar voi să ia spre debitare pot a-și procura cu rabat, *per comptant*, la depozitul general al acestei foițe, Pasagiul Român, 12."

Probabil din lipsă de cumpărători, tipograful încetează imprimarea altminteri foarte spiritualei „foițe". Ne putem face o impresie mai temeinică despre prima publicație a lui Caragiale din cercetarea *Calendarului Claponului* (anunțat ca apărut, de *România liberă*, la 20 noiembrie), care conține și parte din materialul numerelor lipsă.

El se prezintă în 127 pag. de același format cu această copertă:

Calendarul
Claponului

Almanah hazliu și popular
pe anul de la Mahomet
1295
De la Christos
1878
Oricine va da
50 de bănuți
Va căpăta acest almanah
Gratis
Libraria Universală
L. Alkalay
18, Calea Mogoșoaii, 18

În fals-titlu, calendarul are o dedicație: „Cocoanelor/ și/ Demoazelelor/ din toate mahalalele fundăturile și marginile Bucureștilor / precum și tutulor Monșerilor / becheri și familiști / se dedică acest Almanah". După ce se tipăresc, față în față meteorologia lunară și calendarul lunar, se da *Regentul anului* și *Eclipse*. Calendarul mai conține două povești în versuri de Anton Pann, unul din autorii favoriți ai lui Caragiale, numeroase anecdote *(Gogoși)*, două bucăți originale în versuri, dintre care *Pohod la Șosea, o Aruncătură de ochi, asupra misiunii gazetarilor, Parlamentare (Camera din Stambul, Ședința de la 24 Ibricgiè 1294* și *Mesajul de închidere a camerelor otomane)* și cele două schițe, *Smotocea și Cotocea* și *Leonică Ciupicescu.* Din toate acestea Caragiale a publicat din nou *Smotocea și Cotocea* — prefăcuți în Lache și Mache — *Leonică Ciupicescu* și *Parlamentare.*

Una din *Gogoși* cu cetățeanul Ghiță Calup, băcan, și tejghetarul său Ilie, a dat apoi, în O *noapte furtunoasă,* pe Jupîn Dumitrache, Titircă Inimă rea și pe Chiriac (128).

De un deosebit umor este bucata *Pohod la Șosea,* după cunoscuta poemă a lui V. Alecsandri. Este fixarea cu notații vioaie a capitalei noastre pe timpul războiului ruso-turc. În *Aruncătură de ochi* etc. și *Parlamentare* Caragiale țintește în gazetărie și parlamentarism, prevestindu-și conservatismul, deși a crescut în ambianța presei și ideologiei liberale. Dar nici numeroasele *Gogoși* nu sînt de disprețuit, relevînd un spirit foarte ascuțit de observație și un talent anecdotic de cea mai bună calitate. Într-un cuvînt, producția *Claponului* îl conține în crisalidă pe viitorul mare scriitor, precum și toate resursele lui de ziarist ingenios, la pînda actualității, ca să-i surprindă semnificațiile. În anecdotă, bunăoară, caută, dincolo de poanta verbală, slăbiciunile omenești, dezacordul dintre fațadă și esență, dintre sentimente și interese. Ce e mai relevant ca psihologie burgheză decît dorința cucoanei, soție de republican, de a-l vedea pe bărbatul ei decorat, ca să poarte măcar ea decorația „din cînd în cînd: la Șosea, la teatru..." Sau psihologia mamei — al cărei fiu, ofițer de călărași, este

asigurat la „Dacia“ — neliniştită de soarta calului ; şi replica unei prietene : „Apoi, atunci, soro, pentru ce nu şi-a asigurat şi calul ?“ (129)

Înainte de a-şi compune teatrul politic şi schiţele despre gazetari, Caragiale şi-a adunat un material de observaţie, a judecat oamenii şi instituţiile. Din culisele gazetăriei politice a tras cu ochiul şi s-a lămurit. Nu se iluzionează, nu crede în vorbele mari şi în gesturile sublime. Ştie că mobilul omenesc mai de seamă este interesul şi mijlocul de parvenire, făţărirea.

La izbucnirea războiului de independenţă, Frédéric Damé, harnicul publicist francez, stabilit în ţară, îi propunea scoaterea unei gazete de informaţii „care să cultive entuziasmul popular pe chestiunea independenţei“ (130). Naşul ziarului a fost Damé, care l-a botezat *Naţiunea română*. Colaboratorii lucrează o zi întreagă ca să potrivească „fizionomia“ gazetei. Se învoiesc cu tipograful Cucu de pe Lipscani. Ziarul apare „jumătate cu articole de entuziasm şi jumătate cu depeşi şi corespondenţe de pe teatrul răboiului“. Ştirile sînt localizate. „Luam dintr-o gazetă de la Viena o corespondenţă lungă de război, în care se vorbea despre lucruri petrecute la Poradim, la Rusciuc, la Varna, la Vidin, la Constantinopol etc. ; din această corespondenţă făceam tot atîtea corespondenţe cîte lucruri conţinea ea, şi le datam pe fiecare ca din localitatea unde s-ar fi petrecut lucrul.“ Damé făcea strategie cu steguleţe înfipte pe hartă şi mutate din loc în loc, nimerind mai adesea mişcările trupelor. Tirajul se urcase la 18 000, cînd şi-au găsit un corespondent, boier scăpătat, pe care l-au trimis la Turnu-Măgurele, prevăzut cu leafa pe o lună şi cu un cifru telegrafic. *Naţiunea română* publică astfel cea dintîi, în ediţie specială, ştirea luării Plevnei. Bucureştii sînt în sărbătoare, se arborează tricolorul. Dar, vai ! ştirea se dezminte. Lumea asaltează redacţia, unde Caragiale şi Damé ţin la îndemîna oricui doreşte să vadă cu ochii telegrama cifrată şi cheia : *Médoc fini. Votca, Ţuica, dedans ; Médoc* — Plevna ; *fini* — luată; *Votca* — ruşii ; *ţuica* — românii ; *dedans* — înăuntru. Corespondentul se îmbătase şi încurcase cifrul ? Autorităţile nu vor să înţeleagă ; ele învinuiesc ziarul de răspîndire de ştiri false, în scop de reclamă, şi-l suprimă. Acest mic amănunt nu mai e dat de Caragiale, care aşterne în scris aventura abia peste 22 de ani. Autorul nu-şi mai aminteşte nici de durata exactă a ziarului, a cărui scurtă viaţă o prelungeşte în ritmul domol al povestirii. Să fi trăit ziarul pînă în primele zile din noiembrie, cum citim în savuroasa bucată, pe care am redus-o la cea mai uscată schemă ? În realitate, *Naţiunea română* n-a durat decît 7 numere, de la 26 august pînă la 1 septembrie inclusiv. Numai ultimul număr se păstrează în Biblioteca Academiei Române ; celelalte — cine le mai poate da de urmă ! Ziarul apărea în patru pagini de cîte cinci coloane, cu trei pagini „material“ şi a patra, reclame. În numărul rămas, fiecare din cele trei pagini cuprinde cîte un foileton, din care unul, redactat de Caragiale, după presa franceză, este consacrat de curînd defunctului Thiers ; celelalte două oferă, în traducerea lui Damé, romanul lui Octave Feuillet, *Domnul de Camors*, şi nuvela judiciară *Paricidul Frédéric Benoît*. Articolul „de entuziasm“, după vorba lui Caragiale, e o declamaţie, justificînd „tributul de sînge“ ca preferabil tratativelor diplomtatice. Un scurt articol, cu pecetea lui Caragiale (nici un articol nu e semnat), O *măsură urgentă*, cere chemarea medicilor, români

și străini sub vîrsta de 40 de ani. În pagina a doua se repetă telegrama din ediția specială :

„T.-Măgurele, 31 aug. dim.

Aseară a sosit următoarea știre pozitivă :

Armata principelui Carol a luat Plevna.
Bucuriă generală !
Amănunte imediat prin poștă.

(6 ore seara)"

De unde se vede că textul : *Plevna luată, rușii, români, — înăuntru* este anecdotic. Cum se face însă că Titu Maiorescu, în *Însemnări zilnice*, la 1 sept. 1878, notează printre alte povestiri ale lui Caragiale, „la alde Kremnitz", versiunea : *Médoc fini, Cognac rentré*, aproape identică cu cea din 1899 ? La aceasta nu găsim alt răspuns decît în ipoteza că I. L. Caragiale anecdotizase întîmplarea încă din 1878 și că a repetat-o pînă i s-a fixat în minte, cu puterea adevărului : caz de mitomanie, frecvent la „șuetari". Dacă ni s-ar obiecta că anecdota este totuși adevărată și telegrama din ziar a fost doar amplificată, dar nu schimbată, am atrage luarea-aminte asupra unui fapt lămuritor. Telegrama e reprodusă în pagina a doua, adăugîndu-se că se așteaptă confirmarea oficială. Dar în pagina întîi se vorbește de afluența publicului la redacție, pentru a lua lămuriri asupra telegramei. „Le-am arătat depeșa — scrie redactorul (Caragiale) — și cu ajutorul cheii de citire au descifrat-o. O ținem încă la dispoziția oricui va voi să se încredințeze despre autenticitatea ei." Care depeșă ? Desigur aceea publicată în corpul ziarului. Cum ar fi publicat *Națiunea română* o altă telegramă decît aceea pe care a ținut-o la dispoziția publicului ? Anecdota e în esență exactă, dar ea reduce textul mai lung și anodin al telegramei la o formulă cabalis-

tică, de cinci cuvinte, cu alăturarea băuturilor naționale : votca și țuica. În telegrama dată publicității, nici vorbă de ruși, iar în anecdotă nu se pomenește de principele Carol.

De ce am zăbovit însă atîta asupra verificării unei anecdote dacă ea este adevărată în esență și numai în termeni inexactă ? Ca să ajungem de la un caz particular la această generalizare : în orice anecdotă adevărul se denaturează, încă înainte de a trece din gură în gură.

Națiunea română (nr. 7) conține numeroase rubrici scurte și cuprinzătoare : Bursă, Calendar, Aviz abonaților, Aviz dezlegătorilor de probleme cu premii, Ecouri de ieri și de astăzi, Revista revistelor (ziare românești), Resbelul (telegramele agenției Havas), Ultime știri, Știri exterioare, Acte oficiale, Fapte diverse (România, Din străinătate), Starea civilă (27 și 28 august), Lista călătorilor (la „Grand Hotel du Boulevard" „Hotel Hugues" „Hotel Oteteleșeanu", „Hotel Union" și „Hotel Dacia"), Buletin meteorologic, Bulletin bibliographique de la librairie Szöloszy, Cursul halelor. Pagina cu reclame are în cap „mici corespondințe" cu jucătorii și sentimentale. Caragiale își pune în practică o deosebită experiență gazetărească, adunată în cei cîțiva ani de activitate obscură la *Ghimpele, Alegătorul liber* și *Unirea democratică*.

Dintr-un anunț de la *Telegraful* lui Ion C. Fundescu (131), aflăm că noul ziar are două ediții pe zi, la 3 și la 6 ore seara, și că apare în toate zilele, chiar și duminica și sărbătorile — ceea ce era o inovație. Jurnalul se bucură de o bună primire (132). În ultimul număr, mulțumește confraților de la *România liberă, Telegraphul* și *Curierul de Iași* (care lipsește la B.A.R. ! pentru anunțarea cu „de-amăruntul" a apariției. Aceleași ziare, ca și celelalte, dezaprobă însă publicarea știrii false, de pe urma căreia

Naţiunea română e nevoită să înceteze. Aşa se încheie, într-o unanimă reprobare, interesanta înjghebare a lui Caragiale. A fost singura gazetă întocmită şi condusă de dînsul. După numărul unic, pe care l-am înfăţişat cît mai descriptiv, ca să se vadă ingeniozitatea spiritului său organizator, putem într-adevăr regreta că încercatul gazetar n-a mai avut norocul unei alte întreprinderi de acelaşi fel, mai trainice. Ce ar fi dat Caragiale, ca director de ziar, cu mijloace materiale îndestulătoare, rămîne o întrebare, nu atît de zadarnică însă pentru cine ar examina, ca şi noi, numărul rămas din *Naţiunea română*. Cu ascuţitul său simţ al actualităţii, manifestat în direcţia umoristică, a dat un mic giuvaer : *Claponul*. Poate că ar fi ajuns la aceeaşi desăvîrşire în gazetăria de informaţie cu *Naţiunea română*. I-ar mai fi rămas îndatorirea să se ridice de la rumeguşul informativ, de natură senzaţională, pe măsura unui public nediferenţiat, la jurnalistică educativă, care îşi formează cititorii. Acest deziderat ideal Caragiale l-ar fi atins desigur, dacă judecăm după contribuţiile lui de cronicar dramatic la *România liberă* (decembrie 1877 — ianuarie 1878). Peste cîteva luni, aşadar, de la dispariţia *Naţiunii române*, i se oferă posibilitatea să publice foiletoane teatrale la ziarul condus de profesorul D. Aug. Laurian, fiul lingvistului. În această împrejurare, Caragiale îşi ia rolul în serios, respingînd calea uşoară de a măguli gustul needucat al publicului şi de a lăuda industria teatrală naţională. Cu o admirabilă conştiinţă profesională, după critica obiectivă a unui spectacol relativ bun (*Urîta satului*, vodevil prelucrat de E. Carada, viitorul financiar), întreprinde o *Cercetare critică asupra teatrului românesc*. Examinînd, în partea dintîi, „critica teatrală şi presa noastră", dezvoltă un adevărat rechizitoriu împotriva complicităţii venale a gazetarilor, cronicari teatrali, cumpăraţi de conducerea administrativă a teatrelor. Caragiale împlineşte un act de curaj prin denunţarea dependenţei vinovate a criticii teatrale. Sistemul de corupţiune „s-a întins nu numai asupra presei, ci şi asupra autorităţilor întemeiate prin legi tocmai spre privighearea şi cenzurarea mersului Teatrului Naţional".

Articolul se încheie cu constatarea unui alt rău fundamental şi permanent al alcătuirii noastre sociale : „... Noi facem în ţara aceasta legi numai şi numai spre a avea ce să călcăm şi... autorităţile noastre sînt întemeiate, nu spre paza şi aducerea la îndeplinire, ci tocmai spre nesocotirea şi batjocura legilor". Cercetarea continuă cu privire la „literatura în teatrul nostru" (I—II). Cu excepţia infimei categorii a producerilor originale, „aşa de puţine că le-am putea număra pe degete", piesele „se împart în trei mari categorii : localizări, plagiate şi traducţii". Din literatura dramatică originală, Caragiale nu alege decît drama *Răzvan-vodă* de Hasdeu, căreia îi surprinde slăbiciunile de organizare şi de metrică, recunoscîndu-i însă „închipuirea sănătoasă", „caracterele originale", dramatismul şi limba. Celelalte piese istorice ale noastre sînt curate „bazaconii literare", cu falsificarea istoriei naţionale, cu înjosirea figurilor vrednice, cu ridicole înscenări alegorice sau de „mare spectacol", speculîndu-se şi oştenii noştri, „curcanii — poate singurul «ceva» ce încă nu-i «putred» în ţara aceasta". În literatura de localizări dramatice mişună nepotrivirile dintre instituţii şi anacronismele. Mai adesea autorii dau localizările nemărturisite ca lucrări originale, făcîndu-se vinovaţi de plagiat. Caragiale denunţă izvoarele cîte unui astfel de fabricant, ca Pascaly (*Păcatele bărbaţilor — Les amendes de Timothée*, *Răposatul dumnealui — Mon premier !* şi *Căzăturile — Les invalides du mariage*) şi Frédéric

Damé (*Gheşeftarii — Mercadet, le faiseur* de Balzac şi *Ţara şi Mihnea — Patrie!* de Sardou). O asemenea procedare necinstită se pune la adăpostul procedării clasicilor sau al cuvîntului lui Heine despre Dumas: „A luat monede vechi şi, topindu-le, le-a prefăcut, ca să le puie din nou în circulaţie, fiindcă în literatură şi în artă proprietatea nu trebuie respectată". Cei ce topesc monede vechi şi le prefac în bani noi — precizează însă criticul dramatic — „se numesc în piaţă *calpuzani* şi în literatură *plagiatori*". Aci se opreşte studiul lui Caragiale, care avea să continue cu traducerile de piese teatrale. După cum a remarcat N. Iorga (133), articolele au fost oprite deoarece atingeau interese prea numeroase şi coalizau vrăjmăşii puternice. Ele onorează pe autorul lor, care a înfruntat orice risc, fără să se teamă de urmările imprudenţei sale. Cîtă distanţă de la volubilul debut din *Ghimpele* la procesul întreprins cu severitate de magistrat în *România liberă!* Deşi aparţine ziaristicii, această *Cercetare critică* depăşeşte cadrul dezbaterilor efemere ale jurnalului, încadrîndu-se într-o concepţie de etică, prin promovarea onestităţii profesionale. Caragiale este în ajun de a-şi face un nume literar, prin traducerea tragediei *Roma învinsă* de Parodi. N-a reuşit cu producţia sa de bună calitate umoristică din *Ghimpele* şi din *Claponul*, iar trecerea lui din „bucătăria" redacţională de la *Alegătorul liber* şi *Unirea democratică* la conducerea nenorocoasă a *Naţiunii române* nu i-a conferit titluri în presa cotidiană. Prin cronicile sale dramatice, de un criticism radical, s-ar fi cuvenit să trezească atenţia publică. L-a pîndit însă prudenta conjuraţie a tăcerii şi laşa complicitate de interese, spre a-i înăbuşi glasul.

N-a fost mai norocoasă nici colaborarea sa la organul conservator *Timpul*, din care am exhumat

cîteva bucăţi de prim ordin, ca acele editoriale intitulate de noi *Ce este Centrul* şi *Fraţii radicali şi d. Dim. Sturdza*.

Invitat de Eminescu, recent redactor şi curînd apoi prim-redactor, să scrie la *Timpul*, Caragiale debutează cu articole despre *Naţionali-liberali* şi *Liberalii şi conservatorii* (134). Sînt încercări neizbutite de a desluşi structura ideologică şi individualitatea partidelor noastre. Neîntrecut cunoscător de oameni, cu ticurile şi cusururile lor, Caragiale nu corespunde, prin cultura sa de autodidact, rolului dialectic al cugetătorului ziaristic. Cînd dă reportaje parlamentare, ca acelea din momentul revizuirii art. 7 din constituţie, cerută prin tratatul de la Berlin, este în rolul său, de ager observator al comediei politice. Ce păcat însă că nu e bine întrebuinţat, pe măsura talentului său!

De altfel, situaţia lui literară s-a schimbat simţitor în vremea colaborării la *Timpul*. După debutul său strălucit, ca traducător, a dat *O noapte furtunoasă* (jucată cu succes, dar retrasă de pe afiş în urma incidentului cu Ion Ghica, directorul general) şi *Conu Leonida faţă cu reacţiunea*, publicată în *Convorbiri literare*. Deşi este unul din fruntaşii tinerei generaţii scriitoriceşti, nu e pus în condiţii potrivite de lucru, după priceperea sa. Ciurcu, care pretindea că-l plătea cu articolul, la *Timpul*, îi desconsidera colaborarea, ca netrebuincioasă. După Slavici (135) e însă învederat că I. L. Caragiale era redactor permanent, deoarece era salarizat lunar şi mereu în avans cu aconturile pe lunile următoare. Cheltuitor, „nu din uşurinţă, ci din convingere", se revolta de parcimonia lefii şi susţinea că „nu redactorii să se jertfească, ci boierii să aducă jertfe pentru ca redactorii să se poată îmbrăca, adăposti şi hrăni cum se cuvine". Tot străduindu-se să-i mai

smulgă lui Slavici cîte un avans, îl amenința cu plecarea : „Ai răbdare, căci de mult mi s-a făcut lehamite de a mă lupta pentru o cauză pierdută și umblu mereu să fac un împrumut pentru ca să mă răscumpăr și să scap de aici". În trei ani de gazetărie la *Timpul*, a făcut de toate : știri externe, reportaje parlamentare, cîteva editoriale, traduceri literare din Poe și prea puține cronici teatrale. Iar răsplată, nici una, dacă pînă și un gazetar de meserie ca Ciurcu a fost în stare să scrie că nu merită să ne oprim asupra articolelor, scrise „ca de porunceală". În realitate, fără să fie mînat de îndemnul unei credințe ideologice, Caragiale compunea articolele politice cu o conștiință profesională de artist, care-și respectă scrisul, fie cît de măruntă chestiunea zilei. Dacă ar fi fost remarcat cum se cuvenea, ar mai fi dat și alte articole de forța și de frumusețea celor îndreptate împotriva lui V. Boerescu și Dim. Sturdza. Desconsiderat de către „boierii" conservatori, care nu catadicseau să stea de vorbă cu scriitorii, miluiți la gazeta lor, Caragiale s-a îndîrjit la rîndul lui să nu dea cît putea, ci numai ce credea că e un echivalent al retribuirii mizere.

De aceea nu ne miră faptul că un junimist cum era Caragiale — prin temperament, dacă nu din doctrină — ajunge, cu vremea, să-i urască pe „boierii" din partidul conservator, cu excepția lui Al. Lahovari, care i-a arătat mai multă stimă.

Cu toată firea lui iritabilă și nestatornică, doritoare de alte încercări, a răbdat trei ani încheiați de umilințe la *Timpul*, într-o „baracă șubredă", căreia, din nevoie, nu-i putea da cu piciorul.

Nu se cunosc bine împrejurările care l-au determinat să plece de la ziar. La data de 7 iulie 1881 cere învățătorului D. Scureiu un mic împrumut și

făgăduiește că-i va povesti cînd l-o vedea despre ieșirea sa de la *Timpul*, „care a fost silită" (136).

Mai tîrziu, el se va fi plîns și de caracterul intratabil al lui Eminescu. Iată ce va scrie G. Panu în *Amintiri de la „Junimea din Iași"* : „La ziarul *Timpul* el nemulțumește pe toată lumea, pe camarazi, pe șefi, nu mai vorbesc de adversari. Eminescu avea de colaborator între alții și pe d. Carageale *[sic]* ; întrebați-l pe acest simpatic și limpede scriitor care îi erau relațiile cu Eminescu, întrebați-l să vă spună cît a suferit în contactul unui om care trei părți nu era din această lume" (137).

Gazetăria îl apucă din nou după ce părăsește slujba de revizor școlar.

Atras de N. Xenopol, șeful de cabinet al primului-ministru și primul-redactor al *Voinței naționale*, colaborează la oficiosul guvernamental.

Înainte de a da articole politice, oferă foiletoane literare : *Din foloasele tiparului* (138), cu spicuiri ironice din presă, și *Canard-Rățoiu* (139), semnate *Quodlibet* ; fără semnătură apare în foileton, cu titlul *Varietăți politice* și subtitlul *Temă și variații*, prima versiune a bucății *Temă și variațiuni (Note și schițe, 1892)*. Cu toată siguranța afirmăm că foiletoanele semnate *Quodlibet* sînt de Caragiale. Mai puțin sigură este paternitatea *Cronicelor rimate* (140), semnate *Papură*, în care autorul pastișează neîndoielnic pe Eminescu. Sub semnătura *Luca*, folosită și la *România liberă*, publică două remarcabile cronici teatrale.

I-am atribuit și cîteva editoriale politice, nesemnate, retipărindu-le (141). O pledoarie în favoarea nepotismului ; alta, pentru coalizarea opoziției, cu ridiculizarea disidentului Dim. Brătianu, pe care-l cunoscuse de la *Alegătorul liber*, cu ale sale „formule mistice de politică transcendentală", care-și

„exprimă dorința patriotică de a vedea România ajungînd a fi cel mai mare imperiu din lume“; o cercetare, în marginea lui Paulhan, despre prostia în viața noastră publică, contra vernescanilor — și unde își rîde de „tiradele de liberalism mistic, de donchișonade politice, de articole isterice“. Îl vedem, așadar, în serviciul unui liberalism moderat, păstrîndu-și repulsia față de evoluția idealurilor pașoptiste, biciuită în *O noapte furtunoasă, Conu Leonida față cu reacțiunea* și *O scrisoare pierdută*. Nu este un viraj din cele de neiertat, care să îndreptățească învinuirea de inconsecvență. Cu amintiri din vodevilul lui Kotzebue, *Don Ranudo de Colibrados*, ia în batjocură pretenția conservatorilor noștri de a se asemui cu cei din Anglia și Franța: „Prinții, lorzii, ducii, pairii, marchizii, conții, blazonați toți de pe vremile întîielor războaie contra Necredincioșilor pentru cucerirea Sfîntului Mormînt, ramuri a căror tulpină a fost înfiptă în pămînt cu blagoslovenia lui Petre Ermitul, ca corp politic, întemeiat pe tradiția străveche națională, au un corelativ în țara românească? Unde să fie? la Clubul Mandi? Blazoane? sunt la club destule: rigi, dame și fanți. Trăsuri cu roate roșii, verzi și galbene, livrele cu galoane late à la don Ranudo de Colibrados, sunt asemenea... La noi însă? vestigii feudale? aristocrație? tradiții bătrîne? Cînd? de unde? cum? Nu cumva archontologia grecească ar fi tulpina unei aristocrații feudale românești?...“ Caragiale justifică de asemenea expulzarea evreilor care au apelat la Alianța izraelită. După cîteva luni de colaborare literară și politică la *Voința națională*, părăsește din nou gazetăria.

Demisionînd de la direcția Teatrului Național, scrie cîtva timp la ziarul junimist *Constituționalul*.

Nu este adevărată afirmația lui D. Teleor (142) că, în timpul cît a fost redactor la acest jurnal, Caragiale și-ar fi încasat salariul fără să contribuie cu nimic.

Increzîndu-ne în această susținere, ca și în aceea a lui Zarifopol, care n-a găsit nimic altceva de Caragiale în *Constituționalul* afară de articolul necrolog *În Nirvana*, n-am cercetat la timp colecția ziarului. Cu un alt prilej, după editarea *Operelor* (IV și V), ne-am dat seama că urmele lui Caragiale sînt foarte numeroase în acest ziar. Pînă la reeditarea articolelor lui politice, ne facem o datorie din relevarea prețioaselor materiale care au rămas neretipărite.

Astfel, sub pseudonimul *Falstaff* și cu titlul *Cronica* (143), apare prima versiune din *25 de minute*, publicată apoi, în forma cunoscută, în *Convorbiri literare* (în 1890), și din *A zecea muză* (144).

Celelalte pseudonime de la *Constituționalul* sînt *Hans, Nastratin* și *Zoil*. Sub acest pseudonim scrie un editorial, *Statu quo* (145), dar în corpul articolului, îndreptat contra lui Lascar Catargiu, noul prim-ministru, cuvîntul e redat sub forma *statucva*, cum rostea premierul. Alte patru articole politice de fond, *Cerc vițios, Răzeșul de la Golășei și moșneanul de la Florica, Anomalii* și *Școala succesului* (146), dezvoltă constatarea că nu ar fi deosebiri fundamentale între metodele conservatorilor guvernamentali și ale liberalilor, și unii și alții călcînd constituția cît timp sînt la putere și jurînd s-o apere în opoziție, lăsînd pe partizani să se căpătuiască, spre a-i folosi, deși amîndoi șefii sînt cinstiți, corupînd pe fruntașii opoziției, ca s-o destrame, și guvernînd cu transfugii. Aceste editoriale sînt semnate cu inițiala C... și nu lasă nici o îndoială asupra autorului lor. Caragiale stăpînește cu desăvîrșire metoda ex-

pozitivă, desfășurînd argumentele în sprijinul ideii, fără să se rătăcească în digresiuni sau să-și piardă firul. Conștient de limitele posibilităților sale, nu are ambiția de a combate adversarul pe tărîmul programatic. În incursiunile de gazetar politic, rămîne moralistul, în sensul francez al cuvîntului, de observator al moravurilor și de cunoscător al oamenilor. Lăsînd așadar la o parte diferențele doctrinelor politice, care nu-i sînt prea familiare, se leagă de oameni, cu slăbiciunile lor, cu tranzacțiile lor morale și chiar cu ticurile lor verbale. Astfel, Lascar Catargi, „răzeșul de la Golășei", afară de *statucva*, mai pronunță *și ețetra par egzamplu*, spre a excela în *consizia arghiumantarisirii*, în stil *conventionel* și limbă *parlemantară*. Neîndurător în critica sa, Caragiale îmbină maliția crudă cu urbanitatea aleasă. Din educația literară, de tip clasic, a păstrat frîna morală, care oprește pe ziarist în pragul vieții intime a adversarului și controlul verbal, care exclude trivialitatea. Spre deosebire de Eminescu, Caragiale nu folosește niciodată vehemența în scris, cuvintele tari, care denota dezlănțuirea temperamentală. La rece, rotunjind expresia, îmbrăcînd aprecierea aspră în învelișul expresiei decente, își urmărește victimele fără cruțare. Spre exemplificare, dăm mai jos finalul întinsului editorial *Răzeșul de la Golășei și moșneanul de la Florica* (Ion C. Brătianu) :

„Așa de asemănați întru toate și moșneanul și răzeșul, așa de despărțiți în tot.

Sînt două monede de același fel ; același amestec de elemente ; aceeași greutate, ca să nu zicem ușurință ; același tipar. Atîta numai că fiecare arată față contrară decît celălalt : cînd unul face chip, celălalt face pajură, și viceversa : gravura este totdeauna cealaltă, valuta este oricînd aceeași.

Moneda, ce e drept, nu e calpă, dar e prea veche, prea ștearsă, și unitatea ei nu se mai potrivește cu sistema astăzi în circulație. Data turnării e din altă jumătate de veac ; ea se vede clar : e fericitul 1848, de mirifică memorie.

Împrejurări care vor face obiectul unui alt articol le mai acordă încă curs. Credem că, în deosebire de polemica zilnică și pasionată, critica adevărată, cu recea ei analiză, este datoare a arăta opiniei noastre publice că cele două monete ar trebui odată demonetizate și păstrate numai ca niște frumoase medalii comemorative."

Ca un bun retorician, Caragiale își dezvoltă ideea cu claritate și progresie. Ulterior, stilul gazetăresc a devenit mai nervos, mai concis, mai plastic, dar fără a-și atinge totdeauna obiectul esențial, care este de a convinge pe cititorul mijlociu. Singurul instrument al ziaristicii caragialiene, deasupra nivelului public, este ironia, adică folosirea termenului opus — al judecății simulînd încuviințarea. A numi pașoptismul ironizat *fericitul*, în loc de *nefericitul* 1848, de *mirifică* memorie, pentru de *hazlie* memorie, este o procedare ironică, prin care scriitorul nu mai vizează să se facă înțeles de orișicine, ci se îndreaptă către cititorii cultivați. Niciodată prolix, echilibrîndu-și articolele în desfășurarea argumentației, cu un deosebit simț al proporției, Caragiale își alege cuvintele proprii ca un adevărat filolog și își compune fraza ca un gramatician, expert în sintaxă.

Filologul, dublat de umorist, dă în *Cronica* (147) repertorii de „formule topografice", de „proveniențe popular reputate" și de „genetive personale cristalizate".

Sub titlul *Cronica fantazistă* (reluat din debuturile de la *Ghimpele)* este ridiculizat liberalul intrat în guvernul conservator, Gună Vernescu, cu idiomul lui

francez aproximativ (148). Răspunzînd unui ziarist, care-l trimitea la dicționar, ca să-l edifice asupra infamiei legată de numele Falstaff, Caragiale dă un savuros specimen de inepție dintr-un dicționar enciclopedic : „*Beethoven* — compositeur de musique allemand ; il a écrit quelques petits morceaux très estimés par ses amis“ [1].

Un interes deosebit au cîteva cronici teatrale, mai ales că au fost scrise îndată după plecarea de la direcția Teatrului Național. În articolul semnat *Zoil*, despre *Teatrul Național* (149), Caragiale relevă meschinele note din presă, prin care se fac mizerii conducerii teatrale, înainte ca ea să se fi apucat de lucru, sugestiile interesate în ajunul angajărilor și lipsa de la datorie a cronicarilor dramatici în timpul stagiunii. Articolul oglindește ceva din dezamăgirea fostului director, tratat cu aceleași procedee, nedrepte și mincinoase. Ca și cum ar dori să-și iasă din pseudonimat, precizează : „N-am nici o teamă să-mi aprind paie în cap cu marii noștri judecători de peste vară, și mai puțin încă mă tem că voi fi bănuit de *gentilețe* către actuala direcțiune ; am dovezi la îndemînă, cu care să arăt că toți la un loc nu iubesc teatrul cît îl iubesc eu, și singur, pe cînd toți tăceau, am lovit în orice vedeam rău, anume în timpul cînd actualul director era la «întîia domniei-sale Domnie»“ (e vorba de cronicile teatrale din *Voința națională*, de pe vremea primei direcții a lui Gr. Cantacuzino). La deschiderea stagiunii teatrale, prezintă îngăduitor reprezentația cu *Neamul Rantzau* și *Demi-monde* ; socotește că „silințele Direcției trebuiesc încurajate și producțiile teatrului național judecate cu mai puțină asprime“, deoarece, „fără artiști, fără piese și fără public este foarte greu să faci un bun teatru“ ; denunță abuzul cu biletele de favoare, „una din cele mai grave bube ale teatrului național“ ; termină îndemnînd publicul cel mare să meargă la teatru, ca platnic, „pentru că fără public care să plătească nu se poate face un teatru, nici rău, necum bine“ (150).

[1] Compozitor german ; a scris cîteva mici piese muzicale foarte prețuite de către amicii săi (fr.).

În aceste cronici, neretipărite pînă acum, se surprinde o față senină a lui Caragiale, care nu a plecat cu parapon de la direcție, hotărît să-și răzbune asupra succesorului, prin mijloace de tot felul. Dimpotrivă, parcă decepționat de zădărnicia încercărilor sale de îndreptare, întîmpinate cu rea-credință de presă, compătimește pe urmașul său, condamnă repetarea acelorași procedee ale gazetelor și dă cîteva prețioase indicații pentru bunul mers al teatrului, deși nu își face iluzii asupra rezultatelor. Recenziile sale, mai sumare decît în trecut, sînt și mai binevoitoare, părăsind caracterul radical al criticii. Pseudonimatul nu e o precauție a unui înăcrit, care are interes să-și ascundă identitatea, ci semnul foarte onorabil al dispoziției morale de *fair-play*, față de succesor.

Colaborarea la *Constituționalul* încetează în toamna aceluiași an. La *Informațiuni*, de la 6 aprilie 1890, apare această notă, provocată probabil de un ecou din presă, care-i atribuia eronat vreun articol lui Caragiale : „D-nu *[sic]* I. L. Caragiale, care de o jumătate an și mai bine nu mai colaborează la *Constituționalul*, ne roagă să vestim despre aceasta și pe cititorii noștri“.

Retras din ziaristică de la sfîrșitul anului 1889, Caragiale întemeiază, în ianuarie 1893, periodicul umoristic, *Moftul român*. Subtitlul, *Revistă spiritistă națională, organ biebdomadar pentru răspîndirea științelor oculte în Dacia Traiană* (pînă la nr. 8 inclusiv),

învederează intenția polemică față de Hasdeu, care fusese în 1891 raportorul nefavorabil premierii volumului de *Teatru*. De altfel, lupta de guerilă nu încetează după suprimarea subtitlului, deoarece chiar în ultimul număr din prima serie a revistei apare o parodie eminesciană, *Ruga spiritistului*, „dedicată d-lui B. P. Hăsdeu, prezidentul Primei Societăți spiritiste Române, de un Inițiat". „Inițiatul" este însuși Caragiale, care publicase o altă asemenea pastișă, *Magnum Mophtologicum* (151), cu jocuri scabroase de cuvinte. În genul parodic, directorul, cît și primul-redactor, vioiul Tony Bacalbașa, atacă și simbolismul-instrumentalist de la *Literatorul* lui Macedonski, pe care-l poreclise Macabronski. S-a crezut că, datorită colaborării cu Bacalbașa, militant în linia întîi a socialismului, Caragiale s-ar fi apropiat, un moment, cu simpatie de mișcare. Socotim, din examinarea analitică a textului în sprijinul acestei afirmații, că articolul *I-iu Maiu* nu a fost scris de Caragiale (152). Firește, publicarea acestui salut către muncitorime angajează și pe director într-o măsură, dar nu îngăduie afirmația că el s-ar fi orientat spre socialism. Sentimentele sale neutre se dezvăluiesc în editorialul *Politica*, de la 4 aprilie, în care, dezaprobînd ținerea congresului socialist cu ușile închise, împarte societatea în „apăsați, apăsători și, vai ! nepăsători !" Categoria nepăsătorilor îl cuprinde pe Caragiale. De fapt, *Moftul român* e un organ umoristic, fără precisă orientare politică. Apărut sub guvernarea din urmă a lui Lascăr Catargiu, își face datoria de opozant, mai ales în pagina caricaturistică, din frontispiciu, dar cu moderație. Desenele lui Jiquide și legenda, uneori inspirată de Caragiale, nu sînt niciodată agresive, în nota tradițională a revistelor umoristice de după 1866. Înainte de a-și face din Take Ionescu un idol, directorul *Moftului român* îl

prezintă sub porecla curentă de „șapte pantaloni" : „*Miss Seven Pantaloons, balerină de primă forță.* O nouă stea pe orizontul artei. Totdeuna sveltă, totdeuna triumfătoare, totdeuna cu surîsul pe buze. Ușoară ca un silf, inconstantă ca un copil, volubilă ca o scrumbie. Virtuoză în piruete, cu toate astea demnă : dă și primește lovituri cu aceeași desinvoltură... O fată de mare viitor !" (153)

Singurul fruntaș guvernamental pe care-l persecută oarecum pagina cu caricaturi este P. P. Carp, bătut cu pietre sau cu oul în cap ca să-i scoată fumurile și sticleții (154) ; omul politic, în fața portretului lui Bismarck, se uimește de asemănarea „gogomanului ăsta" cu dînsul ; sau la Kissingen, în promenadă și consfătuire intimă între cei „doi barbați di ștat", Carp, mititel, încape sub unghiul pe care-l fac picioarele cancelarului de fier, uriaș.

Prin publicarea unora din cele mai bune schițe caragialiene, *Moftul român* a fost și un organ literar ; tot așa, pastișele împotriva lui Macedonski, într-o vreme de conspirație a tăcerii, vădesc o poziție literară netedă. Prin păstrarea unei perfecte neutralități, față de toate tendințele politice, organul a știut să-și facă o structură umoristică pură. Cine va cerceta cîndva umorul nostru în periodicele din veacul trecut va pune desigur la loc de frunte *Moftul român*, pentru calitatea superioară a producerilor, precum și pentru atitudinea obiectivă în ale politicii. Caragiale, care „și-a făcut mîna" în toate cele gazetărești, ca o „bonne à tout faire", are aceeași bogăție de registru și în umoristică, unde și-a dat dovezile de organizator cu *Claponul*.

După încetarea *Moftului român*, Caragiale scoate cu Slavici și Coșbuc revista literară *Vatra* (155), în

felul magazinelor nemţeşti (*Die Gartenlaube*). Se dezgustă însă înaintea camarazilor lui de o colaborare în care — credea G. Călinescu — l-ar fi interesat mai ales culegerea de anecdote istorice de la noi şi de aiurea (156).

După spusa lui I. Suchianu, Caragiale e atras de Barbu Delavrancea (pe atunci liberal) şi de Manolache Culoglu la un nou ziar liberal ce avea să apară, *Gazeta poporului*. Era, scrie Suchianu, „în vara anului 1895", şi „liberalii erau în ajunul venirii lor la putere". Caragiale făgăduieşte să scrie fără plată, cerînd în schimb locul de director la *Monitorul oficial*, ocupat de necunoscători în meşteşugul tipografiei. „Eu — spunea fostul director al *Naţiunii române* — sunt în stare să mă măsor cu toată dinastia Göbl." Cu două mici rectificări : ziarul apare la 1 februarie 1895, iar nu „în vara anului", şi Caragiale începe a colabora în noiembrie, cînd liberalii erau de o lună la putere — amintirile lui Suchianu sînt exacte. Afară de cele trei bucăţi semnate *i.* şi *ion* şi retipărite de Zarifopol, am mai găsit şi altele, din care nu am retipărit decît reportajul senzaţional despre sinuciderea lui Odobescu (157). Anghel Demetriescu, prieten cu dispărutul, i-a dat amănuntele romanului sentimental. Este primul reportaj publicat de Caragiale după reportajele parlamentare din *Timpul*. D. I. Suchianu l-a găsit de cel mai prost-gust şi lipsit de delicateţă morală ; Perpessicius s-a arătat, ca şi noi, plăcut surprins de tactul cu care a tratat ocazionalul reporter o chestiune atît de gingaşă. Semnalăm cîteva *entre-filets*-uri, mai lungi sau mai scurte, nesemnate, dar cu pecetea caragialiană : *Feriţi-vă...*, *„Constituţionalul" poet*, *O infamie* şi *Două mazete*, articole conexe, *Iar dragostea de familie*, *Julica*, *S-a schimbat boierul* şi *Puţintică răbdare*.

La o observare a *Ţării* că autorul articolului *O infamie* a comis o infamie împotriva „bietei gramatici române", Caragiale propune „un concurs de compoziţie cu oricare d. redactor al *Ţării* în parte, ba chiar cu toţii deodată, dacă or pofti" (158).

Nota dominantă a colaborării sale la *Gazeta poporului* este antijunimistă şi mai ales anticarpistă. Iată, de pildă, spiritualul articolaş cu titlul *Julica* (159), unde se ţinteşte în oportunismul junimiştilor, gata să colaboreze cu liberalii la guvern :

„Cine n-a citit, între un anunţ de pomadă pentru renaşterea părului şi o telegramă urgentă anunţînd amînarea tragerii cutărei lotării, anunţul unei anume Ana, vestita cărturăreasă care prezice nu numai viitorul, dar şi prezentul, şi, ce-i mai mult, chiar trecutul. Puţin mai la vale însă aceeaşi prezicătoare anunţă că dă un premiu important aceluia ce-i va denunţa unde se găseşte căţeluşa ei favorită, pătată pe bot, răspunde la numele Julica, şi pe care i-a furat-o nu ştiu cine. Iată ironia soartii. Celebra Ana ghiceşte fiecui pînă şi trecutul, şi nu-şi poate ghici sieşi ce s-a făcut biata Julica.

Atunci, un comun muritor, care n-are deloc darul ghicitului, vine şi-i spune ghicitoarei noutăţi despre Julicuţa. El, care o cunoştea bine pe căţeluşe, a văzut-o la gară gudurîndu-se după o cocoană bine îmbrăcată, care s-a suit în clasa I. Deşi cocoana aceea a tot gonit-o pe Julica, aceasta a profitat de ocazie în învălmăşeală, a sărit în vagon după cocoană şi trenul a pornit cu amîndouă. De aminteri cărturăreasa n-are de ce să fie dezolată : Julica a căzut pe mîini bune. Mai la urmă, trebuie să fie cineva prea sălbatic ca să dea cu piciorul la o creatură aşa de bine dresată, care nu mîrîie niciodată şi face bucuros sluj la oricine.

Absolut în aceeaşi situaţie se află organele conservatoare. În adevăr, ele prezic tot ce se va întîmpla şi mai cu seamă tot ce s-a întîmplat în partidul liberal ; prezic, de exemplu, cine nu are să fie prezident al Camerii sau al Senatului ; prezic cine este ministrul care odată şi odată are să iasă din minister ; prezic mai ales că la 1888, cînd au căzut liberalii de la putere, a venit alt guvern ş.c.l. Ceea ce încă nu le e permis să ştie, ceea ce rămîne un secret chinuitor chiar pentru aceste atotştiutoare, este ce are să facă favorita, care răspunde la numele de «Junime».

Noi, cari nu avem darul ghicitului, le putem spune conservatorilor ceea ce ei nu pot sau nu vor să ghicească. Ce mai una-alta ! Tot se mai îndoiesc dînşii de patriotismul junimiştilor ? cînd au mai făcut aceştia opoziţie orbeşte, ca să mai facă şi acuma ? Junimiştii sunt prea bine crescuţi şi cunoscuţi ca să nu mai aibă nimini dreptul să se îndoiască de patriotismul lor. Cum o să pună ei beţe în roatele carului constituţional ? O să-i vedeţi odată, ţup ! în vagon după cocoana, de unde nici cu lopata să nu-i mai poţi da jos ; trenul o să plece, şi dv., conservatorii, o să rămîneţi cu gurile căscate pe peron."

De rîndul acesta, Caragiale se fereşte de a scrie editoriale politice, deoarece este înscris în partidul radical al lui G. Panu. Îşi satisface doar resentimentele faţă de Carp şi Maiorescu, într-o campanie de notiţe acidulate. După publicarea articolului *Grămătici şi măscărici* (160), este identificat de Tony Bacalbaşa, care denunţă metoda de corupţie exercitată de liberali pentru compromiterea unui scriitor (161). Tony greşeşte însă crezînd că i s-a cerut lui Caragiale lepădarea credinţelor politice : renegarea e un act public, incompatibil cu anonimatul sub care se ascunde marele scriitor la *Gazeta poporului*.

De la acest ziar, democratul-radical neofit trece la organul politic al partidului, *Ziua*. Aci publică, în mai multe numere consecutive, cunoscutele *Cîteva păreri*. După cîteva articole politice împotriva administraţiei liberale, ia atitudine împotriva mitropolitului Ghenadie, în vederile grupării sale, cerînd sancţionarea înaltului prelat : este înaintea măsurilor ce le vor lua sinodul, caterisindu-l, şi guvernul, ridicîndu-l cu forţa publică. Acuzaţiile aduse de Caragiale în articolul *Galantomiile lui Ghenadie* (141) sînt lipsite de orice patimă sau violenţă ; stilul caragialian se caracterizează mereu prin ironie, prezentînd faptele cu o prefăcută încuviinţare. Iată, de pildă, una din „galantomiile" aduse la cunoştinţa publicului cu o ironie nuanţată cu bonomie :

„Odată iar, preafericitul Ghenadie îşi serbează onomastica întîia ca mitropolit. Din pahar în pahar se înfierbîntă galantomia părintelui ; şi, scurt, făgăduieşte cinci burse de cîte 500 lei pe an la Facultatea de teologie. Dar cu atîtea griji pe cap, unde a mai avut omul vreme să-şi aducă aminte de cîte le spuse la praznice, la înfierbinţeală ! Şi mai întîi, vorba de la chef nu e datorie platnică. Ce-ar mai fi atunci ? L-ai încurca pe omul galantom la chef şi i-ai lua şi iapa şi şaua şi ipingeaua. Asta nu merge. Bine, galantom sunt, am făgăduit : dar chiar aşa să mă toace băieţii de la facultate ! Ca ce ?"

Cea mai de seamă contribuţie de la *Ziua* este articolul *Culisele chestiunii naţionale* (141), retipărit în broşură, dar apoi cu totul lăsat uitării. Chiar dacă ne-am încrede în nota autorului — „aceasta este o lucrare de simplu reportaj" — va trebui să recunoaştem că reportajul n-a atins nicicînd, la noi, un asemenea nivel de artă.

Divulgînd anumite indiscreții ale lui Aurel C. Popovici, afiliat politicii dizidente a lui E. Brote, dar reîntors la matcă, după ce a surprins sensul oportunist al acțiunii broto-sturdziste, Caragiale a făcut din reportaj un panou de figuri animate ale carnavalului politic.

Fără să tindă la efecte literare, reporterul ocazional a reușit să realizeze o sinteză unică de artă și de gazetărie. Materialul brut obținut de la Aurel C. Popovici și filtrat prin simțul dramatic în vacanță al lui Caragiale s-a transformat într-o comedioară politică de cea mai bună calitate. De la *O scrisoare pierdută* (în 1884) și pînă la bucățile dialogate din *Momente* (în 1901), autorul comic, în disponibilitate, n-a mai dat nimic din fresca figurației sale politice. Mitiță Sturdza, patronul, și Eugen Brote, ciracul, sînt înfățișați din cîteva trăsături pline de viață și mișcare. La drept vorbind, *Culisele chestiunii naționale* nu sînt decît scena tribulațiilor lui Brote, care a împrumutat de la mentorul său, prin mimetismul oamenilor lipsiți de personalitate și lesne influențabili, toate gesturile și comportările lui Sturdza. Nu vom înceta de a atrage luarea-aminte asupra acestui giuvaer necunoscut, care ar trebui studiat cu migală de profesioniștii jurnalisticii, ca un neîntrecut model al literaturii politice și al reportajului literar, prin procedeul modern, cinematografic, cu decupări repezi.

În urma trecerii lui Panu la conservatori, Caragiale întemeiază săptămînalul *Epoca literară*, cu consimțămîntul lui N. Filipescu, directorul *Epocii politice*. Este primul periodic literar pe care-l conduce, dar fără norocul duratei. După 11 numere, *Epoca literară* încetează.

Aci își manifestă Caragiale conservatismul său literar, dezgropînd texte uitate din Hasdeu (nuvela

Micuța), Baronzi (*Cățelul pămîntului*), Anton Pann, povestașul reprodus și în *Claponul*, și din înțelepciunea practică a lui Cilibi Moise.

După dispariția *Epocii literare*, Caragiale este ispitit să întreprindă o serie de editoriale politice la *Epoca*. Cu o rară regularitate, dă săptămînal cîte un articol de factură opoziționistă, atacînd guvernarea liberală a lui Dim. Sturdza. Neangajîndu-se să colaboreze zilnic, artistul își rezervă timp pentru redactarea îngrijită a editorialului său. Structura sa de amator în ale politicii nu îi îngăduie stăpînirea dialecticii teoretice, care mai cere o cultură politică și social-economică. Caragiale își însușise, din frecventarea „Junimii“, o doctrină conservatoare, infuză, iar la *Timpul*, alături de Eminescu își exercitase verva cu strălucire uneori. Noile sale articole continuă, după o întrerupere de 17 ani, vîna prețioasă din articolele *Ce este Centrul* și *Frații radicali și d. Dim. Sturdza*. Ceea ce îi pune în vibrație nervul polemic nu este ideea, ci anecdota din care extrage încheierea, după modul fabulistic. Într-un tempo domol, cu un prefăcut sentimentalism, îi place să evoce vremurile tinereții sale de republican al urbei Ploiești și de martor al agitațiilor liberale de la Mazar-Pașa. Aceea, da, era politică, cu vorbe mari și gesturi patetice, care zguduiau pe ascultători, urmărindu-i pînă și în vis, cu obsesia monstruoasă a reacțiunii. Ce decadență, însă, în felul de a face politică al conservatorilor, cu bietele arme ale bunului-simț și ale rațiunii, pentru cîștigarea partizanilor! Caragiale nu își iese din modalitatea sa de totdeauna, care este aceea a ironiei, prezentîndu-și invers susținerile și convingerile. Chiar cînd adună laborios exemple, pentru a dovedi inconsecvența politică a adversarilor, nu califică faptele, lăsînd pe cititor să aprecieze. Satira sa așadar rămîne, și pe

terenul gazetăriei politice, indirectă, fără să recurgă la violențe verbale și la stigmatizări vehemente.

Abia o dată sau de două ori invectivează strînsura politicianistă, cu amintiri netăgăduite, după cum a observat Pompiliu Constantinescu (162), din teoria eminesciană a claselor suprapuse. Vom da cîteva citate curioase, din care se va vedea cît de categoric veștejește ziaristul politic ocazional scursura levantină:

„Ieșiți pe Podul Mogoșoaiei; mergeți la Șosea, la spectacole, oriunde; vedeți această strălucitoare nobleță, în cea mai mare parte de proveniență transdanubiană, în echipajele ei lustruite, așa de proaspăt blazonate că nu li s-a uscat încă bine poleiala; uitați-vă ce găteli mirifice, ce giuvaericale scînteietoare, ce lux princiar, ce somptuoase palaturi, ce oteluri aristocratice! — toate răsărite în cîțiva ani, ca prin farmece, în mijlocul unui popor eminamente agricol, care, în loc să prospere și el în acest timp, a dat mereu înapoi.

Cine este creatorul acestei mîndre și puternice caste nobiliare!

Brătianu!

Voi, care ați pescuit în undele Dunării saci cu ruble; voi, cari v-ați culcat într-o seară pe un modest mindir de paie ca să vă deșteptați a doua zi pe saltele moi umplute cu bilete ipotecare; voi toți, în fine, atîtea nimicuri sociale de odinioară, răsăriți din gunoi de la 78 încoace, nobili străluciți de ieri, — voi, dacă nu ridicați lui Brătianu un monument măreț (dar, bineînțeles, nu în inimile voastre, ci pe o piață mai curată), veți da dovadă de lipsa celui mai elementar sens moral, pe care-l are orice cîine cît de hîrbar." (163)

Iar într-o impunătoare enumerație, precizează cu plasticitate:

„S-o aplaude mai ales aceia cîți n-au mai încăput în insulele Archipelagului grecesc; toți cîți n-au mai putut haiduci prin munții Peninsulei Balcanice; toți hidrioții sătui de viața de șaică pe mările Levantului; toată spuma de pe dospeala Orientului poliglot; toți din toate părțile pe cari i-a gonit casa lor fiindcă erau ori prea îndrăzneți, ori prea lași, ori prea nemernici, ori prea ischiuzari, — toți, în fine, cîți au venit aci la noi să instaureze, vrednici cuceritori, o strălucitoare și nebiruită aristocrație modernă." (164)

Asemenea ieșiri sînt însă unice în scrisul lui Caragiale. O dată, cunoscătorul de oameni creionează, cu o deosebită pătrundere, cele două categorii de politicieni liberali, *Caradale și budalale*, cei dintîi reprezentînd categoria sforarilor, ceilalți, a naivilor. Partizanul aduce cîte un cald elogiu lui Lascar Catargi, șefului înzestrat îndeosebi cu calități morale, și defuncților Al. Lahovari și Gr. Păucescu, fruntași conservatori, prețuitori de artă și iubitori ai oamenilor de litere. Urmărindu-și cu tenacitate dușmanul, pe Mitiță Sturdza, scrie articolul *O lichea*, pivotînd pe echivocul etimologiei turcești, după care lichea la propriu înseamnă pată, spre a arăta persistența importantului personaj în atîtea funcții și onoruri. Spre deosebire de pamfletarii ulteriori, Caragiale, chiar în acest articol, reușește să fie urban, neleg'indu-se de viața intimă a adversarului sau de particularitățile lui fizice. Cu toate acestea, faptul că, după acest editorial, articolele sale politice încetează ne face să credem că direcția ziarului a rămas nemulțumită, dezaprobînd echivocul verbal (Mitiță Sturdza era cumnatul lui P.P. Carp). Oricum ar fi, efemera sa activitate politică la *Epoca* îi procură lui Caragiale mulți admiratori printre intelectuali; sînt și în zilele noastre cărturari vîrstnici, pe atunci

studenţi, care îşi amintesc cu scumpete de articolele lui Caragiale şi nu încetează de a-i numi pe liberali colectivişti, după expresia limitativă a lui Eugen Stătescu (acesta spusese că partidul liberal formează o colectivitate, fără o confuzie posibilă cu colectivismul socialist).

Plecat de la *Epoca*, unde mai continuase cîtva timp cu colaborarea literară, Caragiale scrie la *Foaia interesantă*, condusă de G. Coşbuc. După cîteva schiţe literare, îşi încearcă mijloacele de reporter cu o ironie parodică. Era pe vremea convalescenţei principelui Ferdinand. Unul din medicii chemaţi să-l îngrijească era un străin, d-rul Leyden. Ca să-şi rîdă de procedeele curente ale reportajului, Caragiale pretinde nu numai că l-a cunoscut şi că a vorbit cu dînsul, dar şi că doarme în aceeaşi odaie cu eminentul practician (165). „Eu am văzut pe profesorul Leyden nu numai în trăsura Curţii, în fugă pe stradă sau într-un vagon de drum-de-fier, ori în treacăt în vreun salon. Eu am văzut pe acest ilustru specialist *en pantoufles,* cum ar zice francezul — *en pantoufles* şi el, şi eu. Am dormit două nopţi în aceeaşi cameră la «Hotel de Orient», peste drum de Episcopie, camera cu numărul 12, care dă de pe balconul de deasupra gangului. Din balcon, seara mai ales, e o privelişte minunată. Avem în faţă, spre dreapta, squarul dominat de cupola Ateneului, pe cînd sub picioarele noastre uruie fără o clipă de repaus un fluviu torenţial de trăsuri, de tramcare, de căruţe, de biciclete şi de pedeştri. Spre completarea acestei armonii de elemente, două flaşnete cîntă dinaintea hanului lui Gherasi şi a treia în colţ, la «Pisica neagră». Aşa, noi cari stăm în balcon, în halat şi în papuci — eu şi cu dr. Leyden — trebuie să strigăm foarte tare ca să ne înţelegem !"

Reportajul fantezist se încheie cu făgăduinţa redacţională a unui nou articol de reportaj, ilustrat, pentru numărul viitor. Acest articol nu a mai fost însă dat.

La apariţia revistei lunare politico-literare *România ilustrată* (166), de sub conducerea lui Ion Rusu-Abrudeanu, reporterul ocazional doreşte să-şi reia firul. Publicînd în primul număr *Cronica*, trece de la fuziunea dintre conservatori şi junimişti la criza financiară, la chestiunea Băncii Naţionale şi a tratativelor dintre stat şi *Standard Oil Company*, la agitaţia producătorilor de ţuică, la aniversarea Universităţii germane din Cernăuţi, ca să încheie cu criza de afaceri a spectacolelor teatrale şi muzicale. Ca şi la *Foaia interesantă*, dar într-o notă mai lungă, se făgăduieşte continuarea rubricii, cu un caracter cît se poate de obiectiv şi imparţial, pentru informarea politică — dar nici de rîndul acesta promisiunea nu se împlineşte.

La sfîrşitul anului 1899, Luigi Cazzavillan, fondatorul şi directorul cotidianului *Universul*, obţine colaborarea bisăptămînală a lui Caragiale. La rubrica sa *Notiţe critice*, autorul pleacă de la hotărîrea de a ataca unele chestiuni generale. În urma *Moftului român*, se accentuase într-o parte din public impresia unui negativism universal, care nu cruţase nici o instituţie. Tony Bacalbaşa, cu al său erou, adaptat după *Le colonel Ramollot*, sub numele uşor popularizat mai apoi, ca titul de revistă, *Moş Teacă*, trecea drept antimilitarist ; iar Caragiale, cu pedagogul său de şcoală nouă, Mariu Chicoş Rostogan, părea a lua în rîs însăşi instituţia. Liberalii, atinşi în creştet de comediile caragialiene, judecau tendinţa lor ca imorală şi nepatriotică. Caragiale a vrut să se scuture de o asemenea învinuire, rostindu-şi opiniile pozitive în chestiunile mari de interes social şi naţional.

O intenţie de *pro domo* se învederează de la începutul colaborării la *Universul*. Astfel, atentatul de la Monza, săvîrşit de nihiliştii italieni împotriva regelui, este povestit în faza lui pregătitoare (167), justificîndu-se apoi (168) folosirea cabinetului negru, pentru preîntîmpinarea crimei politice. Împotriva dispreţului manifestat de civili faţă de militari, Caragiale, în mod paradoxal, le găseşte mai curînd vina de a fi prea puţin milităroşi şi le recomandă „soldatescul", ca o virtute de care nu trebuie să se ruşineze ostaşii. Ca un conservator progresist, autorul asistase totuşi consternat la primejdia prăbuşirii imperiului colonial englezesc, în timpul războiului cu burii, tendinţele umanitare şi pacifiste îi erau străine, iar propaganda acestor idei dizolvante, printre militari, i se părea o crimă. O altă instituţie pe nedrept învinovăţită i s-a părut a fi şcoala (169). Într-adevăr, părinţii, observă Caragiale, îşi lasă copiii pe seama slugilor sau în plata Domnului, nesinchisindu-se de creşterea lor şi cer totul de la şcoală, ca şi cum în cîteva ore consacrate instruirii lor s-ar putea desăvîrşi toate cerinţele educative. Vina, aşadar, cade asupra părinţilor, deoarece şcoala îşi face toată datoria. O altă tendinţă publică dezavuată de Caragiale era indiferentismul, care — credea el — punea societatea noastră în vădită inferioritate faţă de alte naţiuni, păstrătoare ale credinţei. Clasele noastre aşa-zise culte găseau cu cale că nu le-ar şedea bine practica religioasă, bună doar pentru popor. Caragiale înfierează această stare de spirit într-un final de articol (170), vehement şi retoric : „Fiarele n-au biserică ; fiarele nu se-nchină ; fiarele n-au Dumnezeu !" În acelaşi spirit, este dezaprobată distrugerea bisericii Vărzaru, monument istoric de la Tîrgovişte, dărîmat de edilitate pentru că populaţia mărginaşe îşi depunea pe locul ei ofrande necurate (171).

Planul, prestabilit parcă, de a trece în revistă toate viţiile societăţii noastre, opunîndu-le mijloacele de îndreptare, este însă suspendat. Caragiale compune, în continuare, acele schiţe dialogate, care, strînse la un loc, dau minunatul volum de *Momente*. În totul, colaborarea de la *Universul* n-a durat decît un an şi patru luni. Prin stăruinţa lui, Cazzavillan are meritul de a-l fi constrîns pe Caragiale la o activitate neîntreruptă, de care s-a arătat totdeauna inapt.

În 1901 reapare *Moftul român*, cu contribuţia mai puţin sîrguitoare a directorului, care dă cîteva bucăţi ce au să intre în *Momente*, şi cu colaborări numeroase : Telcor, Podeanu, Vasile Pop, Cair, Ranetti, Liciu, Gârleanu, I. D. Manolache, Brătescu-Voineşti, dr. Alceu Ureche, Al. Cazaban şi viitorul filozof I. Petrovici — căruia-i sprijinise debutul în teatru, — cu versuri. Seria a doua încetează după opt sau nouă luni, urmată de un număr unic, din seria a treia, fără numele şi colaborarea lui Caragiale.

Activitatea sa ziaristică e reluată pentru scurtă vreme în 1911, în folosul comitetului partidului naţional „din Transilvania şi Ungaria", la ziarul *Românul* din Arad (141).

Ca un artist cu redactarea dificilă, Caragiale nu a iubit scrisul, deoarece nu compunea cu plăcuta spontaneitate a improvizatorilor. Debitul său verbal, de o prodigioasă bogăţie, seca înaintea foii de hîrtie albă, care-i dăduse lui Flaubert „les affres du style" [1]. Conformaţia gazetarului la autorul *Culiselor chestiunii naţionale* nu era alta decît a scriitorului. A scrie un articol politic era o problemă de conştiinţă artistică, chiar dacă nu-l obliga semnătura. Prin alte cuvinte, anonimatul sau pseudonimia menţineau, la Caragiale, tensiunea stilistică. Lipsurile gazetarului politic îi pro-

[1] Chinurile stilului (fr.).

vin din două împrejurări : întîia este nevertebrația convingerilor, în care a variat după nevoile momentului, deși în esență nu s-a contrazis fundamental niciodată ; a doua este nevoia de cristalizare perfectă, care-i refuză mlădierea cerută ziaristului, adaptarea sa la toate variațiile evenimentelor. Pe lîngă lipsa unei statornice convingeri doctrinare, ziaristica lui Caragiale mai este atacată de disprețul pe care-l purta profesiunii. Într-un foarte frumos apolog cu titlul *Norocul culegătorului*, bilanțul negativ al jurnalisticii este condensat în acest fel lapidar : „Trei parale bîrfirea, două minciuna și nerozii... două de-o para !“ Sau altminteri zis, gazetăria se caracterizează prin prostie, minciună și bîrfire. Cu tariful din citat, s-ar îmbogăți oricare culegător, care s-a ales sărac, din meseria lui. Ca și culegătorul din povestire, Caragiale a cunoscut corolarul gazetăriei — sărăcia — și numai nevoia l-a îmboldit către ziaristică. Astfel, condiția scriitoricească vitregă, făcînd din literatură un articol de lux necerut și prin aceasta neproductiv, a abătut talentul lui Caragiale către o profesiune care nu-l atrăgea. În peisajul literaturii noastre, gazetăria sa înfățișează caracterul adaptării la structura artistică, ireductibilă. Datorită acestei însușiri, un bogat lot de articole politice se încadrează operei, fie prin izbutiri din cele mai norocoase, de valoare artistică, fie prin interesul de ordin filologic.

REVIZOR ȘCOLAR

Nu știm în ce împrejurare și datorită cărei „conjuncturi“ norocoase a putut fi numit Caragiale revizor de către un ministru liberal, deoarece apartenența lui la gruparea junimistă nu-l recomanda pentru acest post, prin tradiție politic. Într-adevăr, revizoratul școlar era și el o slujbă de căpătuială, prin care se recompensa altădată fidelitatea unui institutor sau învățător partizan și de oarecare suprafață locală, cu legături la oraș sau la țară. Titu Maiorescu făcuse din Eminescu, în timpul ministeriatului său din 1875-1876, un revizor pe două județe, ca în acest fel să-i dubleze salariul, ridicîndu-l la 500 de lei lunar. În mod excepțional, tînărul poet, dovedindu-se om de o rară conștiință profesională, depășise toate așteptările puse într-însul, întrucît, pe de o parte, depusese un zel extraordinar în serviciu, iar pe de alta, ca gînditor social, ridicîndu-se de la cazurile particulare la legi cu caracter general, se gîndea la propuneri de reformă a învățămîntului primar. Aceasta nu i-a împiedicat pe liberali ca, reîntorși la putere, să dea în judecată pe mai mulți miniștri ai precedentului cabinet conservator, printre care și pe Titu Maiorescu, și să-i impute acestuia, ca pe unul din actele sale „abuzive“, salarizarea excepțională a lui Eminescu ! Ei bine, numirea

lui Caragiale de către istoricul V. A. Urechia, ca ministru al instrucțiunii publice și cultelor, s-a făcut tot pe două județe, precedentul creat de Maiorescu fiind pînă la urmă însușit chiar de cei ce-l condamnaseră. Numirea lui Caragiale, care nu făcea politică liberală și nici nu aparținea învățămîntului, să fi fost un „hatîr“ de caracter pur personal, din simpatia ce i-o purta istoricul ajuns ministru? Lucrul n-ar fi exclus, dar ne-ar apărea totuși ca un caz izolat, insolit, în afară de „obiceiul pămîntului“, din sfera moravurilor politice ale vechilor partide.

Înregistrăm cu titlu de curiozitate o explicație pînă astăzi inedită și nu prea plauzibilă; ea face parte, ca post scriptum, dintr-o scrisoare a căpitanului Matei Eminescu către Corneliu Botez, cu data de 20 aprilie 1909 (pusă la dispoziția noastră de Augustin Z. N. Pop):

„Odată întîlnesc în R. Sărat, unde eram în garnizoană, pe Caragiali cu un ghiozdan subsuoară, și întrebîndu-l despre Mihai, acesta îmi răspunse că a apucat calea practică, că l-a lăsat pe Mihai, și că cu iluziile trecutului nu mai merge și că e funcționar la... mi-am uitat unde mi-a spus.

Întîmplarea face ca recent după această întîmplare să mă duc la București, și mergînd pe la Mihai, l-am găsit foarte mîhnit și întrebîndu-l că de ce e așa trist, mi-a răspuns absolut autentic, și la caz de rigoare poți, Corneliu, s-o publici pe semnătura mea:

«Ia gîndește, mă Matei... mi-a dat... (nu-mi amintesc cine mi-a spus că i-a dat, generalul Florescu sau Manolake Costake Epureanu, dar așa mi se pare că unul din acești doi) niște acte compromițătoare pentru Costake Roseti să le public în ziar și Caragiali mi le-a furat din birou și le-a dat lui Costake Roseti. N-a mai dat pe aici și a 8-a zi a fost numit inspector (nu-mi amintesc unde mi-a spus că l-a numit inspector) cu 800 de lei pe lună. — Nu se poate, mă Matei, trădare fără grec la mijloc!»“

Cu răbufniri xenofobe, frecvente la redactorul-șef al *Timpului*, acesta ar fi pus pe seama așa-zisei *graeca fides* „trădarea“ lui Caragiale.

Ce credit s-ar putea acorda acestei senzaționale divulgări? Lucrul, dacă ar fi fost așa, ar fi dat naștere la ecouri ce nu s-ar fi stins nici pînă astăzi: în presă, în corespondența contemporanilor sau în memoriile lor. Ar fi știut-o cineva din redacția *Timpului*, un Slavici, care și-a scris memoriile, cu punerea în scenă a relațiilor dintre Caragiale și Eminescu, sau alții, dinafară, ca I. Suchianu. Dintr-o scrisoare a lui Caragiale către prietenul lui Eminescu, distinsul institutor D. Scurei, reținem că plecarea lui de la *Timpul* a fost silită. N-a plecat de bunăvoie, cum ar fi făcut-o după o ispravă ca aceea povestită de Matei Eminescu. Nici n-ar fi fost nevoit să ceară bani de la un cîmpulungean, cum era atunci Scurei, recurgerea providențială la un prieten din provincie făcîndu-se de obicei după ce se epuizau mijloacele locale de credit. Între plecarea lui de la *Timpul* și numirea sa ca inspector n-au trecut numai 8 zile, cum credea că-și amintește Matei, ci aproape trei luni! Nu putem reține din această poveste decît antipatia personală a lui Matei Eminescu față de Caragiale și caracterul ei de poliță inelegant plătită printr-o învinuire infamantă, dacă i s-ar fi dat răspîndire și crezare. Matei era un ranchiunos, și se credea îndreptățit să lovească și pe la spate.

Caragiale este numit revizor școlar al circumscripției Neamț-Suceava prin decretul regal nr. 2.456 din 16 octombrie 1881, apărut în *Monitorul oficial* din 21 octombrie / 2 noiembrie. El se stabilește la Piatra-Neamț, unde i-ar fi fost rezervată o cameră „din dosul și curtea băcăniei Dornescu et C. Ionescu, unde lua masa și se adăpostea cînd venea din inspecțiile

lui prin județ". Așa își aducea aminte, după mai multe decenii, vrednicul Dimitrie Hogea, fost primar al orașului Piatra-Neamț. Unele din amintirile sale trebuie primite cu circumspecție, ca aceea că I. L. Caragiale ar fi făcut parte din societatea culturală „Gh. Asachi", de curînd înființată și avînd organul ei publicistic. Pură aserțiune! în dările de seamă ale ședințelor societății, apărute în revistă, nu figurează Caragiale ca membru, nici ca simplu participant ocazional; n-a colaborat niciodată la revistă. Sociabil cum era Caragiale, se poate însă — dacă memoria nu l-a înșelat complet pe memorialistul septuagenar, relatînd fapte petrecute cu jumătate de veac în urmă — ca el să fi cunoscut atunci pe membrii societății, în parte măcar, „pe Ioan Negrea, Cal. Hogaș, Dr. D. Cantemir, Victor Dogar, N. Tomescu și încă vreo cîțiva". Pe cine nu cunoștea Caragiale cînd se stabilea undeva, fie chiar în treacăt? De fapt, Hogea, cu zece ani mai tînăr decît Caragiale, nu-și amintea să-l fi văzut pe Caragiale decît de vreo două ori. Memoria ajutîndu-l însă surprinzător, ne arată cum s-a întîlnit într-o seară cu prietenul său N. Tomescu, profesor la gimnaziul din localitate, cum acesta i-a propus să vină să-l vadă pe Caragiale, chiar atunci întors dintr-o inspecție în județ, cum s-au dus la băcănia lui Dornescu, unde l-au găsit pe revizor „sgribulind de frig și stînd pe un pat lîngă sobă". Caragiale le-a povestit că a răzbătut din greu cu sania de la Tg.-Neamț la Piatra, „pe un ger și viscol puternic", și că avea blana și căciula, ambele mari, împrumutate „de la un dascăl din județ". Această trăsătură nu intră în contradicție cu firea lui Caragiale, om nemîndru și fără fasoane, care putea purta haine de sezon împrumutate, fără să se simtă micșorat în „heghemoniconul" său de coșcogea revizor. Seara s-ar fi terminat cu domino la zece bani partida, între Caragiale

și „avocatul Iorgu Lazariu, care îl vedea mai des". Jocul s-a prelungit cu cafele, peste cele două ore cît au rămas Tomescu și Hogea la băcănia Dornescu. În acel moment, Hogea nu știa de Caragiale că era scriitor și că i se jucase *O noapte furtunoasă*. „Amintesc că după cîțiva ani, cînd au apărut pe scena Teatrului Național nemuritoarele sale capodopere *Noaptea furtunoasă* și *Scrisoarea pierdută*, mulți au crezut că această din urmă piesă a fost inspirată din moravurile și viața politică a orașului nostru, din care și-ar fi ales tipurile și personagiile referitoare, rivalizînd doar cu acele din epoca și teatrul lui Molière." *Noaptea furtunoasă* se jucase cu aproape trei ani înainte în premieră, dar nu-i făcuse lui Caragiale o faimă atît de mare, ca să-l identifice toți prietenii pe revizor cu dramaturgul. Hogea a rămas însă convins, după explicațiile mai tîrzii ale lui Caragiale, că geneza *Scrisorii pierdute* nu era pietreană.

Celelalte amintiri ale lui se referă la vizitele ulterioare ale lui Caragiale la Piatra-Neamț, între anii 1897 și 1908. Ele nu conțin însă nici o apreciere, bunăorea, despre activitatea revizorului. Să nu-l fi interesat? să nu fi cules nici un ecou? sau poate, neculegînd impresii optime, a preferat să le treacă cu vederea? Este mai probabil că scurta petrecere a lui Caragiale prin Piatra nu a fost suficientă ca un om așa de serios ca Hogea să-și facă o părere clară despre activitatea revizorului. Numit în pragul iernii, Caragiale va fi umblat mai mult prin tîrgurile celor două județe decît pe la țară, mijloacele de transport făcîndu-i deplasările neplăcute și uneori chiar riscante pentru sănătatea și securitatea lui. Treburile de cancelarie erau efectuate aproape exclusiv de harnicul său secund, subrevizorul I. Parhon, originar de la Cetatea-de-Baltă. Tatăl lui C. I. Parhon, ilustrul nostru neurolog, a fost acela care a dus în spate greul biro-

craţiei, primind în amintire de la şeful său ierarhic o fotografie cu dedicaţie. La nevoie, punea şi Caragiale mîna pe condei, ca să redacteze adrese de numire sau referate cerute de minister. Prima lui rezoluţie este pusă la data de 1 octombrie : „Se va avea în vedere pentru complectarea registrelor, 1/10.81, Car.". Luase aşadar postul în primire cu două săptămîni înainte de ieşirea decretului regal, pe baza unei numiri provizorii. Alteori Caragiale scrie pur şi simplu : „La dosar, Car.", sau „se va urma întocmai".

Problemele cele mai nepotrivite cu caracterul noului revizor erau acelea de ordin disciplinar, care cereau anchete minuţioase, interogarea unor martori, confruntări penibile etc. Majoritatea dintre acestea erau provocate de scrisori anonime. Iată o pagină caragialiană memorabilă din foiletonl de la rubrica *Notiţe critice* apărut în *Universul* de la 18 februarie 1900 :

„Eram odinioară revizor şcolar.

Întorcîndu-mă de la revizie, aflu acasă între alte scrisori una iscălită tot de «un tată de familie».

Ce-mi spunea onorabilul tată de familie ?

Îmi atrăgea serioasa atenţie asupra purtărilor învăţătorului de la şcoala mixtă din satul cutare.

Pe scurt : beţiv ; nu dă pe la şcoală cu anii ; se ocupă cu cultivarea unei moşioare, şi dă bani cu camătă pe la nenorociţii consăteni ; cînd merge din joi în paşti la şcoală, bate pe copii de-i umple de sînge ; pe unul l-a bătut pînă i-a venit copilului boala rea ; în fine, există bănieli că o elevă de 11 ani, o nenorocită fetiţă a unei biete văduve ş.c.l., ş.c.l.

N-apucasem să termin interesanta scrisoare, şi primesc un ordin de la Ministerul Şcoalelor, prin care mi se spune că imediat să fac cercetare la faţa locului asupra învăţătorului aceluia, în privinţa purtărilor căruia s-a primit şi la minister o scrisoare anonimă identică, cu însemnarea că «s-a trimes una asemenea şi revizorului, dar că revizorul protejază pe învăţătorul cămătar şi nu vrea să meargă a cerceta, deşi a primit scrisoarea de vreo zece zile».

A doua zi după amiazi, pe o vreme de toamnă foarte aspră, am plecat cu căruţa să calc fără veste pe monstrul acela.

Am ajuns plouat şi îngheţat la şcoală, unde am găsit... ce se găseşte la o şcoală de sat — mizerie, neagra mizerie, mizeria română !

Ce am constatat ? eşti nerăbdător să ştii, fireşte. Iată :

Învăţătorul era plătit de comună cu 20 de lei pe lună ; dar nu luase leafa de aproape un an.

Era văduv cu doi copii mititei. Amîndoi zăceau de febră tifoidă în aceeaşi odăiţă unde dormea şi tatăl.

El trăia din pomana arendaşului, un evreu, care-i trimetea din cînd în cînd mălai şi uneori fasole şi brînză.

Cît despre eleva de 11 ani, nenorocita copilă a bietei văduve, acea elevă nu se ştia să fi existat în comună, pentru simplul motiv că nici biata văduvă, mama ei, nu existase vreodată.

L-am întrebat pe nenorocitul cine poate fi «tatăl de familie», autorul scrisorii anonime.

Îl ştia : era băiatul popii, un flăcău de vreo douăzeci şi unu de ani ; vrea să fie el învăţător acolo, ca să scape de armată.

Trebuia să mă învăţ minte — nu-i aşa ? — să nu mai alerg gîfîind prin zloată la porunca unei scrisori anonime. Aş !

Nu ştiu dacă, fiind revizor şcolar, am făcut altă treabă decît să dau credincios urmare la scrisori anonime, şi, se-nţelege, cu acelaşi rezultat ca şi întîia oară."

Piesa de rezistență a unicului dosar pe care l-am văzut, din toată activitatea pietreană a lui Caragiale, e o ciornă de răspuns, într-o afacere destul de delicată. Pus să cerceteze temeiurile unei alte reclamații anonime, care alarmase ministerul, Caragiale reabilitează pe învățătorul suspectat de moravuri rele. Să dăm însă citire „docomentului“ :

„N-ro 16. februarie 17 — 1882

Ministr. Cult.

⟨Cu tot respectul vă înaintez alături pe lîngă aceasta denunțarea anonimă înaintată revizoratului cu ordinul dv.⟩ răspunz la ordinul dv. nr. 18.029 alăturînd pe lîngă ⟨acest respuns⟩ aceasta și denunțarea anonimă înaintată revizoratului cu acel ordin.

Cercetînd cazul la care este privitor ordinul dv. nr. 18.029, viu cu tot respectul a vă supune informațiile cerute, alăturînd pe lîngă aceasta și denunțarea înaintată revizoratului cu acel ordin.

Denunțarea aceea, după cum se vede, este anonimă. Faptele ce se impută printr-însa învățătorului Teofănescu ⟨fără a fi în desacord⟩ sunt peste măsură exagerate ; ⟨așa că⟩ în realitate ⟨nefiind⟩ ele nu ⟨sunt⟩ constituesc decît ⟨niște meschine⟩ o meschină intrigă de mahala, ⟨ele sunt așa de umflate încît⟩ nevrednică a ⟨atrage atenția înaltei administrații⟩ face cîtuși de puțin un obiect de atenție pentru înalta administrație școlare *[sic]* ⟨și a o distrage de la ele sunt așa de umflate prin pasiune spiritul cu intenție și rea credință, încît par a constitui o cri⟩.

⟨Este, domnule ministru, un caz ridicul în care⟩ Mai întîi, cazul denunțat ⟨este⟩ s-a petrecut ⟨înainte cu doi ani ca⟩ cu doi ani înainte de a fi Teofănescu numit învățător.

Apoi în el însuși cazul ⟨s-a petrecut⟩ a fost astfel : Teofănescu era de 18 ani, și femeea preotului Sacerdotescu, pe care denunțarea anonimă o dă ca o victimă a seducțiunii, era aproape de 40 de ani. Dintr-un dosar ⟨epistole scandaloase bilete epistole⟩ de scrisori de amor, cu deosebite iscălituri de bărbați, pe care preotul Sacerdotescu îl ține la dînsul ca să poată susține cererea sa de divorț înaintea tribunalului ⟨și din⟩ se dovedește că preoteasa ⟨avusese⟩, înainte de a cunoaște pe tînărul Teofănescu, avusese ⟨o sumă de⟩ relații amoroase cu mai mulți alții, între cari — notă caracteristică — un tînăr artilerist aspirant la gradul de căprar.

⟨Astăzi învățătorul⟩.

Denunțarea anonimă ⟨a fost aruncată în scopul de a lui după toate probabilitățile⟩ ale cărei alegațiuni ⟨cum vedeți sunt că...⟩ sunt așa de exagerate, a fost ⟨aruncată⟩ pornită după toate informațiile luate în localitate și după toate probabilitățile, ⟨ori din⟩ din <pasiuni> invidie și animosități <le> locale, provocate prin înaintarea învățătorului Teofănescu ⟨la⟩, care relativ cu starea corpului învățătorilor nu este un învățător rău, atît ca moral, cît și ca inteligență, de la o școală ⟨de gradul⟩ comunală la o școală de gradul I, înaintare ⟨ordon⟩ hotărîtă prin ordinele dv. telegrafice nr. 16.938 și 17.213.

⟨Astfel Adao Vă rog Spr inaintîndu-vă⟩.

Supunîndu-vă spre regulă ⟨aceste⟩ ⟨informațiunile⟩ aceste informațiuni cerute de ordinul dv. nr. 18.029 vă rog, D-le Ministru, să binevoiți a primi asigurarea înaltului respect ce vă datorez.“

Este clar că redactorul acestui raport nu și-a putut decît cu greu stăpîni seriozitatea înaintea acestui

„caz", în care infamul seducător, un tînăr de 18 ani, era învinuit de a fi abuzat de o femeie trăită și destul de coaptă, care i-ar fi putut fi mamă. Revizorul strecoară totuși o glumă cu privire la un alt amorez al „victimei", un căprar, pe care îl indică, printr-un savuros eufemism, ca „un tînăr artilerist aspirant la gradul de căprar". Femeia copticică, amatoare de băieți tineri, era o cocoană prezbiteră, al cărei soț strînsese dosarul infidelităților ei în vederea divorțului. Cum n-ar fi luat Caragiale apărarea unui învățător împotriva căruia se aduceau învinuiri de acest fel ?

Cînd și prefecturile îl asaltau cu întrebări ca aceea, dacă un învățător salarizat de o comună prea săracă spre a fi platnică exactă n-ar putea trece la altă comună care l-ar salariza regulat, Caragiale atrăgea cu reținută maliție atenția asupra unei greșeli geografice : „29/11.81. Car. Respectuoasă observațiune. Secțiunii școalelor din Onor. Ministeriu Jud. Neamțu. ⟨Este o scăpare din vedere în copierea ordinului ministerial⟩. Comuna Socia este în Neamțul, nu în Suceava. Car."

Altă „respectuoasă" întîmpinare a lui Caragiale ! Ministerul, prin ord. nr. 16.070/6 noiembrie 1881 (înregistrat cu nr. 1.890 la fila 70), atrage atenția revizorului că unii învățători dau reprezentații teatrale cu elevii lor, întreprinzînd turnee (în ordin „excursiuni" !) prin diferite orașe și tîrguri, expunîndu-se unor felurite interpretări, și că, sesizîndu-se Consiliul permanent, se va cere în viitor prealabila autorizație a ministerului. După înregistrarea făcută de Parhon : „primită în 12/11.81. Să va urma întocmai", Caragiale completează : „Se observă însă respectuos că în această circumscripție cazul de la care e vorba nu s-a ivit nicicînd. 12/11/81. Car."

Cînd era în localitate și disponibil, Caragiale se așternea și el la lucru, redacta adrese acurate, cu aceeași grijă meticuloasă a formei ca și în scrierile lui literare sau în scrisorile particulare, cu numeroase ștersături și adaose.

Ultima lucrare e din 26 februarie 1882/ nr. 28, ciornă autografă de Caragiale, „D-lui Lovinescu, învățător Mălini, pl. Muntele Suceava", prin care îi trimite o hartă a Europei, cu o ceremonioasă formulă finală de politeță : „Primiți, d-le învățător, asigurarea distinsei mele considerațiuni".

În revista *Școala română* din Ploiești, de la 28 februarie, se anunță permutarea lui I. L. Caragiale de la circumscripția Neamțului Suceva la Argeș-Vîlcea. Cauza ? dorința de a pune distanță între el și Veronica Micle, adesea vizitată în cursul iernii la Iași și care, iarăși împăcată cu Eminescu, rupsese cu dînsul și îi cerea scrisorile înapoi. Prudent, Caragiale evita și posibilele acte de violență ale lui Eminescu.

Revizoratul de Neamțu-Suceava ținuse exact cinci luni și n-a lăsat amintiri de ordin didactic neșterse subalternilor sau șefilor săi ierarhici.

La Curtea-de-Argeș, Caragiale proceda mai mult ca un ironist decît ca un organ de control. Într-un rînd, la școala de fete de pe strada Damaschin, privind de pe coridor pe geam, văzu școlărițele în bănci, iar la catedră, institutoarele tăinuind. Urmă acest dialog fulger :

„— Ce faceți, doamnă ?
— Școală, domnule revizor.
— Văd... Asta de pe sală ce este ?
— Este arhiva școalei ; n-avem cancelarie.
— Bine, bine, și la catedră ce tăinuiați ?
— Colega îmi cerea unele lămuriri de serviciu.

— Aha !... Continuaţi dar... scuzaţi că v-am deranjat !... şi a plecat."

La şcoala de băieţi din curtea Bisericii Domneşti, găsi într-un rînd pe institutor moţăind pe catedră cu capul între mîini, iar pe elevi dondănind. Copiii săriră în picioare, strigînd în cor : „Bună ziua !" Dascălul sări şi el „ca ars" de pe catedră, ieşind cu ochii tulburi înaintea revizorului, care-l luă la refec :

„— Cine-i idiotul care dă lecţii d-astea ?

— Eu sunt... Să trăiţi !

— Se vede cît de colo !..."

La atît s-a limitat „inspecţia". Caragiale nu sancţiona. Se mulţumea să vadă şi să înregistreze.

Un tînăr învăţător şi poet, N. V. Piperescu, care apoi a intrat în armată şi a luat gradele pînă la acela de colonel, a scris, ca maior, în 1912, la aniversarea de 60 de ani a maestrului, un articol de amintiri, rămase aproape 50 de ani inedite. Era învăţător sătesc la Cîineni în Vîlcea şi aşteptă toată primăvara inspecţia revizorului. Pe la sfîrşitul lui mai îl zări pe Caragiale în uşa hanului lui Nicola Hristu, unde locuia ; era îmbrăcat „cu o jachetă albă, cu o pălărie cenuşie, cu bordurile dinainte resfrînte pe frunte şi cu ochelarii pe nas." Întrebîndu-l chiar pe dînsul despre învăţătorul din sat, la răspunsul primit, se grăbi să caute o căruţă cu doi cai, să-l ducă la Sibiu. La înapoiere, s-au întîlnit o singură dată la masă, invitaţi fiind de Manole, telegrafistul de la Rîul-Vadului. Apoi s-au văzut la Rîmnicu-Vîlcea, la conferinţele şcolare din august, prezidate de revizor, şi la care asistau peste 80 de învăţători şi peste 100 de preoţi, cadre didactice. Corpul didactic îl aştepta cu scepticism pe Caragiale, obligat să facă două lecţii model : una de aritmetică, alta de gramatică. Toţi ştiau că revizoratele erau posturi „cam de căpătuială", iar pe Caragiale îl credeau „slab cu didactica."

Cele două lecţii au dat peste cap prevederile prepuelnicilor. Caragiale făcu o bună lecţie de aritmetică, iar la gramatică le dădu un model de citire, făcînd cu patos lectura poemei lui Grigore Alexandrescu *Umbra lui Mircea la Cozia.* Înţeleseră cu toţii că „chiar dacă o fi fost pus Caragiale pentru căpătuială revizor şcolar, apoi e revizor cum trebuie."

Umorul nu-l părăsea în nici o împrejurare. În timpul conferinţelor, văzu pe un preot moţăind. Caragiale aşteptă să se deştepte şi-i dădu acest sfat :

„— Părinte, în timpul conferinţelor să bei ceai în loc de... lapte dimineaţa".

Dar nici popa nu s-a lăsat mai prejos, răspunzînd cu o precizare topografică :

„— Eu nu beau nici ceai, nici lapte, domnule revizor, ci cîte o ţuiculiţă, că-s de prin partea prunilor".

La atîta se reduc amintirile didactice ale maiorului N. V. Piperescu, căzut peste patru ani pe cîmpul de luptă în calitate de colonel şi avansat general *post-mortem.*

El păstrase amintirea unui minunat „causeur", care i-a întreţinut o noapte întreagă de drum în căruţă, cu alţi doi însoţitori, de la Curtea-de-Argeş la Piteşti.

L-a mai văzut la Paşcani, unde a aflat de la soţia unui coleg despre Caragiale că era un neîntrecut dansator : „dansa foarte bine, atît de bine că n-a văzut pe altul să-l întreacă".

Aşa se explică succesele lui de holtei pe lîngă fete de toată vîrsta, femei măritate şi văduve consolabile, ca Veronica. Alt martor, de la care au fost culese amintirile de la cele două şcoli din Curtea-de-Argeş, preotul Gh. Duţeanu, şi-a amintit că la conferinţele generale anuale din Piteşti Caragiale a comandat o agapă colegială la restaurantul „Dacia" din Strada Mare. Aci, în capul mesei, flancat între tribunul Do-

brescu — Argeş şi institutorul Vasile Popescu — Stoileşti, Caragiale a strălucit cu verva lui obişnuită, dar lăsă şi pe alţii să se desfăşoare, cerîndu-le să povestească amintiri („cîte o nuvelă originală din viaţă"). Unui tînăr învăţător care istorisi cum, copil fiind şi tăind iarna o cracă mare de fag, aceasta i-a căzut în cap şi l-a prăvălit în zăpadă, revizorul îi spuse : „Măă, dar tare stea ai mai avut". Caragiale credea în steaua fiecăruia, dar era neîncrezător în a lui proprie.

După aproape şaizeci de ani de la aceste evenimente, profesorul Ion Gr. Rădulescu culese informaţii, cu prilejul lecturii cărţii învăţătorului D. Udrescu *Contribuţiuni la istoricul şcoalelor din Curtea-de-Argeş*. Caragiale şi-ar fi făcut prieteni şi la Piteşti, iar printre cei mai buni ar fi fost un Iancu Trifonescu, frate cu profesorul şi avocatul Toma Trifonescu. Altceva — nimic nou ! Ba da, chestiunea dacă *O scrisoare pierdută* nu s-ar fi inspirat şi din moravurile politice piteştene. „Sînt persoane care văd în Farfuride pe vechiul om politic local, ridicat prin lupte şi manopere electorale la înalte situaţii, avocat iscusit şi teatral, răscolitor de mulţime prin vorbe multe şi goale, îndrăzneţ şi plin de încredere." El s-ar fi chemat Dimancea. Profesorul Rădulescu îşi încheia foiletonul cu întrebarea dacă *Năpasta* şi-ar localiza acţiunea în satul Corbeni din judeţul Argeş, de ce nu şi-ar fi luat autorul *Scrisorii pierdute* şi unele observaţii politice locale ? Nu putem decît pentru ca să răspundem : Rezon !

Din dosarele aflătoare în arhivele oraşelor Piteşti şi Rîmnicu-Vîlcea nu s-au păstrat decît acte nesemnificative, semnate de Caragiale ca revizor, între 22 (?) februarie şi 31 octombrie 1882. După conferinţa de vară din Piteşti cu învăţătorii, cerea cu nerăbdare de la prefectură rambursarea cheltuielilor extraordinare, făcute din buzunarul său. Nu putem fi pe deplin de acord cu Mihail Robea, semnatarul articolului *I. L. Caragiale — revizor şcolar în Argeş* (*Secera şi ciocanul*, Piteşti, 26 septembrie 1964), care vorbeşte de „bogata activitate pedagogică desfăşurată în cadrul inspecţiilor" fără exemple concrete şi care conchide într-o activitate „intensă desfăşurată de Caragiale în regiunea Argeş".

Să nu exagerăm. Caragiale a făcut faţă onorabil îndatoririlor lui de revizor şi s-a descurcat strălucit la conferinţele de vară, cînd actorul neîntrebuinţat a dezminţit pe cei ce se aşteptau să-l vadă făcîndu-se de rîs.

Nu s-a dat îndărăt înaintea greutăţilor profesionale. A încercat să le înfrunte cu bărbăţie. Mai tîrziu, într-o polemică pe o chestiune şcolară, putea scrie aceste frumoase rînduri :

„Cunoaşteţi dv. Saxonia ? Cu atît mai bine pentru dv. România însă, daţi-ne voie, nu o cunoaşteţi, pentru că vorbiţi de siluita aducere a copiilor la şcoală. Aceasta nu se poate ; v-o spunem noi, care cunoaştem ţara, şi o cunoaştem nu pentru că am fost vara la Cîmpulung, Rucăr şi Dîmbovicioara în partidă de petrecere cu cucoane, sau la băi la Lacul-Sărat ori Pucioasa ; o cunoaştem pentru că am străbătut dealurile şi munţii călare şi pe jos şi pentru că am fost în poziţie să studiem lucrurile de aproape şi să vă putem spune următoarele :

Pe toată regiunea dealului şi muntelui în România — regiune în care este cea mai multă populaţie după datele statistice — comunele sînt aşezate pe spaţiuri de teren foarte largi ; sînt comune prin care mergi cu căruţa un ceas şi două : o casă pe un deal, alta pe altul, într-o vale trei şi tocmai în valea cealaltă biserica, primăria şi şcoala ; aceasta în deosebire de

cîmp, unde satele sînt strînse la un loc, dar depărtate unele de altele în distanțe foarte mari. De aceea pe trîmba dealurilor și munților de jos niciodată nu mergi prin pustiu. Ici o casă, dincolo alta, și astfel se leagă comună de comună, risipite prin văgăune și pe piscuri. O fi acesta rezultatul vestitelor retrageri și adăposturi la munte de frica incursiunilor vrăjmașilor de pe rîpa dreaptă a Dunării, de care ne vorbește Istoria, nu e locul să discutăm aici ; e probabil să fie așa ; destul că, așa fiind, așezarea risipită a comunelor noastre este un lucru real, care zădărnicește și instrucția publică rurală și în genere administrația comunală și județeană" (articol nesemnat în *Voința națională*, 19 iunie 1885, *Opere*, 4, 1965, p. 153 și 541). Așa era România mică din 1882, de 5 milioane de locuitori. Ca s-o străbată un revizor pe teren, trebuia să bată coclaurii, viroagele și celelalte accidente topografice pe jos, călare sau — în cel mai fericit caz — în căruță, în căutare de școlari și dascăli fantomatici. Eminescu s-a adaptat cu entuziasm acestor condiții, pentru că avea un suflet de viteaz și de reformator.

Caragiale a făcut ca revizor o experiență de viață utilă, scăpînd cu fața curată, dar n-a fost un astru al controlului în învățămînt ca Eminescu.

UN MOMENT SENTIMENTAL DIN TINEREȚE

A venit rîndul să dezlegăm misterul legat de cuprinsul unei scrisori primite de autorul *Nopții furtunoase* de la unul din amicii săi, arhitectul N. Gabrielescu (111). Pe acesta îl cunoscuse poate numai cu un an înainte, cînd, în calitate de revizor școlar al județelor Argeș și Vîlcea, avea drumuri mai dese la Curtea-de-Argeș, unde se lucra la restaurarea mînăstirii, sub conducerea lui Lecomte du Nouÿ, asistat de arhitectul român. Gabrielescu era un băiat de viață, în care veselul revizor și-a găsit un bun tovarăș de petreceri. Scrisorile lui sînt uneori împănate cu „apropouri" galante, despre cunoștințele facile ale amîndurura. De rîndul acesta însă, cazul era mult mai neașteptat ; aș spune aproape grav. Gabrielescu lua un ton susținut de sfătuitor într-o împrejurare sentimentală misterioasă, în care umoristul făcea figură lamentabilă. Plecase de la Iași „într-o stare de plîns", însoțit la gară de Gabrielescu și de Petre Th. Missir, junimistul. De la Craiova (iar nu de la Curtea-de-Argeș !), Caragiale trimisese lui Gabrielescu o scrisoare, se vede, plină de impaciență și de mustrări la adresa ambilor prieteni, că nu se ocupă de proiectul matrimonial, a cărui tranșare o lăsase pe seama lor. Așadar, lucrul era serios. Caragiale era îndrăgostit

de-a binelea, dar din sfială poate nu se declarase și nu ceruse părinților mîna domnișoarei, încredințînd afacerea celor mai apropiați prieteni de la Iași. Gabrielescu îl dojenește pe îndrăgostitul lăcrimos de slăbiciunea pe care o arată în această împrejurare, îl dezvinovățește pe Missir de învinuirile lui Caragiale, care credea că-i ascunde ceva, și îndeamnă la răbdare.

Episodul acesta îmi deșteptase curiozitatea, prin postura surprinzătoare în care se arăta „cinicul“ umorist. Am crezut a-i afla peste cîtva timp dezlegarea: în momentul cînd ing. N. P. Missir mi-a încredințat spre publicare scrisorile lui Caragiale către părintele său, și, pentru documentare, acelea ale lui Petre Th. Missir către Caragiale. Într-adevăr, cîteva scrisori din primăvara anului 1883 se raportează în termeni destul de luminoși la această chestiune. Caragiale era în vîrstă de 31 de ani. Numele persoanei care-i inspirase o simțire atît de vehementă era Fridolina — evident, un nume dat în glumă, după o romanță de pe atunci. Ea era pomenită în același timp cu Caudella, compozitorul, și cu alte personaje ieșene, unele cu numele în inițială sau prescurtate altminteri. Același ton al disperării ca și în scrisoarea, nepăstrată, la care răspunsese Gabrielescu. Astfel, la 31 martie, joi (1883), în drum spre București, Caragiale îi scrie lui Missir că a „plîns toată noaptea în vagon ca un mizerabil“ și că, scriindu-i, plînge iarăși. Avea la el un portret al persoanei cu „nasul asa“, pe care-l privea mereu, dar care portret era „rece și nu vrea să răspundă la nici una din mîngîieri“... Apelul e disperat: „Te rog scrie-mi. Sunt pierdut. Ce am să mă fac într-o lună de zile? Dacă nu-mi scrii tu, dacă îmi lipsește și trăsura asta de unire între Craiova și Iași, ori mă împușc, ori rămîi cel mai ticălos om din lume.“ Caragiale îi cere lui Missir să mijlocească pe lîngă

mai multe persoane, împlinindu-și astfel făgăduiala făcută la gară, înainte de plecarea lui: „...că o să studiezi bine terenul, că ai să informezi exact despre toate, că ai să obții o viză femenină pe una din scrisorile tale, că poate o să obții o scrisoare de la nasul cel momos, că poate să capeți pentru mine autorizarea să scriu însumi doamnei Reineke“. Scrisoarea e scurtă, dar mai are cîteva note de lamentație și de îndemnuri fierbinți către prietenul căruia-și „confiază toată fericirea... cea mai adîncă prietenie și cea mai mare recunoștință“. E de asemenea vorba acolo de cineva pe care îndrăgostitul se sprijină încrezător: „Spune-i Anetii cît sunt de nenorocit și cît contez, pentru că o știu cît e de bună și de simțitoare, pe compătimirea ei“.

Peste alte patru zile, o nouă scrisoare de la Craiova, unde Caragiale avea să se stabilească pe timp de o lună. De rîndul acesta, misiva e foarte lungă și dintre cele mai frumoase (*Corespondență*, *Opere*, VII, p. 522—527). O pereche bătrînă, din compartimentul comun, îl înduioșase pe Caragiale prin schimbul de drăgălășenii sentimentale, în care nu intra nici o trivialitate; acest tablou de iubire conjugală îl făcuse să se viseze în călătorie de nuntă cu Fridolina spre Viena. Se află însă la Craiova, „mai nenorocit ca oricînd“. Urmează un nou apel, în același ton disperat: „Scrie-mi. Nu te uita că nu pot să-ți spun cît sufer; nu pretinde retorică și stil de la mine; crede-mă numai că niciodată în viață n-am fost în starea asta. Sunt dureri de moarte, omule, fie-ți milă de mine, că poate s-o pați și tu.“ Se repetă îndemnul de împlinire a făgăduielilor, enumerate iarăși. Caragiale vrea să știe ce spun rudele Fridolinei: „... se interesează de mine cumva, se mărginesc la o indiferentă compătimire de cuviință, sau, curat și simplu, rîd de mine?“

Ce spune Fridolina însăşi ? Suspinătorul scrie de la masa sa, avînd înainte „portretele Fridolinei şi Anetii... de o parte şi de alta a portretului lui Biberl". Dimineaţa le sacrifică buchete de viorele, admirînd „ce bine le şade momoaţelor în încadratura albă şi albastră de flori". Urmează comisioanele civilităţilor pe care Missir are să le îndeplinească pe lîngă tot cercul Fridolinei. Aminteşte cu sentimentalism şi de şedinţele săptămînale ale „Junimii", care nu-şi strămutase încă revista la Bucureşti : „În toate sîmbetele seara să ştii, rîzînd la «Junimea», că mă gîndesc la voi ; ştiu cam cînd începe dosarul, apoi corespondenţa redacţiei, apoi blăstămăţiile lui Roesler, apoi «uşile, uşile !»".

Ca să se vadă însă că turburarea sentimentală nu schimbase, oricît de provizoriu, alcătuirea sufletească a umoristului, e de citit, în aceeaşi scrisoare, episodul întîlnirii lui Caragiale, la Craiova, cu profesorul Leonardescu, neuitată scenă de comedie, în care abia dacă se simte şarja.

Nu rezum cu fidelitate misiva, de vreme ce poate fi urmărită de oricine. Amintesc însă că îndrăgostitul are, pe lîngă diminutivele gingaşe de pînă acum, şi altele, însoţite de mîngîieri în care tonul copilăresc alternează cu gesturile pasiunii virile : „Ţe faţe Fridolina ? O doresc de-mi seacă sufletul. Mînţe-i măsa nasul asa şi peţeţele !" În ultimul post-scriptum, după ce abundă în asigurări sentimentale („Mi-e dor grozav de toţi : mai ales de tine, cel mai omenos şi cel mai inteligent prieten ; de Aneta, cea mai îngerească inimă ; şi de nasul asa mi se frige inima"), aminteşte de visurile-i matrimoniale, calificate „castele spaniole", şi face chiar portretul fizic al Fridolinei : „...cu nasul asa, cu ochii ei albaştri, cu capul ei frizat"... Ultimul cuvînt e pentru Aneta, care i-a spus într-o seară : „Dama de tobă sunt eu ; ai încredere în dama de tobă".

Caragiale apelează la miloasa prietenă, „care cu inima ei delicată înţelege cît e de dureros un sentiment contrariat".

În scrisoarea a treia către Missir, trimisă în grabă, din gara Craiova, nu mai e însă vorba de nici un sentiment ; Fridolina nu mai e numită : o menţiune de amiciţie însă, pentru Aneta, căreia i se trimit complimente (23 aprilie 1883).

Iar în următoarea, adresată tot din Craiova, poate la începutul lui mai, găsim o întorsătură tot atît de surprinzătoare ca şi accentul disperării din primele două : „Nu mai avansa nimic nicăieri în privinţa prostiilor mele cu Fridolina. Ţine-te şi mai ales ţine-mă într-o onorabilă rezervă."

Din contextul scrisorii am fi ispitiţi a crede că schimbarea de atitudine a lui Caragiale s-ar datora unor diversiuni mai mult galante, oferite de capitala Olteniei („...iute trec zilele, mai iute, pentru că mai dulce trec nopţile..."), cu amintiri de altă natură decît acelea ale pasiunii ieşene.

Aşa se isprăveşte paragraful sentimental din corespondenţa lui Caragiale.

Am crezut, în cadrul prezentării *Corespondenţei*, că deţin cheia secretului. Cum era vorba de atmosfera Iaşului din 1883, cu personaje mai toate dispărute, cui era să mă adresez pentru lămurirea lucrurilor ? Atunci — era prin 1941 — m-am gîndit la C. Meissner, ultimul supravieţuitor al „Junimii", căruia-i mergea faima de om plin de civilitate şi bogat în amintiri. L-am căutat la Arhivele statului din Bucureşti, unde locuia, găzduit de directorul instituţiei, Aurel Sacerdoţeanu. Meissner m-a primit foarte prietenos şi mi-a fost de mare folos ; mi-a identificat cîteva din persoanele care constituiau cercul Fridolinei şi m-a pus în legătură epistolară cu Aneta, compătimitoarea martoră a focului de paie care fusese iubirea lui Caragiale.

De la Anna G. Pădure, văduva directorului Băncii Naționale din Brăila, am aflat așadar, cum spunea G. Bogdan-Duică, „multe și mărunte" despre Fridolina.

Fridolina era fiica unei doamne Reinecke, cumnata lui Francisc Caudella, tatăl lui Eduard Caudella ; numele ei adevărat era Leopoldina ; așadar, Leopoldina Reinecke era vara primară a lui Ed. Caudella. Tatăl Leopoldinei, Andreas Reinecke, căsătorit la Viena cu fiica unui fabricant de trăsuri, ca și fratele tatălui, Christian Reinecke, nu lăsase o avere mare, ca să-și înzestreze cele trei fete.

Caragiale, în primăvara anului 1883, pregătea, în colaborare cu I. C. Negruzzi, libretul comediei muzicale *Hatmanul Baltag*, a cărei partitură fusese încredințată lui Ed. Caudella. În casa acestuia a cunoscut-o pe Fridolina, precum și pe Aneta, fiică a d-nei Clara Ed. Caudella dintr-o altă căsătorie. Aneta își numea tatăl vitreg, cu care se înțelegea foarte bine, Biberl, așa cum i se spunea și de ceilalți în familie. Fridolina și Aneta erau de o vîrstă și bune prietene, mai mult decît rude prin alianță ; li se spunea „les inséparables". Prin temperament, erau totuși foarte deosebite ; iată cum caracterizează Anna G. Pădure pe Fridolina și pe Aneta de odinioară : „...Leopoldina, un caracter rece și liniștit, eu însă veselă, glumeață și plină de draci"... Ea își amintește perfect de sentimentul lui Caragiale : „Caragiale, cînd venea de la București, era toată ziua la noi [adică la Ed. Caudella !], știam pentru cine vine. Leopoldina îi rămăsese la inimă, dar era foarte rece și indiferentă, o fire ascunsă, în zadar se învîrtea Caragiale pe lîngă ea, inima ei era dată unui maior Costică B..., foarte bine, în toate privințele adevăratul cavaler de salon." Cînd se îndrăgostise Caragiale de ea, Leopoldina era foarte abătută, pentru că maiorul, sau, mai exact vorbind, căpitanul C. B., care îi ceruse mîna și o obținuse, se purtase necavalerește, părăsind terenul și Iașii cînd aflase că zestrea era necorespunzătoare așteptărilor lui. Leopoldina, de altfel, deși îl iubea, nu-și manifestase sentimentul, păstrîndu-și răceala. Suferi cumplit din pricina despărțirii. N-a mai iubit pe nimeni după aceasta (a făcut o căsătorie de conveniență cu un inginer de la Căile Ferate, mult mai în vîrstă și foarte zuliar). Leopoldina Reinecke era o fire mîndră, cum vom vedea mai departe, din scrisorile lui Petre Th. Missir. În casă, era preferata tatălui. După moartea lui, rămăsese podoaba casei ; toate atențiile familiei și ale străinilor se îndreptau către dînsa. Ana Pădure mi-a dat fotografiile, format cabinet, ale celor două „inseparabile", despărțite însă în fața obiectivului fotografic (Foto Swiatoniowski, Iași). Leopoldina se pozase convențional, cu o carte în mîini și cu privirea absentă ; în timp ce portretul Anetei, deși rezemată în cot, cu o mînă la bărbie și cu cealaltă prinsă de o floare artificială, e mai mobil, prin vioiciunea ochilor ; Leopoldina era însă frumoasă : oval pur, ten alb, trăsături delicate, nasul ușor ridicat („nasul asa", cum îl numea Caragiale !).

Sfatul unui bun prieten avea să-l capete Caragiale, răspicat, de la Petre Th. Missir.

Cu cîțiva ani mai tînăr decît scriitorul, juristul era cel mai bun prieten al lui Caragiale din cercul ieșean al „Junimii". Missir era foarte inteligent, foarte săritor și foarte sincer. A rămas de la el, către Caragiale, un număr de scrisori inedite. Missir judeca ferm și scria viguros, cu o argumentare strînsă. În chestiunea Fridolinei, se păstrează de către fiul junimistului, ing. N. P. Missir, o singură scrisoare scurtă, de la 1 aprilie 1883, răspuns la prima scrisoare a lui Caragiale, de la 31 martie. Sus, în stînga, pe o bucată mică de hîrtie, Missir desemnase cu creionul nasul Fridolinei,

ușor ridicat din vîrf, și scrisese dedesubt : „asa" ! E o iute dare de seamă a împlinirii comisioanelor sentimentale. S-a dus a doua zi după plecarea lui Caragiale la Ed. Caudella, unde a găsit-o pe Fridolina cam indispusă ; ea se arătase față de Aneta surprinsă că suspinătorul ei plecase din Iași fără s-o vadă : o primă nedumerire asupra seriozității pretendentului !

Piesa principală în chestia dosarului sentimental ne-a lipsit pe vremea pregătirii corespondenței, pînă ce, prin bunăvoința aceleia care a fost Ștefania P. Zarifopol, fiica lui Gherea, am obținut dezlegarea deplină a misterului. D-sa mi-a înmînat scrisoarea lui Missir, nedatată (ușor databilă 9 aprilie st. v.), dar desigur răspuns la scrisoarea II (Craiova, 4/16 aprilie 1883) a lui Caragiale. Misiva e lungă, de opt pagini, foarte importantă prin conținut și neprețuită prin sublinierile și adnotările lui Caragiale în vederea redactării răspunsului.

Missir accentuează din capul locului asupra trecutului sentimental al Leopoldinei, care a avut „veleități pentru un militar". Dar dacă, cum spune spiritual corespondentul, ea „ar consimți să aibă pe viitor intențiuni literare", care ar fi situația ?

Missir îl zgîlțîie prietenește pe Caragiale, ca să-l facă să judece limpede. În prealabil, îi menajează cu abilitate susceptibilitățile, asigurîndu-l că va reuși ușor să obțină mîna domnișoarei dacă se va prezenta la Iași cu o cerere categorică. Totodată îi zgîndără însă amorul propriu, pomenind de contrarietatea suferită de Leopoldina prin plecarea „clopotarului" ei, căpitanul, și de nehotărîrea ei față de noul pretendent, pentru care nu simte deocamdată nici o înclinare. După aceasta, Missir atacă cu hotărîre problema, pe care o privește cu deosebită gravitate, sub unghiul psihologiei feminine. Poate o femeie tînără să consimtă ușor la căsătoria cu un bărbat care o cere stă-

ruitor, fără a se gîndi dacă i-a stîrnit „coarda pasională" ? este femeia mai puțin liberă decît bărbatul să reflecteze îndelung asupra unui pas de asemenea însemnătate ? egoismului bărbătesc nu trebuie oare să i se opună dreptul femeii de a decide, cu totul neinfluențată ? Missir repetă nedumerirea Fridolinei, pomenită în scrisoarea precedentă : „...O asemenea femeie va fi indispusă că pe cînd îi ceri mîna ei, tu te duci de 3 ori pe zi într-o casă unde este o fată de măritat [Aneta !], că promiți să vii să-ți iei adio și tu lași numai o cartă poștală, și de altmintelea toată ziua aceea o petreci la Caudella"...

Caragiale să nu ceară prea mult de la prieteni, care nu pot decît să-l pună „pe pragul casei" unde urmează a face singur „celelalte pasuri" cînd va veni la Iași.

După ce s-a ridicat la o frumoasă înălțime morală, pledînd pentru egalitatea sexelor înaintea căsătoriei, Missir examinează creșterea și caracterul Leopoldinei : „Fridolina nu este dintre individualitățile din mijlocie. Se distinge de aceste printr-un fel de mîndrie care o face să vadă lumea cam indiferentă. De ce aceasta ? Ea a crescut în anume împrejurări. M-me Reinecke îmi spunea zilele trecute că bărbatul ei pe patul de moarte au spus cuvinte de deosebită iubire pentru copilul lor cel întîi. De atuncea și pînă astăzi ea a fost drăgostită de maică-sa și recunoscută de frați și surori ca primă violină în orchestra casei lor. În această situație s-a format personalitatea ei, în care nota principală este în adevăr oarecare mîndrie, semnul unei puternice conștiințe de sine... Cu mîndria ei a exasperat tot timpul pe căpitanul clopotar, încît milostivul suflet al Anetei trebuia să-l mîngîie pe clopotar ca să nu se uite că e rece, dar că totuși ea are slăbiciuni pentru dînsul. Iată dar fortăreața pe

care trebuie să o asediezi. Recunoaşte deci că trebuie asediu în toată regula."

După acest avertisment de bun psiholog, Missir mai obiectează două dificultăţi ; una de ordin material, de a pune viitoarei sale soţii la dispoziţie traiul fără griji şi privaţii din casa maică-si ; alta, sufletească ; „fi-va potriveală de caracter între răceala ei aparentă şi profunzimea ta sentimentală, o potriveală care să-ţi îndulcească interiorul tău de căsnicie ?"

Missir încheie, ca răspuns la gîndurile negre ale lui Caragiale, cu condamnarea sinuciderii : „...Ai fi un laş care ţi-ai greşit viaţa ca un caraghios, şi care cu greşala ta ai lăsa amare suferinţi acelora de la care ai primit iubire şi afecţiune tot timpul cît ai gustat această viaţă".

Din fericire, deznodămîntul n-a fost dramatic, cum se temeau Missir şi Gabrielescu. Scrisoarea l-a silit pe Caragiale să reflecteze asupra unei serii de chestiuni : dovadă, însemnările lui marginale.

Prima începe curios (acolo unde e vorba de abandonarea definitivă a partidei din partea căpitanului) :

„Cenuşa *[sic]*. Tocmai pentru aceea nu am îndrăznit s-o cer pe Aneta *[sic]*... (şi aci e locul să constat că rabia mea sentimentală a provenit din atmosferă. Acum îmi dau seama. Eu nu am văzut-o pe Fridolina decît de 2-trei ori. Ceva mai mult, nevăzînd-o vreo şapte-opt zile, mi-a venit în cap s-o cer şi de a doua zi mergînd la Caudella şi stînd toată ziua cu Aneta, m-a apucat rabia. Atmosfera). Ştiam că este angajată şi în cazul cel mai bun pentru mine ar fi abandonată. De aminteri ştii tu. Ce suflet poate să-ţi acorde o femeie, oricît ar fi de puternică şi de tranşantă căsătoria *[cuvînt nedescifrabil]*, fiind abandonată."

A doua adnotare, acolo unde Missir îi ceruse lui Caragiale să se pună în situaţia Leopoldinei, adică a unui bărbat căruia i s-ar propune mîna unei fete care nu-l inspiră şi nici nu-l ademeneşte prin avere („Ai putea zice îndată da sau ba ? nu ţi-ar veni în minte ideea egoistă că nu vrei să te vinzi cu una, cu două") :

„Impropriu şi nefiresc, nepomenit, neîntîmplabil".

A treia (Missir scrisese : „Cu cît mai mult au rezon femeile să fie nedumerite. Ele pentru [sic] care căsătoria le scoate din «non-existenţa» în care fuseseră lăsate, pentru a le aduce în fine în valurile lumei în bine şi în rău, la realitatea toată şi întreagă a acestei vieţi") :

„Absolut fals".

Din aceste două scurte adnotări se vede că nu tot aşa judeca I. L. Caragiale problema căsătoriei, rămînînd un partizan al concepţiei conservatoare, care lăsa fetele pradă soţilor, prin căsătorii convenţionale, fără consultarea lor.

La paragraful în care urmează îndemnul ca pretendentul să vină la Iaşi pentru demersul hotărîtor, Caragiale face însemnarea a patra :

„Nu e *[cuvînt indescifrabil]*, la maigre pitance d'une soumission à mon sentiment comme mari [1], cînd în transporturile mele amoroase (şi ştii că felul firii mele e să ducă pînă la mai absurdă expansiune acele transporturi), ca să dea ochii peste cap să întrevază chipiuri şi să audă clopotele. Fridolina luată aşa cum vreu eu e alta decît aşa cum este ea. Cum vreau mi-ar trebui mie (?) fata care a fost cerută, lăsată *[în paranteză un cuvînt nedescifrabil]*. Dar dacă urechile-i vîjie încă de clopote ; dacă hotărîtoarea superioritate intelectuală (scuză-mă că mă laud) termenul de comparaţie [cu] clopotarul reduce fatuitatea mea la cele mai mici proporţii."

[1] Tain amărît pentru supunerea la afecţiunea mea ca soţ (fr.).

Ultima notă e o glumă, în marginea locului unde Missir scrisese că Fridolina era în orchestra familiei prima violină:

„Mă stimez bun maestru de capelă".

Adnotările se opresc aci. Caragiale poate nici nu s-a mai ostenit să scrie răspunsul proiectat, de vreme ce un astfel de răspuns nu s-a găsit printre scrisorile sale, grijuliu păstrate de Petre Th. Missir.

Ce putem deduce din aceste însemnări cu privire la retragerea lui Caragiale din bătălia matrimonială abia începută? După cum vedem, el nu răspunde, marginal, la cele două principale întîmpinări ale lui Missir: problema bazei economice a căsniciei sale și chestiunea potrivirii caracterelor. Adnotările lui aruncă însă o vie lumină asupra împrejurării în care s-a născut puternica impulsiune sentimentală a lui Caragiale: atmosfera. A întrezărit-o pe Leopoldina de două-trei ori în casa lui Caudella, apoi n-a mai văzut-o o săptămînă întreagă. Asta a fost de ajuns ca să-i provoace rabia amoroasă. Temperamental, s-ar fi potrivit mai bine cu Aneta, vioaie și nebunatică, dar l-au atras răceala și mîndria celeilalte. Ființa prestigioasă, îndepărtată, netangibilă și suferindă l-a fascinat. Caragiale își cunoștea reacțiunile exagerate în dragoste, „transporturile" lui, de vreme ce nu era la cel dintîi. Pînă la urmă, focul de paie s-a stins singur, nemotivat, o dată ce „atmosfera", devenind neoperantă, l-a trezit la realitate; în orice caz, argumentele raționale, atît de bine întemeiate în scrisoarea lui Missir, nu par a fi avut efectul hotărîtor asupra lui Caragiale. Într-adevăr, ce răsunet puteau avea rațiunea și bunul-simț asupra unui impulsiv sentimental, mai ales în clipa cînd impulsiunea se sleise, prin propriu exces?

REPORTER JUDICIAR OCAZIONAL

Părintele literar al celebrului reporter Caracudi, tipul profesionistului inventiv de altădată, a iubit reportajul și a înțeles să-l ridice la o treaptă superioară de conștiinciozitate și de artă. Primul reportaj de mai mari dimensiuni, de altfel nesemnat, al lui Caragiale a fost consacrat dramaticei morți a lui Odobescu. Cu informații primite de la profesorul Anghel Demetriescu, directorul liceului particular „Sfîntul Gheorghe", la care funcționaseră atît Odobescu, cît și Caragiale, acesta a întocmit un reportaj în două numere consecutive din *Gazeta poporului* (16 și 17 noiembrie 1895). Ca să întrețină interesul cititorilor, anonimul autor al reportajului l-a secționat în numeroase fragmente, precedat fiecare de cîte un subtitlu: *Din sorginte autorizată*, *Începutul romanului* (cauza sinuciderii a fost într-adevăr un nefericit roman de dragoste!), *O contrarietate*, *Incident neplăcut*, *Femeea*, *Inexplicabil*, *Ruptură*, *Reapropiere*, *Către catastrofă* ș.a.m.d. Am descoperit acest „inedit" al lui Caragiale și l-am integrat întîia oară în *Opere*, IV, 1938, p. 209—218. Alt mare reportaj caragialean, acesta de natură politică, cu titlul *Culisele chestiunii naționale*,

a apărut în *Ziua,* organ al partidului democrat-radical de sub conducerea strălucitului gazetar G. Panu, între 25 februarie şi 2 martie 1896, cu discreta semnătură *L*, iniţiala lui *Luca,* iar apoi într-o broşură de 54 pagini. Este o adevărată capodoperă a genului ; portretul psihologic al „eroului", ardeleanul Eugen Brote, în subordinea lui D. A. Sturdza, şeful partidului liberal, aşa cum l-a realizat Caragiale, pe tema mimetismului admirativ şi al servilismului integral, este neîntrecut pînă astăzi în reportajul nostru literar. După ce a atins această culme a portretului moral în cadrul genului reportericesc, Caragiale s-a simţit dispus, la un foarte scurt interval, să treacă la specia mai curentă a reportajului judiciar, în marginea unui mare proces de scandal. Eroul acestei afaceri, cît pe aci să fie victima unei crime, era vechiul prieten al scriitorului din vremea revizoratului său de Argeş-Vîlcea (1882), arhitectul N. Gabrielescu, care lucrase alături de arhitectul francez Lecomte du Nouÿ la restaurarea Mînăstirii Curtea-de-Argeş. De altfel, ne-au rămas scurte lucrări arheologice ale lui N. Gabrielescu despre biserica domnească de la Curtea-de-Argeş, despre restaurarea monumentelor istorice, precum şi despre mijloacele de împiedicare a distrugerii lor. Ultima sa lucrare, din fişierul Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, publicată în 1902, în limba franceză şi în româneşte, se referă la construcţia şi exploatarea liniei de cale ferată Mărăşeşti-Panciu, din iniţiativă privată. În interval, harnicul arhitect se ocupa cu numeroase lucrări publice de antrepriză, ducînd o viaţă veselă de holtei, mai ales la Bucureşti, între două lucrări provinciale istovitoare. Una din legăturile lui, mai mult epidermică decît sentimentală,

a provocat o mare vîlvă publicistică [1], după cum vom vedea, stîrnind pana exersată a lui Caragiale, într-o lungă serie de foiletoane. Într-adevăr, ziarul de seară *Adevĕrul*, în acelaşi număr, de la 9 martie 1896, în care publică actul de acuzare în „Afacerea Olga Lăţescu-Şabechi", semnat „p. procuror general, *C. N. Tătăranu*", anunţă la *Ultime informaţiuni* că „o persoană în foarte strînse relaţiuni cu arhitectul Gabrielescu, victima dramei din strada Vasile Alecsandri şi care cunoaşte tot atît de bine şi pe eroina acelei drame, pe frumoasa Olga Lăţescu, a convenit cu *Adevĕrul* să dea, cu începere de mîine, sîmbătă, 9 martie, regulat în fiecare zi, la foiţă [în foileton, n.n.], istoricul acestui roman de senzaţie." Acea persoană nu era altul decît Caragiale, care a dat foiletoanelor sale titlul *Drama din strada Alecsandri,* semnînd *Intim,* ca unul ce era intim prieten cu eroul... dramei. Dramă sau roman de senzaţie ? Mai curînd aceasta din urmă. Nu putea fi dramă o afacere în fond de şantaj, cu ameninţare, ce e drept, de moarte, cu arme de foc, cu funii şi alte instrumente de tortură, care nu au fost însă folosite. Procurorul a dat cazului o gravă încadrare de crimă săvîrşită şi a cerut condamnarea aspră a celor trei vinovaţi :

„1) Ion Şabechi, major, că în noaptea de 25 ianuarie 1896, prin violenţă şi prin ameninţări, a răpit, cu cuget de a-şi însuşi nedrept bani de ai lui Nicolae Gabrielescu, acuzatul avînd arme asupră-şi ; tîlhăria săvîrşită fiind de mai multe persoane ; 2) Olga Boldur Lăţescu, majoră, şi 3) Anton Sabieş, major, că, cu

[1] S-au dat şi numeroase portrete ale eroinei, unul anume expus în redacţia *Adevĕrului*. În *Epoca* de la 3 februarie 1896, în p. 1, fotografie pe două coloane a Olgăi Boldur Lăţescu, din bust, în rochie albă cu volane şi dantele, cu o roză în păr şi alta la piept, cu ochii ingenuu ridicaţi la cer.

bună voință [*sic*], au ajutat și au asistat pe acuzatul Ion Șabechi la săvîrșirea acestei crime".

Cine au fost așadar „eroii" așa-zisei drame sau crime cu tîlhărie ? Victima : arhitectul N. Gabrielescu, amantul... criminalei. „Criminalul" principal — tînărul Ion Șabechi, de 20 de ani, fecior de bani gata, fiul bancherului Teodor Șabechi ; este certat cu tatăl său pentru purtările lui cele rele și izgonit din casa părintească. De trei ori căzut la bacalaureat. Fost elev al lui Anghel Demetriescu și poate și al lui Caragiale, la „Sfîntul Gheorghe" ! Complicea lui principală — frumoasa Olga Lățescu, de 22 de ani, fiică de fost prefect, din vechea familie moldovenească Costache Boldur Lățescu, căsătorită cu un văr al ei, George Lățescu, mamă de copil legitim, lăsat pe seama familiei, divorțată și stabilită în București, unde darnicul și petrecărețul arhitect a instalat-o „în mobilele ei", în strada Vasile Alecsandri, lăsîndu-i libertate de acțiune și necontrolîndu-i relațiile de tot felul. Complice secundar — Anton Sabieș, supus austro-ungar, de 35 ani, fost vizitiu la Șabechi-tatăl, angajat la un unchi al tînărului Șabechi, este acela care, în „drama din strada V. Alecsandri", a ținut frînghia, să-l lege fedeleș pe Gabrielescu, dacă ar refuza să se lase stors de bani.

Cum s-au petrecut lucrurile ? În lipsă de bani, după ce junele Șabechi cheltuise cu Olga cîteva mii de lei, petrecînd „împărătește" în Rusia țaristă, într-o escapadă în stil mare, tînărul convinge pe Olga să-l atragă în cursă pe Gabrielescu la ea acasă, într-o seară, sub pretext de a se schimba, înainte de a se duce în oraș să supeze împreună. După o încercare din ajun, ratată, deoarece arhitectul fusese fără chef, planul reușește. Olga îl reține pe Gabrielescu la ea, cînd apare de îndată furios tînărul Șabechi, în postură de

logodnic înșelat, cu arma în mînă, cerînd reparația sîngelui. După o scurtă încăierare asupra armei, la un apel al lui Șabechi, apare Sabieș în ajutorul lui, punîndu-l în inferioritate pe Gabrielescu, care le dă bani de funie ca să fie legat și se așteaptă la torturile cele mai grele, inclusiv moartea. Dar nu ! Șabechi nu dorea dispariția rivalului său, ci jinduia numai la banii lui. Astfel obțin șantajiștii 10 000 de lei în titluri de rentă, aduse de acasă de la Gabrielescu de către Olga și Sabieș, din ascunzătoarea indicată de victimă, precum și două polițe, una de 9 000 de lei în folosul junelui și cealaltă de 5 000 de lei, în folosul Olgăi. Gabrielescu este eliberat, depune îndată o plîngere la parchet și obține a doua zi la prînz arestarea celor trei complici. Perechea de tineri risipitori cumpărase inele scumpe, se plimbase cu muscalul la Șosea și tratase achiziționarea unei perechi de cai de lux, pentru viitoare plimbări la Șosea, în trăsură proprie ! Al doilea dintre prietenii lui Gabrielescu, puși în aceeași seară în curent cu „drama" sa, a fost Caragiale, care și-a descusut amicul din fir în păr.

Francezii ar fi numit la ei acasă această „dramă", petrecută în seara de 28 ianuarie 1896, o simplă „affaire crapuleuse", o afacere murdară, dintre cele mai curente în burghezia ghiftuită și amorală. Doi amanți tineri încearcă să estorcheze bani de la amantul de pungă, trecut de patruzeci de ani și cultivat așadar exclusiv pentru posibilitățile lui materiale. Înscenarea unei tentative de crimă, ca falsul mobil al geloziei, este încadrată de justiție între numeroasele articole de cod penal, dar afacerea se încheie cu ridicole sancțiuni : un an de închisoare pentru Olga, un an și două luni de închisoare pentru Șabechi, achitarea lui Sabieș. Procesul, desfășurat la jurați, a îngăduit încă o dată lui Delavrancea să-și dezvăluie talentul și să obțină minimale pedepse pentru niște...

„copilării“ ! Anghel Demetriescu, la solicitarea bancherului dezolat de scandaloasa publicitate a afacerii, depusese în favoarea fostului său elev, propunîndu-l ca pe un model de cuminţenie şi de sîrguinţă.

Să ne întoarcem însă la Caragiale. Reportajul său se întinde în numerele de la 10, 12, 13, 15, 16 (dublu foileton !) şi 17 martie, ziua închiderii procesului. Ca prieten intim al lui Gabrielescu, el a făcut tot posibilul să evite orice detaliu scabros al afacerii, în care nu o dată „eroina“ s-a purtat cu josnicie. Aş spune că reportajul acesta duce mai sus decît cel precedent despre Odobescu (a cărui eroină a fost o profesoară) triumful eufemismului, adică gingaşa artă de a nu spune lucrurilor tocmai pe nume. Ca mare meşter al ironiei, Caragiale reuşeşte de minune să-l scoată pe bunul său amic din această murdară afacere basma curată. Sînt convins că cel interesat să nu se compromită prea mult în această jalnică publicitate a citit, rînd pe rînd, foiletoanele meşterului şi i-a preţuit la valoarea lui talentul de a se strecura onorabil printre atîtea situaţii scabroase. O hartă a locului „crimei“, publicată în foiletonul de la 15 martie, a fost desigur trasată de însuşi arhitectul, ca să dea setei de exactitate a marelui său prieten şi a cititorilor imaginea topografică desăvîrşită. Caragiale descrie totul amănunţit, numără treptele intrării, canaturile şi geamurile uşilor, urmăreşte evoluţia eroilor săi prin încăperile locului „dramei“, le fixează replicile şi le surprinde jocurile de fizionomie cu o curiozitate de psiholog şi cu o artă de romancier.

Într-un desăvîrşit spirit expozitiv, cu negrabă, îşi prezintă personajele : pe bunul său prieten în mod avantajos, ca pe „un tînăr arhitect“, „destul de cunoscut în lumea noastră cultă“, „artist în toată puterea cuvîntului, specialist în lucrări de restaurare a monumentelor artistice“, apoi orientat către afaceri mai lucrative, de întreprindere publică : „a calculat bine, a lucrat şi mai bine şi a putut cîştiga între întreprinzătorii [antreprenorii, n.n.] de la noi un rang destul de onorabil“.

Să se remarce funcţia stilistică a epitetului *destul*, în formaţiile *destul de cunoscut* şi *destul de onorabil* ! Ca un adevărat realist de şcoală clasică, marele scriitor român manevrează cu parcimonie elogiul, evitînd superlativul, publicistic mai frecvent. Şi, ciudată coincidenţă ! aceeaşi este şi structura economiei verbale şi psihice a ţăranului nostru cînd este deplin satisfăcut. Aş spune, parafrazînd dictonul horaţian : *ut populus, magister*, maestrul (vorbeşte şi scrie) ca şi poporul !

Indulgent cu Olga, îi face binevoitor, dar lucid, portretul, apăsînd pe elementele psihice : „O femeie foarte tînără, pe atunci — astea se petreceau cam acum doi ani şi jumătate — şi foarte frumoasă. Deşi nu prea inteligentă, dar destul de bine instruită mai ales pentru o femeie din provincie, vorbind destul de degajat franţuzeşte şi avînd maniere foarte distinse. Pe lîngă acestea, o înfăţişarea de dulceaţă de copil blînd amestecată cu multă cochetărie şi excentricitate. Nervoasă pînă la isterie şi foarte puţin înzestrată cu spirit practic şi cu vederi serioase, avînd cîteodată momente de adevărată zminteală şi de apucături inconştiente. Copil nenorocit al unor nenorociţi părinţi.“ Mila lui adîncă se îndreaptă mai ales către defuncta mamă a Olgăi, victimă în căsătorie a unui soţ tiran : „...O femeie de o blîndeţe şi de o delicateţe de suflet îngerești ; ofticoasă şi chinuită prin torturi morale şi materiale, şi-a plîns toate lacrimile zi cu zi, ceas cu ceas, minută cu minută pînă cînd i-a închis moartea ochii“. Cu eredităţi contradic-

torii şi lipsită de creştere atentă, eroina, „după propria ei mărturisire, aventurile ei galante şi le-a început la o vîrstă foarte crudă, la 13—14 ani".

Spaţiul nu ne permite să dăm un rezumat strîns al foiletoanelor caragialiene consacrate „dramei din strada Alecsandri". Interesul lor major stă în iniţiativa autorului de a contribui şi el cu ceva la ancheta penală a cazului. Reporterul ocazional nu s-a călăuzit de un criteriu pur comercial pentru a da un impuls vînzării gazetei în ajutorul procesului. El a dorit să aducă mai multă lumină într-o afacere în care actul de acuzare i s-a părut insuficient documentat.

Contrar notei redacţionale, care pretindea despre autorul anonim al viitoarelor reportaje că ar fi cunoscut „tot atît de bine şi pe eroina acelei drame", Caragiale, cred, nu i-a fost prezentat Olgăi în timpul destul de îndelungatei legături (fie că întîmplarea nu i-a pus pe cei trei faţă în faţă, fie că Gabrielescu, din discreţie sau din gelozie, îşi evita amicii cînd se întîlnea cu Olga !). În orice caz, cînd pătrunde, în seara următoare „dramei", însoţit de un agent, în cabinetul şefului Siguranţei, unde era provizoriu închisă Olga, Caragiale se recomandă ca „avocatul Georgescu, vechi prieten din Moldova al familiei Lăţescu", doritor să-i ia apărarea. Un subterfugiu inteligent, vrednic de un încercat profesionist al reportajului ! Ea îl crede, se informează dacă-l cunoaşte pe Gabrielescu şi-l întreabă cu naivitate: „Da' oare, musiu Georgescule, mi-or da mîine drumul ? eu ce stric ? d. Şabechi strică".

Acelaşi este şi sentimentul fostului elev al liceului „Sfîntul Gheorghe". Acesta îl recunoaşte, iar Caragiale identifică într-însul „acel tip caracteristic de pungaş, o figură care spune clar ce suflet ascunde". Şabechi recunoaşte faptele în suita lor, dar susţine morţiş că

era în dreptul lui să se despăgubească, că şi-a apărat „onoarea". El l-a dezgustat pe Caragiale prin „cinismul şi imbecilitatea lui", iar ea l-a „uimit cu naivitatea ei".

De remarcat, în lungul reportaj, este caracterul aşezat al istorisirii, pe-ndelete, dar mai ales caracterul descriptiv, pînă la amănunţirea toaletei feminine. Astfel, în arest, Olga Lăţescu „era îmbrăcată într-o toaletă de mătase neagră cu un boa de pene pe după gît" ; pe biroul şefului ea pusese „o pălărie cum zice Millo *à la diable m'emporte*" (desigur, o pălărie fantezie, apelpisită !). Iată şi mijloacele de seducţie la care recurge curtezana ca să-l reţină la ea pe arhitect, dîndu-l astfel pe mîna amantului ei de inimă : „Intrînd amîndoi în odaia de culcare, ea aplecă uşa şi se dezbrăcă de rotondă [blană tăiată rotund, cu pliuri căzînd larg, n.n.], pe care o trînti pe un scaun, invitîndu-l pe amicul ei să se dezbrace şi el de palton pînă să-şi facă ea tualeta. El îi răspunse că e grăbit şi o rugă să facă mai iute. Ea aruncă de pe dînsa camizola de noapte, rămînînd foarte decoltată, şi se puse în faţa oglinzii dulapului desfăcîndu-şi părul, ca şi cum ar fi voit să-şi aranjeze pieptănătura, şi luînd, cu o privire aruncată peste umăr, o atitudine foarte provocantă. Omul făcu un pas către ea... Atunci uşa se deschise trosnindu-se *[sic]* să se spargă de perete, şi în cadrul ei apăru, cu un revolver în mînă, bravul Şabechi urlînd."

Scena este, la un moment dat, grăitoare ca o gravură galantă. Nimic nu lipseşte, în „secvenţele" ei, ca să poată servi unui scenarist cinematografic din zilele noastre. Punctele de suspensie i-ar lăsa acestuia o libertate de interpretare dintre cele mai largi. Epitetul final face parte din arsenalul ironistului, care nu-şi exprimă direct sentinţele morale. Abia la urmă

se arată dezgustat, cum spuneam, de inconștiența cinică a tînărului șantajist, morțiș convins că-și apără onoarea — la prețul cît mai ridicat, se-nțelege.

Afacerea ocupă de altfel toate ziarele. Reportajul judiciar al ziarului *Epoca* dă, răspuns cu răspuns, declarațiile Olgăi Lățescu și ale lui Ion Șabechi. În dezbaterea procesului intervine declarația unui medic, d-rul Clement, care vede în acuzată o mare isterică ; la cererea prim-procurorului de a se amîna procesul, în vederea unei expertize medicale, apărarea declară că nu se va pune pe acest teren, spre a „pleda isterie". Incidentul de amînare este respins, ședința se suspendă la 7 și jumătate seara și se redeschide în ședință de seară. La reluare, d-rul Șuțu, mare autoritate în materie, confirmă cazul de „isterie majoră" și, în tandem cu d-rul Clement, „fac în fața Curții adevărate cursuri". Dezbaterile continuă în ședință de noapte. După miezul nopții vorbește, ca apărător al lui Șabechi, Delavrancea, care declară acuzația fantastică „în raport direct cu lipsa de dovezi" și încheie cu un patetic apel de înduioșare a juraților ; la două noaptea ia cuvîntul N. Ceaur-Aslan, apărătorul acuzatei Olga Boldur-Lățescu, spre a cere achitarea femeii „a cărei viață a fost un lung martirolog" și „în numele umbrei tatălui ei care nu mai este". Se vede că literatura penalistă a lui Delavrancea era contaminantă. La ora 4 se pronunță verdictul, cu circumstanțe atenuante pentru perechea culpabilă.

Cazul este amintit și de Constantin Bacalbașa în *Bucureștii de altădată* (vol. II, 1885—1900, 1928, p. 197—198). Deși redactor la *Adevĕrul*, unde publica mușcătoare portrete în pagina I, semnate *Vardalabum*, memorialistul nu-și amintește de reportajul lui Caragiale. Cred că nimeni din presă nu s-a sesizat

de intervenția amicală a marelui scriitor în favoarea prietenului său, N. Gabrielescu și în vederea acelui supliment de anchetă, cu care presa judiciară din acel moment nu prea se credea îndatorată. La marele talent literar al ocazionalului reporter se adaugă, așadar, și o lecție de etică profesională. O lecție care n-a profitat nimănui în acel moment, dar pe care n-am vrut s-o las nerelevată.

FIU, SOȚ ȘI TATĂ

Posteritatea — cuvînt prin care înțelegem strict generația noastră — a păstrat despre personalitatea omenească a lui Caragiale prejudecata boemei. O biografie romanțată (B. Jordan-Lucian Predescu), cu naive mijloace apologetice și cu o pretinsă viziune tragică a existenței marelui scriitor, îl situează în atmosfera fumurie a vieții de cafenea. În paranteză, și acest amănunt este eronat, deoarece eroul tragic perinda bodegile prevăzute cu cea mai bună bere, iar nicidecum cafenelele. Oricum ar fi, tradiția orală, transmisă de cei ce l-ar fi cunoscut pe Caragiale, face dintr-însul un autentic și exclusiv reprezentant al „vieții de boemă", chiar fără participarea cabotinilor din romanul lui Murger. Spre deosebire de versiunea curentă, rigidul moralist care a fost Ion Slavici a dat un strălucit certificat de bună purtare vechiului său prieten: „I. Luca Caragiali a fost bun fiu, bun soț și bun părinte"... După ce am redat esențialul, izolîndu-l de context, reluăm citatul cu explicarea cauzală a nuvelistului ardelean: „...Dar nu din slăbiciune, ci din simțămînt de datorie, ca om adevărat, care nu e mulțumit de sine însuși decît făcînd ceea ce după propria lui convingere trebuie să facă" (135). De bună seamă, motivarea este impresionantă prin caracterul ei etic și

ca formulă. Înainte de a-i opune alta, vom cerceta mai amănunțit datele comportării lui Caragiale în cadrele vieții de familie.

Copilăria și adolescența lui Caragiale se caracterizează prin zburdălnicie, independență și, pînă la un punct, tendință către refractarism. Luca și Ecaterina au avut de luptat cu temperamentul rebel, greu de stăpînit al lui Iancu. Ei au adoptat, în-împrejurare, cea mai bună metodă, a îngăduinții relative, care dă rezultate mai bune decît constrîngerea. Am văzut, dintr-o scrisoare a lui Luca adresată fiicei sale, cum îi recomanda să nu țină seamă de năzbîtiile lui Iancu, care are un fond mai bun decît pare. Trăsătura este definitorie și valabilă dincolo de momentul redactării ei. În definitiv, Iancu nu se purtase, în tot timpul vieții lui Luca, ca unii dintre copiii familiilor burgheze, stricînd liniștea părinților prin faptele cele mai necugetate. Dimpotrivă, a primit slujba de copist, obținută prin stăruințele tatălui, poate că învoindu-se să părăsească Bucureștii după încheierea celui de-al doilea an de Conservator dramatic. Dacă este adevărat că a absolvit și clasa V-a secundară, probabil în capitală, lucrul arată că școlarul, chiar dacă se lăsa greu, nu era o fire cu totul neînfrînată. La moartea tatălui, însă, Iancu se scutură de servitutea birocratică și începe a-și impune voința în fața văduvei. Strămutarea familiei la București este a doua biruință a tînărului voluntar, înlesnită probabil de sfaturile rudelor bucureștene. Din acest moment, un fiu rău s-ar fi emancipat cu totul de obligațiile familiale, părăsindu-și mama și sora. Iancu s-a arătat vrednic de îndatoririle unui pretimpuriu șef de familie. De la vîrsta generoasă a celor 18 ani, s-a purtat bărbătește, căutînd să-și găsească mijloacele de întreținere pentru dînsul și ai lui. Ca sufleor de al doilea și copist în trupa Pascaly, concesionară a Teatrului Național

din București, suficient retribuit, a putut face față nevoilor. Pentru Caragiale, datoria, credem noi, nu era atît un comandament etic, cît elanul afectiv al inimii. Iancu se simțea legat de ai lui organic, fără să-și bată capul cu principiile morale. La 20 de ani, cum îi încredințează mai tîrziu lui Vlahuță, este sănătos și robust și duce bine la tăvăleală, în feluritele îndeletniciri, muncind și alergînd toată ziua și sfîrșind cu lucrul de noapte al corectorului. Nu s-au păstrat scrisori de familie din vremea cînd Caragiale locuia, desigur, împreună cu Ecaterina și Lenci. Numai cînd nevoile profesionale l-au despărțit de ele, le-a dat prilejul să-i scrie. Scrisorile datează din anii revizoratului său (1881 și urm.). Sînt mărturii impresionante, prin confirmarea calităților filiale. Femeile nu aveau alt sprijin decît în Iancu. Mai toate scrisorile rostesc mulțumiri calde pentru ajutoarele bănești, trimise neprecupețit. Din leafa modestă de revizor școlar, Caragiale găsește mijlocul să asigure mamei și surorii o viață așezată, chiria și întreținerea unei slujnice. „Ciuma" de Paraschiva își cere mereu leafa, ca să trimită și acasă, — uneori cu bună dreptate, deoarece a rămas neplătită pe trei luni. Chiria la „Hagica" este de 31 de galbeni, sau, după socoteala nouă, de „9 napoleoni și 5 fr. și jumătate". Femeile au dat o arvună de 30 de franci, dar „la Hagica nu este de vorbă, chiria trebuie dată la intrare și contractul făcut". Noua servitoare, Marița, neplătită de trei luni și jumătate, „s-a obrăznicit grozav". Mai în termen, mai cu întîrziere, Iancu trimite cît i se cere. Nici una din solicitările bănești nu rămîne nesatisfăcută. Ecaterina mulțumește în cuvinte mișcătoare : „Îți mulțumesc dragă de parale, că nu mă uiți niciodată, nici pe tine dragu mami, să nu te uite Dumnezeu și tot binele din lume". Sau : „Îți mulțumesc scumpu meu fiu de toate, se trăiești, să ți dea Dumnezeu toate fericirile". Altă dată se minunează de activitatea rodnică a fiului ei : „Iancule dragă, scump și neprețuitu-meu fiu te sărut dulce, dulce ! Am priimit cu multă veselie epistola ta; împreună cu 70 lei noi. Domnul să-ți sporească în toată vremea dragul meu copil ! dar activ ai fost domnule, nu glumă, ce să zici, fă-mă mamă să-ți semăn." Scrisoarea se încheie cu recomandări din care se vede că afecțiunea mamelor nu ține seamă de vîrsta copiilor : „Iancule dragă, păzeștite de timpul ăsta, nu scoate flanela de pe tine că te-nșală vîntul de primăvară"... Într-una din scrisori, începută de Lenci, sora lui aduce și o informație de interes literar. Era pe vremea cînd piesa lui Caragiale nu se juca la Teatrul Național. „*Noapte furtunoasa* a ta sa jucat la în grădina în beneficiul lui Hagiescu, am auzit că era lume multă, mia spus Dimitriadi ca fost și ellu, și ia plăcut prea mult de și nu a putut sta de cît actul întîi." Mama adaugă cîteva rînduri finale : „Și eu scumpulu meu fiu te sărutu dulce, și-ți mulțumescu de bani, pentru care-ți urezu toate fericirile, Domnu se sporească înmiiți și se fii totdeauna sănătos, și cu inima bună. Te sărutu dulce, și te îmbrățișez cu ardoare, mama ta E.C." (172). Sumele de bani sînt uneori apreciabile, față de salariul revizorului. Astfel, la 17 aprilie (anul lipsește), Lenci mulțumește pentru 200 franci (lei), trebuitori la plata chiriei, a servitoarei și pentru cheltuielile de sărbători.

Pînă la moartea Ecaterinei Cardini Momolo, bogata verișoară a Ecaterinei, Caragiale a fost, așadar, sprijinitorul mamei și surorii lui, nelăsîndu-le vreodată în lipsă. Timp de cincisprezece ani, și-a făcut datoria cu prisosință, ferindu-și familia de umilința mizeriei, ba chiar asigurîndu-i un modest trai burghez.

În 1885, la nașterea lui Mateiu, Caragiale, care nu era căsătorit cu mama copilului său, îl declară însă la Oficiul stării civile și își dă aceeași adresă ca și

a mamei (173). Este un indiciu că tatăl se gîndea la legitimarea copilului, prin legalizarea relaţiilor sale cu Maria Constantinescu. În actul oficial, mama lui Mateiu figurează ca rentieră, deşi făcea parte din personalul Regiei, unde ar fi cunoscut-o Caragiale, ca funcţionar. Mateiu n-a fost legitimat niciodată, deoarece mama lui nu ar fi consimţit la această formalitate decît cu condiţia căsătoriei, care nu s-a mai făcut.

Ca director general al teatrelor, Caragiale a făcut cunoştinţă cu viitoarea lui soţie la una din reprezentaţiile actriţei Sarah Bernhardt. Împrejurările ar fi fost romanţioase. Directorul general, făcînd revizia la galerie, ar fi condus un grup de domnişoare care nu mai găsiseră locuri în stal. Prevenitor, ar fi ajutat, totodată, unei doamne bătrîne, să urce scările şi i-ar fi făcut loc printre tinerimea universitară, înghesuită şi zgomotoasă. Băieţii făceau — zice-se — haz, întrebîndu-se dacă domnul director general s-a ostenit pentru domnişoara sau pentru persoana bătrînă. În timpul reprezentaţiei, cîte un spectator, ca N. Petraşcu, membru în comitetul dramatic (174), a remarcat că domnul director general priveşte cu binoclul mai mult către galerie decît pe scenă. A fost, cum spun francezii, „le coup de foudre". În cursul aceleiaşi luni, decembrie, Caragiale cere şi obţine mîna d-şoarei Alexandrina Burelly, fiica arhitectului Gaetano Burelly, şi face publicaţiunile giuruite. Logodnica lui este a doua fiică din cele trei ale cunoscutului arhitect bucureştean. În cronicile mondene ale lui Claymoor (Mişu Văcărescu) de la *L'Indépendance Roumaine*, primele două figurează, cu şablonul aproape invariabil, ca „les deux belles Andalouses roumaines". Dar să-i dăm cuvîntul snobului cronicar : „M-lles Bourelli, l'aînée, une perle noire dans un écrin de satin rouge encadré de marguerites ; la cadette, un bouton de

rose, plus fraîche que les églantines jetées sur sa robe..." [1] (175). Sau : „Les deux jolies demoiselles Burelly sont en blanc, l'une avec une couronne de coquelicots encadrant sa belle tête de madone espagnole, l'autre avec des muguets jetés dans ses cheveux légers, et faisant ressortir l'éclat de ses yeux noirs" [2] (176). Domnişoarele frecventează balurile, spectacolele şi seratele dansante din lumea bună bucureşteană şi ale legaţiilor străine.

Căsătoria civilă are loc în ziua de 7 ianuarie 1889 (177) şi a doua zi după ceremonia religioasă, tînăra pereche pleacă în călătorie de nuntă în Italia. Ziarele învrăjbite cu directorul general observă că nici unul din artiştii Teatrului Naţional n-a fost invitat la celebrarea nunţii (178).

Întors în ţară, Caragiale nu-şi arată dorinţa de a fi „introdus" în „high-life" pe urma căsătoriei sale. Iar d-na Caragiale, deşi a cunoscut atracţiile vieţii mondene, se adaptează minunat căminului. În acest cadru intim a fost introdus N. Iorga de Vasile Tasu, magistratul junimist, „...în casa din strada Polonă, unde stătea dramaturgul, de curînd însurat cu d-ra Borelli şi tată a două încîntătoare fetiţe, primitoare familie la care se adăugia sora d-nei Caragiale şi unde masa deschisă era împodobită cu arhitectura maiastră a unor neuitate torturi de castane" (179).

În iarna anului 1892—1893, Duiliu Zamfirescu l-a întîlnit pe Caragiale după ce i se prăpădiseră cele două copile, răpuse de tuse convulsivă. „Vream să

[1] Domnişoarele Bourelli, cea mare — o perlă neagră într-un sipet de satin roşu încadrat de margarete ; cea mică — un boboc de trandafir mai fragedă decît florile de măceş de pe rochia ei (fr.).

[2] Cele două frumoase domnişoare Burelly sînt îmbrăcate în alb, una cu o cunună de maci încadrînd frumosul său cap de madonă spaniolă, cealaltă cu flori de lăcrămioare prinse în păru-i liber, mărindu-i sclipirea din ochii ei negri (fr.).

spui că l-am întîlnit astă-iarnă, după ce-i muriseră copilașii, sărmanu, l-am întîlnit în poarta Ministerului de Externe, și nu l-oi uita niciodată din cauza felului cum era răsfrînt gulerul paltonului, a căciulii, de imitație de astrahan, din care ieșea cleiul, a ochilor miopi pe care-i supăra frigul, a modului cum mi-a zis «ce mai faci, mă Duilă ?»... Era o așa trivială desnădăjduire în bietul om, încît mi-am zis : haiti, a zburat păsărica și a rămas numai cloșcăria." (180). Fără distincția pe care o arbora diplomatul, Caragiale a fost deznădăjduit de pierderea fetițelor. În 1893 (181) i se naște un băiat și în anul următor (182) o fată, pe care îi botează, în amintirea părinților săi, Luca și Ecaterina. Cîtimea de boemă, netăgăduită de Caragiale, nu face dintr-însul un om de casă în deplinul sens burghez al cuvîntului, dintre acei bărbați care nu cunosc decît drumul „de-acasă la serviciu" și înapoi. Este însă un soț atent și un tată care-și iubește copiii. Cînd lucrează, toți ai casei se feresc să-l supere și așteaptă să-l revadă nepreocupat. Atmosfera familială este înviorată prin glumele lui necontenite, cu care își creează ambianța. Cînd este în căutare de bani și-l vizitează, în lipsă, agenții fiscului, d-na Caragiale se luptă să scape de secfestru mobilierul biroului. Cu evlavie, roagă pe agenți să nu pună mîna pe masa la care a scris Caragiale cutare din operele lui. Nimic nu-l întunecă, afară de împrejurările cînd n-a izbutit să se descurce bănește. Atunci este încruntat și familia se ferește să-i zgîndăre supărările. Dar cînd a reușit să încheie o „afacere" și să aducă bani în casă, Caragiale își regăsește voioșia, încarcă masa cu toate bunătățile și își îndeamnă soția, mai prevăzătoare, la cheltuieli somptuarii. Așa-zisul boem nu își despică viața în petreceri afară din casă și în parcimonie domestică. Este bucuros să dea mese în cinstea Momuloaiei,

poftindu-și prietenii acasă la veselele parastase ale mătușii. Îi place interiorul încăpător, cu odăi largi și numeroase, unde să nu miroasă a sărăcie. Melomanul, dimpreună cu soția lui, nu vrea să piardă nici un concert. Cînd călătorește cu familia, se răsfață în vagoane de dormit și lasă mitocanilor clasa a doua. De la stăpînul casei la domesticitate domnește o atmosferă de glume, de „miticisme" (de la „Mitică", tipul său), de calambururi. Micul Luca crește voinic și bucălat și își dezvoltă inteligența, în sensul vioiciunii, fiind tratat de tată, în discuție, de la egal la egal. Și Mateiu este chemat în casă și oprit, în cîteva rînduri, să crească alături de frații săi. Copilul rămîne însă închis și ostil, neadaptîndu-se mediului.

Printre obiecțiile ce s-au adus operei caragialiene, este învinuirea că scriitorul n-a iubit copiii. În sprijinul acestei afirmații se citează bucățile *Domnul Goe* și *Vizită*. Aceste schițe nu configurează însă copilăria, ci efectele creșterii rele, ale răsfățului din burghezia noastră. Li se pot opune fragmente de duioșie părintească, cum este începutul nuvelei *Păcat*, în care frăgezimea sentimentului matern nu-și găsește echivalentul în ușuratica grabă a plecării din partea băietanului. Mai puțin cunoscută este schița dialogată *Tatăl nostru* (183), cu bruscarea afectuoasă a nepoțicăi de către bunica ei, care o pune să recite rugăciunea. Acesta este poate tonul sufletesc al afecțiunii paterne, mai aproape de comportarea, în viața de familie, a lui Caragiale. Firește, cu inegalitățile sale temperamentale, tatăl nu putea fi educatorul ideal al copiilor săi. Caragiale era un adept al principiului autorității, pe care nu-l putea însă aplica întocmai, cu fluctuațiile dispoziției, care-i dicta uneori îngăduința, în ciuda principiilor. Idealul său era să formeze copii docili, dar nota de familiaritate pe

care o aducea, în raporturile cu băieţii, contribuia la dezvoltarea liberă a personalităţii lor. Caragiale îşi impunea voinţa, însă se bucura să-l vadă pe Luca că gîndeşte „după capul lui". Aşa a crescut mezinul, fără să sufere de conformaţia „tabu" cu privire la operele tatălui său. Le-a suferit prestigiul, pînă la o vîrstă, dar mai apoi nu s-a sfiit să le considere în libertate, ca produsele unei arte elementare, depăşite. Fireşte, acestea nu sînt chiar reacţiunile adolescentului din timpul vieţii lui Caragiale, ci opiniile scriitorului, care-şi caută calea cît mai departe de drumurile bătute. Caragiale nu l-a supus unei instrucţii regulate, bucurîndu-se că surprinde curiozitatea unei inteligenţe vioaie, nutrită cu cît mai numeroase lecturi. Pînă la urmă, între tată şi fiu s-a legat un fel de camaraderie, cu temeiul unei puternice dragoste părinteşti, care nu era egalată decît de vădita preferinţă maternă pentru Luca. Aşadar, mai ales în anii berlinezi, ai căminului neconcurat de bodegă, nucleul fierbinte al vieţii de familie este Luca, în care amîndoi părinţii cred a iubi un copil fenomenal. În asemenea împrejurări, Mateiu, cu opt ani mai vîrstnic decît fiul legitim, simte cu necaz că i se răpeşte prioritatea afectivă. Exclusiv şi intolerant, nu se mulţumeşte să fie ţinut în casă ca un miluit. Inegalitatea de tratament îl îndîrjeşte, închizîndu-l în sine. Deşi tatăl nu-şi ascunde modestia extracţiei, adolescentul îşi munceşte fantezia cu visul compensator al obîrşiei nobiliare şi face apropieri facile între fonetismul turcesc al numelui Caragiale şi al strălucitei familii italiene Caracciolo. Cartea lui de căpătîi este *Almanahul Gotha*, pe care-l învaţă pe dinafară. Alături de acest deşert exerciţiu al memoriei, Mateiu îşi dezvoltă aptitudinile pentru desen copiind steme nobiliare. Înciudat de presupunerile vanitoase ale fiului său, Caragiale îl dezmeticeşte necruţător, spunîndu-i că se trage din neam de plăcintari albanezi, care i-au lăsat conformaţia turtită a creştetului. După terminarea studiilor liceale, Mateiu este luat la Berlin, ca să urmeze dreptul. Tînărul este însă un refractar, întrecîndu-şi tatăl sub acest raport. Pretinde că s-a înscris la Universitate, întîrzie de la prînzuri, pretextînd obligaţiile învăţămîntului, şi este descoperit că n-a călcat niciodată pe la cursuri. După o scenă furtunoasă, Caragiale îl expediază cu primul tren în ţară. Aci, după ce este respins la examenul de admitere în Şcoala militară, Mateiu se hotărăşte să urmeze dreptul cu adevărat. În vara anului 1906, Delavrancea îl ţine pe Caragiale în curent cu examenele anului întîi : „Matheiu a trecut 2 examene şi la 5 iulie trece şi dr. civil. Încep să sper, deşi tot d-un gigerlism insuportabil" (184). A doua zi revine cu un raport mai amănunţit. „Şi la oile noastre. Pe Matheiu l-am întîlnit odată la curse. Delicat şi atent cu mine. Dar mînuşile, gulerul, ghietele şi pomada mi-au lăsat o impresie desagreabilă. Acum pot să-ţi scriu fiindcă începe să-mi dea serioase speranţe. Dreptul roman l-a trecut foarte bine. Cernescu l-a împins de ceafă la examen. Aşi fi crezut că nu ştie nimic. Ne-am înşelat. Bravo lui ! Cum însă Em. Antonescu isprăvise examenele, — căci Matheiu se înscrisese tîrziu, nu mai vroia să audă de examene. Matheiu al meu, de dimineaţă mi-a bătut la uşe, speriat. L-am asigurat. I-am dat o scrisoare. Şi înţelegi, Bibicule, că n-ar fi mers altfel. Peste trei zile trece civilul. Materia fiind mai uşoară ca cea corespondentă din dreptul roman, sînt sigur că va izbuti." (185) „Gigerlismul" era un alt semn de manifestare al snobismului lui Mateiu, în concordanţă cu iluziile lui nobiliare. Dreptul nu l-a terminat niciodată, năzuind totuşi la o carieră uşoară şi stră-

lucită totodată, în preajma oficinelor care distribuie decorațiile. Din această ambiție, a ținut morțiș să ajungă, cu concursul tatălui său, șef de cabinet. Era în ultimul an de viață al lui Caragiale. Primind de la Mateiu un grupaj de poezii, din viitorul ciclu de *Pajere*, le-a prețuit și le-a dat spre publicare *Vieții românești*. Asupra dorinței lui Mateiu de a fi șef de cabinet nu s-a înțeles, socotind că nu este o ocupație statornică, și i-a refuzat categoric sprijinul. Aceasta a pus vîrf tuturor resentimentelor lui Mateiu. Crezîndu-se urît de tatăl său, i-a întors ura cu o aprigă înverșunare. În carnetul său intim a scris, la moartea lui Caragiale, rînduri nereproductibile. Să le lăsăm uitării, mulțumindu-ne a cita, dintr-o lucrare tipărită a lui Mateiu, o netedă aluzie la sfaturile părintești, care i-au fost totdeauna nesuferite: „Urăsc scrisorile. Nu știu să fi primit de cînd sunt decît una, de la bunul meu amic Uhry (186), care să-mi fi adus o veste fericită. Am groază de scrisori. Pe atunci le ardeam fără să le deschid. Asta era soarta ce o aștepta și pe noua sosită. Cunoscînd scrisul, ghicisem cuprinsul. Știam pe de rost nesărata plachie de sfaturi și de dojane ce mi se slujea de-acasă cam la fiecare început de lună; sfaturi să purced cu bărbăție pe calea muncii, dojane că nu mă mai înduplecam să purced odată. Și, în coadă, nelipsita urare ca Dumnezeu să mă aibă în sfînta sa pază. Amin! În halul însă în care mă găseam mi-ar fi fost peste putință să pornesc pe orice fel de cale. Nici în pat nu mă puteam mișca. Deșurubat de la încheieturi, cu șalele frînte, mi se părea că ajunsesem în stare de piftie. În mintea mea aburită miji frica să nu mă fi lovit damblaua. Nu, dar în sfîrșit mă răzbise. De o lună, pe tăcute și nerăsuflate, cu nădejde și temei, o dusesem într-o băutură, un

crailîc, un joc. În anii din urmă fusesem greu încercat de împrejurări; mica mea luntre o bătuseră valuri mari. Mă apărasem prost și, scîrbit de toate peste măsură, năzuisem să aflu într-o viață de stricăciune uitarea." Este un vădit fragment autobiografic, cu care începe romanul *Craii de Curtea-veche*. Față de mărturisirile vieții duse, „nesărata plachie de sfaturi și de dojane" ale tatălui nu ni se pare nepotrivită. La aceeași vîrstă cînd Mateiu dădea prilej admonestărilor părintești, Caragiale ducea greul întreținerii lui, a mamei și surorii lui și își făcea un nume prin perseverență. Nu judecăm, nu cercetăm răspunderile, dar constatăm psihologia turburată a fiului nelegitim, cu dospirea complexului de inferioritate și îngrămădirea mocnită a urii. După ce a produs cîteva poezii, dar nu excepționale, și două povestiri, una de străină factură fantastică, alta cu splendide calități descriptive, într-o proză foarte personală, Mateiu se simțea îndreptățit să creadă că a dus numele, care nu era al lui, la suprema strălucire.

Poate că am dat un loc disproporționat conflictului de voințe dintre Caragiale și Mateiu, față de bucuriile vieții casnice a celui dintîi. Dar după cum s-a spus că popoarele fericite nu au istorie, dictonul își găsește confirmarea și în viața particulară. Cum s-ar explica altfel decît printr-o ideală bună înțelegere traiul de familie al lui Caragiale, pe care îl definise atît de bine Duiliu Zamfirescu, cînd îi scria lui Maiorescu că singura statornicie a lui Caragiale este în nestatornicie? În definitiv, Slavici a avut dreptate menționînd însușirile de bun fiu, soț și tată ale prietenului său. Comportarea lui Caragiale nu deriva însă dintr-o convingere, pusă în aplicație, ci din

structura sa epicuriană, care şi-a găsit mulţumirile în cadrul vieţii de familie. Cu o bogată alcătuire structurală, de neliniştit care se cheltuia verbal şi nu-şi afla satisfacţiile în scris, necăutîndu-şi-le în ierarhia socială, a simţit nevoia unui cămin întăritor. Familia a fost pentru el poate şi o biruinţă a atavismului, la care au contribuit şirurile generaţiilor.

MOŞTENIREA MOMULOAIEI

Capitolul cel mai fabulos din viaţa lui Caragiale priveşte legenda moştenirilor sale. Ca la toate legendele, substratul lor real a rămas nelămurit. Prin tradiţie orală, s-a transmis din generaţie în generaţie zvonul unor noroace succesive, de care n-ar fi ştiut să se bucure Caragiale, deoarece şi-ar fi cheltuit cu nesăbuire, una după alta, mai multe moşteniri. Cînd se afla în lipsă mai mare de bani, zice-se, pica o moştenire, ca din senin, pentru a se irosi pe nevăzute, banii strecurîndu-i-se neprevăzătorului moştenitor printre degete. Aşa s-a păstrat în mintea oamenilor din generaţia trecută faima unei vagi mătuşe, „Momuloaia", care l-a lăsat pe Caragiale, de la o zi la alta, putred de bogat. Cine a fost însă această femeie şi cîtă avere a rămas de pe urma ei nu s-a întrebat nimeni. Cu toate acestea, cercetarea era la îndemîna orişicui, deoarece succesiunea bogătaşei, iscînd o lungă serie de procese, a dat loc şi unui număr de volume şi broşuri juridice publicate de părţile litigante. De altă parte, identitatea ei putea fi bănuită, cunoscîndu-se, din trecutul teatrului de la noi, rosturile italianului Momolo.

Girolamo Cardini, zis Momolo, era un italian, supus austriac şi stabilit la Bucureşti. Întreprinzător şi

norocos în speculaţiuni, ajunsese a închiria, pe la 1830, terenul cuprins pe locul unde s-au aflat ulterior cofetăria şi hotelul „Capşa", porţiunea străzii Edgar Quinet şi colţul străzii Academiei, din dosul Universităţii ; acolo a instalat primul local de teatru din Bucureşti, Teatrul cel vechi, care a funcţionat douăzeci de ani, pînă la înălţarea actualului Teatru Naţional. La colţul Căii Mogoşoaiei (Calea Victoriei), ţinea cofetărie şi restaurant, cu mîncări apusene şi orientale. Specialităţile lui erau curcanul „ţintirom" (gentilhomme) umplut, baclavalele, îngheţatele şi alte bunătăţi (17). În etajul clădit acum o sută de ani deasupra bolţii restaurantului, se găsea o sală mare de club, sala „Momolo" destinată şi balurilor mascate ale nobilimii. Momolo moare în 1859, fără descendenţi, şi lasă toată averea soţiei sale (187).

Ecaterina Momolo Cardini, născută Timotei Gheorghevici (188), era, după mamă, nepoată a negustorului braşovean Mihail Alexovici, strămoşul matern al lui Caragiale. Mama ei era soră bună cu Elena, mama Ecaterinei Caragiale ; aşadar, văduva lui Momolo era vară primară cu mama lui Caragiale. În 1863, Momuloaia renunţă la protecţia austro-ungară (189), pe care o avea de pe urma căsătoriei cu defunctul, şi obţine împămîntenirea mică, după dispoziţiile *Regulamentului organic*. Acest indigenat conferea străinilor drepturi egale cu românii, afară de cele politice. Una din pricinile care au îndemnat-o să ceară supuşenie română a fost marele disponibil de rente şi bani lichizi, pe care a vrut să-l ferească de fluctuaţiile cursului, cumpărîndu-şi o moşie. La moarte (190), ea lasă într-adevăr o proprietate rurală, în Vlaşca, de 4 650 hectare, şi o casă cu loc viran în strada Batişte. Moştenitorii din Bucureşti se grăbesc să intervină pentru inventarierea şi punerea sub sigiliu a succesiunii, pînă la intrarea în

posesie. În casa de fier s-au găsit cupoane, obligaţiuni, rente şi scrisori funciare în valoare de peste 680 000 lei. Răposata, femeie zgîrcită şi păţită, ca una ce fusese jefuită de vestitul bandit Serdaru (191), ascunsese între saltele, în salon, bilete ipotecare şi o pungă cu 9 000 de lei în napoleoni de aur. I. L. Caragiale semnează ca prezent la operaţia inventarierii, făcută la 11 noiembrie (187). Gospodăria Momuloaiei, fără a fi luxoasă, era cuprinzătoare, ca a unei burgheze cu dare de mînă. Nu lipseau nici diamanticalele, cercei, inele şi un ac de piept, şi giuvaerele de smaragd. Inventarul complet are 145 de puncte, reprezentînd averea mobiliară şi nemişcătoare. Dăm şi amănuntul curios al înmormîntării răposatei cu o pereche de cercei străini, pe care lie-a reclamat mai tîrziu stăpîna, Fani Carcalechi, poate neam cu ziaristul ; ea a fost despăgubită cu suma de lei 480, strînşi cu pantahuza de la moştenitori. Aceştia erau în număr de şase, un văr bun şi cinci verişoare primare : Constantin Lecca, pictorul, fiul Anastasiei, Zinca Horstman, Maria Popovici, Carolina Mores şi Ecaterina Tomescu, fiicele Sofiei Ioanovici, şi Ecaterina Caragiale, fiica Elenei Chiriac Caraboa ; Anastasia Lecca, Sofia Ioanovici şi Elena Chiriac fuseseră fiicele lui Mihail Alexovici şi surorile Mariei Timotei Gheorghevici, mama Momuloaiei.

Averea, în valoare de peste trei milioane aur, stîrneşte o serie nesfîrşită de competiţii şi duce la procese care se vor judeca pînă după întîiul război mondial.

Întîi se iveşte o oarecare Maria Tabay, fostă slujnică în casa soţilor Cardini, care se pretinde fiica lor naturală şi înfăţişează, ca probă, în contestaţie, o scrisoare a lui Momolo. Actul era însă un fals, deoarece cuprinsul, scris sub dictare, aşa zicînd din cauza boalei, nu făcea corp cu semnătura autografă,

de pe un alt act. Prin lipire, contestatoarea își plăsmuise un document, îndată dovedit fără valoare. Totuși, în numele moștenitorilor, C.C. Lecca, fiul, ca procurator, încheie o tranzacție cu apelanta și obține punerea în posesie; mama lui Caragiale e reprezentată în proces de C. G. Dissescu, strălucitul jurist de mai tîrziu.

Al doilea proces este intentat de frații Constandi (192), unguri din Sibiu, și durează cincisprezece ani, pînă la decizia definitivă a Curții de apel. Contestatorii se pretind succesorii unui frate al Momuloaiei, Constantin, proveniți din două căsătorii. Procuratorul lor, Ferentz Csapo Tunyögy, devine după cîteva luni de la intentarea procesului cesionarul celor șase mandanți ai săi, și în această calitate încheie cu moștenitorii, puși în posesie, o tranzacție. Îndemnați de d-rul Cleante Nicolaide, mai tîrziu autorul unei monografii despre Macedonia, aceiași revin asupra împăcării și cer anularea tranzacției, cedîndu-i 40% din succesiune pentru cheltuielile de judecată, în cazul cîștigării procesului. Nicolaide este un cîrcotaș, priceput în cele procedurale, înarmat cu răbdare și ingeniozitate, ca să găsească mereu alte chichițe, pînă la exasperarea succesorilor legali. Ca să fie mai sigur de cîștig și deoarece se judecă în țară străină, se înconjoară cu avocați de mîna întîi, ca Take Ionescu, Mihail Ferechide, Delavrancea, Pantazi, Athanasovici și Malcoci. S-a invocat în fața justiției incompetența judecătorului, care legalizase procurile părților contestatoare către primul cesionar, lipsa unor forme legale, apoi înșelăciunea, deoarece tranzacția era sub jumătate din prețul obiectului ei, nulitatea tranzacției în privința moștenitorilor minori și chiar falsa calitate a moștenitorilor puși în posesie. Tunyögy lucra de altfel în înțelegere cu Nicolaide. Pe vremea cînd era cesionar, în 1887, arendase moșia

din Vlașca, pe termen de zece ani, lui Cleante, primind un avans considerabil, deși clienții săi nu fuseseră puși în posesie.

În aceste împrejurări complicate, Caragiale este cel mai grăbit dintre toți să se vadă definitiv pus în posesie, prin înlăturarea oricărei contestații. În acest scop, determină pe mama lui să renunțe la asistența judiciară a lui Dissescu, care, de altfel, își primise onorariul întreg după lichidarea procesului cu Maria Tabay (197); totodată obține de la Ecaterina Caragiale o procură generală ca să o reprezinte înaintea tuturor instanțelor judecătorești. Prevăzut cu această împuternicire, expeditivul moștenitor încheie o foarte ciudată tranzacție. Înainte de a o lămuri, procedăm prin eliminare, examinînd versiunea rămasă de la I. Suchianu (98). Păstrător devotat al memoriei prietenului său, defunctul profesor a lăsat însă, printre altele, și relatarea unei împrejurări în care I. L. Caragiale s-ar fi purtat cu dînsul foarte rău. Întîmplarea este în legătură directă cu tranzacția care ne interesează. În cel de-al doilea proces, precizează Suchianu, un baron ungur din Sibiu ar fi găsit moștenitori direcți, față de colateralii din București. Este vorba deci chiar de procesul fraților Constandi, nenumiți de dînsul, pretinși coborîtori dintr-un frate al Ecaterinei Momolo Cardini. Acest baron, venit în București pentru proces, s-ar fi instalat într-o casă cu camere mobilate, unde locuia și Suchianu. Ungurul, care „...vorbea românește ca un român", supărat de amînări, i se plîngea de „...șicanele justiției noastre". Sfătuit de Dissescu, Suchianu l-a speriat pe baron cu complicațiile procedurale și l-a îndemnat să primească o tranzacție, mulțumindu-se cu cîteva sute de mii de lei. „Lui Caragiale, fiindcă prin el s-a obținut această înțelegere, i s-au dat 100 000 de lei prin act din partea baronului, dar pe numele meu

şi cu înţelegerea tacită ca să-i împărţim pe din două."
Lăudîndu-se către prieteni că a făcut o afacere de 100 000 de lei, deşi partea lui era numai de 50 000, Suchianu a fost bănuit de Caragiale că vrea să-şi însuşească toată suma. Ca urmare, scriitorul i-a cerut să semneze, în actul unde suma era toată trecută pe numele lui, că a primit jumătate din ce i se cuvenea. La refuzul lui Suchianu, care pretindea că nu poate fi suspectat de incorectitudine din pricina unei glume, Caragiale a ameninţat cu arderea actului şi şi-a înfăptuit ameninţarea. Suchianu a socotit fapta ca o mojicie şi a rămas certat cu prietenul său timp de un an.

Cine poate fi baronul de care pomeneşte memorialistul ?

În momentul în care intervine Cleante Nicolaide în procesul fraţilor Constandi, primul mandatar şi apoi cesionar, Tunyögy, încheiase două tranzacţii : prima cu Caragiale, ca mandatar al mamei sale, la 18 iulie 1887 ; a doua cu celelalte părţi, în februarie 1888. Prin aceasta din urmă, Tunyögy obţine, în schimbul renunţării la moştenire, suma de 100 000 lei, din care partea lui este de 40 000 (192). Ni se pare foarte curios cum de s-a mulţumit „baronul" cu o sumă atît de mică, abia suficientă să acopere suma oferită lui Caragiale, după arătările lui Suchianu. În această împrejurare, cuantumul sumei tranzacţionale n-ar fi servit decît la acoperirea acestei cheltuieli, moştenitorii Constandi şi cesionarul rămînînd păgubiţi cu cheltuielile de judecată. Este mai probabil însă că, în urma arderii actului, tîrgul nu s-a mai făcut între Tunyögy şi Caragiale. Suchianu nu dă vreo lămurire în această pricină, deoarece s-a retras din afacere. Iată acum în ce constă tranzacţia intervenită totuşi între scriitor şi pretinsul baron. Cesionarul recunoaşte Ecaterinei Caragiale dreptul neştirbit asupra cîtimei cuvenite, care se ridică la a şasea parte din moştenire. La rîndul ei, moştenitoarea, pusă în posesie, recunoaşte fraţilor Constandi calitatea de moştenitori. Implicit, Caragiale se desface de consîngenii săi moştenitori şi se dezinteresează de urmarea procesului, în împrejurarea că l-ar pierde, punîndu-se la adăpost de această neplăcută eventualitate. Prin legalizarea actului, moştenitorul este încredinţat că nu îi mai stă nimic în cale pentru a se bucura de succesiunea Momuloaiei. Este uşor de închipuit cît a indispus această procedare pe coerezi. Îndeosebi tînărul Lecca, vărul de-al doilea al lui Caragiale, nu se va fi sfiit să-i aducă aspre mustrări pentru furişarea din proces, prin care se oferea adversarilor o armă împotriva adevăraţilor moştenitori. După prima supărare, avocatul şi-a dat seama că o asemenea tranzacţie, lipsită de orice bază juridică, nu constituie nici o primejdie reală pentru succesorii rămaşi în proces. Ca un adevărat om de duh ce era, Lecca a sfîrşit să rîdă pe seama lui Tunyögy, care renunţase la o şesime, fără să primească nimic serios în schimb. Iată în ce fel argumentează avocatul, cu perfectă dreptate, inanitatea actului :

„Cea dintîi observaţiune ce este de făcut este că acel act de împăcăciune nu este şi n-a putut fi un act serios, deoarece reclamanţii recunoşteau d-nei Caragiale toată partea sa de moştenire, a 6-a parte ; îi recunoşteau, prin urmare, cualitatea sa de moştenitoare în această avere, şi, pe de altă parte, d-na Ecaterina Caragiale le recunoştea lor cualitatea de nepoţi, rude mai apropiate cu drept la întreaga moştenire ; le da un *certificat* că sunt într-adevăr rude cu [defuncta] Momolo ; şi cualitatea de rude nu se dă, cu certificat, [ci] cu dovezi. O a doua observaţiune este că, dacă citim procura în puterea căreia

Ion Caragiale a lucrat în numele mamei sale (procură legalisată de Trib. Ilfov, sub no. 2.634 din 27 mai 1887, actul no. 18), vedem ca Ion Caragiale nu avea dreptul de a face o asemenea afirmaţiune, o asemenea recunoaştere.

Prin urmare, certificatul că sunt rude, nepoţi ai răposatei Ecaterina Momolo, este dat de d-l I. Caragiale personal. Şi dacă nu este decît un certificat dat personal de d-l I. Caragiale, liberarea lui nu se poate explica decît că este una din acele obicinuite glume pe care d-l Caragiale, unul din spiritualii şi distinşii noştri scriitori, a făcut-o cu apelanţii. Şi este cert că dacă d-sa s-ar meşteşugi să pună acea transacţie cu Tunyögy în una din spiritualele sale comedii ar face multă lume să rîdă.

Să dai toată porţiunea din avere fără să iei equivalentul ei, mulţumindu-te să ţi se dăruiască titulatura de erede! este tot ce poate fi mai ridicul!

Să se prezinte însă astă transacţiune în mod serios înaintea unei instanţe judecătoreşti, în acest proces în care o altă transacţiune este atacată în nulitate, pentru prescurtare de preţ, lesiune de mai mult de jumătate din preţ, este în adevăr o îndrăsneală necalificată; căci în această transacţie cu d-na Caragiale nu este numai prescurtare de preţ, ci nu este *cel mai mic preţ*, nu este preţ *deloc*.

...În nici un cas însă apelanţii nu se pot servi de acea declaraţiune a d-lui Caragiale contra adversarilor lor" (192).

Se vede dar că Lecca şi ceilalţi avocaţi s-au mulţumit să ia fapta lui Caragiale drept o glumă, datorită umoristului nelecuit. Tranzacţia poate fi judecată însă şi într-altfel, dar ne abţinem de la orice calificare.

Într-o scrisoare către economistul T. Nica, Maiorescu comenta astfel curioasa manevră juridică: „Caragiali s-a pus în mod folositor între două luntri

cu procesul: s-a împăcat pentru o parte cu noii pretendenţi la moştenirea Momolo, adecă pentru o parte ce să i-o dea lui în caz de cîştig. În caz de pierdere are de la sine partea de la ceilalţi." Şi el încheia, în limba germană, cu această reflecţie: „Grecii erau încă de pe vremurile lui Homer şireţi" (193).

De altfel, împrejurările următoare, credem, i-au dat prilej lui Caragiale să nu se bucure de rezultatele comportării lui. Tranzacţia n-a avut alt efect decît scoaterea lui din proces, deoarece ea a rămas în vigoare pînă la lichidarea acţiunii Constandi-Cleante Nicolaide. Au urmat însă alte procese, în care scriitorul a trebuit să suporte cheltuielile de judecată, alături de ceilalţi moştenitori ai Momuloaiei, puşi în posesie (194).

În scurtă vreme, succesiunea şi-a cîştigat o celebritate, după cum se vede dintr-un „ecou", în *L'Indépendance Roumaine*: „Une 5-e série d'héritiers de la défunte Momulo s'est présentée au tribunal pour revendiquer la succession intégrale détenue aujourd'hui par les premiers héritiers. Cette affaire viendra le 30 janv. devant la 2-e chambre du tribunal d'Ilfov. La défunte Momulo nous a tout l'air d'être une tante d'Amérique" [1] (195).

O puzderie de competitori introduc acţiune de contestare şi revendicare, dar majoritatea lor nu se prezintă în instanţă şi nici nu-şi întemeiază cererile pe acte doveditoare ale calităţii de moştenitori. Din cincisprezece procese perindate pînă în 1908, numai şase s-au judecat în contradictoriu, uneori pînă în Casaţie. Afară de suma plătită pretinsei fiice, Maria

[1] O a cincea serie de moştenitori ai defunctei Momulo s-a prezentat la tribunal pentru a revendica succesiunea integrală, deţinută acum de primii moştenitori. Această afacere se va înfăţişa la 30 ian., la secţia a II-a a Tribunalului de Ilfov. Decedata Momulo pare a fi o adevărată mătuşă din America (fr.).

Tabay, numai cheltuielile de tranzacţie şi cele angajate pentru îndepărtarea avocaţilor şi samsarilor din jurul lui Tunyögy s-au ridicat la 200 000 de lei. Cleante Nicolaide a avut tenacitatea să ducă procesul pînă în 1903, cînd acţiunea sa a fost definitiv respinsă. În sprijinul clienţilor săi, grecul nu s-a dat înapoi de la nici un mijloc, plăsmuind acte false de stare civilă şi contestînd autenticitatea actelor respective ale adevăraţilor moştenitori. Astfel, a fost atacată în fals chiar identitatea bunicii lui Caragiale, sora mamei Momuloaiei, deoarece în „rablatura de partagiu" a lui Mihail Alexovici se adăugaseră cîteva cuvinte şi se şterseseră altele ; s-a dovedit însă, prin declaraţii autentice, că modificările fuseseră introduse în intervalul dintre decesul şi deschiderea succesiunii negustorului braşovean, cînd fusese măritată Elena Alexovici cu Luca Chiriac Caraboa, tatăl Ecaterinei Caragiale.

O altă serie de succesori, afară de fraţii Constandi, s-au sprijinit pe un fals act de naştere al pretinsului Constantin Timotei, frate al Momuloaiei.

În lanţul de procese, cîte o familie, respinsă cu hotărîre definitivă, învestită cu titlu executoriu, găsea mijlocul redeschiderii, strecurîndu-se, alături de alţi contestatori, într-o nouă acţiune.

Contraprobele aduse de moştenitorii legitimi erau adeseori foarte anevoioase, dînd loc, bunăoară, demonstraţiei că Ecaterina, soţia lui Mihail Alexovici şi bunica Momuloaiei, este una şi aceeaşi persoană cu Constantina (născută Battut sau Baju). Acest singur exemplu probează cît este de greu, chiar pentru cititorul hotărîrilor judecătoreşti, să iasă la capăt cu o convingere în folosul uneia din părţi. Contestatorii străini se zbăteau să dovedească imposibilul, se plîngeau că instanţele româneşti îi nedreptăţesc ca să rămînă averea în ţară şi recurgeau la reprezen-

tanţii cei mai străluciţi ai baroului bucureştean spre a obţine cîştig în cauză.

După stingerea prin tranzacţie a procesului intentat de pretinsa fiică a Momuloaiei, s-a ridicat sechestrul judiciar asupra succesiunii, şi punerea în posesie a celor şase moştenitori a rămas definitivă. Succesorii şi-au putut împărţi titlurile averii mobiliare şi s-au bucurat de veniturile moşiei. În schimb, pînă la lichidarea tuturor proceselor, nu a putut fi vîndută moşia Frăteşti, reprezentînd aproximativ patru cincimi din totalul moştenirii, nici casele cu prăvălii şi locul din strada Batişte. Cele două tranzacţiuni cu Maria Tabay şi Tunyögy au fost încheiate în primii trei ani de la deschiderea succesiunii, motivîndu-se psihologiceşte prin graba moştenitoarelor sărace de a se vedea definitiv intrate în absolută proprietate, după cum formulează foarte bine avocaţii lor : „Aceste femei bătrîne cari se temeau că nu o să trăiască ca să vadă terminat definitiv procesul şi dorind să beneficieze de astă succesiune cu o oră mai înainte, mai ales că pînă atunci fuseseră în cea mai tristă mizerie şi lipsă de cele zilnice, nu au voit să meargă cu nesiguranţa unui proces care putea să dureze ani îndelungaţi şi şi-au zis că suma ce pot lua mai mult decît credeau pe moşie să o dea în schimbul liniştei ce le asigura împăcăciunea" (192). De aci explicarea tranzacţiei cu Tunyögy.

În 1904, socotindu-se procesul stins, moşia şi casa au fost vîndute prin licitaţie publică şi adjudecate avocatului C. Lecca, reprezentantul, în realitate, al lui Ion G. Cantacuzino. Ivindu-se însă o nouă contestaţie, vînzarea rămîne fără efect, pînă în iunie 1909.

Moştenitorii au avut să se mulţumească pînă atunci cu partea lor din veniturile averii imobiliare. În timp de 24 ani, venitul moşiei s-a îndoit aproape,

de la 80 000 la 130 000 (dările către stat erau plătite de arendaş). Fiecare moştenitor a avut aşadar un venit anual variind de la 6 000 la 12 000 lei, pînă la vînzarea definitivă. Partea lui Caragiale, după moartea mamei sale (în 1888), era numai pe jumătate, pînă la moartea surorii sale, Lenci (în 1905), constituindu-i o rentă lunară între 500 şi 1 000 lei. Bine administrate, aceste sume ar fi îngăduit succesorului o existenţă asigurată. Caragiale nu s-a putut însă bucura de foloasele veniturilor. Renta îi era servită în două cîştiuri semestriale. Veşnic dator, trebuia să-şi achite creditorii de două ori pe an şi rămînea cu o sumă care nu-i ajungea pînă la sorocul viitor. Cum intra în stăpînirea banilor, se pornea pe petreceri, oferind mese copioase, pe care le numea praznicele Momuloaiei. Suchianu, care a gustat plăcerea acestor ospeţe, îşi amintea că prietenul său se socotea dator să prăznuiască memoria răposatei într-un fel mai galantom decît ceilalţi moştenitori, strînşi la pungă. Dintre toţi, el şi-a grevat mai serios partea de moşie cu două datorii ipotecare în valoare de 190 000 lei. Ba chiar, pierzîndu-şi răbdarea, n-a aşteptat definitivarea vînzării şi şi-a cedat partea, în valoare de peste 430 000 de lei, în schimbul sumei de 315 000 lei, în aprilie 1908. A pierdut astfel dintr-un condei, peste 118 000 lei, cu care sumă a rămas în cîştig cumpărătorul. Pînă în anul 1903, reuşise să nu atace capitalul, aşteptînd 15 ani după moartea mamei sale. Faptul este într-adevăr extraordinar şi dezminte legenda că şi-ar fi topit moştenirea într-un timp foarte scurt, cu petreceri în ţară şi în străinătate.

Procesul de succesiune nu s-a încheiat însă în 1909, în ajunul vînzării definitive. S-au găsit tocmai la Belgrad două surori, anume Darinka şi Lepostava Gheorghevici, ultimele contestatoare fără noroc (196).

Procesul lor continuă mulţi ani în Casaţie. Un avocat trecut de 80 de ani, Svetosar Popadici, cu cozi împletite popeşte şi cu barba uriaşă, venea cu regularitate să ia termene noi şi, slavă Domnului, soroacele în această instanţă supremă erau de obicei cam de şase luni. Funcţionarii de la grefă l-au aşteptat în zadar apoi. Se vede că bătrînul şi răbdătorul jurist s-a dus şi el pe lumea cealaltă, să reflecteze cu clientele sale defuncte asupra tărăgănelilor justiţiei.

La începutul procesului, justiţia noastră a găsit o formulă foarte elegantă, o perifrază, ca să treacă peste faptul că Ecaterina Caragiale nu fusese în mod cert soţia legitimă a lui Luca : „A doua fiică Elena căsătorindu-se cu Luca Chiriac Caraboa a dat naştere Ecaterinii care *s-a măritat sau a devenit mai tîrziu Caragiale*“ (197). De altfel, chestiunea nu era importantă, deoarece nu i se cerea să dovedească decît filiaţia, prin Elena Chiriac Caraboa, din Mihail Alexovici. Caragiale s-a pus în postura neplăcută de a i se discuta calitatea de fiu nelegitim într-o altă împrejurare. Murise, în 1905, sora tatălui său, Anastasia. Ea lăsa o avere nu prea însemnată care a fost evaluată de fisc la suma de 28.700 lei (9). Îndată după deschiderea succesiunii, au cerut punerea în posesia moştenitorii colaterali, ramura Costache şi Iorgu Caragiali, care au crezut că Ion Luca nu-şi va ridica pretenţiile, renunţînd în favoarea rudelor sale mai sărace. Ele au greşit, fireşte, neconsultîndu-l. Deşi Caragiale moştenise de curînd partea succesorală a surorii sale, de circa 160 000 de lei, n-a înţeles să se lipsească de cîtimea cuvenită din succesiunea Anastasiei. Ca urmare, poate şi supărat că fusese cu voinţă îndepărtat de la noua moştenire, a făcut contestaţie la jurnalul tribunalului (10) prin

care fuseseră puse în posesie celelalte rude. La primul termen, avocatul Gr. Cernescu cere să se admită proba cu martori, în lipsa actului de naştere, că I. L. Caragiale este fiul lui Luca Caragiali şi al lui Caliopi Caragiali. Avocaţii părţii adverse se opun cererii, admisibilă numai dacă primăria din localitatea naşterii ar elibera un certificat prin care s-ar dovedi că actul de naştere al contestatorului nu se găseşte înscris în condicele bisericeşti din anul respectiv. Tribunalul admite totuşi proba cu martori şi contraproba pentru defensori. Cum se explică faptul surprinzător că fiul îşi reneagă mama şi se pretinde născut dintr-o femeie străină? Caragiale credea că registrele bisericeşti din Haimanale nu se mai păstrează sau că au fost distruse prin incendiu. Certificatul de botez, prezentat la oficiul stării civile din Bucureşti, cu prilejul căsătoriei, îl pierduse. Totodată îl rodea faptul că, nefiind născut dintr-o căsătorie legitimă, nu-şi putea revendica drepturile prin acte de stare civilă care i-ar certifica însuşirea de fiu natural. De aceea a recurs la măsura extremă de a se pretinde fiu rezultat din căsătoria legitimă a lui Luca cu actriţa Caliopi. Această pretenţie a fost combătută cu toată puterea de martorii părţii opuse. Elena, văduva lui Iorgu şi mama uneia din moştenitoare, precizează că Ion e fiul natural al lui Luca, căsătorit legitim cu Caliopi pe vremea cînd se numea Luca sin Ştefan, că Luca nu s-a despărţit niciodată de Caliopi, decedată cu 16 ani înainte la azilul „Doamnei Bălaşa" (198) şi că mama lui Luca îi spunea acestuia „că e păcat să nu se cunune cu femeia cu care trăieşte şi să lase copiii aşa". Ea adaugă că Luca „la început a avut ca menajeră pe femeia cu care a avut copii şi pe care în urmă a considerat-o ca [pe] mama lor". Declaraţia este întărită prin mărturiile femeilor Atena Ionescu şi Raleta Ştefă-

nescu. Dintre martorii propuşi de Caragiale, C. Manu şi Paul Pascali depun cu sinceritate despre căsătoria lui Luca cu Caliopi; cel din urmă afirmă că nu ştie ce fel de copil era Iancu, dar ştie că a fost considerat în societate ca copil legitim; despre Caliopi nu poate afirma dacă a fost legitimă soţie; ea spunea că fusese părăsită fiindcă orbise. Singurul dintre martorii contestatorului, avocatul Constantin Lecca, vărul lui Caragiale, îi face pocinogul, afirmînd că Luca a fost căsătorit legitim cu Ecaterina Caragiale. Defensorii descoperă însă actul cununiei lui Luca cu Caliopi, la 10 iulie 1838, la Biserica Ene (10), depunîndu-l în instanţă. Mai apoi, unul din cumnaţii lui Caragiale, T. Duţescu-Duţu, ducîndu-se la Haimanale, găseşte la primărie, în arhiva bisericească din anul 1852, actul de botez al lui Ion Luca, din care reiese că este fiu legitim, deoarece l-a declarat tatăl, care a dat şi numele mamei, Ecaterina. Acuma se schimbă situaţia în proces. Avocaţii lui Caragiale adoptă o nouă tactică: ei contestă identitatea lui Luca Caragiale cu Luca sin Ştefan din actul de cununie prezentat de defensori şi declară că acesta din urmă n-are nimic comun cu tatăl clientului lor. Partea adversă nu poate produce dovezi că Luca Caragiale a fost căsătorit cu Caliopi, necunoscînd, bunăoară, lucrarea lui Dimitrie C. Ollănescu, *Teatrul la români*, care consemnează faptul. Pînă la urmă, defensorii sînt nevoiţi să-şi retragă opoziţia la cererea contestatorului şi să-l primească pe Caragiale în succesiune cu dreptul la o treime din averea defunctei Anastasia Caragiale, cu titlul de nepot de frate al acesteia; iar tribunalul admite cererea făcută de I. L. Caragiale şi ordonă trimiterea sa în posesiune. Iată cum, într-un singur proces, Caragiale s-a lepădat întîi de mama lui şi apoi de tatăl său, Luca sin Ştefan!

Aceasta a fost a doua moştenire de care s-a bucurat nenea Iancu. Alta nu mai cunoaştem. Prin cîte peripeţii a trecut însă, din ambiţia de a nu pierde o sumă mai mică de 10.000 lei ! S-a expus unor neplăceri pe care nu le cunoscuse pînă atunci, deoarece trecuse totdeauna ca fiu legitim al lui Luca. Aci se dă în vileag o trăsătură de caracter, despre reversul căreia au scris C. C. Bacalbaşa (199) şi I. Suchianu. Caragiale era rău platnic. Refuza să-şi plătească datoriile chiar cînd dispunea cu prisos de sumele luate cu împrumut. S-a certat cu prieteni vechi din această pricină şi nu s-a achitat de obligaţiuni decît sub ameninţare cu proces. Cînd era însă vorba să primească, după cum am văzut în împrejurarea succesiunii Anastasiei, nu înţelegea cu nici un preţ să renunţe la ceea ce credea că i se cuvine.

DIRECTOR AL TEATRULUI NAŢIONAL

La începutul primăverii anului 1888 se produce un eveniment politic de cea mai mare însemnătate: căderea lui Ion C. Brătianu, care, cu mici întreruperi, guvernase doisprezece ani. Puterea este încredinţată junimiştilor, iar conducerea guvernului — lui Th. Rosetti. Şeful departamentului Instrucţiei publice şi al cultelor, în noua formaţie, este Titu Maiorescu. Norocoasa împrejurare — pe atunci nu se spunea conjunctură — deschide o nădejde nouă lui Caragiale. În zece ani de activitate dramatică el s-a impus dacă nu şi înaintea oficialităţii, dar desigur în faţa „Junimii" literare ca cel mai de seamă autor comic al nostru. Fiecare din comediile sale, de la *O noapte furtunoasă* la *D-ale carnavalului* (şi numai cu excepţia „farsei fanteziste" *O soacră*), a fost primită la lectură, în cercul literar al „Junimii", atît ca o izbîndă personală, cît şi ca o biruinţă a grupării artistice a cărei ideologie o cristalizase strălucit, configurînd şi biciuind inadaptarea formei la fond sub raportul social-politic. Mai mult încă, Maiorescu, ca şef nediscutat al noii direcţii, luase cu însufleţire partea autorului nedreptăţit al *Nopţii furtunoase*, modificată cu de la sine putere de Ion Ghica, directorul general al teatrelor, şi a autorului fluierat, în urma unei

cabale, la întîia reprezentație a comediei *D-ale carnavalului*. Înscăunarea maestrului, pentru a doua oară, ca ministru al Instrucțiunii publice și al cultelor era prilejul providențial pentru împlinirea unui vechi ideal al lui Caragiale. De bună seamă, el nu putea revendica un drept, cu statele de serviciu ale partizanului politic foarte statornic și anume din două pricini bine sau rău cuvîntate : întîi, că nu era încă nicăieri politicește înregimentat, al doilea, pentru că, „imparțial ca tot românul", primise cîte o slujbuliță de la liberali și scrisese la cîte un organ al fostului regim. Dar, de bine, de rău, sub raportul pur scriitoricesc, el era un junimist cu vechime, cît se poate de credincios *Convorbirilor literare*, unde publicase toate comediile lui, afară de *O soacră* și alte cîteva bucăți literare. Literaricește, nu-și înșelase niciodată gruparea, iar micile-i călcări cu stîngul, de ordin gazetăresc și funcționăresc, nu fuseseră însoțite de nici un zgomot. Așadar, el își aștepta răsplata, în rînd cu ceilalți camarazi literari, dar poate mai pretențios decît dînșii. Într-adevăr, prin îndelungată familiaritate cu scena, Caragiale se simțea îndreptățit să aspire la locul de conducere al teatrelor, ca director general al lor, post care echivala cu direcția Teatrului Național din București. Această ambiție a sa avea să-i încununeze activitatea creatoare, dar și rîvna copilului din popor care prin puterile lui, neajutat de nimeni, mulți ani de-a rîndul, se ridicase din cușca sufleorului și din lumea culiselor teatrale la rangul literar atît de meritat. Timp de două săptămîni, Caragiale se va fi mulțumit să nădăjduiască într-un semn de atenție din partea maestrului, va fi fost și atîta cît se cuvine indiscret, ca dorința-i să ajungă la cunoștința ministrului, dar, oricum, răbdarea sa n-a fost înțeleasă cum trebuia : ca o vie nerăbdare, cu greu stăpînită.

După o înfrigurată așteptare, el se hotărăște să treacă la fapte, solicitînd o audiență la Maiorescu, ca în acest fel să-și pledeze cauza. Iată textul inedit al scrisorii, din arhiva Liviei Dymzsa, fiica lui Titu Maiorescu (200) :

„Stimate domnule Maiorescu,

Favoarea de a obține de la d-voastră cîteva minute de audiență particulară o doresc așa de mult, încît nu mai pot să nu îndrăznesc a vi-o cere. Așa ocupat cum am văzut că sunteți, nu mai am curajul de a veni de-a dreptul la d-voastră să vă deranjez ; astfel, dacă am norocul să puteți dispune de un moment pe care atîta-l doresc, vă rog respectuos anunțați-mă cînd permiteți a vă vedea,

vechiul d-voastră cunoscut,
«cinicul»
I. L. Caragiale

Miercuri 6 apr. Calea Victoriei 248, catul de sus"

Dedesubtul datei, Titu Maiorescu a notat, cu ductul său tremurat, anul : 1888. Așa fiind, obiectul audienței nu mai lasă nici un loc îndoielii, deși, cu mîndria sa apreciabilă, Caragiale nu l-a divulgat din capul locului, după cum același sentiment al persoanei sale nu i-a dictat nici o platitudine în scris. Termenii sînt protocolari, fără exagerare, iar distanța deferentă e marcată prin calificativul de „cunoscut", care conține poate și oarecare amărăciune, bine stăpînită, cu privire la răceala de totdeauna a stilului de viață maiorescian. Aci ne vom opri o clipă, în urma prezentării unui document original, autograf, și ca atare neîndoielnic. Ce valoare are însă scrisoarea publicată cîndva de Octav Minar (15), incorigibil plăsmuitor de documente literare, și reprodusă cu imprudență de B. Jordan și Lucian Predescu, în

viața romanțată a lui Caragiale ? Ca multe din documentele de același izvor, ea nu a fost văzută de nimeni, dintr-o precauție pe care o înțelegem îndeajuns. Dar să se judece diferența de ținută de la o scrisoare la alta ! Caragiale nu se gîndea să obțină ceea ce socotea că i se cuvine prin plecăciuni joase, trăgîndu-i cu „excelență“ și cu „preaonorate“ în fruntea scrisorii și încă o dată în text.

Scrisoarea e o pastișă nedibace, în care se mai află însă, pe lîngă o jignitoare intuiție a firii lui Caragiale, și o afirmație ușuratică, greșit scornită de alcătuitorul ei. E vorba de „...promisiunea și asigurările d-lui Negruzzi că se va face“ (decretul de numire !). Dacă falsul publicator de documente ar fi citit *Convorbiri literare*, cu necrologul consacrat de Iacob Negruzzi lui Caragiale, ar fi căutat pe altul căruia să-i încredințeze „promisiunea și asigurările“. Dar despre atitudinea lui Negruzzi revenim îndată.

Putem presupune că, puțin după primirea scrisorii, Maiorescu l-a primit pe solicitatorul la care ținea de altfel cu adevărat. În cursul convorbirii, Caragiale și-a precizat desigur pretenția, amintind titlurile sale temeinice, care-l îndemnau să aspire la direcția generală a teatrelor și tot atît de sigur este că și-a expus pe scurt programl de înfăptuiri. Nu este prea greu să ni-l reconstituim, deși nu-l găsim încă formulat. Criză de administrație, criza de regie, criză de repertoriu sînt criticile formulate peste zece ani abia, dar critici de bună seamă sugerate de o situație mult mai veche. Caragiale își propunea să instaureze un regim de gospodărie, să controleze efectiv punerea în scenă și jocul actorilor, să impună un repertoriu mai potrivit gustului public. Avea, cum s-ar spune, vederile sale bine închegate și o hotărîre dîrză de a le pune în aplicație.

Maiorescu nu s-a sfiit probabil să-i opună un punct de vedere tot atît de precis. Prieten sau camarad cu actorii, Caragiale n-ar reuși să-și impună voința unor elemente umane tot atît de susceptibile ca și dînsul și ca și el tot atît de independente. Sau cum își amintea destul de plauzibil I. Suchianu : „Maiorescu, ministrul instrucției, l-a refuzat pe motivul că n-are temperamentul de a conduce o societate artistică, un eufemism maiorescian, care pe românește sună așa : tu nebun, ei nebuni, cum o să vă puteți înțelege ?“ De asemenea, Maiorescu nu avea încredere în spiritul prea puțin gospodăresc al lui Caragiale. Îl va fi lăsat s-o înțeleagă, dacă nu și-a rostit îndoielile răspicat.

Stăruind pe lîngă conul Jacques ca să-i susțină cererea, Negruzzi i-a răspuns cu aceeași sinceritate : „Prea era grea o administrație atît de vastă și de complicată pentru o natură predispusă la lucrări de imaginație decît la o muncă istovitoare de seacă administrație și la conducerea acelei «genus irritabile», acelei clase de oameni susceptibili și nervoși cum sunt artiștii și artistele dramatice. Părerea mea i-am spus-o lui Caragiale în persoană și el nu mi-a iertat-o. El era oarecum născut și crescut în teatru ; iubea teatrul peste măsură și visul său, încă din întîia tinerețe, era să ajungă odată directorul general al Teatrului Național din București“ (86).

Consultînd și pe N. Petrașcu, care i-a recomandat însă pe Caragiale, Maiorescu i-a răspuns : „Caragiale ? director de scenă da, dar administrator al teatrului, cu socoteli, cu cifre... nu-l văd“ (174).

După I. Suchianu, care și-a scris amintirile cam la 40—45 de ani de la trecerea evenimentului (98), numirea lui Caragiale s-ar fi datorat reginei. Cu prilejul vizitei lui Eduard al VII-lea, pe atunci principe moștenitor, la Sinaia, Carmen Sylva i-ar fi oferit

printre alte divertismente și unul dramatic, organizat de Caragiale. Ca o răsplată a succesului, datorat regizorului ocazional, regele i-ar fi conferit *proprio motu*, „Coroana României", iar Carmen Sylva și-ar fi exprimat „dorința de a-l vedea cît mai curînd directorul Teatrului Național, *the right man in the right place*" (în engl. : omul potrivit la locul potrivit). La răspunsul lui Caragiale că Titu Maiorescu l-a refuzat, regina ar fi adăugat : „Am să te numesc eu atunci, căci pe mine nu cred să mă refuze domnul Maiorescu". I. Suchianu încheia relatarea faptelor astfel : „Așa a fost numit Caragiale director fără voia boierului, și lucrul s-a văzut clar în urmă". Nu știm ce se va fi văzut clar în urmă, dar este de restabilit un fapt. Caragiale a organizat, cu prilejul vizitei prințului de Walles, o reprezentație sau două, cu paisprezece tablouri vii, ca acrostih al principelui (Prince of Walles), cu scene din Shakespeare și cu două piese : *Happy Pear*, o comedie englezească, și *Louison* de Musset, jucate de actori din societatea înaltă (201). Atunci într-adevăr a fost distins cu o decorație, dar nu „Coroana", ci cu „Steaua României" în gradul de cavaler (202). Numai că evenimentul vizitei înalte s-a produs către sfîrșitul lunii septembrie, cînd era director general în funcțiune de trei luni. După cum se vede, n-a putut fi nici o legătură între numirea lui Caragiale și organizarea reprezentațiilor de la Castelul Peleș — „foarte nimerite" și jucate cu „mare succes", după aprecierea lui V. Alecsandri (203). De asemenea, este greu de crezut că regina — care binevoise să asculte lectura *Scrisorii pierdute* înainte de premieră, să asiste și la întîia ei reprezentare și să primească de cîteva ori pe Caragiale la palat — ar fi intervenit direct întru numirea sa ca director general al teatrelor. Mai vrednică de reținut este afirmația lui Teleor că acela

care l-a decis pe Titu Maiorescu a fost P. P. Carp. Aici avem o singură rezervă, cu privire la dialogul fantezist dintre șeful politic și cel literar al „Junimii". Îl redăm sub beneficiu de inventar, ca și alte relatări ale lui Teleor :

„— Pe cine zici tu, Petrache ?

— Dacă vrei să faci una boacănă — răspunse d-l P. Carp, ministrul de externe — te-aș povățui să numești pe Caragiale.

— Bună idee, îl voi numi.

— E mai bun ca Zizin Cantacuzino.

— Și Zizin e bun, dar...

În redacția *României libere* se zicea despre Zizin că e nervos."

Ca și cum Caragiale n-ar fi fost și el cam iute din fire ! Și apoi, numai „bună idee" nu i se va fi părut lui Titu Maiorescu, dar cuvîntul lui Petre Carp era desigur hotărîtor ca să-l înduplece la o numire căreia i se opusese timp de două luni și jumătate. Aceeași versiune, a susținerii lui Carp, la Ioan Massoff (204), probabil după amintirile lui P. Gusty. Oricum ar fi, decretul de numire al lui Caragiale apare cu data de 9 iulie 1888 (205), dar valabil retroactiv, pe ziua de 26 iunie. În comitetul teatral sînt numiți, pentru patru ani, profesorul Anghel Dimitrescu *(sic)*, Dimitrie R. Rosetti, cumnatul ministrului, și N. Petrașcu, în locul lui Gr. G. Cantacuzino și G. Steriade, demisionați, și al lui. D. Ollănescu (Ascanio), numit într-o altă funcțiune.

Același decret numește în postul de secretar-casier pe Al. Brăiloiu, fiul juristului, și pe inspectorul teatrelor, V. Siderescu.

Naștere grea !

Întîrzierea depusă în înlocuirea directorului general C. I. Stăncescu și numirea lui Caragiale trebuie văzută și sub latura legalismului. C. I. Stăncescu,

multă vreme membru în comitetul de conducere al Teatrului Naţional şi director general al teatrelor în stagiunea precedentă, 1887—1888, nu putea fi debarcat fără motiv legal. S-a găsit însă formula unei anchete administrative, în urma căreia directorul general a fost nevoit să demisioneze, cruţîndu-i-se astfel o destituire zgomotoasă. Numai după demisia lui Stăncescu a fost posibilă numirea lui Caragiale.

Această numire n-a întîmpinat ecouri de presă nefavorabile.

Se rupea însă cu o proaspătă tradiţie, care va fi tras şi ea destul de greu în cumpănă cînd diverşi partizani veneau cu propunerea numirii lui Caragiale. În ce consta această tradiţie, care se opunea numirii fostului sufleor, de umilă obîrşie? Primii directori generali ai teatrelor, după organizarea legală a Teatrului Naţional şi a Societăţii dramatice (legea din 6 aprilie 1877 pentru organizarea şi administrarea teatrelor din România), au fost recrutaţi din rîndul boierimii; aşa a funcţionat Ion Ghica din 1877 pînă în 1881, apoi C. Cornescu, în 1881—1882, şi Gr. C. Cantacuzino, din 1882 pînă în 1887. Cu C. I. Stăncescu s-a făcut o excepţie, dar el provenea din vechea organizaţie a Teatrului cel Mare, încă înainte de preschimbarea sa în Teatrul Naţional din Bucureşti. Prin numirea lui Caragiale s-a adus o lovitură mai simţită tradiţiei conservatoare, întemeiată însă de către liberali, de a se încredinţa direcţia generală unor nume mari, din vechile familii dregătoreşti ale ţării. De aceea ascensiunea fostului sufleor şi copist a trezit comentariile presei orale mai vîrtos decît ale celeilalte, şi aceste bîrfeli puteau fi trecute cu vederea de către un înţelept. Lui Caragiale i-a lipsit însă seninătatea de a trece la lucru fără să ţină seama de „gura lumii". El a reacţionat cu vivacitate, trimiţînd presei o scrisoare lămuritoare. Este un

document de mare însemnătate, uitat cu vremea şi pe care l-am retipărit (141), redîndu-l circulaţiei. Caragiale relevă, cu reţinuta sa ironie, calitatea „venerabilă" a numelor „ilustre", în opunerea cu tinereţea lui şi cu obscuritatea naşterii sale, ca să reamintească ferm titlurile sale literare. Pînă aci este desigur în dreptul său. Cînd trece însă, mai departe, aducînd grele învinuiri predecesorului său, pe temeiul constatărilor anchetei, actul său încetează de a fi perfect elegant. Oricît se scuză anticipativ de prea puţin delicata lui procedare, aruncînd răspunderea asupra acelora ce critică numirea sa şi doresc întoarcerea celui îndepărtat, fapta sa este primită cu reprobare, în spiritul iertător şi milos al românului, adeseori dispus să vadă în cel slab şi lovit, chiar dacă pe drept, un prigonit. Majoritatea ziarelor nu acordă publicitate scrisorii, care are mai la urmă caracterul unui manifest-program. Caragiale se vede nevoit, în urma refuzului tacit, să răspîndească scrisoarea în foi volante. Primul său contact cu presa este aşadar un insucces, care, după cum se va vedea, se va accentua progresiv.

Nu e mai puţin adevărat că manifestul-program trebuie bine cunoscut de toţi cercetătorii operei caragialiene, pentru conţinutul său cît se poate de preţios — dacă trecem peste latura lui polemică şi personală.

Aci îşi face loc concepţia sa autoritară în ceea ce priveşte conducerea instituţiei, în care, „după dezordine, intrarea prea bruscă pe calea ordinii, după îndelungă anarchie, restabilirea autorităţii normale fac efect aspru". Aceeaşi constrîngere întru stricta îndeplinire a datoriei şi-o impune şi sie-şi, adaugă Caragiale, precizînd cu amănunţime orariul său de lucru: „Intru dimineaţa la opt ceasuri în teatru, lucrez în birou pînă la 11; la 11 precis trec în sala

probelor, unde dirijez cu regizorul, d. Gusty, repetiția pînă la 3 d.a. De la 3 pînă la 6 teatrul e închis, avem o pauză. La 6 precise, nici un minut mai tîrziu, sunt în sala probelor, unde lucrez cu cea mai amănunțită luare-aminte la pregătirea spectacolelor. Viu cel dintîi în teatru și ies cel din urmă, cînd s-a sfîrșit repetiția de seară la 10 ceasuri." E vorba, firește, de activitatea directorului înainte de deschiderea stagiunii, care comporta o lună și jumătate de repetiții, cu salarizarea pe jumătate a actorilor.

Caragiale își anunță apoi o parte din repertoriu și piesa, asupra căreia nu este încă decis, cu care se va deschide stagiunea.

Mai departe, recunoaște cu părere de rău că vor lipsi doi sau trei buni actori dramatici din compunerea trupei, însă „din cauze neatîrnate de voința direcțiunii, și chiar nici de voința d-lor proprie".

Direcția a angajat în schimb „alți artiști de deosebite genuri", printre care Anestin și Hagiescu, unanim apreciați, dar care lipseau Teatrului Național ; ea caută „să întrebuințeze mai bine ca în trecut niște talente marcante, ce pînă acum stăteau cam prea ascunse în umbra rolelor de a doua mînă". Astfel, Iancu Petrescu, care a jucat cu succes pe Macduff în *Macbeth*, pe Actorul în *Hamlet* și pe bătrînul Moor în *Briganzii*, va juca pe Regele Lear „și alte prime roluri forți".

Caragiale încheie observînd cu bună dreptate că nu se cuvine să fie judecat înainte de a fi început stagiunea și că stagiunea se va deschide la sorocul legal, deși un ziar (206) a anunțat că nu se va mai deschide anul acesta din cauza incapacității noului director.

Deși în bună parte îndreptățită, scrisoarea are păcatul de a răspunde mai mult cancanurilor orale decît unor opoziții efective, consemnate în scris. Din această pricină, presa o comentează destul de răuvoitor.

Dintre toate criticile, singurele care se cuvin luate în considerare sînt acelea formulate (207) de un scriitor și gazetar cu renume : Gr. Ventura, autorul piesei patriotice *Curcanii*, fost membru în comitetul Teatrului Național, care distinsese cu premiul de 1 200 de lei *D-ale carnavalului*.

Ca un cunoscător al chestiunilor de teatru, informat probabil și de soția lui, actrița F. Vermont, Ventura judecă cu aplomb toată activitatea de două luni a noului director general. Îi contestă priceperea, pentru că a format trupa, din care lipsesc, „ca bărbați, un mare rol prim, un prim amorez, și ca femei, o tînără forte și o amoreză primă", și fiindcă a angajat „o sumedenie de comici, astfel ca trupa Teatrului Național să numere astăzi 5 primi comici și 5 alți comici de al doilea rang". Îl acuză de părtinire și favoritism prin angajarea unor elevi de la Conservator, lăsînd afară artiști merituoși, capi de promoție ai Conservatorului și creatori de roluri însemnate. De asemenea, îl denunță de a fi călcat legea prin admiterea unor societari noi, fără consultarea comitetului și a societarilor, și prin angajări fără avizul comitetului. În sfîrșit, relevă lipsa în repertoriu a operelor originale ale autorilor români.

Care este valoarea acestor obiecții ?

Înainte de începerea stagiunii, s-au retras din teatru cei trei principali actori dramatici : Grigore Manolescu, Aristizza Romanescu și Constantin Nottara. Cel din urmă a demisionat din comitetul teatral încă de la numirea lui Caragiale, cu care nu întreținea raporturi dintr-un motiv intim ; el s-a retras și din teatru din aceeași pricină de ordin personal. Manolescu și Aristizza, de altă parte, și-au căutat un angajament în provincie, deoarece nu mai vroiau să joace la Teatrul Național din București, unde func-

ţiona ca artistă soţia celui dintîi, Anicuţa Popescu. Amîndoi erau eroii unui proces scandalos de adulter (erau şi cumnaţi !), care s-ar fi sfîrşit printr-o condamnare penală, dacă soţia lezată nu şi-ar fi retras acţiunea, după ce obţinuse o sentinţă în favoarea ei. Aşadar, Aristizza şi Manolescu, cînd au găsit un strălucit angajament, cît mai departe de Anicuţa, la Iaşi, s-au grăbit să-şi înainteze demisiile de la Teatrul Naţional din Bucureşti.

În această împrejurare, Caragiale s-a comportat ca un director desăvîrşit : a respins demisiile şi a aprobat cîte un concediu de un an (99). El nu era deci cu nimic vinovat de lipsa, ce avea într-adevăr să fie foarte simţită, a celor doi mari interpreţi de dramă. Spre a umple aceste goluri, Caragiale a încercat să folosească unele elemente tinere, neavînd de unde găsi alţi actori dramatici de aceeaşi forţă. A procedat cam expeditiv, făcînd înaintări şi angajamente noi, fără să consulte comitetul teatral şi pe societari, care au ratificat însă hotărîrile lui. Faţă de noua situaţie ce i se crease, prin plecările fruntaşilor dramatici, directorul general a crezut că va reuşi să alcătuiască o trupă satisfăcătoare, cu actori de dramă pregătiţi ad-hoc şi mai ales cu o foarte puternică echipă de actori comici. În vederea acestui rezultat, a angajat din provincie pe Hagiescu şi pe Anestin, iar dintre elevii de conservator, pe V. Toneanu, pe G. Mărculescu şi pe I. Brezeanu. Este adevărat că s-a făcut un regretabil dezechilibru între actorii dramatici, dintre care singurul mai de nădejde era Iancu Petrescu, şi între cei de comedie, care erau prea numeroşi. Dar Caragiale n-avea de unde să descopere talentele dramatice : îi rămînea numai să încerce puţinele elemente rămase şi să formeze altele noi.

În ajunul deschiderii stagiunii, un alt actor l-a părăsit, dar numai pentru cîteva săptămîni : St. Iulian, căruia, după cele ce ne-a spus Paul Gusty, Caragiale îi refuzase o recompensă bănească („des feux"-uri) anticipativă. Nici în această plecare direcţia generală nu avea vreo vină, dar se adeverea de la început cît era de grea conducerea personalului actoricesc.

Să revenim, însă, nu la observaţiile, în parte drepte, ale lui Gr. Ventura, ci mai ales asupra efectelor lor.

La cîteva zile după publicarea acestor critici a izbucnit un mic scandal : d-ra F. Vermont a dat publicităţii nişte scrisori (208), în care învinuia pe Caragiale de a o fi scos din teatru ca să se răzbune împotriva observaţiilor lui Ventura. Majoritatea presei s-a lăsat foarte impresionată de acest incident, însuşindu-şi versiunea actriţei. Numai în *Lupta* (209), organul lui G. Panu, s-a dat exprimare şi punctului de vedere al direcţiei, rectificîndu-se că n-ar fi fost vorba de excluderea d-rei Vermont, ci numai de dublarea ei, într-un rol, de teamă ca să nu-l părăsească în momentul oportun, sub puterea unor sugestii străine. Oricare ar fi adevărul, tensiunea dintre presă şi Caragiale creşte mereu, chiar în ajunul deschiderii stagiunii. Cu o săptămînă înainte apare o notă în *Adevĕrul* (210), semnată *Un spectator*, prin care se semnalează „înlocuirile" de la Teatrul Naţional, „ca să-şi facă publicul o idee de modul cum noul director general al teatrelor se înţelege *[sic]* a conduce instituţiunea ce-i este încredinţată". Şi urmează acest tablou :

„D-na *Aristiţa Manolescu*, înlocuită prin d-ra Lucreţia Ştefănescu.

D-na *F. Vermont*, înlocuită prin d-ra Langer.

D-l *Grigore Manolescu*, înlocuit prin d-l Mărculescu.

D-l *Nottara*, înlocuit prin d-l Fărcăşanu."

Se ghiceşte astăzi lesne care e sorgintea acestor insinuări şi cam cine ar fi „spectatorul". Atmosfera defavorabilă noului director se urzeşte însă stăruitor.

Cu toate aceste împrejurări, deschiderea stagiunii, migălos pregătită de Caragiale dimpreună cu P. Gusty, tînărul regizor, înregistrează un adevărat succes. Se reprezintă, cu o montare extraordinară, *Manevrele de toamnă*, o localizare făcută de P. Gusty, după *Krieg im Frieden*, comedia autorului vienez G. Moser. Presa, în majoritate, elogiază atît localizarea, cît şi regia. Asupra celei dintîi exprimă însă rezerve cronicarul monden de la *L'Indépendance Roumaine*, Claymoor (Mişu Văcărescu), remarcînd că la Viena se ridiculizau tipuri de ofiţeri dintr-o ţară străină, în timp ce la Bucureşti se ia în rîs un regiment românesc ! (211) De asemenea, neîmpăcatul Ventura critică sever calitatea umorului : „rîzi, precum rîzi la grădină, café-chantant", dar recunoaşte „punerea în scenă îngrijită" şi cunoaşterea rolurilor (212). Susţinînd perfecţiunea localizării şi caracterul naţional al personajelor, cu reprezentarea excelentă a vieţii noastre provinciale, cronicarul *Luptei* relevă îndeosebi execuţia : „Poate niciodată pînă sîmbătă seara n-am avut o reprezentaţie mai riguroasă, cu rolurile mai bine învăţate" (213).

A fost dar un succes de regie, datorit colaborării strînse dintre Caragiale şi acela care avea să ajungă cel mai destoinic dintre directorii noştri de scenă, Paul Gusty.

„Punerea în scenă îngrijită" se recunoaşte de către Claymoor şi reprezentaţiei următoare (214), a dramei *Fata domnului Fabricius*, de Adolph Wilbrandt, în traducerea lui P. Gusty. Dar însăşi *Lupta*, organul binevoitor, unde cronica teatrală pare a fi deţinută de D. Teleor, prietenul lui Caragiale, socoteşte că

reprezentaţia însemnează un insucces. Ventura, bucuros de pagubă, notează o cădere „completă" (215). Aceeaşi este însă şi aprecierea imparţialului Gion, care repetă aproape aidoma cuvîntul precedentului, „cădere desăvîrşită", şi se miră cum a lăsat Caragiale să se joace o astfel de „informă, nelegată, anostă şi ridiculă dramă". „*Bizarre autant qu'étrange !*[1] ar zice un francez şăgalnic", adaugă Gion (216), care era şi el spiritual, şi numai în franţuzeşte. Caragiale, din multele amărăciuni ale direcţiei sale generale, va reţine această vorbă şi i-o va întoarce lui Gion de mai multe ori (217). Un prim insucces, de astă dată în comedie, cunoaşte *Politica Babachei* de D. R. Rosetti, localizare slabă, după consensul presei, o cădere, sau o „cădere completă", cum notează, invariabil, neiertătorul Ventura.

Succesul alternează însă cu neizbînda la începutul stagiunii. *Vicleniile lui Scapin*, cu Iulian, reintrat, cu I. Petrescu, care dă „o adevărată creaţiune" în rolul lui Géronte, şi cu Hagiescu, obţine chiar de la Ventura (218) un certificat de bună-voinţă („Direcţia şi-a dat multă osteneală... dar n-a izbutit decît în parte"). *Lupta* laudă însă fără rezerve : „Piesa a fost jucată magistral... un adevărat succes al scenei române" (219). Aceasta este de altfel impresia generală.

După *Manevrele de toamnă*, direcţia şi regia ating, cu *Vicleniile lui Scapin*, piscul colaborării şi al succesului. Este însă abia la sfîrşitul primei luni a stagiunii...

Cu *Regele Lear*, Caragiale comite greşeala de a încredinţa rolul principal lui I. Petrescu, care joacă sub orice aşteptare. Eşecul protagonistului excită în acest fel verva franţuzitului Gion : „...cădere la

[1] Pe cît de bizar, pe-atît de straniu (fr.).

pămînt, sub pămînt, pînă dincolo de groapa căderilor extraordinare". „Şi bietul Petrescu — regele Lear, nenorocitul Lear — s-a coborît sîmbătă pînă în prăpastia fără fund a ridicului, trăgînd cu dînsul — *touchante camaraderie*[1] — pe cei mai mulţi artişti" (220). Prin distribuţia greşită s-a prăbuşit încercarea lui Caragiale de a reprezenta o piesă shakespeariană, după ce renunţase la montarea *Visului unei nopţi de vară*, anunţată în scrisoarea sa către presă.

De acum înainte, pînă la Crăciun, urmează un repertoriu comic, renunţîndu-se, după insuccesul dramei *Fata domnului Fabricius* şi al tragediei *Regele Lear*, la repertoriul dramatic.

Agachi Flutur, o veche comedie a lui Alecsandri, e primită cu protestări. Gion dezaprobă „exhumaţiunea", bună „de văzut o dată *et encore*", şi subliniează debutul nefericit al d-rei Lucreţia Ştefănescu, cu spirite de această calitate : „fostă viitoare prima donă leggiara, viitoare ingenuă de comedie" (221). La o lună abia după deschiderea stagiunii, o judecă cu asprime : „Lucrurile merg desigur mai rău ca anul trecut... Teatrul se înămoleşte." Iar Ventura se bucură din nou : „cădere completă" (214), nemaicăutînd calificative noi pentru resentimentele sale.

Reprezentaţia *Avarului*, în traducerea lui I. Suchianu, cu Hagiescu în rolul principal, e primită cu păreri împărţite. *Lupta* (222) îl socoteşte pe protagonist „destul de bine", pe d-ra Fulgeanu „slăbuţă", iar înlocuitoarea ei, d-ra Lucreţia Ştefănescu, „nici ea n-a fost foarte bună". În schimb aduce laude noii direcţii de scenă încredinţată lui St. Iulian, în locul lui Nottara şi notează mai bine pe Hagiescu, la a doua reprezentaţie, pentru că „a mai scăzut diapazonul strigătelor". De altă parte, cronicarul dramatic

[1] Emoţionantă camaraderie (fr.).

al *Epocii*, D. D. Racovitză (Sphinx), care organizase fluierăturile la premiera comediei *D-ale carnavalului*, dezaprobă distribuţia cu Hagiescu (223).

Alegerea pieselor mai uşoare, din repertoriul comic, e de asemenea primită cu severitate de către critică. O altă localizare de Paul Gusty, tot după G. Moser, *Calea Victoriei 352*, e socotită de *La Liberté Roumaine* (224) ca o „farce bourrée de gros sel"[1], dar şi ca o reprezentaţie distractivă. Tel. (eor ?), în *Lupta* (225) numeşte *O casă liniştită* (*Les trois chapeaux* de Hennequin, în traducerea lui Al. Brăiloiu) „comedie fără sare şi piper". Acelaşi e însă foarte mulţumit de *Pasărea albastră* (*Le réveillon* de Meilhac şi Halévy), cu Iulian şi Anestin şi cu aceeaşi d-ră Lucreţia Ştefănescu, care „nu e lipsită de oarecare talent" şi care „cu timpul va putea juca" (226). *La Liberté Roumaine* (227) consideră reprezentaţia satisfăcătoare, decorurile şi costumele foarte convenabile, dar notează că sala a fost foarte rece.

Repertoriul comic, din primele luni ale stagiunii, e atacat cu vehemenţă de *L'Indépendance Roumaine :* „Depuis son ouverture... notre grande scène se débat dans des farces indignes d'elle... On nous sert un répertoire qui serait à peine à sa place au théâtre Dacia au à l'Orphée"[2] (210).

La *Fîntîna Blanduziei*, periodicul literar care apare cu numele lui Eminescu în fruntea colaboratorilor, critica e tot aşa de aspră. Marion, viitorul umorist, scrie : „Au făcut din Teatrul Naţional un teatru de farse şi bufonării, gonind adevărata artă prin scălâmbăituri, gonind publicul iubitor de artă". Se observă mai departe lipsa unor piese noi în repertoriu, al-

[1] O farsă garnisită cu sare ordinară (fr.).

[2] De la început... prima noastră scenă se zbate printre farse nedemne de ea... Ni se serveşte un repertoriu care de-abia ar fi potrivit pentru teatrul Dacia sau la Orfeu (fr.).

cătuit numai din „vechituri și localizări, din care multe au suferit o cădere rușinoasă“, și mai ales lipsa oricărei piese originale, măcar a unui monolog (228).

Sărăcia repertoriului, părtinirea în distribuție, neîngrijirea spectacolelor sînt defectele prea sumar indicate de Tel. în *Lupta*, la sfîrșitul anului ; dar răspunderea e aruncată în seama altora, care „regularisesc totul în teatru“, deoarece Caragiale „n-a știut cine-l înconjoară și cui îi dă absoluta sa încredere“. Spre deosebire de tot restul presei, Tel. afirmă răspicat : „...Am susținut și susținem contra tuturor că Caragiale poate, neinfluențat de nimeni, să fie un bun director“ (229).

Cu puțin înainte, se denunțase în același ziar impunerea traducerilor de către „persoane influente“, ca tălmăcitorii pieselor *Politica Babachei* (D. R. Rosetti) și *O casă liniștită* (Al. Brăiloiu). „Direcția să facă bine — îndemnase la urmă — să aibă curajul d-a respinge chiar operile membrilor comitetului, cînd ele sunt slabe.“ (230)

Înverșunat, Ventura face statistica pieselor jucate în două luni de stagiune : „...Din 16 [înșirarea analitică dovedește însă 17] piese cari s-au reprezentat, 12 au fost traduse sau localizate de funcționari ai teatrului... Desfid să mi se citeze un alt exemplu atît de scandalos de monopolizare a unui teatru.“ (231) Socoteala cuprinde comediile *Agachi Flutur* și *Kir Zuliaridis*, două „localizări vechi ale lui V. Alecsandri“. Cele cinci piese sînt comediile lui Molière, *Viclențiile lui Scapin* și *Căsătoria silită*, traduse de *** (I. Suchianu, n.n.), *Regele Lear* și două „comedii farse“ ale lui Caragiale (*O noapte furtunoasă* și *O scrisoare pierdută*). Celelalte piese fac parte dintr-un repertoriu de comedie ușoară, franceză sau vieneză.

După sărbătorile Crăciunului și ale Anului nou, Caragiale se căsătorește și pleacă în călătorie de

nuntă, lăsînd conducerea artistică lui D. R. Rosetti și cea administrativă lui N. Petrașcu.

Una din primele măsuri ale conducerii provizorii este deschiderea tratativelor cu Aristizza, cu Manolescu și cu Nottara, în vederea întoarcerii lor la matcă. Cei dintîi obțin la 10 ianuarie achitarea (232), în urma retragerii acțiunii Anicuței Manolescu (secția a II-a a Tribunalului corecțional îi condamnase pe fiecare la o lună închisoare). Reintrarea lor se produce însă abia în martie, după încheierea stagiunii la Iași. Ea nu e un merit anume al conducerii interimare a Teatrului Național, deoarece și Caragiale, dacă ar fi fost în funcțiune, ar fi încercat desigur să-i aducă îndărăt. Numai împăcarea lui Nottara e un adevărat succes al înlocuitorilor lui Caragiale, care n-ar fi făcut primul pas să-l determine la revenire. Nottara își reia locul, jucînd prima oară la 29 ianuarie. Este primit „cu salve de aplauze și în strigăte de «bravo»“ (233), care ar fi fost interpretate, în prezența lui Caragiale, ca o dezavuare a acestuia.

La plecarea în concediu a directorului general, adversarii săi își exprimă nădejdea că lucrurile vor merge mai bine și îndeosebi că sala Teatrului Național se va umple. Într-adevăr, cronicarii teatrali își fac o plăcere să numere spectatorii, cînd publicul e mai puțin numeros, și să-l micșoreze în dările lor de seamă, ca să facă atmosferă împotriva lui Caragiale. Numărătoarea este însă din capul locului greșită, dacă ținem seama de faptul că noul director suprimase cu desăvîrșire biletele de favoare cu care predecesorii săi mai lăsau să se creadă în îmbulzirea publicului. Alteori, lipsa de spectatori se putea înțelege, cu bună credință, ca în zilele de Ajun și de Anul nou, cînd unii credincioși petreceau în altă parte. Curierul teatral de la *La Liberté Roumaine* (234)

notează, cu o neprefăcută bucurie, că la 31 decembrie „erau, numărîndu-se și publicul de la galerie, vreo cincizeci de persoane în sală“, iar a doua zi „nu era mai mult decît 25 de spectatori“. Inexact; pentru ziua de Anul nou, încasările sînt întreite față de cele din ajun (235). Nu e mai puțin adevărat că direcția interimară nu reușește să impună piese răsuflate, ca melodrama *Două orfeline*. *Epoca* (236) remarcă inferioritatea distribuției celei noi față de cea din trecut, în contrazicere însă cu *Lupta (237)*, care aduce tocmai învinuirea contrarie, și anume, că se joacă cu aceleași elemente, „așa că actrițele care odată erau tinere și mergeau în roluri de fete de 15 ani, acum sunt aproape de 50, și, lucru curios, țin cu orice preț să-și mențină rolul“. Energic, *Lupta* cere să se sfîrșească odată „cu sfintele moaște“ ale distribuției. Piesa e scoasă de pe afiș după o singură reprezentație.

Derogîndu-se de la programul lui Caragiale de a nu se reprezenta operete în cursul stagiunii sale, se joacă *Domnul Choufleuri*, operetă într-un act, cu Iulian, foarte aplaudat și bisat, cu Amelia Nottara, „ca totdeauna bine în operete“, cu Băjenaru, „nul ca joc de scenă, dar superior tuturor în voce“ și cu d-ra Dănescu, „cel mai bun subiect de operete“ (238).

Cîte un program de comedii ușoare (*Ceața* și *Din glumă*, localizări de Malla, și *La băi* de V. Alexandrescu-Dorna) este bine primit și de presa pînă în ajun dușmană, care nu mai protestează împotriva pieselor „prea decoltate“, după ce atacase ca pornografice altele, de aceeași calitate. La *Românul* (239), Gion are un moment de încredere, cum că teatrul își va veni în fire: „Adică să se fi șters blestemul aruncat asupra Teatrului Național de la începutul stagiunii 1888—89?... Acea gheață și acea ceață de anosteală și de părăsire care dominau în sală la toate

reprezentațiunile nu mai se simțeau aseară... Ce frumos și ce bine ar fi dacă, cu această reprezentațiune, ar fi fugit cucuvaia după *[sic]* Teatrul Național și ar mai începe iarăși seratele de mai-nainte, cu lume și cu piese interesante.“

Poate că presa și-ar fi manifestat mai departe complezența, dacă nu s-ar fi întors din vreme Caragiale, după călătoria de nuntă. Într-adevăr, Caragiale este înapoiat înainte de a se încheia luna de la plecarea sa. Curios lucru totuși! Unul din interimarii săi, memorialistul N. Petrașcu, a rămas cu amintirea unui concediu de „lungă călătorie de nuntă“ (172), iar Paul Gusty, în amintirile sale verbale, folosite de Ioan Massoff, crede tot așa că acel concediu s-ar fi prelungit pînă după schimbarea guvernului, cînd „Caragiale nu s-a mai reîntors la direcție“ (204). Revenirea lui Caragiale la teatru e însă notată de insultătorul anonim de la *România*, organul liberal-conservator. Acest zevzec îl poreclise Ion August (Prostul) Caragiali, deoarece directorul general nu venea la teatru decît în frac și cu mănuși albe. La data de 5 februarie el anunță ca un fapt „extraordinar“ că joi seara (2 februarie) „s-a arătat la Teatrul Național d-l Ion August Caragiali“, dar „nu era îmbrăcat în frac“. Peste cîteva zile, directorul general asistă la o festivitate la Curte.

În cursul lunii se reprezintă, în sfîrșit, o lucrare dramatică originală, compusă de C. C. Bacalbașa, ziaristul: *Petecul lui Berechet*. Piesa, după Racovitză-Sphinx, este „o imitațiune străvezie a *Scrisorii pierdute*“, o farsă „groasă“, care „*îi* place s-o *vază*, dar nu pe scena Teatrului Național“ (240). Obiecția era, se vede, pe buzele tuturor, de vreme ce, înainte de a fi fost formulată în scris, *România* (241) o combate, asigurînd că piesa era originală. În *Lupta* (242) se vorbește de un mare succes, de „acțiune, intrigă și

mult spirit“ și i se prevede „un lung șir de reprezentațiuni“ (a fost jucată de cinci ori).

Fără prea mare succes se reiau *Muschetarii*, cu observația lui Racovitză (243) că reprezentația era legitimă pe vremurile eroice ale lui Pascaly, dar nu acum, cînd avem artiști superiori, public mai cult și subvenție de la stat. Subvenția se ridică însă abia la suma de 50 000 de lei, din bugetul de 17 600 al Teatrului Național (244).

În luna martie se reia *Fîntîna Blanduziei*, fără să se aștepte reintrarea Aristizzei în rolul Gettei, în care apare o debutantă, d-na C. Jianu. Acestei dublări i se atribuie căderea piesei. Aceeași grabă este remarcată și cu prilejul reprezentării fără Aristizza și Manolescu a tragediei *Othello*, cu Nottara, care a fost foarte bine, dar într-un ansamblu slab (245). *Hamlet* se joacă însă cu perechea de artiști, care și-au reluat locul, spre mulțumirea tuturora. „Personalul teatrului acum este complet — scrie Tel. în *Lupta* (246) — multe seri plăcute am avea de așteptat... păcat că stagiunea e la sfîrșit.“ Asistă lume foarte multă, care nu-și precupețește aplauzele și ovațiile, „mai ales de la galerie“. Aproape aceeași primire cunoaște reluarea dramei *Ruy Blas*, cu succesul mare al lui Nottara în Don Sallustiu, cu Aristizza și cu Manolescu (247) dar cu distribuția în parte greșită, după Racovitză (248). Iulian, care a jucat pe Don Guritan, ar fi fost mai bun în rolul lui Cezar de Bazan, deținut de P. Vellescu.

Bine primită este și reluarea, cu Nottara, Aristizza și Manolescu, a dramei *Mîndrie și amor* (*Le maître de forges*), care constituie pentru dificilul Gion „un spectacol variat“. Gion se bucură că vor „juca toți artiștii mai vechi“ și că „talentele tinere sunt la odihnă“. El mai notează un „public numeros — iar în raport cu ceea ce era pînă acum în sala Teatrului, am putea zice că aseară, ca și duminecă [19 martie, n.n.], publicul era enorm, imens, infinit“ (249). Ca să se vadă ce însemnează relativitatea aprecierilor, chiar în chestiunile de fapt, vom nota că Racovitză, în aceeași zi cînd rubrica *Spectacole*, de la ziarul unde colaborează, notează „lume multă“, scrie că „sălile sunt mereu goale“ (250). Dacă nu e bună-voință ! Sfîrșitul lunii martie, în care repertoriul a fost într-adevăr deosebit de variat, se încheie mai puțin strălucit, cu *Uriel Acosta* și cu *Nerone* (de Pietro Cossa, cu Grigore Manolescu).

În aceeași lună, Caragiale îl adusese pe Matei Millo, gloriosul veteran al scenei, în vîrstă de 75 ani, să-și debiteze vestitele-i monologuri din *Paraponisitul* și *Paraponisitul în slujbă*.

Stagiunea e virtual încheiată înainte de sărbătorile pascale, cu prezentarea unei piese naturaliste, *Otrava* (*l'Assommoir* de Emile Zola adaptată la scenă de Busnach și Gastineau și în traducerea lui Gr. Manolescu). Drama în 5 acte sau 9 tablouri a „escitat“, continuu interesul publicului, după Gion, care face critica foarte amănunțită a reprezentației (251).

După un relâche pascal de șapte zile, cerut de biserică, se joacă un șir de „benefissuri“ în favoarea principalilor artiști. Publicul, mai numeros ca oricînd, prin plasarea meșteșugită a biletelor de către cei direct interesați, are prilejul să aplaude pe Aristizza în *Romeo și Julietta*, pe Iulian în *Domnul Choufleuri* și în *Răposatul dumnealui* (de Pascaly), pe Nottara în *Briganzii*, pe I. Petrescu în *O noapte de carnaval* ș.a.m.d.

Benefissul lui Iulian dă loc unui scandal, deoarece direcția îi reține suma pentru oprirea aconturilor îngrămădite. Iulian, susținut de cîteva gazete, bucuroase să-l șicaneze din nou pe Caragiale amenință cu Parchetul (252). Deosebit de gravă este însă acu-

zația că directorul general s-ar fi făcut vinovat cerînd un „bacșiș" de la trupa „des Variétés" din Paris, a d-nei Judic (253). După verificare în scriptele teatrului (254) ne-am convins că era o infamie, deoarece noul ministru, C. Boerescu, a acordat toată încrederea lui Caragiale, însărcinîndu-l să rezolve cum va crede cererea trupei de a da cîteva reprezentații pe scena Teatrului Național. Dacă într-adevăr ar fi fost vorba de încercarea șperțuirii, ministrul i-ar fi retras lui Caragiale dreptul de a stabili condițiunile de închiriere a sălii.

După opt săptămîni de la înapoierea lui Caragiale din concediu, guvernul junimist este urmat de o echipă de conservatori-liberali, sub președinția lui Lascar Catargiu. Presa adversă se grăbește să dea ca fapt împlinit demisia directorului general al teatrelor (255). Lucrul neconfirmîndu-se, dușmanii cer încetarea „scandalului" de la Teatrul Național, care a „devenit un ce neesplicabil, misterios chiar". În *Națiunea* (256) se cere controlarea gestiunii lui Caragiale, care ar fi făcut din Teatrul Național un harem și o școală de literatură pornografică. *Revista literară,* organul lui Th. M. Stoenescu, poetul macedonskian, pretinde că I. L. Caragiale „s-ar fi prosternat la picioarele m. s. [reginei], cerîndu-i ocrotire și sprijin ca să se mențție la direcția teatrului", dar că ministrul l-a oprit să mai contracteze angajamente și să elaboreze noul buget, ceea ce ar echivala cu o suspendare „pe jumătate" ; cu toate aceste „informații", revista cere grabnica înlocuire a direcțiunii, care „a dus teatrul la peire" (257). Numai la *Epoca,* un susținător ocazional, semnînd *Stal* (poate D. R. Rosetti), scrie că înlocuirea lui Caragiale va fi foarte ușoară, „de vreme ce d. Caragiale, chiar dacă ar fi rugat să-și păstreze funcțiunea, e hotărît să se retragă" (258). Într-adevăr, ajuns la capătul răbdării,

Caragiale demisionează la 5 mai, și printr-un decret cu data de 6 mai (259) e înlocuit cu Gr. C. Cantacuzino, fost director general.

Așa se încheie poate cea mai turburată dintre direcțiile Teatrului Național din București, care a coalizat împotrivă-i aproape unanimitatea presei. Fost-a ea însă așa de slabă pe cît se pretindea ? Și meritat-a oare reaua amintire ce i-a fost păstrată de către contemporani ? Căci dacă pînă astăzi nu se știa mai nimic despre acest episod din viața lui Caragiale, cei din generația marelui dramaturg își făcuseră o părere destul de rea despre stagiunea sa.

Astfel, N. Petrașcu, părtaș al conducerii (ca și P. Gusty), afirmă în a sa autobiografie că „direcția lui Caragiale a fost însă cu urmări rele. Toți actorii de seamă s-au retras de pe scena Teatrului Național." Mai mult încă, susținuse (260) că numai cu *Manevrele de toamnă* s-a „putut salva... stagiunea atît de amenințată atunci" ; comedia nu s-a mai reprezentat însă, după Anul nou, decît de trei ori. În amintirile sale (261), tîrziu alcătuite cu ajutorul presei din epocă, C. C. Bacalbașa a fost mai categoric : „Trecerea lui Caragiale pe la Teatrul Național n-a lăsat nici o urmă bună, dimpotrivă, de mult Teatrul Național n-a mers atît de rău cum a mers sub noua direcție". Să examinăm dacă această din urmă judecată se cuvine a fi ratificată.

Înainte de orice, cercetarea obiectivă a directoratului caragialean duce la o constatare surprinzătoare. Dacă una din temerile intime ale lui Maiorescu va fi pornit din axioma că un slab administrator al propriilor sale venituri nu poate vreodată fi un bun mînuitor al banului public, sub acest raport, gestiunea lui Caragiale i-a adus desigur o dezmințire. Într-adevăr, direcția sa generală s-a caracterizat prin economie, pînă la parcimonie, în cheltuieli : reduce-

rea salariilor, suprimarea biletelor de favoare, echilibrul bugetar. Din produsul seral, prevăzut de 99 000 lei, s-a încasat suma de 95 342 (204), deci cu un deficit minim, în ciuda „sălilor goale" ! Netăgăduita virtute a atras însă destule neajunsuri atît pentru teatru, cît și pentru conducătorul lui. Economia în salarizare aduce o reducere bugetară, dar elementele ieftin remunerate nu vin cu prestigiul artistic al protagoniștilor de lux, care, oricît de scump plătiți, rentează prin afluența publicului. Caragiale, din dorința economiei, a greșit prin angajamentele mai puțin oneroase, deoarece n-a găsit mijlocul ca într-un timp așa de scurt să formeze talente noi. Deși a văzut adesea just, roadele intuiției sale, ca în cazul lui I. Petrescu, s-au verificat mai tîrziu ; de asemenea, Iancu Brezeanu și Maria Ciucurescu au fost descoperiți de Caragiale, dar le-au trebuit cîțiva ani ca să se impună. De altă parte, suprimarea tuturor cheltuielilor prisoselnice, fără să dea venituri prea mari teatrului, a creat direcției o seamă de dușmani, din rîndul presei, actorilor și al publicului cu plată. Caragiale, dacă ar fi continuat în stagiunea următoare, și-ar fi revizuit desigur unele principii economice, admirabile în rigorismul lor financiar și moral, dar destul de păgubitoare în urmările lor.

O a doua calitate a lui Caragiale a fost autoritarismul său, pînă la desconsiderarea vechilor camaraderii. Printr-o intuiție justă, a vrut să intre în pielea funcțiunii sale, schimbîndu-se de la o zi la alta, spre binele instituției, ca să întroneze disciplina. A pus ordine în repetiții, în orarul reprezentațiilor, în funcționarea personalului de serviciu. Despre aceste reforme este foarte vorbitoare o cronică a lui Gion :

„Știți că adesea altădată începea tîrziu teatrul, eșea tîrziu, pe scenă se agăța tabel de tabel.

Acum nu mai e așa. Clopoțelul sună la ora fixă, nu trecută. O pendulă enormă e-n vestibul pentru a proba exactitatea ; logiele sunt măturate, ușierii sunt niște Cerberi inexorabili — mojici ar fi calificativul și mai potrivit : îți rup biletele cu o severitate de Eac ; la control apare adeseori ca statuia comandantului din Don Juan însuși directorul general. Intrările de favoare sunt suprimate toate... Pe scenă s-au schimbat covoarele ; în fine e bine, e corect, e administrațiune. Actualul director împinge scrupulozitatea pînă a vedea tot cu ochii lui. Sîmbătă, la actul furtunei în pădurea din *Lear*, Caragiale era-n logia electricianului pentru a-i da indicațiunile necesare unei oribile nopți.

Bună administrațiune, dar nenorocită direcțiune artistică. A fi dat lui Petrescu după *Fabriciu* pe *Lear* va să zică și mai mult decît nenorocire." (262)

Și în *Epoca*, fără semnătură, dar poate de însuși nebinevoitorul Racovitză, se recunoaște acest nou ritm :

„Adevărul este că rar a domnit în teatru o așa disciplină, mai încordată și mai regulată muncă și punctualitate în îndeplinirea bine, rău a datoriilor fiecăruia" (263).

Caragiale introduce inovația de a se lumina teatrul în antracte și de a se stinge becurile la ridicarea cortinei. Noua măsură este pe nedrept ridiculizată de *La Liberté Roumaine*, sub titlul : *Le théâtre de l'éteignoir* [1] (264). Departe de a fi „cocasse", măsura a rămas pînă astăzi. Orchestra de sub conducerea lui Hübsch, care distra publicul în antracte, după un program afișat, începea a cînta la orele 7½ pînă la 8

[1] Teatrul stingătorului de luminări (fr.) (joc de cuvinte ; în franceză, *l'éteignoir* înseamnă și : persoană care strică cheful altora).

precis, cînd se ridica cortina ; spectacolele se încheiau pînă la ora $11^{1}/_{2}$. Alte mici măsuri noi, de interior, erau numerotarea primelor rînduri la galerie şi vînzarea locurilor individuale în lojele de rangul 3.

Directorul general, urmînd exemplul lui Stăncescu, asista la toate spectacolele. Spre a educa publicul şi a întemeia o tradiţie vestimentară, şi-a impus sie-şi şi membrilor din comitet fracul şi pantalonii cenuşii. Este inexactă afirmaţia lui Massoff, după I. Livescu (265), că I. L. Caragiale luase frica incendiilor şi urmărea spectacolele din fundul sălii, în semn de precauţie. Loja direcţiei, în care se arăta regulat, era pe atunci aşezată chiar pe scenă.

Printre alte măsuri administrative, atacate în presă, dar necesare prin uzajul inventarului, a fost cumpărarea unor mobile noi, în valoare de 7 000 de lei (266). Singura inovaţie pe drept cuvînt criticată a fost instituirea „repertoriului lunar", afişat din vreme, dar care nu se executa totdeauna cu exactitate.

Cît priveşte direcţia de scenă, atît de atacată, mai ales cu privire la spectacolele de dramă şi tragedie, pînă la revenirea lui Nottara, a Aristizzei şi a lui Manolescu, este adevărat că ea a dat uneori greş. Pricina stă, după cum era de prevăzut, în lipsa actorilor de dramă şi în răspunderea prea grea pe care şi-a luat-o Caragiale de a improviza elementele trebuitoare.

I s-a mai adus lui Caragiale învinuirea de a fi scoborît nivelul educativ al primei noastre scene, prin spectacole comice, potrivite la „Oppler", „Eforia" sau „Jigniţa". Înlăturîndu-se de la sine acuzaţia neserioasă că lui Caragiale i-ar fi plăcut pornografia (în acest cadru elastic erau introduse de adversari *O noapte furtunoasă* şi *O scrisoare pierdută*), se cuvine să ne oprim un moment asupra concepţiei sale dramatice. Ea suferea de o evidentă îngustime. Prin

structură şi educaţie artistică, I. L. Caragiale era admirator al comediei uşoare, vodevilistice şi al spectacolelor melodramatice. Citească-se cele cîteva articole despre Teatrul Naţional (140), scrise cu zecedoisprezece ani mai tîrziu, dar care reflectă vechile sale preferinţe şi repulsii. Sub cuvînt că teatrul nu trebuie decît să distreze sau să destindă spiritele, obosite în timpul zilei, Caragiale condamna global tendinţele spirituale ale teatrului modern : „toată literatura decadentă, foarte discutabilă, — drame anoste şi comedii nesărate, simboliste, teziste, teiste, ateiste, umanitariste, toate foarte triste". Exclusiv faţă de o tendinţă care se cuvenea măcar selecţionată, el se arăta foarte primitor cu cîteva „piese bătrîne, melodrame şi farse populare, care fac totdeauna şi plăcere publicului, şi cîştig moral şi material, teatrului". Cu o astfel de predispoziţie rutinară, a alcătuit un repertoriu într-adevăr criticabil, în orice caz sub nivelul aşteptărilor ce se puneau într-un „om de teatru" de valoarea şi de experienţa sa. Cu toate acestea, colaborarea dintre viitorul mare regizor, care era Paul Gusty, şi autorul *Scrisorii pierdute*, care avea vederi foarte sigure în privinţa jocului de scenă (a tonului şi a diapazonului vocii şi a intensităţii temperamentale), a dat cîteva reprezentaţii bune şi ar fi dat altele mereu mai bune dacă directorul general s-ar fi putut menţine.

Nici unul din bîrfitorii săi nu l-a putut învinui de neactivitate, deşi firea sa era mai înclinată către pierderea de vreme decît spre lucru. Caragiale, din clipa încredinţării slujbei şi pînă la părăsirea ei, i s-a consacrat cu o putere de muncă, cu o punctualitate şi o energie nebănuite — şi neremunerate (salariul lunar brut era de 400 lei). Numai continuitatea la postul său — condiţie ce i-a fost refuzată — l-ar

fi pus în împrejurări favorabile de a lăsa urme trainice și folositoare.

Așa, nu se poate contesta că nu s-a străduit, ca un bun cunoscător și pasionat amator de muzică, să procure publicului reprezentații excelente de acest gen. A adus în țară sub directoratul său pe marea noastră cîntăreață internațională d-ra Teodorini (în septembrie), pe Alice Barbi, cîntăreața de salon de la Filarmonica din Viena (în decembrie), și pe violonistul Toma Micheru (în martie). De altă parte, a stăvilit atotputernicia operetei, care într-o vreme alterna cu spectacolele dramatice pe scena Teatrului Național. Apoi a încheiat contracte de reprezentații în serie cu Sarah Bernhardt (în decembrie) și cu Ernesto Rossi (în ianuarie-februarie). Călăuzit de principii mai rigoriste decît s-ar fi putut atribui „pornografului", n-a autorizat reprezentațiile teatrului de varietăți al d-nei Judic decît cu recomandarea ministerului.

Detractorii direcției generale caragialiene săvîrșeau nedreptatea de a nu privi rezultatele activității sale prin prisma obiectivă a situației primei noastre scene. Așa, bunăoară, se ignora cu rea-voință criza producției noastre dramatice originale. Caragiale nu ar fi putut-o stimula, cînd nu primea oferte decît de la cîte un N. Rădulescu-Niger, viitorul fabricant de pseudo-romane. Am găsit în arhivele teatrului o ridiculă protestare a acestuia (267), prin care cerea succesorului lui Caragiale să-i dezgroape o lucrare, primită de comitet, cu titlul *O dragoste la cataramă*, refăcută sub numele *Amor nebun*, și să se ia în cercetare alte piese : două localizări, *Un amor electric* și *Grupul tati [sic]*, un monolog, *Kera Trianda*, și o traducere, *Împrumută-mi nevasta*. Rădulescu-Niger se plîngea de Caragiale că nu i-ar fi spus „verde-n ochi : băiete, nu mai cerca, de vreme ce e rău ce ne-ai adus ; ori : e bun și se va juca ; nu *i*-a răspuns nimic verbal, nici în serios ; dar promisiuni că «o să facă», «o să se facă», *îi* da oricînd *îl* întîlnea". „Cu astfel de sistemă — adăuga jelbarul — cu ce tragere de inimă se mai poate cineva pune la lucru ?" De aceea înlocuirea lui Caragiale „a fost salutată cu dragoste de tinerimea literată" — așa de vrednic reprezentată de N. G. Rădulescu-Niger.

Nu rămîn valabile decît rezervele cu privire la alcătuirea repertoriului său comic și mai ales cele neformulate, la vremea lor, asupra prea strîmtei sale concepții despre teatru, decurgînd dintr-o dramaturgie rutinară. Neîmplinirile direcției sale se cuvin atribuite încercării prea scurte, de o singură stagiune, care nu i-a îngăduit să formeze elementele noi de dramă, ce-i lipseau. De altă parte, prin administrația exemplară, prin munca, ordinea și disciplina care au domnit în Teatrul Național, Caragiale a dovedit rari resurse de organizator. Rigiditatea sa, în serviciul bunei gospodăriri, a fost însă reversul dăunător sie-și și amintirii direcției sale generale. Direcțiile generale nevertebrate s-au bucurat de o mai favorabilă amintire.

ÎN POLITICĂ

Din adolescență, copilul crescut în urbea frămîntată a Ploieștilor a cunoscut ambianța agitațiilor politice. Evenimentul istoric al răsturnării domnitorului Cuza a tîrît în manifestări pînă și pe școlarii nevîrstnici. Cînd, după 24 de ani de la aceste împrejurări, scriitorul și-a redactat cunoscutele impresii de la „Grand Hôtel Victoria Română“, a dat prețioase amănunte în legătură cu evenimentul : „«Grand-Hôtel» stă pe maidanul unde ne jucam în copilărie. Parcă văz încă maidanul plin de popor înghesuindu-se la o masă, pe care o săptămînă a stat zi și noapte o condică enormă deschisă. Era după 11 februarie. De cîte ori ieșeam de la școală, iscăleam toți *da,* și fiecare de mai multe ori. De mici aveam sentimente civice în orașul meu natal“ (în orașul copilăriei sale, deoarece se născuse la Haimanale). Așadar, înainte de a se inventa la Focșani „suveica“ electorală, bravii ploieșteni, viitori republicani, descoperiseră mijlocul de a mări prestigiul numeric al adeziunii față de lovitura de stat, semnînd cu repetiție. Cu patru ani mai tîrziu, cînd vrednicul magistrat, Luca, intrase în spaimă la mișcările de stradă ale lui Candiano, tînărul Iancu „compătimea“ cu acesta, săvîrșind în memorabila zi de 8 august 1870, a proclamării

republicii, acte de bravură. De nu i-ar fi ascuns mama hainele și ghetele, în cursul zilei, oprindu-l de a manifesta și după prînz, poate că junele revoluționar ar fi făcut cunoștință cu beciul. Desigur că elevul clasei de declamație a lui Costache și sufleorul al doilea al trupei Pascaly își nutrea interesul pentru politică devorînd ziarele „roșii“. Dăruită cu o libertate absolută, presa uza din plin de acest drept, atacînd nestînjenit noua domnie nepămînteană și regimul conservator. Cu o vorbire dezmățată, ținta principală a atacurilor era „Reacțiunea“, de la care se trăgeau toate relele din țară. Această noțiune politică ajunsese a se ipostaza într-o înfățișare de monstru, urmărind obsesiv pe victime, credincioși cititori ai ziarelor liberale. În același timp, paralel cu presa politică de partid se dezvolta puternic gazetăria umoristică de aceeași nuanță democrată, sugestiv ilustrată. Într-un astfel de periodic, cu numele *Ghimpele,* întemeiat de antidinasticul poet satiric N. T. Orășanu, a debutat însuși Caragiale, cu o fabulă în același spirit (118). Poezia, semnată cu inițiale, rămîne neterminată, deoarece continuarea anunțată nu mai apare. Antidinasticismul lui Caragiale nu s-a manifestat, așadar, decît o dată. În celelalte bucăți, în proză, debutantul ironizează cu moderație pe conservatori, nededîndu-se la violențe. De altfel, nu urmărim aci activitatea publicistică a ziaristului politic, care se găsește descrisă într-un alt capitol. Menționăm numai că I. L. Caragiale, pînă în 1878, nu a lucrat decît la ziare liberale. Din redacția *Ghimpelui* a trecut, în calitate de girant responsabil, la *Alegătorul liber,* răspunzînd cu semnătura sa pentru bravurile redactorilor nesemnatari ; de aci a urmat, în calitate de corector, la *Unirea democratică,* organul tineretului liberal, și tot în jurnalul liberal independent *România liberă* și-a

scris primele cronici dramatice. Ba chiar, cînd şi-a luat asupră-şi, dimpreună cu Damé scoaterea unui ziar propriu, după afirmaţia unei alte gazete din epocă (132), l-ar fi declarat organ „liberal-independent". În Biblioteca Academiei Române nu se găseşte decît ultimul număr al acestei foi, *Naţiunea română*. Retrospectiv, Caragiale a mărturisit cu umor, în timpul campaniei sale politice de la *Epoca*, 1896—97, că nu a scăpat nici una din întrunirile publice ale opoziţiei liberale, victorios încheiate, prin conspiraţia de la Mazar-Paşa, în 1876 :

„Unde sunt vremurile clasice ale liberalismului român ? Unde e sala «Slătineanu» ? Sala «Bossel» ? Circul de la Constandin-Vodă ? S-au dus toate ca nişte frumoase legende care au încîntat de atîtea ori tinereţile mele. Din tinereţe mă-nebuneam după întrunirile publice, şi aveam de ce. O jale mă cuprinde astăzi cînd mi-amintesc de frumoasele momente ale eroicei opoziţii liberale, al cărei am fost unul dintre cei mai ferventi spectatori ! Acolo am cules cele mai bune inspiraţiuni pentru operele mele patriotice, aceste opere menite să ajungă peste puţin uitate cu desăvîrşire, devenind neînţelese, graţie părăsirii şcoalei clasice a liberalismului. Acolo am făcut cunoştinţa iubiţilor mei eroi, pe cari am căutat, cu modestele mele mijloace artistice, să-i păstrez pentru posteritate." După afirmarea „eu sunt copilul şcoalei clasice a opoziţiei liberale !", Caragiale enunţă, ironic, condiţiile genului oratoric popular. „Eu nu cer de la orator să mă lumineze — îi pretind să mă-ncălzească. Oratorul trebuie să vină la tribună fioros ca un leu, şi cînd o striga odată *Fraaţilor !* să mă facă pe mine, fratele lui, să sar din loc. El n-are nevoie să spună nimic de la tribună ; dar trebuie să mă-nfierbinte ; să mă asude ; să nu-mi dea pas să mai judec ; să mă aiurească ; să mă clatine fără a mă lăsa să

răsuflu ; să-mi dea creierul de pereţii capului prin salturi enorme de propoziţii, chiar ilogice, chiar absurde, stupide dacă e nevoie, numai să fie calde şi spontanee, pînă m-o năuci, pînă m-o face să scrîşnesc din dinţi şi să strig ca un turbat : sus poporul !" Curios lucru ! Cu mica deosebire a conţinutului absurd, ilogic şi stupid, cam aceleaşi sînt cerinţele artei dramatice după Caragiale : să zguduie pe spectator, să-l ţină strîns, să nu-i lase timpul reflecţiei, să-l trimită acasă sub impresia forte a spectacolului (268).

Caragiale a fost aşadar, după propria sa expresie, „un patriot liberal zănatic", înainte ca spiritul de examen să-l fi dezmeticit de „halucinaţia Reacţiunii". Acest proces de gîndire trebuie să fi început chiar de pe vremea ucenicici sale jurnalistice, cînd a venit în atingere directă cu speculatorii democraţiei liberale, degenerată în demagogie. Un alt prilej de experienţă personală, dezamăgitoare, a fost serviciul său în garda civică. Sub numele juridic de gardă orăşenească, această instituţie, întemeiată în 1866, sub locotenenţa domnească (269), constituia un adevărat serviciu militar, cu unele grade elective şi altele numite de domnitor, la recomandarea guvernului. Eligibilitatea gradelor inferioare introducea în gardă spiritul politicianist, în care propaganda liberală, prin metodele apropriate, covîrşea cu desăvîrşire pe conservatori. În acest fel, garda civică se transformase într-un instrument al liberalismului demagogic. Lucrul fusese prevăzut de Kogălniceanu, ca prim-ministru, în 1864, cînd s-a propus întîi această instituţie în Parlament. Bărbatul de stat a refuzat s-o accepte. Unul din propunătorii ei, Dim. Ghica, mărturisise scopurile gărzii proiectate : „Da ! voim o gardă cetăţenească ca să ne opunem puterei voastre, cînd voi veţi sfărîma pactul fundamental, legile şi libertăţile noastre, voim să opunem *baioneta inteligintc* forţei

brutale !“ (270). În 1869, legiunea de gardişti din Ploieşti, dizolvată de guvern (271), avea un efectiv de 1 600 de oameni. Ministrul care semnează decretul este însuşi Kogălniceanu, iar preşedintele Consiliului de miniştri, Dimitrie Ghica ! „Cetăţenii gardişti“ simpatizează cu liberalii opozanţi ai lui I. C. Brătianu, felicitîndu-l de ziua onomastică şi asigurîndu-l de „amoarea“ poporului român (272). Caragiale a trecut prin ea numai după ce se hotărîse să înceteze cu „ungerea“ căpitanului însărcinat cu recrutarea. Respectivul, fost sergent de pompieri, era de bună seamă un „agent propagandist rabiat“. Cînd încasa rubla de la „domnul Iancu“, ca să-l lase în pace, căpitanul pleca pe două cărări, strigînd „trăiască ai noştri“ şi cele cuvenite pentru „ciocoi“. De Boboteaza anului 1878, fiindcă refuzase contribuţia directă, Caragiale a trebuit să încingă centironul peste paltonul civil şi să ia o puşcă hodorogită, ca să se înşire pentru paradă. Căpitanul, milos din fire, a mai lăsat din preţ şi l-a scutit de serviciu. L-a propus şi pentru decorare şi l-a încasat cu un acont, dar decoraţia n-a căpătat-o niciodată „domnu Iancu“. Cafegiul Sarchiz, amator de decoraţii, dar şi filozof practic, i-a explicat metoda cea bună pentru obţinerea distincţiei : „...Cînd ne-aduce dicoraţie, platim. Ne-a adus dicoraţie, am plătit“ (273). Asemenea procedări i-au răcit definitiv entuziasmul lui Caragiale pentru „ai noştri“ şi l-au apropiat de „ciocoi“. Nu este o simplă întîmplare că, abia după şase luni de frecventare a „Junimii“, tînărul autor dramatic a hărăzit primele şfichiuri gărzii civice. Resentimentele lui erau încă proaspete şi îi serveau de minune talentul. Însuşi Titu Maiorescu, în însemnările lui zilnice, se plînge de obligaţia serviciului în numita instituţie. Dar şi jurnalistica liberală, în O *noapte furtunoasă*, îşi primeşte porţia. Dacă aventura sentimentală a lui Rică

Venturiano nu îi era deloc străină (274), în schimb, proza acestuia era a redactorilor cu condei de la *Alegătorul liber* şi *Unirea democratică*. Pe aceşti inspiraţi ai frazei şi fantezişti ai sintaxei îi girase, cu răspunderea lui ; proza lor o mistuise, cu litera caldă a şpaltului umed. Cu prima sa piesă, recenta experienţă a debutantului se găsea în acord, natural şi organic, cu vederile doctrinare ale „Junimii“. Noul aderent n-a trebuit să fie îndoctrinat, deoarece dezvăţul îl transformase în junimist. Prin lepădarea ereziilor juvenile, Caragiale nu s-a aflat într-o stare de pură disponibilitate cînd a început să-l viziteze pe Maiorescu. Liberalismul recentului director al nenorocoasei *Naţiuni române* devenise foarte „independent“. Atît de independent, încît sărise la extrema opusă, a criticismului. Nu urmărim însă aci ideologia politică a comediilor caragialiene. Ea a fost de atîtea ori pusă în lumină de alţii. Ne interesează numai ideile sale politice extraliterare. Chiar înainte de a fi fost primit la „Junimea“, Caragiale intrase în redacţia *Timpului* şi încercase să definească, în articole teoretice, ideologiile adverse, ale liberalismului şi ale conservatorilor. Articolele de ţinută ideologică nu sînt dintre cele mai bune. Autorul lor nu are pregătirea şi mijloacele dialecticii de idei. Este însă deosebit de înzestrat pentru polemica personală, dovedindu-se apt să releveze contradicţiile în atitudini ale unui fruntaş liberal ca Dimitrie Sturdza sau ale unui conservator de centru, oportunist, ca V. Boerescu. De asemenea, micile lui reportaje parlamentare sînt deosebit de spirituale. Totuşi, contribuţia sa gazetărească de la organul conservator nu este remarcată de patronii politici ai ziarului. După amintirile lui Slavici, spre deosebire de Eminescu, Caragiale nu avea credinţa că slujeşte unei cauze sortite succesului.

El socotea baraca şubredă şi se pregătea să o părăsească la întîiul prilej.

Într-o bună măsură, cauza scepticismului său era slaba şi neregulata remuneraţie. Ca şi în războiul cu armele, militarea gazetărească nu rezistă fără „nervul" bănesc. Era în timpul guvernării lui Ion C. Brătianu, care s-a prelungit timp de doisprezece ani. Dintre toţi redactorii, Caragiale a simţit cel mai bine consolidarea regimului. Mai tîrziu el avea să remarce că marele om de stat a avut meritele lui, prin moderaţia de idei, care-l deosebea de extremismul unor C. A. Rosetti şi Dumitru Brătianu. Junimismul său literar, de altă parte, nu îl obliga la vreo solidaritate cu politica „Junimii". Astfel, în toamna anului 1885 a scris chiar la organul primului-ministru, condus de şeful său de cabinet, Nicu Xenopol. La *Voinţa naţională*, unul din cele mai semnificative articole politice ale sale, ia în derîdere pretenţia conservatorilor noştri de a se compara cu conservatismul englez. În acelaşi ziar, recunoscînd evoluţia noastră progresivă, combate iluziile liberalilor extremişti. Nu poate fi însă vorba de o adeziune politică a lui Caragiale, determinată de colaborarea sa anonimă la un ziar liberal, după cum nici contribuţia sa gazetărească de la *Timpul* nu avea semnificaţia unei convingeri. Prima sa înregimentare se înfăptuieşte în 1895, cînd scriitorul a trecut de vîrsta tinereţii. Caragiale aderă însă la programul radical al lui G. Panu, de la stînga politicii noastre, depăşită atunci numai de socialism. Panu preconizează votul universal şi împroprietărirea. Adeziunea lui Caragiale la acest program (275) ni se pare mai puţin un act de convingere teoretică decît o terţă soluţie, preferată înscrierii la conservatori sau la liberali. Acolo cadrele sînt umplute, statele de serviciu atrag automat situaţiile ierarhice, cîtă vreme gruparea lui Panu îngăduie mai bine promovările repezi.

Deşi nou înscris, Caragiale este atras, prin făgăduiala direcţiei *Monitorului oficial*, să scrie la noul organ liberal, *Gazeta poporului*. Printr-o semnificativă trăsătură de caracter, scriitorul nu îşi angajează semnătura, politiceşte, satisfăcîndu-şi doar antipatiile, prin notiţe răutăcioase împotriva „Junimii" literare şi contra lui Carp. Departe de a fi compromis, cu sadism, de liberali, cum credea Tony Bacalbaşa, originalul redactor îşi face jocul personal al antipatiilor, uzînd de ospitalitatea organului politic. Cînd însă, peste cîteva luni, Panu fuzionează cu partidul conservator, din care nu fac parte Carp şi Maiorescu, cu „constituţionalii" lor (aşa îşi mai spuneau junimiştii politici), Caragiale îl urmează. În noul partid, scriitorul are cea mai bună atitudine, anume aceea de breaslă, simţindu-se onorat de a face parte dintr-o organizaţie politică în care valorile intelectuale sînt cinstite. Într-adevăr, o parte din conservatori se arată mai atenţi faţă de scriitori decît liberalii. Grigore Păucescu, unul din aceştia, era un amator de literatură şi artă. La moartea lui, Caragiale scoate în lumină această calitate: „Foarte cult, dar fără nici o falsă pompă de eruditiune; deşi avînd un statornic criteriu, spiritul lui era lipsit de orice pretenţii de sistemă. De aceea, prieteşugul lui era un noroc pentru un literat: talentul adevărat, indiferent de origină, de şcoală sau sistemă, găsea la Păucescu stima ce i se cuvenea... El simţea cît suntem noi, literaţii, de răniţi în amorul nostru propriu cînd vedem cum trecem de nesocotiţi în societatea românească şi cît de puţin ni se ia în seamă concursul ce-l dăm la dezvoltarea patriei şi naţiunii noastre. El înţelegea bine că noi trebuie să avem în fundul sufletului un sentiment ascuns de mîhnire, văzînd

cum forțe intelectuale inferioare, exercitate în cariere mai lucrative, se bucură de o covîrșitoare importanță socială față cu noi și munca noastră". În casa lui Păucescu, scriitorii și artiștii erau primiți cu multă considerație și cu dragoste neafectată, „într-un cuvînt, cu onorurile datorite unui nobil din partea unui nobil". La masa lui, talentele erau puse la locurile de cinste. Dintre ceilalți fruntași conservatori, Alexandru Lahovary a știut să-i cîștige amintirea respectuoasă, răspunzînd unui toast printr-o scrisoare amabilă (276), în care eminentul om politic îl felicita pentru seria de articole din *Epoca*. La moartea lui, neașteptată, Caragiale scrie un frumos necrolog, apoi întreprinde un turneu, cu o conferință, în folosul ridicării monumentului său (277).

În articolele politice din ziarul lui N. Filipescu, scriitorul semnează pentru prima oară cu numele întreg, ba chiar, orgolios, iscălește „Caragiale", fără obișnuitele două inițiale. S-a remarcat că ținuta ideologică a unora din articole este pătrunsă de anumite infiltrații eminesciene, ca aceea a păturii suprapuse. Gazetarul este însă mai la largul lui cînd își susține verva prin anecdotă, decît în ideologia pură, cînd își povestește tinerețea, infectată de nesănătoasele obsesii ale liberalismului, cînd portretizează cu simpatie pe un Lascar Catargiu sau Take Ionescu, ori mai ales cînd se leagă de cel mai detestat dintre liberali, D. Sturdza. După un asemenea articol, a trebuit să-și întrerupă activitatea politică de la *Epoca*, rămînînd colaboratorul ei literar. Deși structura lui Caragiale este tradiționalistă, scriitorul nu duce pînă la urmă casă bună cu partidul conservator. El dorea un rol activ și urmărea mandatul de deputat, pe care-l obținuse Anton Bacalbașa de la conservatori.

De altă parte, simțea în ascensiunea prietenului său Delavrancea posibilitatea scriitorului de a se ridica prin politică, deși exemplul nu dovedea nimic: nu talentul literar, ci talentul oratoric a îngăduit lui Delavrancea să urce cîteva trepte în partidul boierilor, cu toată modestia obîrșiei. Deputăția i se părea lui Caragiale o recompensă de nimic, dar boierii gîndeau altfel, că un umorist n-ar face decît să încurce lucrurile, prin întreruperi necuvenite în dezbaterile parlamentare. Patronii săi nu i-au oferit, în guvernarea de la 1899 la 1901, decît o nedemnă sinecură: locul de registrator clasa I în administrația centrală a Regiei monopolurilor statului (278). Anecdota spune chiar că ministrul de resort, generalul G. Manu, l-ar fi chemat să-l admonesteze ierarhic că nu se prezintă zilnic la serviciu și că ar fi fost nevoie de o discuție prealabilă, ca șeful să-l trimită, binevoitor, acasă, spre a produce opere de imaginație (279). Cum era să se lipească scriitorul, cu caracterul său independent și impulsiv, înclinat refractarismului, de partidul său? Desconsiderarea îl rodea și îi stîrnea porniri de revoltă împotriva ifoselor patronilor săi politici. De aceea, în vorbire și în scrisori, nu-i mai scotea din ciocoi. Retras la Berlin, Caragiale se socotește dezlegat de partid. Poate că nici nu și-ar mai face sînge rău cu vechile lui neizbutiri politicești, dacă Delavrancea nu i-ar trece pe sub nas făgăduiala unui mandat. Corespondența acestuia cu perspectiva iluzorie a deputăției îi redeșteaptă ambiții ațipite.

Cînd se serbează jubileul de la 1906, Vlahuță, stăpînit de sentimentalismul sămănătorist, înfățișează festivitățile din țară sub unghiul patetic al mizeriei țărănești. Citind asemenea misive cu expresia vie a urii de clasă, neașteptată la duiosul poet, Caragiale nu aderă la acest mod elementar de simțire. Totuși, răscoalele țărănești, izbucnite sub conservatori și reprimate de liberali, deșteaptă într-însul

latențe vechi de reacțiuni și resentimente stăpînite. Catastrofa din țară atinge într-însul totodată o sensibilitate nebănuită, deșteptîndu-i simpatie pentru răzvrătiți. Fiul său Luca i-a surprins zdruncinarea morală la auzul veștilor. „Una din amintirile puternice pe cari le păstrez despre părintele meu e aceea cînd i-am adus întîiul jurnal nemțesc care amintea revolta țăranilor din 1907. În omul acela, care persiflase veșnic avînturile patriotice, o groaznică suferință a început să clocotească. A stat zile întregi nemișcat, cu capul sprijinit în mîini. Cînd îi vorbeai, se trezea ca din vis și răspundea întrebărilor cu glasul obosit. Pe urmă deznădejdea era înăbușită de revoltă. Striga că bine le face ciocoilor. Voia să plece, să vază ce se întîmplă în țara lui, și deznădejdea iarăși îl paraliza. Într-o noapte, febril și iritat, a scris broșura *1907, din primăvară pînă în toamnă*, a trimes la *Die Zeit* din Viena prima parte tradusă de Mite Kremnitz, iar manuscriptul românesc l-a închis într-un sertar“ (280).

Făcînd critica celor două „așa-numite partide istorice“, pe care le denunță ca pe „două mari facțiuni, avînd fiecare nu partizani, ci clientelă“ — a administrației — „compusă din două mari armate“, dintre care „una stă la putere și se hrănește, alta așteaptă flămînzind în opoziție“ — a repartiției bunurilor agrare și a instituțiilor publice, încheie preconizînd lovitura de stat, din partea suveranului, cu acordarea unei noi constituții. Caragiale cere în acest fel dreptate pentru clasa de bază a țării, care este în suferință. Soluțiile recomandate izvorăsc din adînca milă pentru țărănime și din disprețul față de amîndouă partidele de guvernămînt.

Caragiale a ajuns să simtă social dintr-un sentiment de milă, altoit peste logica afectivă a resentimentelor sale politice. Ca o dovadă că nu este în

măsură să judece la rece procesele sociale stă prestigiul prietenului său, Racovski, fruntașul socialist, care, după afirmația lui Luca, îl determină curînd apoi să recomande reformele sociale (în partea a doua a scrierii politice, care nu a putut fi redactată dintr-o dată, cum credea Luca, deoarece numai prima parte a fost publicată în aprilie, adică „în primăvară“). După cum era de prevăzut, broșura lui Caragiale n-a fost luată în serios de partidele înfierate cu o aprigă conciziune. În schimb, ea a avut un enorm succes de vînzare și a impresionat puternic publicul cel mare și intelectualitatea. Îndîrjit de conspirația tăcerii din cercurile politice, încurajat de senzația stîrnită în public și mărită prin anonimatul fabulelor politice publicate în *Convorbiri* (în anul următor, *Convorbiri critice)*, Caragiale se simte promovat gînditor politic, temut de amîndouă marile partide și calculează exploatarea succesului său. În scrisorile către un alt vechi prieten, d-rul Alceu Ureche, își ascunde cu greu bucuria de a se ști un factor în prefacerile politice ale țării, un dărîmător al constituției (281). La ruperea în două a partidului conservator, așa de norocos întreprinsă de Take Ionescu, Delavrancea caută să-l țină pe loc, în sentimente de devotament față de partid. Să recapitulăm, pe scurt, tribulațiile conservatorilor cu ramura principală și cu „constituționalii“ junimiști.

În urma răscoalelor țărănești, s-a înfăptuit a doua fuziune dintre cele două grupări politice. Prima se realizase la 8 iulie 1900, a doua zi după constituirea guvernului Carp și sub președinția lui Gheorghe Gr. Cantacuzino (Nababul), dar se desfăcuse după căderea cabinetului, în anul următor. În ianuarie 1908, partidul, reunificat sub conducerea autocrată a lui P. P. Carp, își votează statutul și își alege comitetul executiv, cu nesocotirea lui Take Ionescu, aflător în

străinătate. Reîntors, fruntașul conservator trage consecințele, rupîndu-se de partid și proclamîndu-se întîi șeful lui, apoi reorganizîndu-l cu un program mai înaintat și cu denumirea de conservator-democrat. Adunările sale politice atrag un mare număr de partizani și o afluență de curioși, necunoscută în cluburile conservatoare. Caragiale se hotărăște să meargă cu cel mai tînăr, cu biruitorul, pe care îl proslăvise într-un articol uitat, din 1896, și semnat doar cu inițiala C. (282). La rîndul său, Take Ionescu luase parte la sărbătorirea lui Caragiale din 1901, ținînd un discurs foarte elogios. Trimițîndu-și articolul, în traducere proprie, la *Opinia* din Iași, oficiosul takist al lui Bădărău, Caragiale nu uită o prudentă recomandare : nici o laudă pentru scriitor din partea redacției, deoarece momentul este al lui Take, căruia i-a trimis adeziunea telegrafică. După înscrierea sa, măgulitor primită, se grăbește să-și întrerupă odihna, care fusese și o vacanță politică neroditoare. Înainte de a pleca, motivează sincer gestul său, scriindu-i lui Zarifopol : „O să mă dau și la olecuță de politică : suntem datori să ne jertfim pentru patrie ! Poate o ieși și de acolo vreun bine" (6).

Aleargă în patrie și se adaugă, modest și ascultător, cortegiului impozant cu care noul șef străbate țara, în vagoane speciale, de la un cap la altul. La fiecare întrunire e solicitat să vorbească și se supune bucuros ritualului de a tămîia pe șef. Cu seriozitate și cuviință, variază față de ceilalți vorbitori familiari, și în loc de „șefule", găsește formula „domnule șef". Ca un vechi elev al claselor de conservator, joacă pe scenă, cu o artă magistrală a mimicii și a dicțiunii, simulînd elogierea vechilor conservatori, care au făcut un așa de mare serviciu țării împingîndu-l pe Take afară din partid. Cum ar fi luat naștere noul partid dacă autocratul de la Clubul Vanicu s-ar fi

purtat altfel cu domnul șef, omul zilei, omul providențial ? În fieful lui Marghiloman, la Buzău, Caragiale înfruntă pe emeritul proprietar de cai și om politic, avînd galeria cu dînsul. Monoideismul lui se înverșunează însă împotriva lui Carp, căruia îi trece în revistă principiile conservatoare de origine engleză, ca să le întoarcă în rîs. Are cuvinte de sinceră laudă față de Ion C. Brătianu, pentru potolirea iacobinismului din partid, și cu acest prilej se ridică la o adevărată formulare a politicii, ca mecanică socială. De obicei, fie că vrea să determine convingerile printr-o oratorie plastică, sau că nu stăpînește dialectic ideile, cercetează „băbește", cum însuși spune odată, deosebirile programatice. Ca un povestaș încercat, viitorul autor al *Schițelor nouă* își distrează auditoriul cu pilde și snoave, ba cu motive lirico-folclorice, ca în basmul celui ce s-a deșteptat după un somn de o sută de ani, ba cu anecdote și zicale populare. Publicul este încălzit și se destinde, după expunerile plicticos teoretice ale belferilor sau argutioase ale avocaților; ascultînd oratoria sfătoasă a unui meșter al cuvîntului „scurt și cuprinzător." Caragiale nu rostește discursuri, ci alocuții de umor direct, irezistibil. Neîncetat stîrnește rîsul și e aplaudat „la scenă deschisă". Sînt improvizații și, ca toate improvizările reușite, bine pregătite din ajun și rostite cu aerul firesc al spontaneității. O singură dată se simte pregătirea discursului la lumina lămpii : cînd înșiră, la Buzău, seria nemulțumirilor colective din istoria universală. Cu același prilej, mai anevoios inspirat, aduce amintirea livrescă a vulturului din cotețul găinilor, și încheie extravagant, asemuindu-l pe domnul șef cu vulturul din stema țării, cu crucea în cioc. Cuvîntările ne mai opresc luarea-aminte prin cîteva note autobiografice. Cea dintîi reproduce o veche mistificare : legenda pusă în circulație de Caragiale

că n-ar fi absolvit decît patru clase primare. Deși absolvent de gimnaziu și poate și al clasei următoare de liceu, ținea să i se prețuiască cu atît mai vîrtos meritele de autodidact ideal. O confesiune cu totul inedită și foarte prețioasă este aceea în care precizează că a învățat buchile la școala popească și că a bătut toaca și a tras clopotele cu dragoste în curtea bisericii Sf. Gheorghe din Ploiești. Ultima destăinuire privește coborîrea lui dintr-un bunic bucătar arnăut. Faptul se coroborează cu o recentă scrisoare către Delavrancea, unde motivase plecarea lui de la conservatori prin tratamentul la care fusese supus de vechii conservatori, ținîndu-l printre domesticitate, la bucătărie. Metafora i s-a părut prea savuroasă ca să n-o plaseze în fața publicului, cu deplin succes. Este deosebit de semnificativă pornirea neobișnuită către confesiune publică a unui atît de închis autor sub raportul autobiografic ; ea se lămurește prin ambianța prietenească a întrunirilor, în care vorbitorul răsfățat și-a dezlegat limba, călcîndu-și riguroasele principii clasiciste de a nu vorbi niciodată despre sine însuși și despre familia sa. Am publicat dosarul acestei oratorii politice (3), cu lipsa numai a unor toasturi, invariabil ridicate în sănătatea lui Take Ionescu.

În fiecare din localitățile străbătute în cele trei turnee, din martie, mai-iunie și toamna 1908, Caragiale a stat pe metereze, spre a-și marca locul printre devotații personali ai domnului șef. Din cuvîntările lui nu s-ar putea pune la îndoială credința sa absolută în misiunea mîntuitoare a takismului. Cu cîteva tonuri mai jos și cu atît mai interesante sînt sinceritățile lui din corespondența cu Zarifopol. Dintr-un discurs al lui Jean Th. Florescu, spicuiește „o fericită figură retorică“, de comparare a șefului cu mama răniților, și încheie citatul ironic cu retezarea scurtă : „Mă rog, destul !“ Scuzîndu-se că nu poate

asista la un concert, se numește „solist *obligato*“ la două concerte, dintre care unul politic, celălalt literar. Din țară, parodiază frazeologia politică în acest fel :

„Un poporr care se respectă trebuie să lupte pentru progres : a lupta — a birui. Am luptat — am biruit !

Urrra !

Peste cîteva dzile ne-om vide și daca nu ț-a place ce ți-oi povesti — să-mi dzici mie cuțu...“

Este vorba de un marș al democrației conservatoare, pe care nu-l identificasem la publicarea corespondenței :

„Sunt încîntat de efectul marșului și istoricului respectiv. Firește, orice succes al Democrației trebuie să ne umple de mulțumire. Nu sunt și eu democrat ? nu sunt și eu român ? D-abia aștept momentul să te pot auzi pe d-ta, care ești român și democrat ca noi toți, executîndu-mi această perlă a genului eroico-triumfal : rogu-te, prepară-te pentru asta cu sfințenie.“

Marșul a fost compus de un A. Kratokvil și înmînat lui Take Ionescu la întrunirea din capitală ținută în casele lui I. A. Brătescu, șeful coloarei de verde.

În ajunul anului 1910, trimițîndu-i lui Zarifopol un calendar românesc pe anul următor, Caragiale se mărturisește un burghez laș, nechemat „a reforma soțietatea și a ne amărî existența cu grija veacului viitor și cu ura veacului nostru“.

Înscris la Take Ionescu, a păstrat cîtva timp nădejdea că va fi propus la una din alegerile parțiale, luate cu brio de partidul său. Din necesități locale, Take nu l-a putut satisface. Așa s-a răcit iarăși entuziasmul lui Caragiale, care, cu trei luni înainte de sfîrșit, într-o carte-poștală, își vede țara într-un haos politic de la care numai unul Dumnezeu ar

putea-o mîntui. Nu mai este vorba de Take, ca om providențial. Temperament apolitic, marele scriitor s-a rătăcit în politică din constatarea pozitivă, înveterată în corespondența publică cu Vlahuță, că numai politica, din nefericire, promova la noi valorile, chiar și pe cele intelectuale.

PRIETENII

MIHAI EMINESCU

In toamna anului 1868, elevul cursului de declamațiune al lui Costache Caragiali face cunoștință cu Eminescu, înapoiat dintr-un turneu de vară în Ardeal și chiar atunci angajat ca al doilea sufleor și copist la Teatrul Național (283). Întîlnirea lor e unul din cele mai frumoase episoade ale vieții noastre literare. Un adolescent, cu studiile întrerupte, setos de cultură, prea devreme aruncat în vîltoarea vieții, e pus față în față cu un tînăr pribeag, fugit de acasă, răzvrătit contra școalei și găsind timpul, între munci istovitoare, să-și înzestreze sufletul cu o comoară de cunoștințe. Cu doi ani mai vîrstnic decît Ion, Mihai se învestește în ochii acestuia cu întreitul prestigiu al refractarului, al fugosului și al inspiratului : în toate privințele, i s-a impus ca un ales, ca o ființă de excepție. Eminescu îi apăruse frumos ca o sculptură antică sau ca un sfînt hărăzit muceniciei. În tînărul de 18 ani clocotea temperamentul pasionat, cu alternanțele de euforie și depresiune care îi vor caracteriza și vîrsta adultă. Cititorul sceptic, recitind cunoscutele pagini de necrolog, *În Nirvana*, e ispitit să-și însușească refrenul tedesc dezamăgit : „E prea frumos ca să fie adevărat !“ Nu cumva autorul dibaci va fi aranjat puțintel lucrurile, potrivindu-le senzațional, în vederea unor efecte

teatrale ? Oare l-a cunoscut în adevăr pe Eminescu în aceste împrejurări, sau este curată născocire ? Într-adevăr, frumusețea acestei întîlniri, unică în felul ei, este de ordin romantic și expusă îndoielii. Dar dacă verificăm datele de care dispunem, sîntem siliți să recunoaștem autenticitatea faptului. Iată, am sincronizat documentar sosirea lui Caragiale la București cu întoarcerea din turneu a lui Eminescu și proaspătul său angajament. Un alt amănunt din necrolog, și anume recenta compunere a poeziei *Amorul unei marmure,* e confirmat de data publicării ei în *Familia* de la 19 septembrie st. v. 1868 ; iar o dovadă că I.L. Caragiale n-a „aranjat" acest amănunt este faptul că nu-și amintește în necrolog titlul exact al poeziei și cuprinsul ei întreg, ci reține doar o notă fugitivă : „era vorba de strălucirea și bogățiile unui rege asirian nenorocit de o pasiune contrariată... cam așa ceva".

Caragiale, servit de o memorie comună, și-a mai amintit totuși cu o preciziune fără greș de turneul întreprins de trupa Pascaly, în primăvara anului următor, în Moldova, cu care prilej tatăl a reușit să descopere pe fugar și să-l ducă acasă. Nu mai este nevoie să verificăm datele ulterioare, relative la membrii familiei Eminescu, reținute de prietenul său : dovada e făcută cu privire la situația tînărului Eminescu, din anul 1868—69, care este și primul an de ședere la București al lui Ion Luca. Mai tîrziu, scriind necrologul actriței Teodora Pătrașcu (284), Caragiale și-a adus aminte că „Eminescu visa foarte tînăr, pentru Tudorița, un Endymion într-un act". Dar... „pentru nenorocirea debutantei, poetul tocmai atunci a fost ridicat din teatru și trimis transito la Viena : Endymion a rămas astfel un vis pierdut de poet". De atunci trebuie să fi dăinuit, între cei doi viitori mari scriitori, o bună camaraderie în cursul sesiunii teatrale 1868—69. Peste toate deosebirile de temperament, care vor fi fost de

pe atunci neted conturate, îi va fi unit o egală pasiune pentru literatură. Să nu se creadă că Eminescu, precocele geniu romantic, își iubea la acea dată muza fără discernămînt, lăsîndu-se furat de pasiuni și de exprimarea lor tumultuoasă, nemeșteșugită. De pe atunci el era în stăpînirea unei lucidități de artist care cunoștea prețul muncii migăloase de atelier. Prietenul său Ștefan Cacovean și-l amintea la București (285) făcînd haz de graba unui ardelean ce-și strînsese poeziile în volum și susținînd cu severitate că actul publicității e încărcat de răspunderi. Spiritul critic al poetului se răsfrîngea asupră-i pînă la regretul de a fi publicat. El recomanda o zicătoare populară cu trei lacăte la gură, ca valabilă în publicitate, și susținea că „limba face pe scriitor, precum unealta bună face pe maestru". Deși prieten apropiat cu tinerii ardeleni cunoscuți de el la Blaj sau aiurea și mai apoi stabiliți la București, nu se sfia să judece aspru pe gloriosul Mureșanu, patriot mare, dar mediocru artist. În aceste principii generale și în judecățile de la scriitor la scriitor, de bună seamă că Eminescu întrunea aprobarea fără rezervă a lui Caragiale. Acesta se dedase scrisului în ascuns încă din clasele primare, dar nu se îmbulzea să publice, dintr-un simț pretimpuriu al răspunderii scriitoricești. El dobîndise învățătură temeinică de la veteranul său institutor Bazil Drăgoșescu, emerit gramatician, care nu avea mîncărime de condei ca inenarabilul său coleg, Zaharia Antinescu, de ale cărui versuri proaste rîdeau pe înfundate colegii și chiar învățăceii... Mai puțin citit decît Mihai, Ion Luca trebuie să-și fi strîns foarte de curînd un mănunchi de aspre principii literare, în care precumpănea munca de atelier, artizanatul prob și laborios. Așa se va fi netezit calea înțelegerii între două tinere duhuri cît se poate de deosebite ca structură sufletească, dar tot atît de apropiate prin respectul limbii și al scrisului.

Cîte discuţii s-au depănat între dînşii, în ceasurile libere petrecute laolaltă, între două spectacole, ne putem închipui, şi urma lor desigur a rămas neştearsă amîndorura, deşi nu ne-a fost încredinţată. Pasiunii pentru idei a lui Mihai se potrivea demonul dialectic al lui Ion Luca, iscoditor, iubitor de contrazicere, dibaci maieutic, întru îmbogăţirea cunoştinţelor sale, din lecturile mai înalte ale celui dintîi. De ce să ridicăm o îndoială prea precaută cu privire la impresia covîrşitoare pe care din primul moment a produs-o poetul, cu bucăţi tipărite şi cu o reală aură de prestigiu, asupra mai tînărului, în taină scriitor, Caragiale ? E adevărat că nu vom mai întîlni la Caragiale niciodată expresia unei aşa de covîrşitoare impresiuni la cunoaşterea unui alt scriitor : pentru că niciodată el nu s-a mai găsit faţă în faţă cu un exemplar omenesc de asemenea excepţiune.

Caragiale a mai fost martor în Bucureşti trecerii lui Eminescu însoţit de fratele său Iorgu, în drum spre Viena primul, celălalt spre Berlin. De aci înainte, se pare că n-a mai avut prilejul să se vadă cu prietenul său decît în treacăt, poate, după definitiva înapoiere de la studii. În interval, Eminescu îşi desăvîrşise formaţia poetică, depăşindu-şi versurile de începător cu cîteva minunate creaţii, apărute în *Convorbiri literare*. Prudentul Maiorescu, cu precauţii verbale, îl aşezase după V. Alecsandri, pe primul plan al atenţiei publice, în vestitul său articol despre *Direcţia nouă* (în 1872). Să fi stîrnit această fericită anticipare critică invidia lui Caragiale ? Acesta se străduieşte în 1874 şi anii următori să găsească un făgaş literar vechii lui vocaţii, întîrziată de împrejurări vitrege. Cronicile lui tăioase îl arată necruţător faţă de scriitori abundenţi şi nesubstanţiali ca N.D. Popescu (Nedea) şi Al.A. Macedonski — cel de atunci — sau faţă de politicieni abuzivi, ca primarul capitalei, G. Manu, ori utopici, ca bonapartistul Cezar Bolliac.

Perpessicius şi-a afirmat credinţa (286) că una din cronicile de la *Ghimpele* (287) l-ar viza pe însuşi Eminescu. E şi acolo vorba de un oarecare verdict al criticii, care a decretat pe un poet, nenumit de Caragiale, ca vrednic să ocupe un jeţ în Parnas după Vasile Alecsandri. Cine ar putea fi criticul altul decît Titu Maiorescu, şi poetul decît Eminescu, se întreabă Perpessicius ? E adevărat, remarcă d-sa, că poetul cu pricina, urmărit pe stradă şi la cafenea în Bucureşti de verva incisivă a lui Caragiale — dacă într-adevăr e vorba de Eminescu — era pe atunci stabilit la Iaşi, dar acest amănunt nu i se pare d-sale hotărîtor. Potrivirea dintre decretul maiorescian şi judecata critică relevată de Caragiale ar fi suficientă ca să identificăm, sub trăsăturile poetului atacat, pe Eminescu şi pe nimeni altul. Perpessicius absolvă pe agresor, punînd agresiunea în cumpănă cu cele trei răsunătoare articole caragialiene închinate amintirii lui Eminescu : *În Nirvana*, *Ironie* şi *Două note*. Criticul nu merge însă mai departe ca să caute a identifica în textul şi titlurile poemelor indicate de Caragiale în numita cronică bucăţile care au aţîţat aievea verva tînărului autor satiric. Să ne îndreptăm atenţia în această direcţie. Aşa, bunăoară, n-am găsit la autorul pe care din capul locului l-am bănuit a se ascunde în cronică textul sonetului de ancilară inspiraţie :

Dar ce folos, iubito ! Păcat că eşti servantă ! ! !

Versul este de invenţia lui Caragiale. Dar în ceea ce priveşte celelalte două indicaţii de titluri, ele denunţă străveziu pe poetul batjocorit. Şi acesta nu este Eminescu, ci iarăşi şi iarăşi, vechiul client al lui Caragiale, din precedentele cronici, Al. A. Macedonski. Acesta

scotea un periodic în format de ziar, *Oltul*, de atitudine antidinastică ; tot acolo își debita cu incontinență inspirația versificată, de barcarolist alecsandrinian și de elegiac lamartinian, călare pe pegasul satiric, cînd antidinastic, cînd pretimpuriu pesimizat de societate. Coarda eroică îl ispitea de asemenea pe junele bard, care opunea presupusei decăderi contemporane gloria lui Mihai Viteazul. Cînd Caragiale vorbește de poetul în trecere pe bulevard, luîndu-l pe Mihai Viteazul „la „refec“ cu „Strofe la marele Mihaiu cel mare“, el nu mai scornește, cum am văzut că a procedat cu „servanta“ din sonet. Macedonski compusese un imn, *Călugărenii*, de două ori publicat în *Oltul* (288) ocazional recitat de Pascaly chiar la inaugurarea monumentului. În această anemică odă, repetă epitetul „Mihaiu marele“. Caragiale adaugă un *rinforzando* : „La marele Mihaiu cel mare“. Poema se găsește, așadar, în Macedonski, în timp ce Eminescu nu s-a inspirat nicicînd de la același erou. Tot așa se petrece cu un alt poem, deopotrivă reperabil la Macedonski. În *Ghimpele* e vorba de o bucată : *La țeară patrië mamă dulce și iubită ;* iar în *Oltul*, poezia, care va fi reeditată cu titlul mai cunoscut *Două cuvinte*, se numește : *Mamă și țeară* (289). Amatorul de gramatică se va fi desfătat cu aceste versuri compuse de Macedonski (strict autentic !) :

Doue vorbe face peptu-mi să tresară :
Una este *Mamă* și cealaltă *Țeară !...*
Dulce-i vorba Mamă, dulce vorba Țeară,
Numai ele face peptu-mi să tresară...
Soarele atîta nu mă încălzește
Cît aceste vorbe mă înveselește...

Se înțelege ce hohote de rîs va fi stîrnit muza, pe atunci agramată, a lui Macedonski, discipolului lui Bazil Drăgoșescu. Același efect ilar îi va fi provocat și fervoarea regionalistă a poetului craiovean, nespus

de mîndru de virtuțile-i pandurești, carele, în cîte o poezie de aceeași forță, vocifera :

Să trăiască Oltenia !
Mumă mi-e, îi sunt fiu eu ! (290)

În serie se remarcau *Cîntecul olteanului* (291) și *Craiovei !* (292). Muza regională și patriotică (vădită și în primele produceri eminesciene) era la acea dată a lui Macedonski și de arzătoare actualitate. Cum însă *Ghimpele* era o revistă opoziționistă ca și *Oltul*, Caragiale era ținut să deghizeze ușor titlurile poeziilor aliatului politic, în bună uzanță gazetărească de a nu scărmăna fățiș pe amici — mai ales că Macedonski avea prieteni la *Ghimpele*, unde reușise să i se reproducă o poezie. Atacat cu transparență, Macedonski nu catadicsește să răspundă direct lui Caragiale, ci se mulțumește să reproducă în circumstanță o fabulă, *Șarpele și pila*. Am căutat mai multă vreme (293) verdictul criticii în favoarea lui Macedonski, care a excitat maliția lui Caragiale. Este la rubrica *Chronica Bucureștiului* din *Telegraphul* lui Pantazi Ghica, care scrie, la 13 decembrie 1874 : „Un tînăr poet cu inspirațiuni frumoase și cu mare viitor. D. Al. A. Macedonski este un poet bun și poate deveni poet mare.“ După ce îl avertizează împotriva neglijențelor formale, încheie astfel, prevestindu-i situația viitoare : „ca d-sa să fie ceea ce este menit a deveni în pleiada marilor noștri poeți, ca V. Alecsandri, D. Bolintineanu și alții“. Așadar este limpede că vioiul *Car...*, în *Cronica ?* de la 5 ianuarie 1875, adică la trei săptămîni după publicarea articolului Pantazi Ghica, se referea la verdictul lui, de actualitate, iar nu la sentința lui Maiorescu, veche de trei ani.

Apoi Caragiale stăpînea prea mult simțul gazetăresc, ca să dea un travesti de nerecunoscut victimei sale. Dacă ar fi vrut să-l atace cu adevărat pe Eminescu,

nu l-ar fi cruţat deloc, mai ales că nici un considerent nu dicta la *Ghimpele*, organ liberal, în favoarea junimiştilor. Aceste temeiuri ne îndeamnă să nu putem primi ipoteza lui Perpessicius, şi să stăruim a crede că, pînă la colaborarea de la *Timpul*, nimic nu a turburat prietenia dintre cei doi camarazi de adolescenţă.

În toamna anului 1877, Eminescu primeşte însărcinarea de prim-redactor la ziarul *Timpul* şi părăseşte Iaşii, stabilindu-se la Bucureşti. El se grăbeşte să facă apel la Caragiale, spunînd că nu cunoaşte pe altul în Bucureşti mai bun decît dînsul. Se vede că ştia de trebăluirile gazetăreşti, de corector, girant responsabil, secretar de redacţie, codirector şi mai recent de unic redactor al *Claponului* şi al *Calendarului Claponului*. Poate că citise micul periodic umoristic al tovarăşului de adolescenţă şi se lăsase în voia rîsului, cucerit de buna calitate a glumelor, atît de rară în presa noastră. Informat cum era asupra întreg scrisului românesc, era poate în curent şi cu bunele încercări de la *Ghimpele*, atît de discret prezentate sub semnătura *Car.* Caragiale a răspuns la stăruinţele lui Eminescu, dînd în primele luni cîteva articole dinafară de redacţie şi consimţind în primăvara anului 1878 să intre în redacţia ziarului. El nu avea chemarea de doctrinar politic a lui Eminescu, care, din primele săptămîni, a cules aprobarea condescendentă a lui Iacob Negruzzi : „S-a recunoscut în «Junimea» de îndată pana lui Eminescu. Saraca «Junimea» ! Cît de bine rezumă un băiet cu talent diversele sale discuţii !" (294) Cu mai puţin talent şi neîndoctrinat încă de „Junimea", ca să aibă ce rezuma, celălalt „băiet", Caragiale, dă de la început două articole, *Naţionali-liberali* şi *Liberalii şi conservatorii*, care n-au darul să fie remarcate de şefii conservatori sau junimişti. În timp ce Eminescu, tot „rezumînd", dezvoltă o întreagă doctrină naţionalist-

conservatoare, tovarăşul său de redacţie îl ajută la bucătăria ziarului, cu mai învederată pricepere redacţională decît hărnicie. Trebuiau să se ivească evenimente parlamentare deosebite, pentru ca, ieşindu-şi din toropeală, Caragiale să dea strălucite reportaje, nelipsite de ţepi. Eminescu îi era însă un prea bun prieten ca să-l preţuiască după serviciile prestate la ziar, fără mare tragere de inimă. Era în primii ani ai lungii guvernări brătieniste. Caragiale a avut intuiţia slăbiciunii conservatorilor. El susţinea în redacţie că „baraca e şubredă" şi că nu face ca băieţii să-şi irosească puterile în slujba unei cauze „pe dric" (135). Cu temperamentul său de luptător iluminat, Eminescu ducea greul „negustoriei de cuvinte", conferindu-i o nobleţe unică în publicistica noastră politică. Slavici, lucrînd în aceeaşi vreme în redacţia *Timpului* (s-a retras însă după un an), a lăsat cele mai preţioase amintiri despre atmosfera redacţională şi despre prietenia dintre Caragiale şi Eminescu. Se statornicise obiceiul citirii cu glas tare a articolelor în manuscris ; lectorul era Caragiale, înzestrat cu darul actoricesc al dicţiunii. Citirile iscau nesfîrşite controverse de ordin gramatical înainte de luarea în cercetare a ideilor.

Caragiale, om de litere fără faimă în 1878, dar a cărui proaspătă traducere a piesei *Rome vaincue* de Parodi plăcuse lui V. Alecsandri şi lui Titu Maiorescu, obţinîndu-i prilejul de a intra în cercul „Junimii", şi-a cîştigat în redacţia *Timpului* un adevărat ascendent asupra lui Eminescu şi Slavici — scriitori cu oarecare renume. Cu talentul scenic ce se cerea întrebuinţat, mimînd, gesticulînd şi rostind apăsat, el susţinea întîietatea graiului vorbit asupra limbii literare provincialiste sau arhaizante. Slavici şi Eminescu se dădeau pînă la urmă bătuţi, recunoscîndu-i simţul deosebit al sintaxei. Discuţiile lingvistice şi gramaticale nu se mai istoveau, spre disperarea emisarilor de la tipo-

grafie, care-şi reînnoiau infructuos stăruinţele după manuscrise. Treimea gramaticească s-a hotărît chiar să alcătuiască o gramatică numai pentru propriul uz, urmînd ca Eminescu să scrie etimologia, Caragiale sintaxa şi Slavici topica, dar proiectul nu s-a înfăptuit. După ce se sleia acest gen de dezbateri, urmau lungi colocvii de economie politică şi istorie naţională, în care cu deosebire Eminescu îşi fixa doctrina, cu o desăvîrşită închegare. Tot el îşi dădea la iveală o întinsă cultură generală, cu substrat filozofic, care îi dădea prilej lui Caragiale să prindă cunoştinţe noi. Ca să înveţe de la Eminescu, el trata de moftangii pe Kant şi Schopenhauer, pînă ce, din adevăratele prelegeri ce i se expuneau pe loc, ajungea să se dumirească. Cu o putere neobişnuită de asimilaţie, el ştia să prindă din puţine cuvinte esenţialul, în domenii de cultură ce-i erau închise, dar în care excela Eminescu. Astfel îşi forma Caragiale un mic bagaj portativ de noţiuni filozofice, care-i stăteau apoi la îndemînă, ca să uluiască alt auditor, cu totul lipsit de asemenea cunoştinţe. De altă parte, ei se înţelegeau de minune asupra tehnicii artistice şi desăvîrşirii formale. Caragiale era curios de toate artele frumoase şi avea principii clasice de simetrie, proporţie şi armonie.

După ceasuri lungi de discuţie în redacţie, ei se mai căutau unul pe altul în oraş, izolîndu-se pentru alte nesfîrşite taclale. Deşi erau diametral opuşi în firea lor intimă, unul interior şi meditativ, celălalt verbal şi sociabil, un ciudat magnetism îi atrăgea reciproc. Adeseori Eminescu se revolta de neruşinarea lui Caragiale în aprecierile lui despre oameni şi în principiile de viaţă hedoniste. El suferea pînă la urmă ciudata conformaţie a prietenului său, „cinicul", cum îl numea el şi cum aveau să-l numească şi ceilalţi junimişti. Solidaritatea lor se manifesta îndeosebi la şedinţele literare ale „Junimii", unde, cu toate

că erau cei mai tineri, îşi cîştigaseră un adevărat prestigiu prin precizia şi fermitatea vederilor critice. Eminescu, atît de indiferent sau chiar dispreţuitor de sufrajele cenaclului, se mulţumea cu încuviinţarea lui Maiorescu şi se bucura mai ales de admiraţia mută a prietenului său; atunci îi spunea lui Slavici: „Las' c-a tăcut şi hîtrul de Caragiale". Scriindu-şi amintirile, peste treizeci sau patruzeci de ani, bătrînul Slavici era încă pătruns de „frumuseţea nespusă" a convenirilor şi discuţiilor lor: „era o plăcere nu numai pentru dînşii, ci pentru oricine care vedea cum petrec împreună". Cu firea lui mai puţin comunicativă, povestitorul ardelean, cîntărind greu cuvîntul prietenie, ne-a lăsat mărturia că Eminescu şi Caragiale au fost „prieteni în cel mai bun înţeles al cuvîntului" şi că, într-o vreme, „ei erau oarecum nedespărţiţi şi mereu doritori de a se lumina unul pe altul".

Colaborarea lui Caragiale la *Timpul* s-a prelungit din primăvara anului 1878 pînă pe la mijlocul anului 1881, cînd a trebuit să părăsească redacţia, silit de motive ce ne-au rămas nelămurite. De bună seamă că Eminescu nu a jucat nici un rol în această plecare, pe care o va fi regretat cel mai mult, cu toate că prietenul său nu era un redactor stăruitor. Acolo însă, în redacţia *Timpului,* se cimentase prietenia lor, care le făcuse suportabile mizeriile profesionale ale gazetăriei şi sărăcăcioasele retribuţii acordate de puternicii sprijinitori politici.

Pînă mai deunăzi, cercetările biografice n-au oferit nici un document care să ateste că ar fi intervenit un prilej de ruptură între cei doi mari scriitori. Ar mai fi trecut poate multă vreme pînă la descoperirea faptului, fără interesanta comunicare a lui Ioan Al. Brătescu-Voineşti (295). Se va vedea mai jos că documentele existau încă dinainte de război, dar au trecut

neobservate. Într-un tîrziu, autorul lui *Niculăiță Minciună,* scotocind prin vechi hîrtii, a dat de următoarea însemnare : „*Luceafărul, Eminescu, Caragiale. — «Păstreaz-o pentru mult mai tîrziu» 1892, iunie.*" Într-una din convorbirile sale cu Titu Maiorescu, la data de mai sus, venind vorba de Eminescu și *Luceafărul,* Brătescu-Voinești și-ar fi exprimat credința că frumoasa poemă a izvorît dintr-o mare durere a autorului. Titu Maiorescu i-ar fi răspuns, zîmbind : „ Vous êtes le premier à me poser cette question" [1], și i-a confirmat impresia printr-o lungă expunere. Am citit-o cu o nesfîrșită admirație pentru puterea mnemotehnică a povestitorului, care a redat întocmai, pe o întindere pe patrusprezece pagini, vorbele magistrului. Iată-le, în esență : Eminescu lipsise multă vreme de la ședințele „Junimii" și nu mai cercetase nici casa lui Titu Maiorescu, din pricina Veronicăi Micle. În aceste împrejurări, Maiorescu e vizitat de Caragiale, care îi confirmă temerile și-i înșiră pe toți prietenii intimi ai d-nei Micle, printre care el însuși. La cîtva timp după aceasta, își face și Eminescu mult așteptata apariție la Maiorescu acasă. Gazda, după ce a exclamat : „Ei ! rara avis !", s-a așezat la birou, l-a poftit pe Eminescu să șadă și l-a întrebat perfid (aprecierea e a noastră) : „În ce mreje ai fost de n-ai dat atît vreme semne de viață ?" Eminescu a răspuns cu o privire nemulțumită (și pe drept cuvînt, după noi) : „Domnule Maiorescu, situația e mult mai serioasă decît credeți... vreau să mă căsătoresc". Titu Maiorescu rămîne încremenit. Cînd află că e vorba de Veronica Micle, își pierde liniștea interioară și cere un pahar cu apă, ca să cîștige timp. Urmează o pledoarie în regulă, cu temeiuri generale, și fără considerente personale, la adresa Veronicăi : căsătoria comportă

[1] Dumneata ești primul care-mi pui această întrebare (fr.).

greutăți, amîndoi sînt săraci, n-au situație ș.a.m.d. Eminescu e însă hotărît ; va munci, vor munci. Aici intervine o mare îngrijorare a esteticianului, care se exprimă lapidar și interogativ : — Și atunci poezia ?... Eminescu răspunde că se lasă de poezie și că mai bine n-ar fi scris nici un rînd de poezie. Atunci Maiorescu se hotărăște să recurgă la un mijloc suprem, dar nu tot atît de elegant. Știind sau crezînd a ști că Eminescu și Caragiale nu puteau fi prieteni, pentru că structura lor era cu totul opusă, i-a spus fără înconjur, după o mică formulă introductivă de scuze : „Eminescule, iartă-mă te rog de sfîșierea pe care știu că o să ți-o pricinuiesc, dar aceea pe care ți-ai ales-o drept tovarășe de viață nu merită această cinste, n-o merită. Înainte de d-ta a fost prietena altora, a fost și a lui Caragiale. Mi-a mărturisit-o chiar el." Eminescu a rostit : „Canalia !" s-a sculat și a plecat. Apoi a lipsit iarăși multă vreme de la Maiorescu și a publicat *Luceafărul* în almanahul *România jună* de la Viena, poate jenîndu-se să-l dea la *Convorbiri,* unde Maiorescu ar fi recunoscut cadrilul figurativ al poemei : Luceafărul-Eminescu, Cătălina-Veronica, Cătălin-Caragiale, Demiurgul-Maiorescu !

Așadar, după destăinuirile lui Ioan Al. Brătescu-Voinești, geneza *Luceafărului* a fost o dramă erotică aievea întîmplată, care se ascunde sub simbolul general al poemei. Explicația e cît se poate de ispititoare, din perspectiva vieților romanțate ale marilor scriitori, și cată să-și facă drum și să se statornicească. Nu ne gîndim să punem la îndoială mărturia lui Brătescu-Voinești, venită de la înălțimea unei certe autorități morale. Vom cerceta însă datele conversative ale lui Titu Maiorescu, confruntîndu-le cu documente de mai bine de două sau trei decenii publicate și mai nedescifrate decît caracterele de pe Cloșca cu puii de aur.

Una din fiicele Veronicăi Micle, defuncta Virginia Gruber, a încredinţat spre publicare un număr de şase scrisori de la Veronica şi o scrisoare de la Eminescu unui tînăr publicist neexperimentat. Ele au apărut în 1905, urmată fiecare de cîte o entuziastă şi diluată notă de cel mai prost gust (296). La cîţiva ani în urmă, se încredinţează unui alt tînăr cercetător nepriceput stocul pare-se complet al corespondenţei dintre Veronica Micle şi Eminescu; cartea comportă două părţi desluşite: cea dintîi, un comentar inept al corespondenţei, completată cu pretinse scrisori găsite la anticar; partea a doua, toate scrisorile din păstrarea familiei Micle (297). Nu ne rămîne să adăugăm decît că cel de-al doilea editor al corespondenţei era Octav Minar, de pe atunci învăţat cu deprinderi puţin corecte de plăsmuire a unor documente, niciodată expuse spre a li se recunoaşte autenticitatea. Oricît de preveniţi am fi faţă de asemenea procedări, să reţinem că scrisorile înmînate de fiicele Veronicăi Micle spre publicare şi prezentate la un loc (izolate adică de comentarul împănat cu documente false) sînt autentice, dar cu mici trunchieri. E astfel vorba acolo de o trădare a Veronicăi, sincer recunoscută de Veronica şi iertată de Eminescu. Iată cum o „interpretează" primul editor: „Păcatul de care ea vorbeşte aci sînt unele mici *afirmaţiuni* pe care Veronica le-a anunţat cu ocazia curtenirii ce d-l X. i-o făcea, afirmaţiuni care întăresc destul de mult prin încheierea definitivă a lor, iubirea perfectă a Veronicăi tot pentru Eminescu. Ea era atît de sinceră, că nu i-ar fi putut ascunde nimic lui, şi chiar micile şi inocentele greşeli naturale ce le făcuse ea le mărturiseşte însuşindu-şi neimportanta vină." În realitate, păcatul pe lîngă care comentatorul trece fără să înţeleagă nimic este chiar chestiunea care ne interesează. Corespondenţa conţine întreagă

cheia dramei petrecute între Eminescu, Caragiale şi Veronica. O vom reda pe de-a-ntregul. La 1 septembrie 1881, Veronica e certată cu Eminescu şi îşi cere pentru a doua oară îndărăt corespondenţa. Ce a urmat nu ştim, dar la 28 decembrie Eminescu începe prin a-i scrie că nu e supărat pe Veronica, faţă de care caută să-şi poarte vina proprie. Şi adaugă: „Pe domnul în chestiune l-am bruscat în societate, dar a tăcut frumuşel, ca un om de nimic ce este. Am consultat pe un om cunoscător de afaceri ce trebuie să fac pentru a putea cere scrisorile tale. El mi-a spus că tu trebuie să i le ceri. În caz cînd nu ar voi să le dea, căci e liber a nu voi aceasta, pot să-l silesc a-mi da satisfacţiune... Te rog, dar, cere-i scrisorile şi răspunde-mi apoi dacă ţi le-a trimis sau nu. Dacă s-ar lăuda cumva la Maiorescu, precum s-a lăudat faţă de Bădescu, o poate în orice caz. Nu te mai îndoi că e de absolută rea-credinţă. E un om care nici nu poate fi altfel." Şi la *N. B.*: „Tu-mi spui că regretă. Nu regretă nimic, te asigur, nu e gelos deloc şi după spusa lui nu se teme de a te pierde. Fii convinsă de asta. Pentru întîia dată te-ai înşelat cu totul în privinţa unui om." Eminescu răspundea de bună seamă la o scrisoare a Veronicăi, desigur greşit datată 28 decembrie 1881, în loc de 23 decembrie, în care ea îşi mărturisise sincer greşeala: „Dar am voit să mă înşel pe mine însămi şi prin o prostie am voit să cred că te-am uitat; însă dorinţa nespusă ce aveam de a te întîlni şi regretul că nu te zărisem măcar în timp de două săptămîni era o dovadă vie şi puternică că sufletul meu era încă plin de tine. Prostia era făcută. Să nu mă acuzi pe mine, căci eu sunt atît de dreaptă, încît nici ţie nu voi să-ţi aduc imputări şi bănuieli; aşa a fost să fie, era scris, era destinat. Dacă tu m-ai fi părăsit încetînd de a mă iubi, poate te uitam şi eu de mult, dar niciodată nu m-am crezut

atît victima ta, cît victima altora ; de aceea toată ura mea a fost îndreptată în contra acelora cari, voindu-mi mie răul — mult bine nu ţi-au dorit nici ţie." (Aici e vorba de Maiorescu şi prietenii de la „Junimea." n.n.)

Cine poate fi „domnul în chestiune", care s-a lăudat faţă de Bădescu şi s-ar putea lăuda şi faţă de Maiorescu, se poate şti dintr-o altă scrisoare a lui Eminescu (care la data de 11 ianuarie 1882 cere Veronicăi să nu spuie nimănui de împăcarea lor). Între timp, Veronica l-a vizitat pe Eminescu la Bucureşti (înainte de 5 februarie, cînd scrie de la Iaşi, recent înapoiată), apoi se îmbată, într-o scrisoare, datată 10 februarie, de „vîrsta de aur" şi de fericirea lor, care e mai intensă decît oricînd. Dar iată începutul de dezlegare a enigmei : „Domnul în chestiune — scrie Eminescu la 21 februarie — aud că după cererea sa proprie va fi permutat la Curtea-de-Argeş în aceeaşi calitate în care e la Neamţ. Această cerere a făcut-o de acum opt sau zece zile la minister şi i s-a acordat. Signe de la profondeur du sentiment.[1] Vorbă să fie. Asta încă o dată [la Minar greşeală de tipar : *niciodată]* pentru a arăta că nu este nimic solid în acest om." Domnul în chestiune e însuşi Caragiale, care, numit revizor şcolar al circumscripţiei judeţelor Suceava şi Neamţu, în octombrie 1881 (298), se transferă, după cererea sa, la circumscripţia Argeş-Vîlcea, în februarie 1882 (229).

În sfîrşit, dacă totuşi se mai simte lipsa unei dovezi hotărîtoare, o găsim în scrisoarea Veronicăi, datată de asemenea 28 februarie 1882 : „Într-adevăr, recunosc că fiinţă mai arhicanalie — după cum ai numit-o tu ! (D. Car.) — nici că poate să mai existe vreuna".

[1] Semn de adîncimea sentimentului (fr.).

Nimeni, în afară de romancierul Cezar Petrescu (300) n-a ştiut să citească în „D. Car.", D[omul] Car[agiale]. Dar să ascultăm mai departe cele referitoare la Caragiale, în aceeaşi scrisoare, copiată de d-na Gruber cu patru spaţii albe ; aşa, incompletă, e un document extraordinar de sugestiv. „L-am întîlnit azi !... Mi-a zis că eu nu ţi-am mărturisit păcatul meu decît ca să sfărîm prietenia ce există între tine şi el — et il m'a traité un peu par dessus (la cei doi editori, *dessous)* la jambe !... Il enrage ![1] Eu m-am făcut că nu ştiu că el a clămpănit pe la uşă la mine şi l-am întrebat : «Ce v-aţi făcut aseară ?» El mi-a răspuns : «Nu se spune !»... A-propos, zice : «Hai, ai să-l faci pe Eminescu să se bată cu mine, să mă împuşte !» şi cîte alte prostii... E un adevărat spion. Mi-e groază de tot ce poate fi capabil acest om, dar să-l lăsăm în pace !"

Cu această scrisoare se încheie episodul „domnului în chestiune", elucidîndu-se desăvîrşit „păcatul" — sau, ca să-l urmăm pe primul editor, „neînsemnata vină" sau „inocentele greşeli naturale" ale Veronicăi. Sîntem în măsură totodată să recompunem împrejurările.

Veronica se simţea părăsită de Eminescu şi credea că nu mai are nimic de aşteptat de la el. De curînd numit revizor şcolar de Neamţu şi Suceava, Caragiale se plictisea în provincie şi îşi căuta distracţiile pe la Iaşi. Veronica era disponibilă şi a făcut „prostia". Neobişnuit cu discreţia, Caragiale a spus în dreapta şi în stînga isprava lui, şi printre alţii lui Scipione Bădescu, un prieten comun, care s-a grăbit să-l pună în curent pe Eminescu. Veronica a mărturisit,

[1] M-a cam luat peste picior !... A turbat ! (Fr.).

cu lacrimi și jurăminte de credință, obținînd iertarea, și l-a rugat pe Eminescu să ceară de la Caragiale scrisorile pe care ea i le adresase (era, se vede, o volubilă corespondență). Ce i-a rămas lui Caragiale decît să bată în retragere? „Bruscat în societate", el a tăcut chitic și s-a grăbit să-și ceară permutarea, ca să pună distanță între el și Veronica. Deși își cedase locul uzurpat, pe care nici gîndea să-l păstreze definitiv, el mai dădea tîrcoale pe la casa Veronicăi. Ținea să se asigure dacă Eminescu s-a liniștit și de nu are cumva gînduri negre împotrivă-i. El mai fusese amenințat cu împușcarea, în vara sau toamna anului 1880, cînd poetul, cuprins de o pasiune aprinsă pentru Cleopatra Lecca, verișoara corpolentă și tare boită a lui Caragiale, îl bănuise că se are bine cu dînsa. Mite Kremnitz, cu un an înainte obiectul înflăcărării lui Eminescu, își rîdea într-o scrisoare către N. Gane de naivitatea poetului, ale cărui declarațiuni de dragoste către Cleopatra, zicea dînsa, ar fi fost primite cu hohote de rîs, în timp ce Eminescu nutrea speranța unei căsătorii (301).

Cum rămîne însă cu povestirea lui Titu Maiorescu, care pretindea a-i fi deschis poetului ochii, cînd am văzut că Eminescu se aștepta de la Caragiale să se laude și față de șeful literar al „Junimii"? La data cînd s-ar fi produs eventual această din urmă indiscreție a lui Caragiale, știm acum că Eminescu aflase „prostia" și se împăcase cu Veronica, luînd vina asupră-și. Rămîne să mai privim problema *Luceafărului* și geneza ei. Cercetătorii știu că poema a fost inspirată de basmul lui Kunisch *Das Mädchen im goldenen Garten*, pe care Eminescu l-a transpus în versuri cu același titlu, prefăcîndu-l apoi într-un mod mai original, în *Luceafărul*. Din cercetarea variantelor *Luceafărului* se mai știe că poetul avea

concepția sa pe șantier încă din 1875 (302), adică cu șase sau șapte ani înainte de trădarea prietenei sale (de pe atunci, în prima variantă a poemei, se deslușește un misoginism principial, care n-a așteptat trădarea Veronicăi: „Dar cine e veți întreba — Nebună și infamă — Nu vreau să știu cărarea sa — Și nici cum o chiamă"). El însuși a consemnat prin manuscrisele sale tîlcul simbolic al poemei, care este destinul de singurătate și nefericire al geniului. Nu e nevoie să căutăm în cele patru personaje ale *Luceafărului* corespondențele biografice, cum spunea Titu Maiorescu: „Căci, oricît de splendidă era haina în care îmbrăcase prozaicele mele cuvinte, prin care încercasem să-l conving, știa c-o să le recunosc". Să rămînem, așadar, la datele pe care ni le oferă istoriografia literară și manuscrisele lui Eminescu cu privire la *Luceafărul*, renunțînd la interpretarea ei subiectiv-biografică, păstrată de Ioan Al. Brătescu-Voinești de la Titu Maiorescu.

Din străbaterea avizată a corespondenței Veronica Micle — Eminescu se confirmă însă ruptura dintre poet și dramaturg, necunoscută în zilele noastre înainte de relatarea lui Brătescu-Voinești. Dacă s-ar mai găsi bănuitori care să suspecteze autenticitatea corespondenței, întemeiați pe numeroasele falsuri ale editorului secund, le-am propune ca piatră de încercare scrisoarea Veronicăi de la data de 2 sept. 1879. Veronica citise poema *Atît de fragedă* și simțise că versurile sînt adresate unei ființe, după propriile ei cuvinte, „cu care din nefericire sau din fericire poate eu nu mă pot nici măsura, nici compara". Și mai departe: „Versurile tale mi-au făcut o durere să simt că o figură *souverainement supérieure* m-a alungat afară din sufletul tău, unde poate fără drept și fără veste mă introdusesem. Scriindu-ți, plîng lacrimi de durere, durere nouă și necunoscută mie

pînă acum și care poate e cu atîta mai amară cu cît îmi vine într-o stare destul de tristă" (rămăsese văduvă de o lună). Toată scrisoarea e vrednică de citit pentru simțirile frumoase, de suferință și resemnare, care dovedesc că, oricare i-ar fi fost purtările, Veronica nu avea un suflet de rînd. Această scrisoare vizează, fără nici un temei, pe însăși suverana țării, iar nu, cum ar fi fost îndreptățită, pe Mite Kremnitz, muza eminesciană din ajunul morții profesorului Micle, și necunoscută ca atare la data editării corespondenței de O. Minar ; această scrisoare nu putea fi plăsmuită. Iar dacă celelalte, relative la Caragiale, ar fi false, plăsmuitorul lor le-ar fi speculat conținutul, care însă i-a rămas neînțeles. Fiica Veronicăi nu a avut grijă să lase la o parte anumite fragmente prea intime, de vreme ce a lăsat să se publice scrisori ca acelea datate 3 și 7 noiembrie 1879, prea grăitoare despre unele penibile mizerii fiziologice ale amorului, sau aceea cu data 7 octombrie 1882, din care reiese că Veronica se dăruise lui Eminescu la 27 octombrie 1878, adică cu zece luni înainte de a rămîne văduvă. Pentru toate aceste pricini, nu e locul să contestăm autenticitatea scrisorilor, din care se poate reconstitui capriciosul grafic al unei iubiri celebre, dar încă vag cunoscută și din care nu ne-a fost greu să recompunem incidentul Eminescu-Caragiale.

Dintr-un fragment al jurnalului lui Titu Maiorescu, aflăm felul cum a primit Caragiale vestea primului acces de nebunie a lui Eminescu : „Marți, 28 iunie 1883... Pe la zece, Eminescu a venit la noi... A binecuvîntat cu ochii ațintiți în zid pe nevasta și pe fiica mea, iar pe mine m-a strîns în brațe tremurînd în toată firea... Veni apoi Caragiale la dejun la noi, și aflînd toate despre Eminescu începu să plîngă." (303) Resentimentele, dacă vor fi fost, s-au năruit înaintea soartei nefericite a vechiului său prieten (la drept vorbind, el credea că nu are temei de supărare decît împotriva Veronicăi, care prin mărturisirea ei le stricase prietenia). De-acum înainte, el se simte dator de a apăra, împotriva tuturor neprietenilor și mai ales a prietenilor, opera și persoana lui Eminescu. Astfel, în ședința „Junimii", de la 17/29 martie 1884, solemnă prin participarea lui Alecsandri, el nu s-a sfiit să zdruncine puțin superbia poetului „veșnic tînăr și ferice". Alecsandri citise cîteva bucăți, și un admirator spusese că sute de galbeni de s-ar da, nu s-ar găsi în literatura noastră poezii așa de frumoase. S-a dat apoi citire și unei poezii a lui Eminescu, de curînd restabilit, dar neaflător la ședință. Atunci Caragiale, cu glas mușcător, a dat replica, spunînd că zeci de mii de galbeni de s-ar da, nu s-ar găsi cineva să-l ajungă pe Eminescu (6). Aceasta a indispus grozav pe Maiorescu, care a notat în jurnalul său : „Caragiale, agresiv și nepoliticos cu Alecsandri". După însănătoșirea poetului, ei s-au mai întîlnit, și-au strîns mîna și au uitat de supărare. Într-un bilet al lui Eminescu către Vlahuță, trimis de la Mînăstirea Neamțului, la 26 ianuarie 1887, citim : „Te rog ca în scrisoarea ta viitoare să-mi comunici de se poate adresa lui Iancu Caragiale, căci am a-i aduce aminte o promisiune care mi-a făcut-o" (304). Ce promisiune îi va fi făcut nu știm. Știm însă, că, în calitate de director al Teatrului Național, Caragiale a dorit să reprezinte *Laïs* de Eminescu, după *Le joureur de flute* de Augier, piesă dată ca lucrare originală (305). Cu puține zile înainte de sfîrșitul lui Eminescu, Caragiale intră în consiliul de curatelă al poetului, pentru mai buna administrare a pensiei ce-i fusese votată de Parlament. Iar cu prilejul izbăvirii definitive a geniului, care încetase de mult a mai fi el însuși, Caragiale a scris vibrantul său panegiric, cu o simțire împrospătată

la zilele mari ale prieteniei lor. O nesfîrșită admirație i-a dictat cuvinte profetice: „Generații întregi or să suie cu pompă dealul care duce la Șerban-vodă, după ce vor fi umplut cu nimicul lor o vreme, și o bucată din care să scoți un alt Eminescu nu se va mai găsi poate". În același necrolog el apără memoria lui Eminescu de învinuirea vițiului, revendicînd și pentru omul superior dreptul de a avea defecte și de a gusta plăcerile materiale ale vieții. El mai mărturisește că nu deplînge moartea, ci truda vieții lui, în care poetul a suferit de multe, și de foame. Cu prilejul morții lui Eminescu, cîte un admirator ocazional ca Hasdeu, care îi batjocorise *Doina*, a găsit oportun să ridice un imn în slava nefericitului poet, aruncînd vina sfîrșitului său tragic pe prietenii lui de la „Junimea", vizînd îndeosebi pe Maiorescu. În loc să fie împăcat în conștiința sa că l-a ajutat efectiv și statornic, criticul s-a afundat în savante speculări metafizice asupra esenței supraumane a geniului. Cum adică? scria el în frumosul studiu închinat marelui poet (306) — poate geniul să fie măsurat pe măsura comună a muritorilor? a suferit Eminescu, a avut ambiții nerealizate? a fost nefericit? Cu neputință! Eminescu era doar o fire impersonală, care plutea cu nepăsare peste contingențele vieții; pasiunile la el se reflectau în esența lor incoruptibilă, deasupra realităților omenești. Teoria era foarte frumoasă, dar era numai o teorie, lipsită de temei real și făurind din omul viu, care a fost Eminescu zbuciumat, ca oricare om și desigur mai intens, la orice contrarietate, o construcție metafizică. Ea anula omenescul, substituindu-i o plăsmuire fumurie, o entitate fantomatică și neconstistentă. Caragiale va fi citit studiul clătinînd din cap și cu interjecții familiare foarte usturătoare, către nebulosul metafizician, care era și

autorul formulei, de astă dată reversibilă: „Tristă scuză, slabă scuză".

Sub impresia discutabilelor teorii, de care Maiorescu s-ar fi putut scuti, deoarece în adevăr îl ajutase efectiv pe marele poet, Caragiale a scris articolul *Ironie*, spre a apăsa cît mai puternic asupra tristului adevăr al sărăciei lui Eminescu. „Îmi pare foarte rău că contrazic o autoritate eminentă în materie literară, căreia mai ales eu îi datoresc foarte mult, dar trebuie să afirm aci că poetul de care e vorba a trăit material foarte rău; sărăcia lui nu este o legendă ...De foame nu pierea, ce-i drept; dar trebuia să-și măsure bucățica pentru ca s-ajungă și pe a doua zi; rupt și sdrențeros nu umbla; dar hainele și le purta de două ori, întîi pe față și-apoi pe dos, pentru că iarna ele trebuiau să ajute plapomii." El încheia cu o notă dură: „Ieri d-abia-l cunoșteau și apreciau cîțiva prieteni de aproape, și astăzi e un nume la modă, universal cunoscut; ieri d-abia avea ce mînca, «în lipsă absolută de subsistență, amenințat de cea mai neagră mizerie» (307), și astăzi se mănîncă mulți bani (308); eri d-abia palton, astăzi statuie și monumente".

Caragiale s-a hotărît pînă la urmă să se emancipeze de vechiul său protector, a cărui distantă condescendență îl exaspera de multă vreme. De aceea s-a ridicat a doua oară cu violență contra lui Maiorescu, spre a protesta împotriva modificărilor introduse în textul poeziilor lui Eminescu. Scriind articolul *Două note*, el amintea că la lectura *Scrisorii a II-a*, în cercul „Junimii", i s-a cerut lui Eminescu să renunțe la două expresii prea tari pentru urechile delicate ale auditoriului: „Famenii", să fie înlocuit cu „oamenii" și „m-ar scîrbi" cu „m-ar mîhni"; iar mai apoi, la editarea în volum a poeziilor, pe cînd poetul era internat, s-au făcut „îndreptări, purgări și omisiuni cu

desăvîrşire arbitrare". Şi dacă s-ar fi făcut numai din ignoranţă ! nu, ci cu o culpabilă prezumţie, profanatoare, de către „un om fără inimă şi cu spiritul îngust, un om care niciodată nu se poate uita pe sine, care nu poate avea nici o ridicare de suflet pe deasupra egoismului strîmt, nici o emoţie, cum să zic ? impersonală — ca să întrebuinţez şi eu nişte platitudini platonice scoase de curînd iar la modă"... Asprimea era nejustificată, deoarece erorile ediţiei Maiorescu se datorau numai lipsei de metodă. Caragiale vădea şi o patimă veninoasă, suspectînd pe Maiorescu de a trage profituri materiale din tipărirea poeziilor. În acest fel, în apărarea autenticităţii de text a poeziei eminesciene, Caragiale a produs ireparabilul în relaţiile, şi altminteri încordate, cu Titu Maiorescu. Nu e locul aici să ne oprim şi să cercetăm dacă vina este unilateral de partea lui Caragiale, dar nu putem primi nici cîte o interpretare a celor trei articole scrise de marele dramaturg în amintirea lui Eminescu, ca aceea a junimistului V. Tassu, care le atribuia un tîlc interesant : „Este o reclamă a lui Caragiale, luînd de pretext pe Eminescu către care ţara — şi în special «Junimea» — a fost ingrată, pe cît timp era în viaţă, după cum asemene ingratitudine se manifestă şi faţă de Caragiale" (112). Acelaşi mai scrie totodată : „Ideea intimă a lui Caragiale despre Eminescu ştii că nu este bună, căci spune că, dacă Eminescu n-ar fi murit nebun, ar fi rămas obscur". Se poate oare deduce din spusa lui Caragiale că nu-l preţuia pe Eminescu ? Într-adevăr, dacă Eminescu ar fi avut un alt sfîrşit, ar fi rămas încă o bucată de timp obscur. E doar istoriceşte limpede pentru noi că gloria lui Eminescu a fost edificată de noile generaţii, în timp ce păturile oficiale îl socoteau a fi un iregular, un excentric, un veleitar, de esenţă nedurabilă (foarte elocventă rămîne, ca măsură de

apreciere academică şi oficioasă, judecata lui Hasdeu în *O vizită la castelul Iulia Hasdeu*, de Caragiale, în 1897). Şi tot atît de sigur este că sfîrşitul tragic al lui Eminescu a stîrnit în tineret o vie emoţie, foarte prielnică răspîndirii operelor lui. Dar nu e deloc adevărat că I.L. Caragiale nu ar fi avut „o idee intimă bună" despre opera lui Eminescu. În timpul cînd scotea, dimpreună cu Anton Bacalbaşa, *Moftul român* (în 1893), ei făceau şedinţe întregi de lectură din Eminescu, şi amîndoi zeflemiştii plîngeau de-a binelea, unul poate numai din pricina răsunetului emotiv al versurilor, celălalt desigur şi pentru că i se trezeau puternice amintiri despre omul pe care-l iubise şi preţuise (309). Caragiale era urmărit şi de cadenţa cîntecelor eminesciene, în care a turnat chiar două poezii îndreptate împotriva lui Hasdeu ; dar niciodată n-a bagatelizat poezia prietenului său, ca în pastişele după Bolintineanu, Alecsandri şi Macedonski, care iau în derîdere pe înşişi autori. Iar în *Cîteva păreri anonime*, fixează la cîteva puţine nume „talentele literare mari" din cultura noastră : Alecsandrescu, Alecsandri, Bălcescu, Odobescu, Hasdeu, Eminescu şi Coşbuc. Pe toţi îi pune pe acelaşi plan, ca „poeţi desăvîrşiţi, care vor rămîne totdeauna poeţi desăvîrşiţi". E adevărat că spiritul său sarcastic, care nu cruţa pe nimeni, şicana cîteodată, cu un simţ exagerat al preciziunii, şi vreun fragment din poeziile lui Eminescu, ca acela :

Cînd cu gene ostenite sara suflu-n luminare...

spre a susţine că nu se suflă-n luminare cu genele. Se mai pare că, cu vîrsta, evoluîndu-i gustul către producerile lirice mai obiective — potrivit prejudecăţilor clasiciste, care, prin tăgăduirea subiectivităţii, anulează însăşi esenţa lirismului — ajunsese să prefere baladele lui Coşbuc, autorul său predilect, pen-

tru lecturile de familie, seara, la lumina lămpii. El nu și-a renegat însă niciodată admirația față de Eminescu, căreia îi dăduse curs nestăvilit în articolele din 1889, 1890 și 1892. Și nu s-ar fi sfiit s-o facă, dacă ar fi gîndit altfel, pentru că era omul părerilor bucuros în răspăr cu opinia comună. Zadarnic ni se pare deci a-i face proces de intenție scriitorului celui mai cutezător în exprimarea credințelor sale. De altfel se mai găsește o mărturie ultimă de prețuire a lui Eminescu, în una din scrisorile despre *Politică și literatură* (în 1909—1910), din schimbul de vederi, public exprimate, cu Al. Vlahuță.

La întrebarea acestuia dacă Eminescu, în ipoteza că ar mai fi în viață, ar face bine să se avînte în politică, urmează răspunsul afirmativ al lui Caragiale: „Aceasta [înălțarea socială prin politică] ar da omului încrederea în sine și, prin urmare, demnitate, și l-ar ajuta să-și ridice glasul în fața concetățenilor, să devie poet și mai admirabil, admirat și dincolo de marginile strimtului cerc de intimi. Într-un cuvînt, talentul literar i-ar fi consacrat de succesul politic, și n-ar mai fi nevoie să aștepte o moarte nenorocită pentru a deveni popular." După ce spune logosul ce i l-ar ține lui Eminescu, dacă însuși acesta i-ar pune întrebarea, Caragiale încheie: „Închipuie-ți-l pe Eminescu trăind, vîrît în activitatea politică și avînd norocul să dea peste el răscoalele din 1907 — căci astfel de evenimente mari sunt un mic noroc pentru un om politic — ia închipuie-ți-l pe autorul *Doinei*, al *Satirei a treia* și al discursului «proletarului din scunda tavernă» (din zeama căreia se hrănește azi atîta lume politică lacomă de succes)... Ce carieră !... ai ?" (310) Caragiale examinează chestiunea participării politice a „clericilor" (cum spunea Benda intelectualilor) din sectorul literaturii și o rezolvă în sensul afirmativ. El are privirea lucidă a

mecanismului politic-social, care lasă să se piardă valorile literaturii, ca nepractice, ca articole inutile, de lux. Viața lui Eminescu i s-a părut totdeauna cel mai grozav exemplu de desconsiderare a talentului de către o societate rezemată pe valori materiale. El n-a uitat un moment semnificația pateticului destin eminescian și l-a pus în lumină mai bine ca oricine. Indiferență, nerecunoaștere, părăsire în mizerie și boală și apoi, după moarte, onoruri peste onoruri, ce crudă ironie într-adevăr ! E destinul scriitoricesc în genere, dar înverșunat asupra lui Eminescu cu toată strășnicia. Acesta e sensul pur al unei prietenii, turburată de o trecătoare rivalitate erotică, de care a trebuit să ne ocupăm: dacă I. L. Caragiale a fost, pînă la un moment, legat de o camaraderie de adolescență, întărită între zidurile unei redacții, după ce prietenul său s-a prăbușit, în nepăsarea societății, el i-a păstrat amintirea ca un legat scump, a relevat adevărul soartei sale mizerabile, l-a susținut în pofida tuturor riscurilor și nu și-a dezmințit niciodată singurele emoțiuni ale inimii, încredințate publicității.

AL. VLAHUȚĂ

Caragiale s-a cunoscut cu Vlahuță din anii debuturilor acestuia la *Convorbiri literare*, 1880—1881, dar legăturile lor mai strînse datează cam de pe la 1890. În acea vreme, N. Iorga, care scrisese un strălucit foileton de apărare a dramei *Năpasta*, în *Lupta* lui G. Panu, i-a văzut deseori împreună. Caragiale, Vlahuță și Delavrancea „se adunau adesea seara, cînd la unul cînd la altul, și i-am văzut uneori — scrie

N. Iorga — cu atîta recunoştinţă, în cămăruţa popasului meu bucureştean". În martie 1892, cînd Caragiale se răcise cu Titu Maiorescu şi „Junimea" a rostit la Ateneu conferinţa antijunimistă *Gaşte şi gîşte literare*, alături de Vlahuţă, care a vorbit şi dînsul. Vlahuţă trecuse doar pe la *Convorbiri literare* şi se găsea, în 1892, dezlegat sufleteşte de gruparea literară. În camaraderia dintre cei trei scriitori, era un nivel de vîrstă numai între Vlahuţă şi Delavrancea; Caragiale, cu şase ani mai vîrstnic decît amîndoi, nu era însă omul care pune distanţă cronologică sau de situaţie literară între camarazi. Prin originalitatea temperamentului său, atît de puternic, marele dramaturg covîrşea cu toate acestea pe cei doi mai tineri scriitori, care îl lăsau să domine în convorbire, gustîndu-i monologul scăpărător. Cu un respect neimpus şi cu atît mai sincer, amîndoi făceau cerc în jurul lui Caragiale, nemaisăturîndu-se a-i asculta paradoxele şi butadele şi suferindu-i toanele. Nespus de capricios, variind în dispoziţie, Caragiale îşi schimba adesea părerile şi chiar purtarea faţă de dînşii, trecînd cu uşurinţă de la alintare afectuoasă la nemotivate bruscări. Vlahuţă şi Delavrancea s-au deprins de pe atunci să-l ia aşa cum era, schimbător ca vremea, şi să-l iubească, fără a ţine seama de cîte o vorbă mai aspră sau de vreo judecată necruţătoare. De altfel, cînd susţinea un punct de vedere. Caragiale nu admitea contradicţia, oricît de argumentată, şi categorisea de gogomani, ca şi Carp, sau altmintrelea, pe cei ce i se opuneau.

Prietenia dintre Vlahuţă şi Caragiale a trecut printr-un moment de criză în 1894. Apariţia romanului *Dan* a fost evenimentul literar al anului. Succesul de librărie al cărţii a depăşit cu mult ecoul altor reuşite literare. A fost, poate, primul roman de la noi care a mers la inima cititorilor. Prin genul sentimental-romantic, *Dan* i-a displăcut categoric lui Caragiale. Cititor migălos, cu creionul în mînă, se exaspera la neglijenţele stilistice şi la improprietăţile verbale. De altă parte, răsunetul romanului i se părea cu totul disproporţionat faţă de modestele-i merite. Plictisit pînă la obsesie de cazul ce se făcea peste tot de *Dan*, Caragiale nu mai contenea să vorbească de rău romanul. În clasă la liceul „Sf. Gheorghe", la berărie, în auzul străinilor şi de cîte ori întîlnea cîte un cunoscut, îşi exercita verva împotriva norocoasei cărţi. Nu se sfia nici de prietenii comuni cu care s-a hîrjonit o noapte întreagă, pînă la ziuă (311), ca să le probeze că „*Dan* este cea mai mare idioţie care s-a scris în limba românească" şi că autorul lui ar fi făcut mai bine să moară înainte de a-l scrie. Aceste vorbe au ajuns la urechea lui Vlahuţă, care s-a ferit să mai dea ochi cu vechiul său prieten. El era indignat de purtarea lui Caragiale, care obişnuia să-i spună, înainte de apariţia romanului: „...Mă, numai eu şi cu tine suntem scriitori în ţara asta!"

Puţin apoi, s-a ivit prilejul unei dispute publice. În *Vatra* (312), Caragiale a publicat, sub titlul *Cum se înţeleg ţăranii*, o foarte reuşită patişă a graiului rural, interogativ şi monosilabic. La revista *Vieaţa*, condusă de Vlahuţă, bucata, de altfel nesemnată, s-a socotit ca o glumă de prost-gust. Cu tendinţele ei presemănătoriste, *Vieaţa* a mai considerat micul dialog ca un semn neîndoielnic al dispreţului de ţărănime. Ca urmare, ea a publicat o replică, — poate compusă de Delavrancea, — semnată *El : Ce cred ţăranii despre Vatra noastră*. Bucata lui Caragiale este atribuită unui „ciocoi prost". Insultat, autorul aruncă o provocare lui Vlahuţă, vestindu-l însă că, de i se va mai arunca o dată mănuşa, va fi o luptă de exterminare. „...Între d. A. Vlahuţă şi mine, care se

cheamă că suntem oameni copţi, un duel literar trebuie să se termine altfel decît cu focuri oarbe, trase în vînt, spre înveselirea ironică a spectatorilor, şi mai la urmă cu îmbrăţişări şi pace bună. Noi sîntem bărbaţi, cînd ne-om apuca la luptă, trebuie, *sans trève ni merci*[1] unul să lovească la mir pe celălalt, ca să nu se mai ridice multă vreme" (313). În acelaşi răspuns, Caragiale se plîngea de persecuţie, deoarece Vlahuţă nu putuse „înghiţi" o „prostie" de 168 cuvinte ale dialogului ţărănesc, în timp ce el ar fi înghiţit o carte de „168 X 2=336 de pagini mari, fără să facă gură, şoptindu-şi numai în barbă, cu umilinţă şi ruşine... de ruşinea altcuiva : o-nghiţirăm şi p-asta" ! La această aluzie la *Dan*, Vlahuţă arată duplicitatea lui Caragiale, care îi bîrfise peste tot cartea, numai lui nu-i manifestase nici una din impresiile neplăcute ale citirii. De altă parte, respinge paternitatea notiţei din *Vieaţa*, deşi răspunsul a plăcut multora, şi precizează că nu este invidios de succesul nimănui. În sfîrşit, refuză duelul, sub cuvînt că are ceva mai bun de făcut : lucrează la un nou roman, chiar dacă acesta va fi tot atît de stupid ca şi *Dan*, şi îl asigură pe Caragiale că mai curînd s-ar convinge că tot ce scrie acesta este genial decît că tot ce scrie el însuşi e stupid. Din răspunsul calm al lui Vlahuţă (311) reţinem însă că vechea lor prietenie „s-a rupt" după apariţia lui *Dan*. Printre ecourile de presă ale acestei polemici, este semnificativă atitudinea periodicului *Evenimentul literar*. Revista, cea dintîi de nuanţă poporanistă, dezaprobă şi ea schiţa dialogată a lui Caragiale şi ia partea lui Vlahuţă (314). Asupra acestei chestiuni, credem însă că dreptatea este de partea lui Caragiale ; el s-a justificat foarte bine, explicînd bucata ca o „charge d'atelier", obişnuită ca un „gen de jucărie

[1] Fără încetare şi fără milă (fr.).

fără importanţă, nici *pretenţie* artistică" în societăţile literare. Ea nu trebuie apreciată cu prejudecăţi ideologice, cum au făcut cei de la *Vieaţa* şi *Evenimentul literar*, ci privită cu seninătate, dacă împlineşte sau nu condiţiile unei bune parodii. Din această perspectivă, gluma lui Caragiale este dintre cele mai reuşite şi nu îndreptăţeşte bănuiala că a pornit dintr-o ciocoiască desconsiderare a ţăranilor.

Nu ştim cîtă vreme a durat neînţelegerea dintre Vlahuţă şi Caragiale. Cînd s-au sărbătorit 25 de ani de activitate literară a lui Caragiale, Vlahuţă n-a fost printre participanţi. Poate că afacerea Caion prilejuieşte împăcarea. De acum înainte, nici un incident nu mai turbură prietenia lor, greu încercată în 1894. Expatrierea lui Caragiale atinge dureros sensibilitatea duioasă a lui Vlahuţă. În plecarea lui Caragiale el vede semnificaţia simbolică a unui tragic destin scriitoricesc. Cu oricîte opere statornice ar îmbogăţi un scriitor român literatura noastră, societatea îl ţine mereu în marginea ei, ca pe un netrebnic. Deşi în reacţiunea lui Caragiale intră şi elemente lăturalnice, ca nevoia unui confort superior, Vlahuţă o patetizează, şi compasiunea lui proiectează peste prietenia lor o lumină de duioşie.

Corespondenţa lor (315) începe abia după un an şi jumătate de la plecarea lui Caragiale. Vlahuţă se ţine cu dinţii, cum spune, ca să nu devină liric ; dar nu reuşeşte, deoarece îl copleşesc amintirile comune. Îl cheamă în ţară, la dînsul, şi se gîndeşte să-i facă un bordei la vie. Deşi covîrşit de sentimentalism, Vlahuţă ştie să atingă punctul sensibil al lui Caragiale, pomenindu-i de „minunatele" *Momente* pe care le reciteşte mereu, şi-i aduce la cunoştinţă că o daneză din Copenhaga, pregătind un volum de traduceri din literatura noastră, i-a cerut bucăţi din operele amîndurora.

Cu a doua scrisoare, fostul director a *Vieții* începe a-și manifesta atitudinea față de serbările jubiliare de la 1906. Sentimentele sale seamănă aidoma cu cele din *Semănătorul*. Nu este de mirare, deoarece Vlahuță premerge mișcarea în simțire și o inaugurează, dimpreună cu Coșbuc, ca primii directori ai revistei. Semănătoriștii frondau jubileul, văzînd în fastul serbărilor o sfidare a mizeriei țărănești ; atitudinea lor dezvăluia solidaritatea de clasă, deși nu arborau, principial, lupta de clasă. Ca atare, scriitorul găsește în substratul satiric al operei caragialiene confirmarea propriilor lui nemulțumiri sociale și îl socotește pe Caragiale urgisit ca un „dușman al poporului". Așa se explică prima parte a scrisorii de la 7 mai 1906, compusă literar, spre a configura esența socială a scrisului caragialian. Tot progresul țării noastre, prezentat retrospectiv de Expoziția jubiliară, i se pare șubred și îl ia în derîdere cu amărăciune. Comentînd „iradeaua" d-rului Obreja, cu recomandarea cărnii de cal, exclamă : „Jubileul de 50 de ani va fi, de bună seamă, cu... carne de pisică" (316). Planul unei nuvele a lui Caragiale, nescrisă, dar povestită cu vreo 16 ani înainte și avînd ca subiect sentimentul de neputință al unui spectator, care vede cum stă să se prăvălească un semen în prăpastie, i se pare că înfățișează simbolic iminența unei prăbușiri sociale, de neînlăturat. Cu aceste sentimente, Vlahuță este alături de Caragiale și cu prilejul răscoalelor țărănești din anul următor, admirîndu-i fabula *Duel* și broșura *1907*. El subscrie în întregime rechizitoriul prietenului său și nu crede în putința îndreptării. Din aceleași sentimente a izvorît cunoscuta poemă *Minciuna stă cu regele la masă*.

După o întrerupere de un an a corespondenței, Vlahuță îl poftește pe Caragiale la dînsul, în versuri ocazionale, de valoarea acestei specii, care reflectează însă minunat nota prieteniei lor. Ea are caracterul unui adevărat cult religios, închinat de Vlahuță și familia lui prietenului din depărtare. Caragiale e primit sărbătorește în casa lui Vlahuță, din palatul funcționarilor publici sau de la țară. Soția și fiica lui Vlahuță îi fac onorurile casei, întrecîndu-se să-i ghicească preferințele și să-i ofere plăcerile căminului. La rîndul lui, Caragiale pontifică nu ca un maestru intolerant, ci, duhovnicește, își împarte binecuvîntările, luînd parte la evenimentele familiei prietene ca un patriarh. Nunta domnișoarei Vlahuță îi dă prilejul să se arate părintesc, cu urări bătrînești, pe care le rostește sau le scrie cu un belșug de formule sacramentale. Tinerii, d-na și profesorul I. D. Ștefănescu, primesc acoladele lui onctuoase, fierbinți ca ale unei rude de sînge. Comportarea lui Caragiale îl arată sub un neașteptat aspect tradițional, cu care ne-am familiarizat la lectura corespondenței cu Zarifopol : cu ceremonii de oriental, marele scriitor este neîntrecut cînd este vorba să țină minte soroacele aniversărilor și ale evenimentelor familiale, spre a le întîmpina sărbătorește.

Legătura lor se strînge cu prilejul proiectului de corespondență publică, cu subiectele *Politică și literatură* și *Morală și educație*. În paginile *Universului* apar cîte zece scrisori ale fiecăruia, cu subiectul propus de Vlahuță despre compatibilitatea dintre literatură și politică. Deși corespondența se face într-un mod convenit și se adresează masei cititoare, schimbul de idei dezvăluie temperamentul fiecăruia. Vlahuță rămîne idealistul incorigibil, pătruns de credința maibinelui și de dorința îndreptării, în timp ce Caragiale nu își ascunde scepticismul dominant. Ba chiar me-

terul ironiei nu se sfiește să strecoare cîte un subînțeles perfid față de meliorismul vlahuțian, dar cu atîta dibăcie, încît să nu supere. Prietenia lor s-a închegat desăvîrșit și nu mai este loc pentru susceptibilități. „Clenciurile" lui Caragiale, adică argutiile argumentării lui, îl desfată pe Vlahuță, care le savurează fără supărare. Scrisoarea IV, de stăpînită ținută autobiografică, îl va fi mișcat îndeosebi, deși nu ne-a rămas vreo mărturie într-o scrisoare particulară ; dar o altă scrisoare personală, din septembrie 1909, aducea „suspinul unui suflet, pe care durerea ar trebui să-l respecte". În aceeași vreme, tot ce publică în *Universul* scriitorul expatriat este primit cu entuziasm de prietenul din țară. Cînd își întîrzie expediția, Caragiale este rechemat la punctualitate de Vlahuță, după stăruințele lui Dumitrescu-Cîmpina, succesorul lui Cazzavillan la conducerea *Universului*. Din această contribuție regulată, a anilor 1909 și 1910, iese volumul de *Schițe nouă*. Vlahuță nu se satură citindu-l ca un cunoscător și remarcă bucata *Ion*, în care am relevat sensul simbolic și rezumativ al vieții și al operei caragialiene.

Numele lui Delavrancea revine stăruitor în scrisorile lui Vlahuță, precum și acela al d-nei Cella Delavrancea, fiica scriitorului și strălucita pianistă, în momentele primelor succese. Caragiale a consacrat debutantei un articol apolog, în *Universul* din 4 mai 1909. Vlahuță expediază lui Caragiale textul tipărit al *Viforului*, în două exemplare. În timpul Expoziției, îi comunică eventualitatea intrării lui Barbu Delavrancea în guvern, cu bucuria că „cel puțin pe banca ministerială vom fi bine reprezentați". Nu lipsesc nici știrile despre succesele scriitorului înaintea Curții cu jurați.

În jurnalul său intim din 5 mai 1910, poetul notează prezența „fratelui" Caragiale la el, și cum au petrecut o noapte în căutarea cometei Halley, fără să reușească s-o vadă.

După o altă întrerupere de un an, corespondența e reluată în septembrie 1911 și se prelungește pînă aproape de sfîrșitul lui Caragiale. Cu zece zile înainte de jubileul marelui scriitor, care împlinea vîrsta de 60 ani, la 30 ianuarie 1912, Vlahuță îi amintește de acea „zi mare" și-l întreabă ce e hotărît să facă „la o zi ca aceea". Totodată, se face mijlocitorul lui Gârleanu, președintele de curînd înființatei Societăți a scriitorilor români, care vrea să pună la cale o grandioasă sărbătorire, cu concursul lui Vlahuță, solicitat să vorbească și să scrie. Caragiale se închide într-însul și refuză orice omagiu, trimițînd o scrisoare, rămasă în copie și inedită.

„Frate Alecule,

Ți-am telegrafiat ieri și sper că mi-ai îndeplinit rugămintea : n-ai scris nimic nicăieri. Acu, mă rog ție, nimeni să n-afle despre ce-ți scriu aci pînă nu comunic eu cui de drept. Află că ziua de 30 («o zi mare ca aceea») voi sta liniștit cu ai mei acasă la căldură — p-aici bîntuie un ger strașnic. Nu viu. Scrisoarea lui Gârleanu către tine m-a îngrozit. Eu nu sunt un erou — eu sunt un burghez. ⟨Mi-e groază de mulțime.⟩ N-am nici aplecare, nici le physique de l'emploi [1] pentru un triumf. Și pe urmă tu știi că «fosilele» sunt deopotrivă nesimțitoare și la scuipări și la adorațiune. Hotărît, nu viu.

[1] Înfățișarea potrivită (fr.).

Fiţi sănătoşi şi veseli. Dumnezeu cu voi şi cu ai voştri. De la noi toţi frăţeşti salutări pentru toţi, Delavrancea şi Gherea — Zarifopol.

Al tău vechi.

Car.

Marţi $\frac{\text{6 febr.}}{\text{24 ian.}}$ 1911* (1912, n.n.)

Telegrama din ajun avea acest conţinut:

„*Vlahuţă*

Palatul Funcţionarilor

Bukarest.

Conjur nu scrie nimic nicăieri despre mine. Nu face nici un pas, aşteaptă scrisoare.

Caragiale"

O dată cu scrisoarea, Caragiale a expediat o altă telegramă:

„Expediat azi scrisoare. Conjur absolută discreţie."

Pretextul refuzului se găseşte într-o telegramă din ajunul sărbătorii, deoarece solicitatul îl lăsase pe Gârleanu să creadă că va lua parte la şezătoarea literară, în cinstea lui, de la Teatrul Comoedia. Iată textul formulei de scuze, din ultima telegramă, trimisă lui Vlahuţă:

„Adevărat nenoroc. Acces sciatic. Imposibil mişca. Rog comunică amicilor. Vale."

Toate aceste piese, în copie şi cu respectivele recipise, au fost lipite de Caragiale sau scrise pe paginile albe ale scrisorii lui Vlahuţă de la 20 ianuarie 1912.

În noaptea premergătoare aniversării sale, Caragiale a stat pînă în zori (se născuse în faptul dimineţii),

compunînd o mică bucată autobiografică. Este vorba de *Fabulă, lui A. Vlahuţă*, rămasă inedită şi publicată de noi întîia oară (317). Ea serveşte ca o pilduitoare explicaţie a abţinerii lui de la sărbătorire, lămurire cu care s-a crezut dator faţă de bunul său prieten. Ca şi fiul risipitor, cu a cărui parabolă se aseamănă povestea vieţii lui, Caragiale a fost nesocotit, huiduit şi bătut de fraţi şi de mamă, ca o secătură şi un stricat, pînă a fugit „din casa mă-sii". „Într-un tîrziu", şi-au adus aminte „de-acel copil neprocopsit, de-acel bun-de-nimic, de-acel fugar pribeag, de-acel mişel" şi l-au chemat acasă, de ziua lui, îndopîndu-l cu dulceţuri, pînă ce şi-a stricat stomacul. Morala fabulei este:

După prea amară viaţă,
Nu fi lacom la dulceaţă.

(Facsimile în *Opere*, V, 1938)

Nu se putea o mai impersonală prezentare a istoriei vieţii sale, cu un ton mai desprins de orice amărăciune. În simţirea lui Vlahuţă, însă, ecoul acestei fabule trebuie să fi răsunat cu atît mai dureros. Corespondentul se simte dator cu un „mic răspuns", poate alcătuit, dar care nu ni s-a păstrat. În ultimele lui scrisori către Caragiale îl îndeamnă stăruitor să se aşeze, „cu credinţă", la masa lui „di brad", cum rostea, parodic, prietenul său, formula eminesciană — şi să termine piesa pe care o pregăteşte de atîta vreme: *Titircă, Sotirescu et Comp.* Se ştie că I. L. Caragiale avea în lucru, de la începutul şederii la Berlin, o reluare a personajelor din *O noapte furtunoasă* şi *O scrisoare pierdută*, parvenite, după 20 sau 25 de ani, la mari situaţii sociale. Lucrarea a rămas în stare de schiţă pînă la moartea marelui dramaturg.

Pentru că a venit vorba şi de masa de brad, ca un atribut scriitoricesc, să menţionăm un amănunt ca-

racteristic al prieteniei dintre cei doi corespondenţi. Caragiale manifesta, mai în serios, mai în glumă, dorinţa de a avea o masă de brad, scuzîndu-şi neactivitatea cu pretextul că-i lipseşte acest instrument esenţial de lucru. Atunci d-na Vlahuţă i-a comandat obiectul dorit, dar a fost o masă de tei (318). Cum s-a aşezat la masă, cu cele trebuitoare pentru scris, Caragiale a răsturnat, din greşeală, călimara, făcînd o pată mare de cerneală, ireparabilă. Fireşte, masa n-a mai fost ridicată de Caragiale, bucuros să scape de obligaţia scrisului. D-na Vlahuţă a preschimbat-o însă în obiect de muzeu, cerînd tuturor scriitorilor ce treceau prin casa soţului ei să-şi depună autograful chiar pe tăblie. Goga, bunăoară, a scris această cugetare de militant : „Picăturile de cerneală pe masa unui scriitor sunt ca stropii de sînge pe cîmpul de bătaie". Rugat de A. de Herz să concretizeze în versuri acest gînd, autorul *Oltului* i-a scris catrenul care urmează, pe falsul-titlu a ediţiei originale a volumului de *Poezii* :

Din sufletul meu care plînge
Rămîn aceste versuri rupte
Ca nişte picături de sînge
Pe cîmpul mort al unei lupte.

Caragiale scrisese lîngă pata de cerneală o reflecţie cinică : „Toate meseriile necurate lasă pete".

Este desigur de regretat că mai multe din scrisorile lui Caragiale către Vlahuţă s-au pierdut. Se spune că, într-una din călătoriile lui, Vlahuţă luase scrisorile cu dînsul într-o geantă, pe care a uitat-o în tren.

Scriitorul îşi defineşte mai bine decît ar face-o altul caracterul devotamentului său faţă de Caragiale. Să reţinem această formulă. „Prietenul tău vechi şi *credincios, ca un cîine de stînă*". Anii au netezit asprimile unei prietenii, cîndva viforoasă. Între dînşii nu

mai puteau încăpea rivalităţi şi deşertăciuni. Vlahuţă iubea în Caragiale, cum se întîmplă mai adesea, însăşi tinereţea proprie, ireversibilă, a anilor de luptă şi nădejdi. Dar îl iubea şi pentru el însuşi, pentru tristeţea pe care credea că o surprinde în dosul veseliei şi sarcasmului său. Nelecuit romantic, vedea în Caragiale un patetic, un învins al vieţii, care-şi strămută suferinţele în glumă şi ironie. Prin alte cuvinte, după concepţia stendhaliană a „cristalizării", Vlahuţă proiecta subiectivitatea sa asupra prietenului iubit, dăruindu-l cu tonalitatea propriei sale sensibilităţi.

La moartea lui Caragiale a scris un remarcabil portret (319), care denotă o justă cunoaştere a temperamentului caragialian contradictoriu. În acelaşi loc, însă, nota sentimentală aduce interpretarea subiectivă, amintită. Mulţumită acesteia, totuşi, a dăinuit una dintre prieteniile literare care înnobilează peisajul nostru scriitoricesc. Panoul este incomplet, de vreme ce lipseşte din diptic o bună parte din lotul scrisorilor lui Caragiale. După cum însă el s-a legat cu afecţiune de alţi scriitori cu structură sufletească diferită, ca Ronetti-Roman şi Gherea, aşa trebuie primită şi prietenia lui faţă de Vlahuţă, fără să-i cerem o prea strînsă explicare raţională.

BARBU DELAVRANCEA

Un alt sentimental era Delavrancea, şi un romantic care la rîndul lui şi-a făcut despre Caragiale o viziune patetică. Prin caracterul lor foarte sociabil, au legat uşor camaraderie. În drum spre Iaşi, la a 21-a aniversare a „Junimii", călătoresc împreună, Delavrancea din partea ziarului *România liberă*. După ce

l-a ascultat vorbind neîntrerupt, reporterul ocazional îi spune : „Luca, ce-ai zice tu cînd te-aş face un melancolic, care presintă ridicolul şi gugumănia societăţii noastre prin puterea de observaţie a unui om desgustat, care petrece des chiar, dar care ascunde ochilor noştri o fire tristă, ale cărei năzuinţe nu sunt satisfăcute, a cărei ţintă nu e atinsă, al cărei dor să dă dupe perdeaua glumii ? — Aş zice, răspunde Caragiale, că oamenilor li s-ar părea exagerat, că mie mi se pare exactă observaţia ta, şi dovadă despre aceasta e că acum am uitat cu desăvîrşire toate glumele mele cari mă înşală necontenit, şi mă face *[sic]* să uit tot şi să rîd de toate" (320). Prilejul sentimentalismului i se ivise lui Caragiale la revederea împrejurimilor Ploieştilor : „Ah ! iată crîngurile prin care goneam cu capul plin de poveşti, iată cîmpiile prin care rătăceam ca un sălbatic, către apusul soarelui. Cum aş dori să mă reîntorc la zilele basmelor !" Asemenea momente erau însă foarte rare la Caragiale şi nehotărîtoare, ca să-l structureze ca pe o fire melancolică. Delavrancea îl defineşte totuşi astfel, printr-un proces de schematizare, cu exemple discutabile din literatura franceză. „Cine ar putea crede că Luca Caragiale, dramaturgul care ne-a forţat să rîdem pînă la lacrimi ; amicul care ne face să uităm desăvîrşit de miseriile personale prin care trebuie să trecem, ar fi un melancolic ? Murger nu e adevăratul Murger în *La vie de Bohème*, ci în Baladele sale, Musset nu e adevăratul Musset decît în *Lettre à Lamartine*, *Souvenir* şi *A la Malibran*, pe Molière nu-l găseşti decît în cele două acte dintîi ale *Misantropului*." După cum se vede, năzuind mai sus de reportaj, la caracterizare psihologică şi literară, Delavrancea se afundă într-o interesantă eroare. „Nu am văzut niciodată autor care să intre mai mult în tipurile ce a creat ; care să-şi joace mai bine rolurile ce a scris pentru

alţii. Din *Noaptea furtunoasă* şi din noua sa comedie *O scrisoare pierdută*, nu e poliţai, prefect, proprietăraş, ambiţios şi naiv pe care să nu ţi-l prezinte cu dibăcia unui comedian consumat în arta sa. Şi cu toate acestea nu cunosc un autor mai obiectiv, mai deosebit de creaţiunile sale. Nu vezi în tipurile sale nici gusturile autorului, nici credinţele, nici înclinările lui fireşti. Şi el are mîhnirile sale intime, şi el e atins de acea melancholie şi scepticis al omului superior din veacul nostru, şi el are ambiţiunea sa, dar în tot ce scrie nu vezi nimic din aceste dureri şi preocupări intime." Într-adevăr, arta lui Caragiale este de tip obiectiv şi impersonal, dar sciziunea categorică dintre temperamentul autorului şi creaţia sa este o iluzie, depăşită numai de deducţia comună logicii afective a romanticilor, prin care autorii comici sînt înfăţişaţi ca nişte melancolici refulaţi. Altminteri, articolul mai este interesant prin portretul fizic şi descrierea modului conversativ al lui Caragiale, denotînd pe strălucitul scriitor descriptiv, de aprinsă imaginaţie. Din acelaşi articol se desprinde însă netăgăduit căldura simţirii prieteneşti, întemeiată pe admiraţie. El însuşi ceea ce se numeşte un temperament, adică o fire în continuă fierbere, Delavrancea s-a simţit irezistibil atras de ciudata personalitate, împletită din contraste, a lui Caragiale. Spre deosebire de firile ponderate şi reci, care nu se puteau apropia de dramaturg, debutantul l-a înţeles, în felul său, subiectiv, l-a iubit şi l-a prezentat, după cum am văzut, într-o vreme cînd, în afară de cîteva recenzii, nu se scrisese despre dînsul nimic interesant.

Legat însă de Constantin Nottara din anii studiilor pariziene, Delavrancea alimentează, instigat de actorul nemulţumit, o susţinută campanie contra lui Caragiale în tot timpul direcţiei generale a acestuia, în ziarul *Democraţia* ; articole semnate *Viator*, notiţe

nesemnate, împunsături fugitive etc. La plecarea lui Caragiale, Delavrancea sugerează în acelaşi ziar numirea lui Vlahuţă.

Cu totul nepolitic în relaţiile sale, Caragiale nu şi le cultiva prin menajamente dibace. Sub impresia momentană, se lăsa dus de impulsiune, necruţîndu-i pe cei mai devotaţi dintre prieteni. În scrisul lui Delavrancea, bunăoară, îl sîcîiau pitorescul şi şuvoiul nestăpînit de cuvinte. Cu spiritul său critic foarte dezvoltat, îndeosebi în direcţia descoperirii defectelor, s-a exercitat cu măiestrie în genul parodiei. Caragiale a fost, netăgăduit, primul nostru parodist. Înverşunat împotriva lui Macedonski, dar neprevăzut cu sensibilitate lirică, a pastişat cu aproximaţie instrumentalismul simbolist de la *Literatorul*. Campania sa împotriva simbolismului, cu parodiile de la *Moftul român* (în 1893), a contribuit să pună într-o falsă lumină poezia macedonskiană. Mai izbutită a fost, desigur, pastişarea prozei lui Delavrancea, în aşa-zisul „roman modern" *Smărăndiţa*. Conducîndu-se după modelul *Sultănicei*, Caragiale a anunţat o lucrare, întrunind „...toate calităţile mari ale artei moderne — studiu psihologic, profum local, epizode de sensaţie din ce în ce mai crescîndă şi o limbă românească de o puritate şi de o eleganţă *nec plus ultra*... datorit penei unuia dintre primii noştri beletrişti", care-şi va păstra „anonimul pînă la apariţia volumului, cînd va semna cu un pseudonim lung, numele propriu sadea fiind prea scurt" (321). Toate aceste elemente îl vizează pe Delavrancea. Pastişa uzează şi abuzează de maniera pletorică a nuvelistului, cu o vervă parodică dintre cele mai izbutite. Nu cunoaştem reacţiunea produsă de meşteşugita ridiculizare, dar este mai probabil că victima a luat hotărîrea mai înţeleaptă de a nu se supăra. Se pare că legăturile lor s-au menţinut nestînjenite. La numirea

lui Delavrancea ca primar al capitalei, sub guvernul conservator de la 11 aprilie 1899, Caragiale este delegat de prietenul său în comitetul teatral şi primeşte cîteva însărcinări culturale. În interval, autorul *Sultănicei* se distinsese în politică prin marele său talent oratoric, părăsise partidul liberal după scuzele lui D. Sturdza, în arzătoare contradicţie cu campania naţionalistă din ajun şi se înscrisese la conservatori. Într-un raport prezentat primarului capitalei, fostul director general al teatrelor îşi exprimă cîteva deziderate îndrăzneţe, ca încetarea subvenţiei acordate Teatrului Naţional, ridicarea unui local de teatru de către comună, subvenţionarea lui în limita de 10—15% din reţete şi înfiinţarea unei orchestre comunale permanente (141). Guvernarea a fost prea scurtă ca să îngăduie realizările dorite de Caragiale. Delavrancea ia parte şi cuvîntează la sărbătorirea jubileului de 25 de ani de activitate literară a lui Caragiale. În anul următor pledează cu avînt în procesul Caion, obţinînd condamnarea, în lipsă, a calomniatorului, care a fost însă achitat în opoziţie. Asupra pledoariei revenim în altă parte, menţionînd deocamdată pasiunea deosebită care a încălzit pe oratorul juridic înaintea juraţilor. Din peroraţia admirabilei pledoarii, se dezvăluieşte clocotul unei prietenii fierbinţi. Acesta este caracterul amiciţiei lui Delavrancea, care se dăruieşte total, neprecupeţit.

Din preajma stabilirii lui Caragiale la Berlin se păstrează în arhiva familiei primele misive de la Barbu Delavrancea. Una din notele dominante ale acestei corespondenţe este dragostea absorbantă a tatălui pentru una din fiicele sale, Cella. Succesele ei de conservator sînt tot atîtea momente de fericire pentru Delavrancea. În graba redactării cîte unei scurte cărţi poştale, textul apare uneori neclar, din cauza prisosului sufletesc captat în prea puţine cu-

vinte. Iată bunăoară cum își exprimă fericitul părinte bucuria primirii unor vești de la Paris, unde tînăra sa fiică petrecuse cu familia Caragiale: „Scumpe amice, — rîndurile tale, ca niște șiruri de mărgăritare de la gîtul copilului meu adorat. Am văzut-o: uimită și fericită. Mi-a scris. Tocmai cum mi-ai scris și tu. După ce (a înțeles) s-a convins că era realitate ceea ce-i păruse vedenie — așa-mi scrie ea — a început veselia și altă ilusie: se credea în țară. Cînd vei citi scrisorile ei vei înțelege cît de fericită a fost cu voi"... (322). La 2 noiembrie 1904, cînd Caragiale se găsește stabilit la Berlin, îi anunță, pare-se, primirea fiicei sale la Conservatorul din Paris: „Frate Luca, Cellica a izbutit. Să trăiți, să trăim, să ne trăiască, să *le* trăim. Vă sărut, Barbu vostru." În raitele lui prin străinătate, unde studia fiica sa, Delavrancea primește de la Caragiale scrisori și telegrame, expediate cu un calcul precis ca să-l găsească în localitățile de popas. Cu aceeași preciziune, „Luca", cum am văzut că îl numea prietenul său, îi alcătuiește itinerariile cele mai prevăzătoare, cu orariul plecării și sosirii trenurilor, entuziasmîndu-l. „Hoch! Hoch! Hoch! Telegrama ta mi-a mers la inimă. Ești diabolic, și pace! Cum dracului ai combinat adresa? E o minune... Te proclam omul vaporului [al aburului, n.n.] și al electricității. Ești unul și unic. Un grec mai rafinat în sentimente și «comprenea» [comprehensiune, n.n.] nu s-ar putea găsi decît în timpul lui Pericles..." (323) Sau: „Baedecker a rămas pe jos. Și sper că companiile internaționale de căi ferate nu vor avea curajul să se măsoare cu tine" (324). De sărbători, Delavrancea primește de la Berlin, o scrisoare meșterită, cu mari efecte la lectură: „Nu mi-aduc aminte să fi primit vreodată un mai frumos cadou de Anul nou. Scrisoarea s-a citit pînă și de Pică [fiica cea mai mică a scriitorului, n.n.]. Scena cu «jocurile inocente» a produs o profundă ilaritate în inocentul meu popor. Al cincilea fante și popa din mînecă au prefăcut surîsul în hohote de rîs. Marya [soția scriitorului, n.n.] a leșinat la «scarrrrnăviile...» și după ce și-a venit în fire mai bine de un ceas mi-a repetat drama cu «Mariță scarrnăvie». Iar gluma ta cu boerii moldovinești «roși de molii» este desigur, cea mai reală notă a istoriei noastre contimporane..." (325). Se vede că I. L. Caragiale compusese o istorioară politică, dialogată, cu un joc de cărți, la club, figurînd constelația conservatoare a momentului. Stîrnit de frumoasa scrisoare, Delavrancea se simte dator cu un îngrijit tablou al vieții politice interne, în jurul recentului eveniment al succesiunii la guvern a conservatorilor. Desprinzîndu-se de tovărășiile obligatoare, corespondentul zugrăvește necruțător promiscuitățile din propriul său partid și îmbulzeala pentru ocuparea locurilor de la conducere: „Zilele acestea circulația s-a făcut numai de la periferie la centru. Capitala ca un cap de tîmpit, emoționat de o fericire neașteptată. Congestiune de nerozi. Obor de vite slabe și flămînde. Cînd s-a inaugurat linia Florica-Cîmpulung, trenul a fost oprit într-o pădurice. Se scuturase atîtea omizi pe șine, că roatele locomotivei au sfîrîit pe loc. Parcă vîntul a bătut din toate marginile țării într-un singur punt, adunînd toate gunoaele într-un vîrtej colosal răsucit între bulevard și grădina Episcopiii." Urmează cîteva exemple dezolante de numiri politice, de jos pînă la banca ministerială. Situația intestină a partidului e astfel înfățișată: „Nu exagerez: sunt descurajat de la început. Vrajba a intrat d-acum printre ei. Cuvintele proprii ale lui Take Ionescu, în fața mea și a lui Filipescu, — « suntem deja în desagregare și în curînd vom intra în descompunere». Nu te-aș îndemna să faci vreo

mişcare. N-aş şti ce să-ţi spui. Nu crez în viabilitatea unui asemenea regim. În curînd se va pune marea întrebare : partidul conservator mai poate fi guvernat ? Şi va urma fatal conclusia : or unirea cu modificări în direcţie, or ruina completă a unui partid care şi-a pierdut şi capul şi inima."

La un colind telegrafic al lui Caragiale, Delavrancea răspunsese la fel, rimînd cu desinenţe greceşti primul distih, în circumstanţa adresantului : „Colo în Berlinis, — pe Nachodstrazis, — Un cuib de amici, — Mai mari şi mai mici, — Dă-le, Doamne, lor, — Lor, copiilor, — Lor, părinţilor, — După pofta lor, — Şi-a amicilor, — La anu şi la mulţi ani, — Delavrancea" (326).

Scrisoarea politică din care am citat pomeneşte de schimbul telegrafic de colinde în acest final afectuos : „Ce vrei... mi-e dor de nebunul meu. Cum dracu să nu-mi fie ! Aşa bibic nu se mai află ! Şi de ce te-ai mirat, bibicule, de colindul meu telegrafic ! Dar mata ! N-ai venit mata cu «bună dimineaţa la moş ajun» tot prin tiligraf ! — sărut mînele bibicii tale, — sărut pe copii pe frunte şi pe tine drept în bot. Al tău frate, Barbu."

Invitat de Caragiale să rămînă cîteva zile la el, la Berlin, în trecere spre Paris, unde avea s-o vadă pe Cella, Delavrancea se execută. Vizita a durat trei zile, de la 23 la 26 iunie 1905. Ea a prilejuit lui Caragiale o neobişnuit de lungă scrisoare către Alceu Urechia, care a refuzat să ne-o încredinţeze în vederea publicării ei, de teamă să nu supere pe „fetele Delavrancea". Scrisoarea e o capodoperă de maliţie, dar la apariţia ei tîrzie (327), Cella a făcut sincer haz. Răutatea ocazională a lui Caragiale se agravează prin textul scrisorii de la 25 iulie / 7 august 1905 (328), care-l vizează de la primele rînduri tot pe Delavrancea, ale cărui reacţiuni germanofobe au fost greşit

interpretate de necruţătorul său prieten. Se pare că Delavrancea a aflat ceva despre aprecierile mult prea dure ale lui Caragiale, dar n-a putut să-i păstreze multă vreme supărare.

În iunie anul următor, Delavrancea îl anunţă pe Caragiale de eventualitatea intrării lor în Parlament şi îi desfăşură cîteva din intrigile politicii interne. „Bun e D-zeu, şi dupe mila şi îndurarea lui, la toamnă Caragiale şi Delavrancea vor fi în Parlamentul României. Aşa nădăjduiesc. Guvernul e divisat aşa de frumuşel, că pace şi tihnă nu se mai poate. În cojoc s-a întors ş-o căciulă de oaie. Diavolul de F... [N. Filipescu n.n.] văzînd că morga şi spiritul «Şefului» ne-au adus la o grupare metafisică fără soluţiune politică, a scotocit în arsenalul său şi a înhăţat vechile lui arme — vechi dar sdravene şi fără pic de rugină. Şi tocmai cînd guvernul se credea mai năstruşnic s-a pomenit fără... şef !" Povestitorul continuă cu o pildă : „Ţi-aduci aminte de muma dracului cînd căta în cap pe Sarsailă. El, bun, blînd, se făcea că doarme cu capul în poala mă-sii şi coada <vîrful> cam pe la un kilometru în roatele unui biet creştin. Înjura omul de curgea ţărîna din pod. Înjură majoritatea guvernului de se cutremură catapeteasma. Ai înţeles, Bibicule ! că eşti tînăr cu «comprenea»"... Guvernul, de bine, de rău, îşi tîrăşte zilele, fără să cadă. La 14 mai 1906 (329), Delavrancea făgăduieşte „un adevărat memoriu politic", pentru a înlesni lui Caragiale judecarea oamenilor şi a partidului său. Memoriul este o scrisoare de douăsprezece pagini (184) şi dezvăluie conflictele de interese din amîndouă partidele guvernamentale, toţi factorii politici ai ţării sînt reprezentaţi necruţător. De altfel, Delavrancea nu vrea să lase impresia condamnării tovarăşilor săi în bloc şi revine, a doua zi, cu o scrisoare mai scurtă, cuprinzînd şi aprecieri

pozitive asupra unora din oamenii politici conservatori. Dăm extrase din această scrisoare, pentru a lămuri legăturile de persoane și de idei dintre Delavrancea și partid :

„...Să repar unele nedreptăți. Carp e un om de idei. De n-ar fi decît faptul că el, cel dintîi — de pe la 1880—1883 — a declarat ambelor partide, pretinse istorice, că lupta pe formele exterioare trebuie să se încheie ca să începem cu organizarea energiilor naționale, și încă ar fi dăstul. E onest să-i recunoaștem că el a venit cu legi și financiare și economice, pe cînd ceilalți să sbuciumau încă pe etichete. Cusurul lui, din punt de vedere practic, e politica cesariană fără un Cesar. În regimul nostru formal reprezentativ îi trebuea, de formă cel puțin, un partid. Abia acum, la sfîrșitul carierei, a început să se gîndească și să regrete că sfîrșește cu ceea ce ar fi trebuit să înceapă. «Șefule» i-a spus toată lumea, toată vieața lui, și prieteni și adversari, dar n-a avut nici o calitate de șef. Un genial cadet prusian era imposibil să ajungă mareșal la noi, dat fiind moravurile noastre politice. Și-a iubit țara ca un tutor aspru, așa de aspru ca și cum i-ar fi înțeles sufletul ei slăbit și decordonat de atîta mari *[sic]* de vreme. Om de probleme, nu om și de oameni. În afară de cîțiva d-ai lui n-a mai vrut, sau n-a mai putut, să înțeleagă pe nimeni. Păcat. Foarte puțin psicholog, combină admirabil teorii de formule frumoase (*teorii* în sensul antic), dar nu e în stare să administreze 50 de oameni. Desprețuind, sau afectînd că desprețuește orice sentiment, s-a imobilizat în cîteva sinteze" (185).

Este o adevărată pagină de antologie a unui scriitor politic cu fericite mijloace de caracterizare. Trecem peste relatarea unui schimb de cuvinte dintre Carp și Delavrancea, prilejuit de o vorbă brutală a celui

dintîi, față de cei „cari fac politică de sentiment". Carp a primit însă o replică tot atît de tare, care nu l-a supărat. Reținem și o justă caracterizare a lui N. Filipescu : „Și cu Filipescu am fost nedrept prin omisiune. De ani de zile preocupat de chestia țărănească, e singurul care o înțelege în toată mărimea și cu toate greutățile ei, ca pe o chestie de existență națională. I-am spus două lucruri : că și-a perdut vreme admirînd pe alții și că e un boer care miroase a cojoc." Al doilea termen al formulei definește perfect personalitatea aspră a fruntașului conservator. Și lui Maiorescu îi este rezervat un paragraf interesant : „Maiorescu, minunat ca tact și ca abilitate, vecinic preocupat d-a-și meremetisi consecvența : pare cea mai frumoasă teacă din care au sărit boabele. Logic, exasperant de logic formal, dar delicat și cu minte ca un moșneag înțelept care a văzut multe și a știut să pătimească puține." Marghiloman, „căzut la o patimă politică", este „un excelent administrator", care ar face „o minunată figură" la afacerile străine. „Cîteodată mi se pare că e geniul trucurilor." Arion „cîștigă mereu", ca un om de bun-simț. Constantin Olănescu, fin, delicat și impenetrabil, este și el dăruit cu o trăsătură epigramatică : „Cu greu să-i înțelegi gîndurile. Și nu știi dacă perzi mai mult ori cîștigi mai mult, neînțelegîndu-i-le sau înțelegîndu-i-le." Hiotu este lăudat pentru o serie de articole, și Jean Miclescu pentru onestitatea sa de „boer revoltat, vulcanul «Protestării» , dar ...mister". Cu aceste note de scurtă caracterizare, cu două tăișuri, se încheie al doilea memoriu al lui Delavrancea, destinat să repare nedreptățile din ajun.

Scrisorile politice primite, cu indiscrețiile culiselor, produc asupra lui Caragiale o impresie adîncă. Nici-odată nu luase în serios pozițiile principiale, ireductibilitățile doctrinare. Era de mult încredințat că in-

teresele individuale precumpănesc în politică, iar nicidecum interesul public. Iată însă că și Delavrancea, omul de bună credință pînă la naivitate, vine să-l întărească în scepticismul său, prin încheieri de aceeași natură : „Sfîrșesc acest tablou inferior de fapte, vorbe și oameni. Parcă te auz : «dar ideile». Ideile cari despart ? Ideile cari ar împăca ? Aspirațiunile ? Sîît ! Ele dorm dulce, și mai dulce, în capul cîtorva utopiști. Nu le deștepta. Va veni și timpul lor. Acum e rîndul vanității, a monomaniilor, a partisanismului, a gheșefturilor, a întreprinderilor naționale, a injuriilor și a tîrîturilor." Poate că această confruntare dintre observațiile unui idealist și propria experiență realistă, cu rezultate comune, îi va fi servit lui Caragiale, cînd, peste nouă luni, cu prilejul răscoalelor țărănești, și-a scris rechizitoriul împotriva politicii de partid.

Prima parte din viitoarea broșură îl entuziasmează pe Delavrancea, care-i expediază o carte poștală cu exclamații retorice.

„Vere,

Am citit marele tablou : causa răscoalelor țărănești. Minune ! Ieri eram la «Capșa», cu un gazetar și cu Paraschivescu. L-am recitit. Minune ! Au rămas cu gurile căscate. L-am analisat. Minune ! Minune ! Ăla este adevărul. Superficialitatea culturală. Închirierea puterei. Partide de jecmăneală etc. Reforma !... pînă nu ne-om reforma pe noi... ? Să trăiești. Ah ? de mult... de niciodată n-am citit... să trăiești ! Toate broșurile le cunosc. D-zeu știe cîte s-au scris. Toate la teascul presei hidraulice... să le storci... să le storci... și nu vei scoate o picătură din seva articolului tău"...

În margine : „Dat Filipescu aseară. N-am spus de cine e" (330).

La primirea felicitărilor, Caragiale își schimbă penița și compune o scrisoare pe placul lui Delavrancea :

„Frate Barbule,

Am părăsit amîndoi de mici umilul acoperămînt părintesc, și care dincotro — tu din prăfăria Delei-Vechi, eu din mocirlele Ploieștilor — am pornit sub paza unuia singur de sus. Aspre cărări am bătut : amorțiți la-ncheieturi, însîngerați la tălpi, loviți peste obraz — pe cînd eram departe de odihna cu icoana la căpătîi și de mîna care să fi mîngîiat cu milă fruntea pălmuită de străini. În momente cînd, după îndelungi tenebre, se aprindeau pe vaste orizonturi zorile după cum socoteam [ale] epocei de lumină, am ajuns copii încă în Forum, să reclamăm toga virilă... Acolo, trîmbița Patriei chema din toate depărtările pe toți bravii — pe cuminți, la strălucitoare triumfuri ; pe creduli, la jertfă crudă. Acolo ne-am întîlnit așa de tineri și cu pieptul înainte, fără să stăm o clipă la-ndoială, ne-am luat locul mai dinainte însemnate *[sic]* de sorți. Acolo, aceeași pe deoparte umilitate a extracțiunii, pe de alta aceeași îndrăsneală pentru bătăliile viitorului ne-au apropiat. Întîi ne-am înțeles fără să ne iubim ; apoi, ne-am iubit fără să ne înțelegem ; și tocmai tîrziu spre bătrînețe, după atîtea lupte, am ajuns, dar biruiți, să ne înțelegem, fiindcă ne iubim, — și să ne iubim fiindcă ne-nțelegem. Și sper că și tu gîndești, ca și mine, că întîlnirea, apropiarea și prietenia noastră a fost o favoare, — eu cred, mare.

Să fi avut Patria nevoie de jertfirea noastră ? Asta-i altă vorbă... Dacă nu, păcat de noi ! dacă, da, onoare

noă ! <Dumnezeu fie lăudat. Mai la urmă, pentru cine este sortit la luptă, după norocul de a birui, cel mai mare noroc e a fi biruit.> Fiindcă văz, cu foarte adîncă plăcere, că ți-a plăcut articolul, <meu> publicat și în *Die Zeit* și în *Convorbiri* trunchiat și plin de greșeli, ți-l trimit întreg așa cum l-am aruncat eu *atunci*. Te rog primește-mi omagiul cu dragostea cu care ți-l aduc, și crede în nestrămutata prietenie și înalta stimă ce-ți păstrează

Al tău vechiu,
Caragiale (331)

P.—S. In ultimul, moment, acu, primesc din <țară> Patrie o cartă poștală reprezentînd triumful grandioz 1906. Adevărat clasic : Mire Caesar resplendescens [1] ! Sunt un dilettante în istorie mai norocos chiar decît <îmi închipuiam> puteam crede după <magulito[arele]> aplauzele tale atît de măgulitoare : iată am găsit pentru micul meu Essai de istorie contemporană și ilustrația gata. O lipesc în josul <articolului> prozei mele. Tu care ai gust artistic, spune-mi rogu-te așa e că nu se poate ceva mai potrivit ?

Fiți sănătoși tu și ai tăi. Dumnezeu cu voi.

Al tău frate,
Caragiale“

Cum se vede unde era Caragiale firesc și unde își compunea o fața sufletească de circumstanță ! În post-scriptum reaparea ghidușul, lipind ilustrații în text spre completarea tabloului politic zugrăvit în *1907* ; iar tonul solemn cu care începe nu-și ascunde simularea. Corpul scrisorii adoptă însă un ton fals, de retorică sublimă și sentimentală, care nu-l prinde

[1] Caesar strălucind minunat (lat.).

pe Caragiale, dar este menit să stoarcă lacrimile ușor înduioșatului său corespondent. Tonul natural revine la : „Asta-i altă vorbă“ unde-l recunoaștem pe adevăratul Caragiale. Și prima formulă finală, cu „...înalta stimă...“, este artificioasă. Orișicît, Caragiale își cunoștea mușteriul și s-a simțit dator măcar o dată să-i servească delicatese pe gustul retorului. În genul parodic, în proză, îi reușea orice. Caragiale nu s-ar pune în postură ridicolă decît dacă am crede că a compus scrisoarea cu seriozitate.

La apariția broșurii, autorul este ținut în curent de succes : „...Broșura ta «1907» să vinde <p-un cap> pe capete. Publicul e pentru. Politicianii contra. Oh ! cîtă dreptate ai ! Dar regele nu vrea [Caragiale exprimase dezideratul unei noi constituții, acordate de suveran, n.n.]. Oligarhia mediocrității, de *[sic]* hotărît a triumfat, triumfă, va triumfa...“ (332)

Delavrancea revine cu alte comentarii. „Desigur «1907» al teu e o minune ca adevăr, ca artă, ca sentiment, ca judecată. Ai zugrăvit un tablou de mare maestru. Jocul infect al partidelor noastre, — pe dasupra țării și în detrimentul țării, — cu lăcomia nestăpînită a celor ajunși și cu îmbufnarea disgrațioasă a celor căzuți, l-ai sintetizat așa de viu că «pesimismul» meu cade învins la picioarele scriitorului ca Magdalena la picioarele lui Isus. Ai percurs ½ dintr-un salt. Dar... remediul. Remediul pe care-l spui tu nu mă satisface. Deloc.“ După ce își exprimă îndoiala în putința soluției preconizate, Delavrancea visează din nou să se vadă în politică, alături de prietenul său : „Ce-ar zice lumea cînd ne-ar vedea împreună, ridicînd din răsputeri peatra grea pe care au rostogolit-o la vale politicienii în timp de 30-40 de ani ? Ar zice : Eacă doi oameni de talent ; ...dați-vă la o parte, oameni buni... să nu le scape.“ Și mulți ar șopti : „Caragiale și cu Dela-

vráncea... doi nebuni". „Dar broșura ta, pînă una, alta, se vinde, se vinde mereu ca pînea caldă, amice, și atît e destul" (333).

După aderarea sa la partidul conservator-democrat nou înființat, Caragiale își explică actul prin desconsiderarea ce i-o arătaseră vechii conservatori :

„...Acuma (fiindcă trebuie să-ți fac această confesiune), îți spun că eu am cerut lui Take să mă înscrie printre ai lui, și sper că cererea mea n-are să întîmpine vreo serioasă pedică. Neînsemnat cum sunt, înțeleg că la voi n-am ce căuta. Voă, în formația actuală, nu vă trebuiesc oameni ca mine ; și omul nu trebuie să se vîre unde nu trebuiește. Și să nu mă compari cu tine. Tu faci stăruitor politică de atîta vreme ; tu ești o forță personală prin talentul tău și prin popularitatea ce ți-ai cucerit-o cu talentul ; forța ta e cotată ; dacă nu utilizarea, măcar neutralizarea ei este încă un mare cîștig pentru un partid, mai ales în momente de fermentație supremă. Dar eu ? Eu ce forță am ? Proprietate, nu ; bogăție, nu ; relațiuni de familie puternică, nu ; talent politic, nu. — Atunci ? Atunci, m-am gîndit să mă duc la Take, să mă cufund în grămadă — în tramcar, acolo unde și cum i se cade unei valori absolut neglijabile ca a mea — și m-am dus cu dragă inimă. Sunt bătrîn firește și știu că de la vîrsta mea-ncolo nu se mai reface o viață trăită ; orice regret pentru vremea perdută ar fi nu numai de prisos, dar și *de mauvaise grâce*[1]. Cariera unui om este o indisolubilă căsătoriei mistică : soțul nu poate beneficia, mai ales către declin, de corectivul divorțului ; ba, orice plîngere tardivă din parte-i ar fi gratuit ridiculă. Nu crede că-mi fac cumva iluzime că voi găsi acolo

[1] În silă (fr.).

unde mă duc vreo strălucită compensare la adversitatea ce m-a bătut pîn-acuma. Mă voi mulțumi cu foarte puțin. Acolo cea mai mică atențiune, o privire binevoitoare, o stríngere de mînă, dată nu în silă, cu un singur deget fricos de mînjire la contactul plebeian, mă vor plăti de extrema nesocotire sub apăsarea căreia am îmbătrînit ; o recunoaștere cît de platonică a unei mici calități, ce poate cu bunăvoință mi s-ar găsi și mie, m-ar mîngîia de umilirea ce am îndurat-o o viață-ntreagă, întîmpinînd mereu numai inventariarea amănunțită a marilor mele lipsuri și cusururi.

Frate Barbule, eu cred că de cînd mă cunoști n-ai dovedit la mine nici o clipă de vanitate ; gîndește-te bine și vezi că afirmația mea nu este de tăgăduit. Dar între vanitate și renunțare perpetuă la demnitate, între îngîmfare nelimitată și desăvîrșită supunere la nesocotire și la dispreț, sunt, mi se pare, destule trepte — multe. Cînd intru într-o casă, nu pretind să mi se dea la masă un anume loc de vază ; mă mulțumesc și la coada mesei să stau ; căci, oriunde m-or pune, mai mic decît sunt n-am să fiu ; ba pot zice că mi-a plăcut oricînd să stau mai departe de frunte și să las pe alții a trece înainte : nepotrivirea cu un loc de onoare mi s-a părut întotdeauna mai onorabilă cînd este în paguba persoanei decît cînd este în paguba locului. Dar daca nu mi-a plăcut de loc să mă vîr spre partea de sus a mesei, iarăși nu pot primi să fiu trimis la bucătărie a linge talerele ca un nepoftit, numai ca să pot spune a doua zi celor de teapa mea că am avut cinstea să intru sub acoperimînt de casă boierească. Și asta, cred eu, e o dovadă că nu sufer de trista infirmitate a vanității. Ei ! mai ales astăzi, cum ați rămas voi absolut puri la voi, boieri sunt prea mulți și prea strîmtă masa ca și unul ca mine să încapă

acolo unde n-a putut încăpea nici unul ca Take Ionescu. Știu bine că la bucătărie s-ar găsi vreun locșor biet și pentru mine printre domesticitate ; dar, deși nepotul unui grec bucătar, la bucătărie mi-e greu să merg : e o deprindere care trebuie învățată de tînăr ; la bătrînețe degeaba aș încerca să o învăț, oricît aș fi convins de multiplele-i dulci foloase. Gîndesc că Take, cum îl știu om bun, mă va pune la masa lui, bogată ori săracă, în cel din urmă loc din coadă, mă va pune însă la masă între meseni."

După această foarte frumoasă scrisoare, putem judeca spiritul de castă al partidului conservator, care l-a jignit atît de adînc pe Caragiale. Amărăciunea e însă învăluită de înțelepciunea vîrstei și a experienței, izbutind să impresioneze altminteri decît tonul emfatic din confesiunea privitoare la ascensiunea copilului din popor. Scrisoarea se încheie cu urarea generoasă a împăcării dintre conservatori-democrați și vechii conservatori : „Să sperăm oare că într-un viitor cele două mese se vor apropia una de alta ? Înțelegi bine că daca, unindu-se, n-ar mai rămînea un scăunel pentru mine, n-aș fi chiar mîhnit ; m-aș bucura din contra stînd pe afară în picioare, să văd iar prin geamurile luminate a giorno familia conservatoare (naștere, avere, merite, talente), șezînd ca oamenii de omenie în frățească înțelegere la aceeași agapă sub același acoperimînt" (334).

În aceeași zi, după expedierea scrisorii recomandate, își schimbă dispoziția. Într-o misivă mai scurtă, după ce recomandă păstrarea în taină a celor încredințate, cu excepția lui Vlahuță, îl îndemnă pe Delavrancea să treacă la Take. „Cînd ne vom revedea, vom comenta îndelete împrejurările, de a căror perspectivă tu, îmbrobodit peste ochi, nu-ți poți da seama. De ce nu sunt eu în locu-ți ? Sau baremi de ce nu am nici talentul, nici încrederea ta, a-ți face

înțeles interesul tău suprem și ca persoană privată și ca om public. Dar... Dumnezeu să-ți dea gîndul cel bun, atît de aproape de mintea omului — atît de departe de mintea ta — boule !" Apelația intimă se repetă în post-scriptum : „Părăsește clanul feudal. Lasă-te de castele medievale ; leapădă-te de junkeri. Dă-ți demisia din Cameră și mergi numaidecît de te-nscrie în rîndul întîi în viitoarea combinație ministerială ! O lume întreagă are să te aclame cînd te-o vedea suind bărbătește la locul tău, încă o dată : boule !" (335). Scrisoarea, fără dată, nu poate fi datată decît pe la mijlocul lunii februarie 1908, cînd Caragiale s-a înscris în noul partid și curînd după alegerea lui Delavrancea în Parlament. Cu acest prilej recent, deoarece candidatul a fost ales prin consimțimîntul ambelor partide, n-a ținut la întrunirea publică din Focșani un discurs, ci o conferință despre doină. Împrejurarea, comunicată de Caragiale lui Zarifopol la Lipsca, a provocat hazul amîndurora, dar Delavrancea rîse cel dintîi de situația în care se pusese, ca agreat al guvernului și fără contracandidat.

În timpul șederii la Berlin, Caragiale a fost scandalizat de prefața pe care o făcuse Delavrancea la discursurile lui G. Gr. Cantacuzino (Nababul), cu prea ingenioase elogii. Într-o scrisoare către Zarifopol, condamnă complezența, ca o dezgustătoare nerușinare. Și o telegramă a lui Delavrancea omagială, cu prilejul celei de a 73-a aniversări a suveranului, este îndeaproape examinată de necruțătorul prieten, spre a-i sublinia greșelile de tipar, alternanța majusculelor cu inițialele mici și a capriciilor pronominale de *Tu* la *Vă*. În 1906 Delavrancea rostise o conferință despre tinerețe, în sala „Dacia", o tradusese

în franțuzește, o imprimase (336) și o expediase la Berlin, răspunzînd, dimpreună cu soția lui, la urările pascale. Caragiale s-a simțit îndatorat — *noblesse oblige* — să-i răspundă și să-l felicite în aceeași limbă, a broșurii. Făcînd această comunicare lui Zarifopol, omite să-i scrie că și-a făcut o voluptate din corectarea textului francez. Greșelile de tipar, expresiile improprii și nerespectarea geniului limbii sînt urmărite cu o cunoaștere sigură a sintaxei franceze în ceea ce are mai specific. Conferința a fost însă probabil rostită în românește și tradusă de altul, așa încît observațiile, parte drepte, parte chițibușuri, nu ating direct pe vorbitor. Am socotit că nu trebuie omis acest amănunt al prieteniei dintre cei doi scriitori. Caragiale înțelegea, în principiu, să nu-și înstrăineze libertatea de judecată în aprecierea faptelor, chiar dacă era vorba de cei mai apropiați prieteni. Cu o sinceritate adesea brutală, spunea lucrurilor pe nume și în față. Este adevărat că stilul său epistolar se deosebește fundamental de cel vorbit printr-o amenitate care lasă foarte arareori loc vulgarităților. În convorbire, marele scriitor duce familiaritatea pînă la nota trivială, în timp ce scrisorile lui împrumută o ținută aleasă. Dintre toți prietenii lui, Delavrancea sufera cel mai bine bruscările, răspunzînd cu vîrf și îndesat, fără să-și piardă cumpătul sau să se supere. Marele orator, cu elocința colorată și adeseori sublimă, era o *natură* bogată, cu o pronunțată notă populară, cu plasticități verbale crude, înspăimîntătoare numai pentru cititorul care-l cunoștea sub aspectul unui idealist, sentimental. Cei doi prieteni se întîlneau așadar într-o consonanță desăvîrșită, ce le punea legătura atît

de strînsă la adăpostul neînțelegerilor. Caragiale nu avea nevoie față de dînsul de precauțiile cu care trebuia să-l înconjoare pe susceptibilul Vlahuță. Cele mai aprinse discuții, cu invectivări reciproce, după cum își amintesc cei ce i-au văzut hărțuindu-se prietenește, se isprăveau prin îmbrățișări.

I. SUCHIANU

Unul din cei mai vechi prieteni ai lui Caragiale, din primii ani ai afilierii lui la „Junimea", a fost prof. I. Suchianu. Fără să frecventeze el însuși ședințele societății literare sau să colaboreze la *Convorbiri literare*, Suchianu era un pasionat cititor al revistei și susținător al ideilor junimiste și se considera junimist. El, dimpreună cu alți cîțiva membri exteriori ai „Junimii" bucureștene, îl socoteau pe Caragiale șeful lor. Cînd scriitorul, care funcționa ca revizor școlar, cu reședința la Curtea-de-Argeș, venea la București, îl căuta întîi pe Suchianu, prietenul său cel mai bun, la cafeneaua „Fialcowski", sediul literaților, gazetarilor și oamenilor politici. Cu prilejul reprezentării comediei *O scrisoare pierdută*, a ieșit vorba că piesa nu i-ar aparține în întregime autorului, deoarece ar fi scris-o în colaborare cu Suchianu (i se atribuia profesorului actul III, al întrunirii publice). Acesta nu a lăsat să se acrediteze minciuna, răspunzînd că numai un idiot ar fi în stare, dacă ar fi colaborat într-adevăr la cea mai bună piesă a lui Caragiale, să nu-și afișeze numele, renunțînd la foloasele materiale și morale ale cola-

borării. Caragiale își consultase prietenii, în timpul compunerii comediei, în vederea actului final, spre a se hotărî asupra candidatului guvernamental. „Missir era pentru Cațavencu, căci ar fi păcat, zicea el, ca o așa canalie politicastră să nu reușească. Iulian era pentru Farfuridi, pentru că ș-așa prost să nu reușească, n-ar fi păcat ? La rîndul meu, — scrie Suchianu (98) — fiindcă nu era și un al treilea candidat, i-am răspuns în glumă : eu sînt pentru amîndoi." Abia peste o lună și jumătate, prin octombrie 1884, Caragiale a găsit soluția cea mai nimerită, în alegerea unui terț, după vorba lui, „mai prost ca Farfuridi și mai canalie decît Cațavencu". Acest „deznodămînt de surpriză" l-a entuziasmat pe Suchianu și i-a plăcut și lui Maiorescu, care i-a obținut pentru a doua zi favoarea de a-și citi piesa înaintea reginei. Carmen Sylva l-a felicitat călduros pentru ingenioasa formulă, „une vraie trouvaille"[1]. Suchianu a păstrat amintiri neșterse de la premieră. A fost un succes nemaipomenit, iar vîlva piesei, răspîndită înainte de reprezentație, a adus atîta lume, încît n-a încăput toată. Regina „dedea semnalul aplauzelor" ; Maiorescu era „așa de bine dispus, că parcă asista la reprezentarea unei piese a sale" ; ovații și chemări la rampă după fiecare act. Piesa n-a avut însă douăzeci de reprezentanții la rînd, cum își amintea, ci numai unsprezece, cifră extraordinară într-o vreme cînd o operă dramatică originală, dacă nu era semnată de Alecsandri, nu reușea să totalizeze trei reprezentații consecutive. După memorialist, ziua premierei a fost cea mai frumoasă din viața lui Caragiale. Suchianu pretinde că s-ar fi încercat o cabală,

[1] O adevărată „găselniță" (fr.).

cu fluierături, renunțîndu-se la ea din pricina succesului extraordinar al *Scrisorii pierdute*. La începutul procesului de succesiune a Momuloaiei, Suchianu s-a certat cu Caragiale, pe o chestiune bănească. El ar fi mijlocit o tranzacție, de pe urma căreia Caragiale avea să-și împartă cîștigul de 100 000 lei pe din două cu dînsul. Lăudîndu-se Suchianu printre prieteni că a făcut o afacere de 100 000 de lei, deși partea lui era numai pe jumătate, Caragiale l-a bănuit nesincer și i-a cerut să semneze pe act că și-a luat jumătate din parte, ca să primească pe urmă ceea ce i se cuvenea într-adevăr. Suchianu s-a revoltat împotriva suspiciunii, a refuzat să semneze și a preferat ca actul să fie distrus. El a calificat această purtare a lui Caragiale într-un chip foarte aspru, fără să țină seama de considerentul greșelii sale. Peste un an, ajungînd director general, Caragiale a făcut primul pas pentru împăcare, chemîndu-l la masa lui și oferindu-i, spre traducere, *Vicleniile lui Scapin*. Suchianu îl caracterizează pe Caragiale ca un „om sucit", plin de contradicții și rău platnic : „Aci bun să-l pui la rană, aci mai rău decît un cîine de stînă ; aci scrie *Făclia de Paști*, aci *Telegrame ;* vecinic în sinteza contrarielor, unde însă contrastele lui se vedeau mai pronunțat, mai izbitor era în modul cum el întrebuința banii : foarte zgîrcit și foarte risipitor. S-a certat cu cei mai buni prieteni ai lui, cu Missir, cu Mirescu, cu Infamu [Alecu Dumitrescu, fost institutor și profesor, n.n.], fiindcă s-a împrumutat de la ei cu bani și nu și-a plătit datorii de felul acestora decît cu mare greutate, deși avea cu ce plăti ; dar era ceea ce se cheamă rău de plată. Mirescu, care l-a împrumutat cu o sumă serioasă, cînd s-a însurat, nu și-a putut scoate banii decît cu proces."

Deşi îl arată şi sub unele aspecte negative, Suchianu este unul din devotaţii lui Caragiale. Relevă „ura" lui Alecsandri, făţiş manifestată împotriva lui Caragiale, şi îi atribuie poetului invidios scoaterea de pe afiş a comediei *O noapte furtunoasă*; acest fapt este însă discutabil, deoarece directorul general poate să se fi lăsat impresionat de criticile aduse piesei şi să fi dezaprobat personal unele situaţii dramatice. Cu zelul său prietenesc, profesorul dezaprobă lipsa lui Petre Missir şi a lui Iacob Negruzzi de la sărbătorirea lui Caragiale, cu prilejul jubileului său scriitoricesc, de douăzeci şi cinci de ani; iată cum îşi motivează dezaprobarea: cine, ca Missir, a primit epistole versificate, sau, ca Negruzzi, a colaborat cu dînsul, trebuia să ia parte la banchet. Ca un adevărat fetişist, Suchianu a regretat pînă la moarte că nu a trecut pe la berăria „Gambrinus", în ajunul Anului nou 1902, ca să primească de la Caragiale nepreţuita broşură cu glumele lui „Mitică". Acest amănunt semnificativ pune în adevărata lumină dragostea şi admiraţia lui. În însemnările sale a lăsat cele mai preţioase amintiri despre Caragiale. Astfel, geneza *Năpastei* ar fi fost cunoaşterea unei fete, de o frumuseţe desăvîrşită, care servea la o cîrciumă din satul Tigveni de pe Topolog, în judeţul Argeş; la plecare, minunîndu-se de frumuseţea ei, Caragiale a primit de la un flăcău acest răspuns: „Ei, boierule, pentru fata asta o să se facă moarte de om". Autorul dramatic ar fi „văzut în vorbele flăcăului tema unei drame de la ţară" şi „ar fi şi început însăilarea ei" (prin 1884). Este interesantă data propusă, cu cinci ani anterioară primei reprezentaţii, dar nu ni se pare prea convingătoare versiunea acestei geneze. Mai surprinzătoare însă socotim afirmaţia că I. L. Caragiale, după căderea comediei *D-ale carnavalului* (în 1885), s-ar fi gîndit la o piesă: *Jupîn Dumitrache în generaţia următoare*. Piesa nu este alta decît proiecta comedie *Titircă, Sotirescu & C-ie*, cu care s-a chinuit, fără să o redacteze, în tot timpul şederii de la Berlin. Ni se pare prematur ca în 1885, adică după şase ani numai de la *O noapte furtunoasă*, Caragiale să se fi gîndit să înfăţişeze, anticipativ, parvenirea lui Titircă.

Suchianu îşi mai arată prietenul desemnîndu-şi singur planul unei vile la Sinaia şi lăudîndu-se că a învăţat în două lecţii, de la socrul său, arhitectul Burelly, geometria descriptivă. A doua zi, la sosirea lui Caragiale în Poiana-Ţapului, Suchianu îi organizează pe peron o primire cu coruri cîntate de fetiţele unei colonii de vară. Asemenea semne de prietenie şi cinstire sînt rare, şi revelează tonalitatea cultului pe care i-l încredinţa profesorul. La masă, Caragiale şi-a debitat cîteva schiţe grase, dintre care una este reprodusă ca inedită. Nu este însă decît anecdota ăluia care a mîncat ridichi şi apoi fasole, murind de pe urma coliziunii gazelor; numele circumstanţial al bolii şi cazul de „hurduharismos" au intrat în nuvela *Kir Ianulea*, fapt nerelevat de Suchianu. Acesta mai regretă, povestind o mitichiadă debitată de un prieten comun, la aceeaşi masă, că anecdota nu a intrat în broşura *Mitică*. Ospeţele lor erau întreţinute cu glume şi calambururi, în care excela Caragiale ca un „rege al calamburului" printre scriitorii umorişti. Om de spirit el însuşi, profesorul Suchianu a fost o figură bucureşteană din cele mai originale — lucid memorialist la optzeci de ani şi om de inimă, bun pînă la moarte, dezvinovăţind pe şoferul care i-a provocat accidentul fatal.

În casa lui Titu Maiorescu, Caragiale a cunoscut pe arhitectul francez, restaurator al Mînăstirii Curtea-de-Argeş. Au fost în relaţii epistolare amicale ; de la Bucureşti, arhitectul s-a ocupat într-un rînd de o problemă a scriitorului, stabilit la Curtea-de-Argeş, ca revizor şcolar. Cu prilejul festivităţilor de la 10 mai din capitală, francezul i-a împărtăşit impresii spirituale. Dăm mai jos scrisoarea, din care am lăsat la o parte o chestiune de afaceri.

„Bucarest le 10/22 mai 1882

Mon cher ami,

...Etes-vous en fête sur les bords heureux qu'arrose l'Olto ? Ces échos de la vallée retentissent-ils à la voix des canons nom d'un nom ? Ou bien ce grand calme régne-t-il toujours en maître ? — et pouvez-vous, heureux réviseur, utilisant les loisirs que vous donne le 10 mai, chatouiller légèrement les cordes de votre lyre ? Ici — ce ne sont que parades et cavalcades, cocardes tricolores aux couleurs les plus criardes, mâts enguirlandés et lanternes plus ou moins vénitiennes. On se remue beaucoup. On s'agite. Et dire qu'il y a encore des gens assez bornés pour pretendre que le pays ne marche pas... c'est-à-dire qu-il court... le pays. Un peu plus et il prendrait le mors aux dents, il s'emballerait. Mais les philosophes et les mathématiciens de Curtea-de-Argeş sont là, fort heureusement pour mettre un frein aux ardeurs exagérées de ce peuple en délire — et le ramener dans le véritable chemin du chadage (?) conservateur.

Mon cher ami, il fait un tel vacarme dans ce Bucarest, qu'on en a la tête brisée. J'ai hâte de

régler mes affaires, pour rentrer dans mon trou — aşa este, domnule.

Sur ce je vous serre cordialement la main,

A. Lecomte du Nouÿ" [1] (337)

Ocupat de mai mulţi ani cu restaurarea, arhitectul deprinsese cîteva boabe de limbă românească, cu care-şi agrementa scrisorile. El făcuse cunoştinţă şi cu intelectualitatea din Curtea-de-Argeş, preferînd, fireşte, un tovarăş de calitatea lui Caragiale. Colaboratorul său român, arh. N. Gabrielescu, ca să se perfecţioneze în limba şefului său, schimba cu Caragiale scrisori pe franţuzeşte. Gabrielescu era un băiat de viaţă şi cu fantezie chiar şi în ortografia franţuzească. Ca între flăcăi, face din cînd în cînd aluzii la petreceri galante. Este vorba însă şi de un cîine berbant (coureur), ale cărui isprăvi sînt rapor-

---

1 Bucureşti, 10/22 mai 1882

Iubite prietene,

E sărbătoare pe fericitele maluri udate de Olt ? Ecourile văii răsună oare, fir-ar să fie, de glasul tunurilor ? Sau acest imens calm e mereu atotstăpînitor şi dumneata poţi, fericit revizor, să te foloseşti de răgazul pe care ţi-l oferă ziua de 10 mai pentru a pişca uşor coardele lirei ? Aici n-avem parte decît de parăzi şi cavalcade, de cocarde tricolore în nuanţele cele mai ţipătoare, de stîlpi împodobiţi cu ghirlande şi de lampioane mai mult sau mai puţin veneţiene. Nimeni nu stă locului. Toţi s-agită. Şi se mai spune că există încă oameni mărginiţi care pretind că ţara nu merge... de fapt fuge... ţara. Încă puţin şi ar apuca zăbala în dinţi luînd-o razna. Însă filozofii şi matematicienii de la Curtea de Argeş sînt aici, din fericire, pentru a pune frîu la înflăcărarea acestui popor în delir — şi a-l readuce pe adevăratul drum (neclar în manuscris) conservator. Dragă amice, e atît vacarm în Bucureşti, că te năuceşte la cap. Mă grăbesc să-mi pun în ordine treburile, pentru a reveni în vizuina mea...

Acestea fiind spuse, îţi strîng prieteneşte mîna.

A. Lecomte du Nouÿ (fr.).

tate cu apropouri. Ne-am oprit asupra acestui dulău (maître chien) cu interes nu pentru alta decît numele său, care este... Bubico (338). Caragiale l-a găsit pe bună dreptate mai adecvat unui cățeluș de cucoană alintat și a botezat astfel pe eroul vestitei sale schițe.

În calitate de adjunct al lui Lecomte du Nouÿ, Gabrielescu era ceronele vizitatorilor simandicoși, români sau străini. Într-un rînd l-a așteptat pe scriitorul francez Ulbach, care n-a venit. Foarte interesante sînt însă observațiile arheologului de Rosny. Savantul dezaprobă modul de restaurare fastuoasă, care denaturează monumentul istoric, și admiră biserica domnească. Este punctul de vedere științific și artistic, astăzi în vigoare. Transcriem totuși cîteva fragmente sugestive, pentru fixarea celor două poziții opuse relativ la tehnica restauratorilor; „D-nul de Rosny, mi-a făcut aerul unui arheolog *încăpățînat*. Știi că arheologii nu te lasă să miști o cărămidă fără importanță de la locul ei. Zicea că fiecare vrea să facă cîte ceva, totdeauna se simte prea mult necesitatea de restaurări!! și pentru ce? Trebuiesc lăsate monumentele în starea lor (vrea să le vadă căzînd), să-i fi făcut un acoperiș spre a o păstra. Dupe dînsul eu cred că dacă s-ar fi lăsat să se degradeze și mai rău, ar fi avut biserica și mai mare preț, prin urmare nu i-ar fi trebuit nici acoperiș. Cam are dreptate pînă la un punct! cînd se restaurează ceva e foarte greu să se țină cineva strict în datoriele sale de restaurator, mîncărimea de inovațiuni și îmbunătățiri 'lŭ face să-și uite rolul. Mi se pare însă tot așa de mare greșeală de a împinge la extrem ideea de a ține monumentele în starea în care le-ai aflat, aceasta înseamnează totuna cu a renunța la ele, căci le vei pierde cu timpul. Fiecare însă judecă dupe meșteșugul lui. Știu că te interesează această lucrare și de aceea nu-ți mai cer iertare că intru în asemenea detalie. D-nul de Rosny, cu care în acea seară am avut o conversațiune destul de interesantă, mi s-a părut un bărbat cu multă judecată. Foarte fin — spre a nu deprecia rolul nostru de restauratori, 'mi zicea că un guvern care se interesează de monumentele sale ar trebui să plătească pe restauratori cu atît mai mult cu cît vor lucra mai puțin. Nu îmi am putut opri mirarea, cu toate că nu-mi ar fi displăcut această măsură. În general, 'ți pot zice că exteriorul nu-i a făcut mare impresiune, — poate că e obicinuit cu asemenea lucrări orientale, în orice caz n-a putut vedea nici una în starea de splendoare în care se află acestea, căci timpul kalifilor arabi a trecut de mult. Picturele din năuntru-i au atras mai mult atențiunea, zicea că nu trebuie să se atingă nimic, unde lipsește tencuiala să o lase așa fără să o complecteze! — Peut-être que c'est une idée!![1] — Cunoști biserica domnească din Curtea-de-Argeș. Îi a plăcut foarte mult" (339).

Francezul avea dreptate; dacă i s-ar fi ascultat sfaturile, s-ar fi salvat măcar interiorul, cu frescele murale, transportate apoi la București.

C. DOBROGEANU-GHEREA

Critic literar de atitudine socială, teoretician și militant socialist, I. Gherea a fost unul din primii exegeți ai comediilor lui Caragiale. Prietenia lor nu a fost însă de ordin literar, ci o adevărată camaraderie frățească, niciodată turburată de neînțelegeri. Prin bunătatea lui evanghelică, Gherea dezarma în-

[1] Poate că-i o idee! (Fr.)

seşi adversităţile politice, cucerindu-şi prietenia şi respectul tuturor. Necruţător cu prietenii, zgîlţîindu-i chiar ca gazdă, de cîte ori i se părea că aude o prostie, Caragiale suferea şi el prestigiul calităţilor morale ale lui Gherea şi îşi stăpînea reacţiunile sau le dădea o nuanţă afectuoasă. Deşi conformistul nu înţelegea socialismul, respecta convingerile din care prietenul său îşi făcuse un apostolat. La apariţia volumului III de *Critice*, Gherea i-a trimis cartea cu acest autograf semnificativ ; „Iubitului meu adversar politic şi literar, Caragiale". Răspunzînd printr-un articol (340), dramaturgul şi-a fixat poziţiile : nu poate fi adversar politic al lui Gherea, deoarece Gherea este un teoretician, iar nu un politician ; nu-i poate fi adversar literar, fiindcă nu este adversar decît celor lipsiţi de talent ; nu este adversarul unei anumite sisteme, deoarece toate sînt egal de legitime ; dacă ar fi să ia poziţie, s-ar declara adversarul tuturor sistemelor, neconsimţind să se încredinţeze în vreuna ; sistemele nu valorează prin puterea adevărului, la care nu pot ajunge prin caracterul lor unilateral şi exclusivist ; ca urmare, ele se valorifică numai prin talent. Sub acest raport, volumul lui Gherea este o operă de valoare. În afară de semnificaţia subiectivă a discriminărilor lui Caragiale, ne mai interesează un enunţ cu caracter metafizic, referitor la frumos : „Frumosul este singurul atribut potrivit al lumii, tot aşa de nemărginit ca şi dînsa ; precum în ea nu încape decît ea însăşi şi nu mai poate încăpea altceva, fiindcă oriunde tot ea este, asemenea şi cînd e vorba de frumos, numai de el poate fi vorba şi de nimic altceva". Mărturisim că nu înţelegem prea bine dacă frumosul este dat numai ca singurul atribut „potrivit" al lumii, sau dacă nu cumva ocazionalul metafizician îl transformă în atribut unic, dintr-o tendinţă panestetică ; dacă este vorba de estetism,

ca atitudine de viaţă, sau de panestetism, ca „Weltanschauung". Oricum ar fi, fraza păstrează un caracter ezoteric în opera caragialiană. Mai departe, în acelaşi articol, sub formă de metaforă susţinută, autorul înfăţişează individualităţile ca într-o monadologie leibniziană : „Am comparat totdeauna fenomenele ce se numesc spirite omeneşti cu corpurile cereşti. Între unul şi altul sunt prăpăstii chaotice ; unul altuia, din colosalele mase proprii de lumină, nu-şi trimet decît o făşie subţire de palide raze. Între un om şi altul este adesea ca de la o stea la alta. Arde colo un soare uriaş şi dincolo altul... Printre învîrtitoarea pulbere de lumi, un colos de flăcări d-abia zăreşte pe celălalt, ca o scînteie ce clipeşte, pierdută, în negură, fără fund... Ba cîţi încă nu se mai zăresc deloc şi unul de altul nici măcar nu bănuiesc. Adesea tot aşa se pricep oamenii între ei şi pot înţelege unul altuia sufletul." Cartea lui Gherea a stîrnit aşadar în Caragiale pe poetul şi pe metafizicianul ignoraţi. Cu o nuanţă de astă dată umoristică, autorul comic a mai făcut metafizică aplicată la prozaica îndeletnicire a lui Gherea de birtaş al gării Ploieşti. Luîndu-i o convorbire pentru *Epoca* — rămasă necunoscută pînă la reeditarea de către noi — după celebra vizită la castelul Iuliei Hasdeu l-a surprins tăind porţii dintr-o pulpă de viţel. „Iată, zic eu în gînd, imaginea fidelă a nimicniciei adîncilor cercetări ştiinţifice. Pulpa de viţel reprezintă natura, lucru în sine ; cuţitul lui Gherea reprezintă spiritul nostru : el nu poate face alta decît să taie felii, mai mult sau mai puţin subţiri, după cum e mai mult sau mai puţin ascuţit, mai dibaci sau mai stîngaci mînuit. A tăia o felie, a tăia cît de multe nu va să zică a pătrunde în esenţa pulpei de viţel. După fiecare tăietură, ne vom afla în faţa altei suprafeţe : pulpa de viţel nu va voi să ne arate decît suprafeţe, ascunzîndu-şi sistematic

sinele, așa încît, cînd vom rămînea pe farfurie cu cea din urmă bucățică și cu ciolanul în mînă, ne vom găsi tot în fața unei suprafețe... Vom fi distrus pînă la cea din urmă firimiță obiectul cercetărilor noastre fără să putem pătrunde o clipă măcar în intima lui esență, în sinele însuși al lucrului. Atunci vom face ce-a făcut d. Gherea : cu un zîmbet ironic, vom arunca ciolanul deoparte — și iată scepticismul ! Vom arunca ciolanul la cîini, precum aruncă, obosit, filozoful chestiunea impenetrabilă în ghearele comentatorilor și a profesorilor de Universitate" (341).

În interviu, Gherea și-a manifestat părerea că literatura nu se poate dezvolta decît într-o țară cu mediu prielnic, unde arta ar fi o profesie. Talentul, cu o existență prealabilă, se dezvoltă numai în împrejurări sociale și economice favorabile, deoarece „mediul social are o colosală influență asupra gîndirii și operei unui talent". Literatura noastră va avea „o fizionomie completă, în sensul european al cuvîntului, cînd ne vom bucura de „marile reforme sociale și economice, care se prepară în Europa și care vor trebui neapărat să folosească și națiunii românești". Ca un perfect reporter, Caragiale nu și-a împănat convorbirea cu opinii personale.

Mai mult decît oricare dintre prieteni, Gherea se străduia din răsputeri să-l determine pe Caragiale de a ieși din deprinderile vechiului său „dolce farniente" și să scrie cu continuitate. În legătură cu aceste presiuni amicale, circulă o anecdotă (342). Mustrîndu-l odată că s-a lăsat iarăși pe tînjeală, Gherea a primit răspunsul că artistul nu poate crea cînd îi lipsesc mijloacele bănești trebuitoare pentru tihna creației. Atunci generosul prieten i-ar fi dat suma, pe vremuri considerabilă, de o mie de lei. Peste cîtăva vreme, întîlnindu-se din nou, Gherea s-a interesat de rezultatul activității așteptate. Caragiale și-a întors vorba, pretinzînd cu aceeași tărie că artistului nu-i mai arde de scris cînd are bani. Adevărată sau nu, această vorbă este destul de semnificativă pentru dispozițiile capricioase ale marelui scriitor. Adevărat sau nu, darul lui Gherea este credibil, și dacă nu s-a produs în acest fel chiar, s-a repetat totuși, de mai multe ori, față de Caragiale. Era un prieten săritor, ajutîndu-l la nevoie, în țară sau străinătate. Într-un rînd, intervine pentru dînsul la Berlin, îi trimite un ajutor material și-l îndeamnă să-și schimbe obiceiul de a călători numai în vagon de dormit și în clasa I. Iată răspunsul lui Caragiale, singura scrisoare comunicată de familia lui Gherea.

„Joi 11/24 aug. [1905]

Frate Costică,

Nu știu cum să-ți mulțumesc de cîtă bunăvoință mi-ai arătat și de cîtă osteneală ți-ai dat pentru afacerea mea, care, fără tine, nu s-ar fi aranjat nici poate cu bugetul 1906—1907. Voi fi vreodată în stare să-ți răsplătesc atîta dragoste ? Voi încerca ; dacă dragostea numai cu dragoste se plătește, am toată speranța că nu vei rămînea în pagubă.

Aștept mîine vineri banii și imediat pornim — «democratic». În privința acestei recomandațiuni, ne vom explica. Am onoarea să-ți spui că încă nu mă cunoști și încă nu cunoști Daco-România. Mai întîi, tu știi că eu nu sunt democrat, și al doilea trebuie să fi învățat pînă acum că, la noi și ai noștri, aristocrații umblă cu a II-a și a III-a și democrații cu I. Ei : dacă aș fi avut și eu norocul să fiu democrat, aș veni măcar cu un tren de lux, daca nu chiar cu un tren expres, ca amicul meu C... S..., «democratul» d-tale.

Cu o zi înainte de plecare, îți depeșez clar în ce seară trec prin Ploiești...

Îți mulțumesc încă o dată din tot sufletul de tot ce ai făcut pentru mine și aștept cu nerăbdare momentul cînd să te îmbrățișez ca pe un bun frate.

Mult îndatorat, al tău
Caragiale" (343)

De la Berlin, Caragiale urmărește cu interes înseși lucrările cu caracter social ale lui Gherea; îi plac foiletoanele lui și apreciază că „d-lui și-a mancat vocația: trebuia să se facă pamfletar, nu propagandist" socotește că *Neoiobăgia* este o lucrare viabilă, dorindu-și aceeași fericită dispoziție de lucru. Cînd Gherea refuză, ca un socialist consecvent, decorația „Bene-merenti", dezaprobarea lui Caragiale se însoțește cu vorba doctorului Marcovici: „un om cu principii este un incurabil", încheindu-se cu o prietenească amenințare: „Cum am să-l spăl pe cap, cînd l-oi prinde, cu principiile d-sale!" Poreclit „Moscalul", Gherea e așteptat în fiecare an să treacă prin Berlin și este urmărit în călătoriile lui prin străinătate, pe la congresele socialiste. Cu puțin înainte de împrejurările în legătură cu scrisoarea din care am citat, socialistul generos și neprevăzător i-a dat lui Caragiale prilejul unei adevărate spaime. Era după răscoala marinarilor de pe crucișătorul rusesc „Kniaz Pateomkin", ancorat în apele noastre. O parte din răzvrătiți s-au refugiat în țară, fiind primiți cu căldură de Gherea în vila sa de la Sinaia. Gestul i se pare lui Caragiale cu riscuri incalculabile. Scriitorul îi comunică lui Zarifopol temerile sale, avertizîndu-l că Gherea se joacă cu focul. „Închipuie-ți petrecerea, să se pomenească odată fabula gazetelor, cu numele înnoroit în cine știe ce articole

de reportaj de scandal, cîntîndu-i-se, cu perfidie, ori sincer, isprăvile de carbonaro, devotamentul și jertfele pentru cauza norodului moscovit! Dar puteți voi calcula urmările unei asemenea aventuri? Închipuie-ți, Doamne ferește! un scandal anarchist, fie chiar simulat, apoi, o anchetă, pe urmele «matelo-ților», condusă de vreun procuroraș de la provincie (vreun Jean Th.), arzînd de ambițiunea unui strălucit debut — o cauză celebră! Unde descindem întîi? — Vrea oare Costică să-și vază iarăși casa (în cazul cel mai bun) pusă sub strajnica pază a canaliei polițienești — cavernă de teroriști, fabrică de pașapoarte și ruble false, depozit de libele și bombe nihiliste? N-a suferit odinioară destul pentru asta? Ori poate a uitat? De astfel de emoțiuni are acuma nevoie sistemul său nervos?" (6). Temîndu-se să nu-i fie răstălmăcită intervenția directă pe lîngă Gherea, își face „o datorie frățească" să-l avertizeze pe Zarifopol, ca să-și ferească prietenul de orice neplăcere. Un fragment din această scrisoare este cu deosebire hotărîtor pentru a pune în adevărata lumină adîncimea legăturii de prietenie: „Noi speram să lucreze pentru a-și aranja situația, așa ca să poată veni fără grije în Germania, să trăim aici ca o colonie cuminte, să facem literatură și muzică, să-și repare în atmosfera sănătoasă de aci rănile sufletești, să-și recapete pofta de viață lîngă copiii lui și lîngă mine, ca lîngă un bun frate — și cînd colo, poftim! Iată cum lucrează acest incurabil!" Este un deziderat falansterian, de reconstituire în mic a țării părăsite, un vis de prietenie ideală nerealizat.

Dintre scrisorile lui Gherea către Caragiale, s-a păstrat din păcate una singură, dar de proporții foarte întinse. Caragiale își descrisese boala funciară a lenei, latinește „pigritia foetida", cu o prealabilă simulare de simptome grave. Scrisoarea, adresată lui

Zarifopol, a fost citită la Sinaia, în familie și gustată pentru umorul ei autentic. Prefăcîndu-se adept al teoriei lui Mecinikov, preconizatorul leacurilor chirurgicale, Gherea face istoricul instructiv al amputațiilor rituale, de la *Vechiul Testament* pînă la extirparea americănească a apendicelui la noii născuți. Și Caragiale are nevoie de o operație chirurgicală, și anume de extracția unei măsele. La întrebarea ce i s-ar putea face, ce legătură este între boala lui Caragiale și măsea, corespondentul înlănțuiește astfel argumentele : „Nu știu ce are a face scripca cu epurele, — deși știința și între ei cu vremea poate să descopere o legătură foarte intimă, de care nici nu visam noi cei de azi. Dar că între măsea și o mulțime de boale este o legătură intimă și cauzală, asta o știi... Cum ? Foarte simplu. Măseaua cere anume băuturică, anume băuturică produce guta. Nu e măsea, nu e băuturică, nu e băuturică, nu e gută. Ai înțeles ?... Măseaua cere udeală, udeala produce umezeală, umezeala produce igrasie la ficat. Ai văzut ? Iată-ți dar o confirmare frapantă a teoriei lui Mecinikov, că ceea ce servește unui organ strică altuia... Toate simptomele (boalei) pe care le descrii cu atîta măiestrie, lenea și toropeala în tot corpul, greutatea de fier la cap, greața, pesimismul, aversiunea de patrie, lipsă de voință socotită, hypertrofia voinței nesocotite, semiparalizia graiului și a extremităților corpului, în special a picioarelor, toate aceste provin de la igrasie, care provine de la umezeală, care provine de la udeală, care provine de la măsea. Scoate-ți măselele ascultă-mă pe mine, și ai să vezi ce sănătos și sprinten ai să te faci !..." (344) Teoria, ilustrată cu alte numeroase exemple, are, cu privire la Caragiale, tîlcul unei delicate recomandări indirecte ca să nu

abuzeze de anumite băuturi. Prieten de un altruism excepțional, Gherea a fost și un hîtru, cu o sfătoșie de înțelept. Și prin această latură morală se lămurește frățeasca lui legătură cu Caragiale.

PAUL ZARIFOPOL

În Germania, prietenul cel mai apropiat al lui Caragiale a fost Paul Zarifopol, ginerele lui Gherea. În tovărășia lui, scriitorul și-a omorît urîtul care îl rodea departe de țară. Tînărul filolog era la antipodul erudiției pedante, o minte de o mobilitate extraordinară, cu disocieri ascuțite și un meloman cultivat (345). Caragiale îl vizita adesea la Lipsca, atras de concertele de la Gewandhaus. Zarifopol era un bun pianist, iar Caragiale, ajutat de o memorie muzicală puțin obișnuită, fluiera părți întregi din simfoniile și din operele preferate. Din bogata corespondență, păstrată în întregime, a lui Caragiale către Zarifopol, se poate reconstitui fizionomia familiară a celui dintîi. Este ceea ce lipsește pentru epoca de tinerețe și de maturitate a lui Caragiale din țară. Conservate numai în parte, misivele lui Zarifopol ne orientează asupra personalității sale, manifestată în publicistica noastră, mai ales după război (a debutat prin 1916, în *Cronica*, revista condusă de T. Arghezi). Prin disproporția vîrstelor, tînărul corespondent își expune mai puțin ideile, primind, cu modestie, rolul de secund într-o prietenie cu un partener ilustru. Se observă totuși, în favoarea lui, o mai mare spontaneitate în vehicularea impresiilor, decît la Caragiale, ale cărui reacțiuni intelectuale au căpătat oarecare automatism. După primele lor întîlniri, Zari-

fopol își nota minuta monologurilor ascultate, dar n-a stăruit în acest prețios procedeu. Văzîndu-se foarte des cu Caragiale, acasă, la concerte sau în localuri de consumație, i-a cîștigat încrederea deplină, obținînd de la dînsul ținerea în curent cu toate proiectele literare și prima lor lectură, după redactarea definitivă. Zarifopol a fost, așadar, adevăratul confident al marelui scriitor din ultimii săi ani. Totodată, Caragiale, față de dînsul, și-a dus la ultima expresie a rafinamentului calitățile epistolare. În personalitatea sa se învedera o ciudată sciziune: caracterul său sociabil era familiar pînă la trivialitate, în vorbire, fără nici o supraveghere sau frînă, poate chiar cu o voită exagerare, în timp ce scrisorile sale îl arată „stilat", de o curtoazie aleasă, a unei convenabilități desăvîrșite. Nu ne dăm seama prin ce proces sufletesc scriitorul respingea orice convenție, în relațiile verbale, cultivîndu-le însă pe toate în cele epistolare. Poate că din respectul scrisului, care covîrșea irespectul față de oameni. Nu se poate pune chestiunea nesincerității, ci mai curînd a convențiilor artistice, care îl guvernau pe scriitorul de clasică superstiție formală. Cînd este vorba de un tovarăș de calitatea lui Zarifopol, cu o inteligență în permanență veghetoare și lucidă, credem că, nici în convorbire, Caragiale nu și-a găsit prilejurile să-l maltrateze, ca pe alți prieteni. Vom accepta deci o comportare egală, atît în întrevederile lor frecvente, ca și în așa de numeroasele scrisori, expediate la Lipsca. Prin vioiciunea sa intelectuală, prin mijloacele sale de judecată personală, prin irespectul său similar față de părerile comune, Zarifopol este tovarășul ideal pe care și-l poate dori scriitorul, în izolarea sa atît de nesuferită. El se ia la întrecere cu Caragiale în descoperirea pieselor de „dosar", îl ține în curent cu evenimentele din țară și cu spectacolele muzicale, uzînd cu discreție în inițiative și inițieri. Deși este foarte ocupat cu lecturile de specialitate și de cultură generală, își găsește totdeauna timpul să convină asupra întîlnirilor propuse și să-l asculte pe prodigiosul vorbitor, care are păreri paradoxale despre toți oamenii și în toate chestiunile. Prin Caragiale, vine în atingere cu literatura românească și de la dînsul, poate, îi provine îndoiala asupra valorilor autohtone. În ceasurile lungi de tăinuire, ale căror pauze sînt umplute cu scrisorile migăloase ale unuia, iuți și nervoase ale celuilalt, se confruntă două structuri intelectuale înrudite. Mai întotdeauna sînt de acord în preferințe și repulsiuni. Către apusul său, Caragiale simte mai puternic nevoia unui devotat și a unei afecțiuni. Cu Zarifopol și ai lui își lărgește parcă familia. Este un Caragiale mai uman, mai afectiv, ocrotitor ca un părinte.

DR. CHR. RACOVSKI

Prin Gherea și Zarifopol, dr. Racovski, luptătorul socialist, se pune în legătură cu Caragiale. A citit articolul din *Die Zeit* despre răscoalele țărănești și este entuziasmat de virulența criticii sociale și de lapidaritatea formulărilor. Prin condamnarea celor două organe de guvernămînt din țară, Caragiale i se pare a contribui, într-o măsură, la reformarea spiritului public. Se scuză, în prima scrisoare pe care i-o trimite, că nu-l poate vizita la Berlin, ca să-i prezinte omagiile. Agitatorul revoluționar știe și să ticluiască un compliment, calificîndu-și fapta ca „o crimă de lèse-artă". Este însă grăbit să treacă pe la Paris și Bruxelles, înainte de a se opri la congresul

socialist din Stuttgart. Îl îndeamnă să asiste la congres: „Închipuiește-ți ce lume din toate părțile și de toate limbile vei vedea acolo. Pentru un artist — și mai ales pentru unul care și-a pus de scop de a-și bate joc de toate slăbiciunile noastre — acolo, la Stuttgart este un vast cîmp de observație." Relevă o inexactitate din articolul lui Caragiale, privitor la legea tocmelelor agricole: constrîngerea *manu militari* a fost desființată *de jure*, dar s-a păstrat ca obicei. „Partea a doua — tabloul vieței politice la noi este foarte, dar foarte frumos și în chip izbitor descris". Socotește însă concluziunea insuficientă pentru specialiști (346). La apariția broșurii, cere un exemplar, pentru a face dări de seamă în *România muncitoare* și *Viitorul social* (347). A copiat fabula lui Caragiale, *Mîngîiere*, din revista *Convorbiri*, dar îl asigură pe autor că „fără nici un scop fraudulos" (348). Într-o cronică despre *1907, din primăvară pînă-n toamnă*, laudă lucrarea însă critică soluționarea preconizată, lovitura de stat a suveranului, constînd în abolirea vechii constituții și decretarea uneia noi. Caragiale îi răspunde, deosebind între lovitura de stat ca scop și aceea ca mijloc, prin care s-ar lărgi libertățile publice. În replică, Racovski își recunoaște confuzia, precum și interpretarea eronată că în părerile lui Caragiale ar fi intervenit o schimbare, de la publicarea primei părți, în nemțește, și a celorlalte două, ulterioare. Ca urmare, îl asigură pe Caragiale că îi va da satisfacere deplină într-un nou articol (349). Nimic nu lasă a înțelege că dr. Racovski s-ar simți autorul moral al precizărilor din partea finală a broșurii; dimpotrivă, obiecțiile lui critice și scuzele neînțelegerii pledează pentru neamestecul fruntașului socialist în formularea ideilor din finalul lucrării. Cu toate acestea, am spune chiar împotriva evidenței, Luca I.

Caragiale a pretins mai tîrziu (280) că tatăl său s-ar fi lăsat impresionat de primele obiecții ale d-lui Racovski și i-ar fi răspuns fiului său că este firesc să țină seamă de ele, deoarece Racovski se pricepe mai bine în politică. Dacă amintirea l-a înșelat pe Caragiale-junior, care nu avea decît 14 ani în 1907, aceasta se mai datorește și faptului că Luca, cu entuziasmul vîrstei, simpatiza cu socialismul în adolescența sa. Gherea, în scrisoarea rămasă (343), îl numește, glumeț, „Genosse" [1]. Aceasta se petrece în iulie 1906. Într-o scrisoare de la 20 ianuarie 1908, Racovski mulțumește lui Luchi pentru scrisoare și îi dorește „să continue în calea tovărășiei". Socialismul, după cum se vede, avea o priză mai lesne asupra fiului, nevîrstnic, decît asupra tatălui, care se credea burghez pentru că îi plăcea viața confortabilă. Este totuși posibil ca scriitorul să-și fi lărgit concepția, chemînd poporul să-și rostuiască singur destinele, sub secreta sau conștienta influență a lui Racovski, de care însă acesta nu și-a dat deloc seama. Dintr-un sentiment real de admirație și prietenie, Racovski ține însă să-l mulțumească pe scriitor, documentîndu-se asupra tuturor obiecțiilor aduse broșurii, spre a o pune în cea mai favorabilă lumină. Caragiale cultivă prietenia, prin trimiterea manuscrisului unei fabule și interesîndu-se de activitatea neobositului agitator. Cu modestie, Racovski răspunde, deosebind între permanența scrisului și rolul oamenilor politici „de a da o impulsiune și a dispare cu efectul ei împreună, ca acești fluturi de o zi care mor după ce și-au depus oule"; de asemenea, se plînge că nu stăpînește bine limba (într-adevăr, ortografia sa este îngrozitoare) și că nu poate suferi, spre nenorocul lui, lipsa de activitate. „Niciodată n-am avut acest instinct atenian

[1] Tovarăș (germ.).

dar sănătos de a simţi «la joie de vivre»[1] şi dacă două-trei zile rămîn fără ocupaţie încep să mă plictisesc." Propagandistul lucrează la o broşură despre expulzări şi la un articol despre *Chestia Orientului*, pentru o revistă poloneză. Caragiale îi propune cu umor să se întîlnească la Praga, oraşul vizitat de Bai-Ganiu, compatriotul său (doctorul era bulgar de origină).

Caragiale îl ţine şi pe Zarifopol în curent cu scrisorile primite şi cu raitele politiceşti ale militantului. Cu prilejul expulzării din ţară a acestuia, ca necetăţean, Caragiale dezaprobă măsura, afirmînd că n-ar fi crezut pe politicienii noştri „capabili de o aşa boacănă prostie şi de aşa stîngace samavolnicie". Deşi se distrează puţintel pe socoteala surghiunitului, care-şi petrece mai bine sărbătorile la Roma decît printre muncitorii tătari de la Ghelengic, se arată plin de solicitudine pentru dînsul, mîhnit că nu-i poate fi de folos: „...nu un burghez ca mine poate da vreo povaţă sau lecţie unui aşa de apelpisit nihilist". Totuşi, se gîndeşte la repararea situaţiei, pe care o socoteşte înrăutăţită prin greşeala fugii din ţară, înainte de hotărîrile Consiliului de reformă (6). Agitatorul se reîntoarce clandestin în ţară, dar este arestat şi trecut peste graniţă. Caragiale îi urmăreşte cu interes deplasările, constatînd că este mereu „apostol infatigabil". Într-un rînd, se arată dispus să intervină cu semnătura, dacă nevoia ar cere-o, pentru reprimirea în ţară a expulzatului. Cînd i se cere să-şi respecte făgăduiala, Caragiale se socoteşte însă legat, politiceşte, de atitudinea partidului conservator-democrat împotriva lui Racovski. Iată cum îşi justifică refuzul, faţă de Alexandru, fiul cel mai mare al lui Gherea (350):

[1] Bucuria de a trăi (fr.).

„Iubite Saşca, te înşeli crezîndu-mă absolut independent. În viaţa profesională, ca literat şi eu, cît ţine ciurul apă, oi fi; dar în viaţa politică — nu sunt deloc: sunt absolut legat pe cuvîntul de onoare să nu fac un pas fără ordinul expres al şefului conservatorilor-democraţi. Daca afacerea lui Cristache ar fi rămas pe terenul justiţiei, bucuros aş fi dat prietinului meu tot ajutorul în marginile slabelor mele puteri, cum făgăduisem; dar afacerea a trecut acuma pe terenul politicei: pe chestia Racovski s-a făcut (lucru, după părerea mea, greşit) agitaţie conservator-socialistă contra partidului conservator-democrat şi chiar personal contra lui Take Ionescu. Înţelegi dar că nu mai pot face nimica, fiind, cum îţi spusei, legat pe cuvîntul de onoare ca orb ascultător al şefului nostru. — Rog prin aceasta şi pe fraţii Gherea şi Vlahuţă să nu pună cumva iscălitura mea pe vreun act public, precum cu dragoste îngăduisem *înainte* de agitaţia conservator-socialistă. Ein Mann, ein Wort![1]

Sunt al teu, cu părintească dragoste, vechi prietin,

Caragiale

Joi 26 ian./8 febr. 1911.

Complimente multe familiei tale."

Faţă de caracterul peremptoriu al dictonului nemţesc, nu mai este nimic de zis.

* *

Cu aceasta, fireşte, nu pretindem a fi sleit capitolul prieteniilor lui Caragiale. Ca repertoriul să fi fost întreg, ar fi trebuit să cercetăm corespondenţa cu

[1] Un om, un cuvînt! (Germ.)

Petre Missir, cu dr. Alceu Ureche, umoristul, și cu Ronetti-Roman, la a cărui moarte prietenul dezolat a luat o clipă hotărîrea eroică de a-i reedita lucrările (351). Despre relațiile lui Caragiale cu profesorul Anghel Demetriescu a scris, în monografia sa, N. Petrașcu cîteva pagini excelente. Și tot ar mai rămîne pe dinafară numeroși cunoscuți și prieteni care au dus cu dînșii în mormînt atîtea impresii neașternute pe hîrtie despre cel mai sociabil dintre scriitorii noștri.

AFACEREA CAION

În seria a doua a *Moftului român*, urmărindu-și campania împotriva simbolismului, Caragiale s-a agățat și de un discipol al lui Macedonski, tînărul Caion, după numele adevărat Const. Al. Ionescu. Acesta trimisese spre publicare *Moftului* o poemă în proză decadentă, inspirată de părul iubitei. Sub titlul *Un frizer-poet și o damă care trebuie să se scarpine-n cap* și cu semnătura *Ion* (352), Caragiale însoțește bucata cu comentarii ironice față de tînărul „lirico-decadento-simbolisto-mistico-capilaro-secesionist, turbat de impresia stupefiantă ce i-a produs-o capelura d'auro-blondo-irizo-bronzată *a celeia care etc...*". Caion era un dezechilibrat și un ambițios, care-și aroga importante opere științifice în limba franceză. Înfuriat de maltratarea suferită a pus la cale o răzbunare. În *Revista literară* de la 30 noiembrie 1901 a publicat un articol intitulat *Domnul Caragiale*. După o introducere insultătoare, urma învinuirea că *Năpasta* nu este decît „...o plagiatură după o dramă ungurească intitulată *Nenorocul* și datorită unui Kemeny Istvan, dramă tălmăcită pe românește de către Alexandru Bogdan în anul 1848, la Brașov". Acuzatorul reproducea din așa-zisul „corpul delictului" cîteva replici ale pretinsei piese cu titlul *Nenorocul*,

actul trei, scena a IV-a și a V-a, în ediția românească, punîndu-le alături, pe două coloane, cu fragmente din *Năpasta*. Piesa ungurească era dată ca foarte rară și descoperită la Brașov, în traducere. Acuzatorul o divulgă spre a demasca pe cel ce sfidează, primind să fie sărbătorit „tocmai ca și Caligula". În numărul următor, de la 10 decembrie, Caion revine cu rezumatul dramei lui Kemeny și cu alte puneri pe două coloane, din actul I și III. Iată și rezumatul piesei : „Scena piesei se petrece într-un sat din Ungaria. Un sătean anume Ștefan, în unire cu soția sa Maria, ucid pe un bogătaș și prin ajutorul unui idiot, anume Ion, și care venea în dugheana lui Ștefan și era adesea cinstit și bacșișuit, îngroapă pe ucis. Într-un acces de epilepsie, cules de autorități, Ion, venindu-și în fire și crezînd că e vecin cu moartea, mărturisește aproape, dar se oprește să spună totul. Dupe acest incident, Ion anunță pe Ștefan, și Maria se silește să-l zăpăcească. Dupe trei ani, crima e descoperită, și un nenorocit bătrîn, care fusese închis pe nedrept, este eliberat." Caion adaugă că piesa, în traducere, e tipărită cu litere chirilice și că o va dărui Academiei Române, „spre a servi celor cari vor scrie istoria literaturii contimporane" și „pentru descrierea moravurilor noastre literare la finele lui 1901". Faptul într-adevăr slujește acestui scop, dar spre rușinea lui Caion. Într-adevăr, Caragiale, după ce a crezut o clipă în putința unei coincidențe atît de izbitoare, a început să se dezmeticească și s-a pornit să caute peste tot drama ungurului. Dintre toți Kemeny — nume maghiar destul de frecvent — nici un István nu se găsea autor de drame. Ancheta la Brașov sau printre cărturarii noștri ardeleni a dus la același rezultat negativ. Kemeny István era, așadar, un nume fictiv, și opera lui, pe de-a-ntregul născocită. Nici coincidența, eventualitate temută, nu

se mai putea bănui. În răstimp, Caragiale era hărțuit de cunoscuți cu întrebări în doi peri și îndemnat de prieteni să nu lase lucrul fără urmări, deoarece se compromite. Hotărît să pună capăt echivocului, autorul *Năpastei*, năpăstuitul dramaturg, cheamă în judecata juraților pe calomniator. Textul petiției, prin care deschide acțiune în calomnie, este publicat de revista umoristică *Zeflemeaua* (353), condusă de fostul colaborator al *Moftului român*, G. Ranetti. Petiționarul semnează Ion Luca Caragiale, „autor dramatic, publicist și comerciant", deoarece conduce berăria „Gambrinus". Alături de Const. Al. Ionescu este dat în judecată, solidar, și poetul macedonskian Theodor Stoenescu, directorul *Revistei literare*. Prima înfățișare are loc la 5 martie 1902 (354). Caion, întrebat dacă-și ia răspunderea articolelor, răspunde afirmativ. Stoenescu cere să fie scos din proces, deoarece autorul articolului nu este necunoscut. Dar incidentul este respins de curte. Intrîndu-se în dezbateri, după formarea comisiei juraților, se produce un revirimenț senzațional. Unul din avocații lui Caion ridică un nou incident, prin care, pretinzînd că autorul maghiar este pseudonimul lui Leon Tolstoi și că opera plagiată, *La puissance des ténèbres*, trebuie prezentată în traducere, cere amînarea. Curtea admite amînarea, cu condiția ca inculpatul Caion să depună în termen o traducere fidelă, în limba română, legalizată de Ministerul Afacerilor Străine. Implicit, Caion își recunoaște falsul. La cererea lui Stoenescu, de perfectă bună-credință, Caion îi înfățișase, în locul cărții complete, două foi de hîrtie veche, imprimate de calomniator cu caractere chirilice, într-un mod grosolan. La a doua înfățișare, Caion lipsește, iar Stoenescu declară că regretă și că, deoarece s-a desolidarizat public, în revista lui și în *Epoca*, de fapta colaboratorului său, desărcinîndu-l, cere să fie scos

din cauză. Cu consimţămîntul lui Caragiale, Curtea îl scoate din cauză pe Stoenescu şi procedează la judecarea lui Caion în lipsă. Luîndu-se în examinare cele două foi plăsmuite de Caion şi depuse de Stoenescu, precum şi *Dicţionarul scriitorilor maghiari* de Iosef Szinnyei, în traducere legalizată, cuprinzînd în ordine alfabetică numele tuturor autorilor maghiari cu amănunţite note bio-bibliografice, catalogul tuturor cărţilor publicate la Braşov de la 1535 pînă la 1886, apoi scrisorile profesorilor budapestani Iancso Benedek şi Iosef Bayer, cel de-al doilea autorul unui tratat asupra artei dramatice în Ungaria, cu afirmarea că nu există în literatura ungară vreo dramă cu un subiect asemănător *Năpastei* — s-a stabilit intenţia calomnioasă a lui Caion. Mai departe, cercetîndu-se şi cuprinsul *Năpastei* şi *Puterea întunericului*, s-a constatat că subiectele şi textele diferă cu totul, năruind şi aserţiunea că drama lui Caragiale este „furată pe d-a-ntregul din drama lui Tolstoi". Prin aplicarea art. 294 şi 297 din codul penal Curtea condamnă pe Constantin Al. Ionescu la pedeapsa închisorii corecţionale pe timp de trei luni, la 500 lei amendă în folosul statului şi la 10 000 lei daune-interese către partea civilă (Caragiale ceruse 20.000). În cursul dezbaterilor, Delavrancea, reprezentînd partea civilă, rosteşte una din cele mai strălucite pledoarii din cîte a susţinut înaintea juraţilor. Cu o argumentare strînsă şi pasionată, relevă josnicia plăsmuirii şi nimiceşte argumentul disperat invocat în instanţă că *Năpasta* s-ar fi inspirat după *Puterea întunericului*. Analiza dramei tolstoiene ocupă o bună parte din pledoaria lui. După ce înfăţişează juraţilor foile îngălbenite la flacără, ca să capete un caracter de vechime, şi imprimate de Caion, oratorul trece în revistă alte numeroase delicte publicistice ale inculpatului : prezentarea unor nuvele, fals atribuite lui Ibsen, publicarea unei nuvele, plagiată după Maupassant, plăsmuirea unor documente istorice, referitoare la Mircea cel Bătrîn, în sfîrşit, tipărirea unei broşurele despre „Isus", cu înşirarea, pe coperta finală, a următoarelor lucrări închipuite : *Essais sur la décadence romaine*, Paris 1899 ; *Etudes historiques*, Paris, 1899 şi *Le culte de Bacchus*, Paris, 1901, toate trei la librarii editori Rétaux-frères. Întrebaţi prin corespondenţă, librarii parizieni au răspuns că nu au editat pretinsele publicaţiuni.

După ce înlătură scuza tinereţii, ale cărei greşeli sînt inocente şi dezinteresate, Delavrancea califică faptele prin logica perversităţii. În peroraţie scoate în lumină rolul educativ al operelor lui Caragiale, respinge acuzaţiile ce li s-au adus şi stăruie asupra caracterului lor binefăcător.

„Rolul lui a fost de a contribui în parte la însănătoşirea vieţii noastre publice. Şi în fond, în dramaturgia lui, nu e răutate, ci iubire. Caragiale nu urăşte pe Caţavencu, pe Dandanache, pe Ipingescu, pe Conu Leonida. El nu îşi calomniază nici personajele create de el. Parcă îl văz retras într-un colţ, scînteindu-i privirea de pătrundere, surîzînd de sinceră şi bună plăcere : îşi ascultă eroii pretutindenea, cu dragoste îi studiază, îi rotunjeşte în mintea lui, îi descarcă de partea banal-indiferentă şi îi reduce la sufletul lor real-estetic, etern-real. Aşa şi-a studiat tipurile ; şi animat şi de altă dragoste, de enorma dragoste de limba românească, s-a jertfit ei, frămîntînd-o, pentru a-i spori viaţa, puterea şi farmecul. A muncit din greu ; şi-a robit tot talentul şi toată inteligenţa lui pentru fala noastră a tuturora ; şi trăind din greu, n-a întins mîna nimănui şi nu s-a plîns niciodată de ingratitudinea acelora de care a depins soarta poporului român, nici de rătăcirea multora care n-au înţeles că viaţa unui popor atîrnă nu numai de dez-

voltarea lui materială, ci şi de înălţarea geniului lui. Şi cînd Caragiale stă resemnat la o parte şi trăieşte din muncă aspră, cinstită şi demnă... să-l izbim, să-l pătăm... să-l înfăţişăm lumei ca pe un fur ordinar ?... Îi produce ceva teatrul, — teatrul lui care a înveselit şi însănătoşit, — să-l calomniăm... să comitem falsuri... să-l jecmănim şi de acest venit, pentru care şi-a jertfit viaţa întreagă !... Caragiale a prezentat chiar în anul acesta un volum la Academie... pe el !... Să convingem pe toţi că e un scriitor de contrabandă...

Dar termin, domnilor, rugîndu-vă să nu pierdeţi din vedere cine e calomniatorul şi cine e calomniatul ; să vă gîndiţi la mijloacele întrebuinţate de calomniator pentru a pipăi bine gradul lui de perversitate ; să vă închipuiţi suferinţele morale ale calomniatului, călătoriile şi cheltuielile pe care a trebuit să le facă cu adunarea probelor, pentru ca pe lîngă osînda ce se cuvine vinovatului, să acordaţi despăgubirile ce se cuvin nevinovatului, şi pe care le-am formulat în scris în plîngerea noastră."

A fost, ca şi în afacerea Socolescu, un mare act de prietenie, prin care Delavrancea şi-a dezvăluit nemăsurata iubire faţă de Caragiale.

Într-o altă compunere, Curtea cu juraţi a judecat din nou procesul, în opoziţie, achitîndu-l pe Caion, la 10 iunie 1902. Procesul-verbal al şedinţei, cu redactarea sa prea concisă, nu îngăduie să se vadă lămurit pe ce fapte noi s-a putut sprijini „nevinovăţia" condamnatului din ajun. A fost un verdict de clemenţă, în care a prevalat argumentul sentimental al tinereţii inculpatului. Caragiale a primit cu seninătate întorsătura nedreaptă, declarînd, într-un interviu lui Antemireanu (355), că şi-a primit satisfacţia şi că n-a dorit răzbunarea, considerînd fapta ca „o simplă impertinenţă".

Îndată după achitare, Caion şi-a dat însă din nou în vileag cutezanţa, publicînd într-o broşură cu titlul *Originalitatea d-lui Caragiale — Două plagiate* — (356) articolele din *Forţa morală*, publicate înainte de proces, sub inspiraţia lui Macedonski. Cu aceasta sîntem aduşi să arătăm şi rolul urît jucat de poet în afacerea Caion.

De la începutul campaniei, articolele lui Caion cu falsul Kemeny sînt reproduse favorabil în *Forţa morală*. La apariţia notei de desolidarizare a directorului *Revistei literare* (357), *Forţa morală* intervine cu violenţă în sprijinul lui Caion. Pînă la încetarea apariţiei, organul lui Macedonski se pune în serviciul odioasei campanii. Naufragiatul de la *Revista literară* este primit cu braţele deschise, pentru a-şi satisface propriile interese, precum şi pe acelea ale lui Macedonski. Sub pseudonimul *Luciliu*, apar cîteva vehemente articole împotriva lui Caragiale. Aceste articole nu pot fi atribuite decît lui Macedonski. Este adevărat că poetul nu semnează nicăieri cu propriul nume în această chestiune. *Forţa morală* este însă prezentată în coloanele ei ca o continuare a *Literatorului*. Astfel, încă înainte de a prelua campania lui Caion, *Forţa morală* recunoaşte că este monitorul lui Macedonski (358). Iar Caion, într-un alt număr al revistei, confirmă faptul : „Curentul opus nouă cestora cari urmăm şcoala *Litteratorului...*" (359). Ce pledează pentru identificarea pseudonimului *Luciliu* cu poetul Macedonski ? Pentru dovedirea identităţii, e nevoie de o privire retrospectivă a raporturilor dintre Caragiale şi Macedonski. În cursul anului 1893 apar în *Moftul român* faimoasele pastişe macedonskiene de Caragiale : *Cameleon-femeie, sonet decadent, simbolist-colorist ; Eros, pastel simbolist-darvinist ; Da..., nebun ! simbolist-dantist ; În curînd, strofe simboliste-profetiste ; Amiază maură, simbolistă-orien-*

tală ; *Excelsior, fragment dintr-o poemă apocaliptică-simbolistă-profetistă ; Criticilor mei, sonet olimpian simbolist*, iar poema *Moartă!..., baladă fantastică*, este o pastișă *a lui Cincinat Pavelescu*, codirectorul *Literatorului*. Macedonski încearcă o împăcare printr-un gest sublim, în stilul său de mușchetar. El trimite o scrisoare *Românului* (360), reprodusă în *Literatorul*. După ce arată că n-a avut nici o funcție publică, întreabă guvernul dacă este normal ca un fost director general al teatrelor să fie nevoit a deschide o berărie ca să poată trăi. Deși nu este prietenul lui Caragiale, pe care îl socotește însă un scriitor distins, denunță indiferența guvernanților față de un fost înalt slujbaș al statului ca „o sălbăticie sau o nepăsare vinovată". Propunerea practică este numirea scriitorilor în posturi administrative sau în alte funcțiuni publice. Caragiale nu a primit mîna ce i se întindea, ca să înceteze atacurile sale literare. Dimpotrivă, la apariția volumului de poezii *Excelsior*, publică un scurt articol ironic (361). Peste un an, Macedonski se răzbună prin articolul *I. L. Caragiali și opera lui*, publicat sub pseudonimul *Sallustiu* (74). Următorul indiciu dovedește că Sallustiu de la *Liga ortodoxă* nu este altul decît Luciliu de la *Forța morală* ; o serie de fapte puse pe seama lui Caragiale de Sallustiu sînt reproduse întocmai de Luciliu. Astfel, Sallustiu pusese în legătură numirea lui Caragiale ca director general al teatrelor, sub ministeriatul lui Maiorescu, cu calitatea acestuia de avocat al lui Caragiale în procesul său de moștenire. Afirmația este repetată de Luciliu (362). Faptul este inexact : Maiorescu nu a fost niciodată reprezentantul lui Caragiale sau al coerezilor în procesul Momuloaiei. O altă relatare întărește dovada identității dintre Sallustiu și Luciliu. Cel dintîi afirmase următoarele despre drama lui Caragiale : „Nefericirea autorului este,

în această privință, că o altă *Năpastă* a scris-o înaintea dumnealui Tolstoi, în *La puissance des ténèbres*". Cînd Caion e chemat să răspundă înaintea justiției, Macedonski îl ajută să iasă din încurcătură, propunîndu-i denunțarea plagierii, după drama tolstoiană. Sallustiu mai insinuase un lucru : „două dintre intrigele comediilor sale sunt numai o decalcare a unor alte comedii franceze". După intentarea procesului, Caion aruncă o bombă nouă în *Forța morală* : *Noul plagiat Caragiale-Kemeny* (363). Pretinsul „studiu critic" aduce acuzarea că *O scrisoare pierdută* ar fi plagiată după piesa lui Victorien Sardou, *Rabagas*. Rezumatul piesei franceze și juxtapunerea textelor sînt neconcludente. Peste cîtva timp, dar înainte de proces, mai apare o notă care dă la iveală a doua comedie franceză ce-ar fi fost copiată de Caragiale : „Ni se semnalează că *De-ale carnavalului*, piesă semnată de d-l Caragiale-Kemeny, este copiată din piesa franceză : *Le Carnaval d'un Merle Blanc*, de Chivot et Duru. Această din urmă piesă a fost comandată de *Forța morală* la Paris... Cînd dosarul va fi complet, — cînd totul va fi controlat și pus în lumină, se va organiza într-un local anume o expozițiune a întregii literaturi kemeniste..." (364).

Macedonski a înscenat, așadar, diversiunea prin care Caion caută să fie pus la adăpost de situația primejdioasă ce și-o creașe prin ticluirea calomnioasă a piesei maghiare. Caragiale este somat să intenteze lui Caion o nouă acțiune ; dacă nu o va face, își va recunoaște tacit plagiatul.

Angajat în bătălia contra lui Caragiale, Macedonski încearcă să-și acopere flancul la adăpostul autorității profesorului Grigore Tocilescu, a cărui conferință de la 24 ianuarie 1902, la Ateneu, este anunțată de *Forța morală* ca un mare eveniment cultural. Rubrica mondenă a periodicului pretinde că Macedonski și

Caion, participanţi la această conferinţă, „au fost applaudaţi şi acclamaţi de public". La ieşire s-ar fi strigat : „Jos cosmopolitismul, jos Maiorescu, jos Kemenişti, hura Caion!... (365). Caion declară deschisă lupta contra străinismului sub egida lui Grigore Tocilescu, „patriotul şi învăţatul fără de seamăn... mîndră întrupare a geniului român" (366). Macedonski ţine şi dînsul o conferinţă la Ateneu, atacînd pe Caragiale, pe Coşbuc şi direcţia junimistă, dar este huiduit şi împiedicat de public a-şi termina conferinţa. În *en-tête*-ul ultimului număr al *Forţei morale*, apare în trei rînduri acest titlu neverosimil : *„Litteratura Română declarată Vachs şi Spanac de Karagiale-Kemeny, Huiduirea Marelui Poet Macedonski de kelneri acestui miserabil, pentru că a denunciat infamia de la Tribuna Atheneului"*.

Direcţia Teatrului Naţional dă o satisfacţie strălucită lui Caragiale, punînd urgent pe afiş comedia lui Sardou, pentru ca opinia publică, neinfluenţată, să judece noua învinuire de plagiat. În acest fel s-a spulberat campania infamă a lui Macedonski.

Din colecţia *Forţei morale* se pot verifica şi sentimentele statornice ale lui Macedonski faţă de Eminescu. Deşi poetul s-a zbătut în mai multe rînduri să se dezvinovăţească de publicarea celebrei epigrame, alte ieşiri ale lui se coroborează în defavoarea lui Macedonski. Luciliu susţine că Eminescu „n-a fost decît un plagiator aproape din cuvînt în cuvînt al poeţilor germani... stricător al versului şi al limbii şi o ruşine pentru epoca actuallă" (367). În acelaşi loc se încearcă nimicirea lui Maiorescu, Caragiale, Coşbuc şi Vlahuţă. Concluzia scoate în relief exagerata conştiinţă de sine a şefului organului : „După cum mişcarea de la *Litteratorul* a ţinut douăzeci ani pept junimismului, tot aşa mişcarea de la *Forţa morală*, ce este o continuare a cellei-l-alte mişcări, va ţine pept

şi de aci încolo loviturilor şi batjocorilor ce se adduc literatturei naţionale..."

Eliadist nelecuit, Macedonski a rămas la ortografia etimologistă, care dă un aer atît de anacronic citatelor noastre. Duşman de moarte al junimismului, Macedonski şi-a dezlănţuit ura împotriva sănătosului curent literar tocmai cu prilejul procesului Caion. În timp ce opinia publică este lămurită despre neseriozitatea plăsmuitorului, Macedonski îl îmbrăţişează şi-l acopere. I se poate atribui această notă nesemnată, de apologie a calomniatorului, după stilul ei hiperbolic, donquijotesc : „Instruit şi simţitor, Caion este tinerimea serioasă a epocei ce începe. Enthusiast, şi totodată cumpătat, Caion este pentru România, secolul al XX. Sunt anni de cînd un suflet ca al lui este aşteptat. Sunt anni de cînd minciuna este substituită adevărului fără ca să se spună cu glas tare ce începuse să cugete fiecare. Acest tînăr, fiind adevărul, este religiunea cea nouă. Acest tînăr, fiind aspirarea către frumos, este esthetica cea nouă. Acest tînăr, nefiind linguşirea, şi fiind curagiul şi desinteresarea, este o podoabă a tinerimei" (368).

Concluzia se impune de la sine. Umoristul G. Ranetti depistase spiritual geneza campaniei cu vorba lui : „Cine-i Kemeny ? este un copil făcut de Macedonski cu Caion" (369). Macedonski a încercat un atentat moral contra lui Caragiale, servindu-se de perversiunea lui Caion. Este grozavă prezumţia că însăşi plăsmuirea „documentelor" Kemeny poate n-a fost străină de Macedonski. Cum s-ar explica altfel concursul pe care poetul îl aduce ticălosului, atît ca să-l scape din strîmtoare, cît şi ca să-l distrugă pe Caragiale ? Numai complicitatea, din capul locului, este o explicaţie suficientă pentru lămurirea colaborării dintre Luciliu şi Caion, care duce la achitarea vinova-

tului. Prudența de a nu semna articole cu atacuri personale este de natură să-l micșoreze mai vîrtos pe poetul a cărui notă anacronică de sublim l-ar putea face simpatic. Nimic nu scuză comportarea lui Macedonski. Între parodiile lui Caragiale și răzbunarea lui Macedonski este un abis de ordin etic.

DREPTURI DE AUTOR

Caragiale a debutat în literatură într-o vreme cînd beletristica era considerată la noi o îndeletnicire gratuită, în sensul material al cuvîntului. Numai în teatru exista noțiunea drepturilor de autor. Teatrul Național fixase cota cuvenită traducătorilor la 5% pentru piesele în proză și 10% pentru piesele în versuri, de fiecare reprezentație, în afară de onorariul traducerii, calculat la 30 lei pentru actul în proză. Caragiale a cunoscut chiar un regim excepțional, de la prima sa traducere, care i s-a plătit cu 600 de lei. E vorba de tragedia în versuri *Roma învinsă*, în cinci acte, care i-a creat notorietatea literară. Înainte de reprezentație, răspunzînd zvonurilor puse în circulație de fostul său prieten, Frédéric Damé, traducătorul restabilea adevărul prin aceste lămuriri : „Traducția va fi exclusiva proprietate teatrală a societății dramatice naționale și exclusiva proprietate literară a traducătorului ; el se va bucura fără restricție, oricînd și oriunde, de drepturile ce-i acordă legea și regulamentul teatrului, după ce din aceste drepturi se va fi tras suma de 600 franci, pe cari onor. Direcție generală s-a îndatorit a-i înainta în cursul lucrării“ (370). Din felul în care este formulată dezmințirea, cu o solemnă meticulozitate, s-ar deduce

spiritul pozitiv al scriitorului. Același spirit practic se manifestă și în corespondența cu Teatrul Național, întreținută după modificările introduse în comedia *O noapte furtunoasă* de directorul general. Cu acest prilej, noțiunea drepturilor de autor se ridică deasupra retribuirii (10 % din încasările serale brute), la respectul muncii intelectuale. Opera de artă trebuie să-și conserve neatinsă individualitatea, neîngăduindu-se nimănui, fie chiar șeful instituției teatrale, să-i știrbească textul. Este „în joc o importantă cestiune de principip pentru orice autor", spune Caragiale în protestarea lui, compusă în colaborare cu Titu Maiorescu. Dintre scriitorii de la *Convorbiri literare*, Caragiale, ca și Eminescu, nu înțelege colaborarea decît cu respectarea absolută a textului, interzicînd redacției orice modificări. Dacă nu a îngăduit schimbările în text cînd munca, la Teatrul Național, îi era plătită, *a fortiori* n-a admis modificări la revista junimistă, cu colaborare gratuită. Titu Maiorescu a rămas pînă la urmă adeptul curioasei teorii că opera de artă nu poate fi evaluată material spre a fi retribuită. Niciodată, sub conducerea lui Negruzzi, *Convorbiri literare* nu s-au abătut de la acest principiu. Nu îndrăznim a-i contesta sinceritatea, dar remarcăm că junimiștii literari își primeau indirect recompensa, din partea „Junimii" politice, prin slujbe sau sinecure, cînd se întorcea roata. Caragiale a fost răsplătit, după oarecare ezitări, cu direcția Teatrului Național. N-a fost o sinecură, deoarece comporta controlul efectiv în administrație și în conducerea artistică.

Noțiunea economică a drepturilor de autor a suferit o evoluție în favoarea scriitorilor, dar fără să le mulțumească pe deplin așteptările. Multă vreme librarii editori și-au justificat onorariile derizorii cu pretextul sacrificiului material și al riscurilor la care se

expun. Argumentul cel mai solid era lipsa publicului cititor, care se traduce în economia politică cu noțiunea de „cerere". Astfel, volumul de *Teatru* al lui Caragiale, editat la Socec, nu s-a desfăcut nici în opt ani. După uzul consacrat cînd o carte zace în depozit, editorul i-a schimbat coperta, prezentînd stocul rămas ca pe a doua ediție. Caragiale a trebuit să se mulțumească, în locul procentelor scontate, în bani sunători, cu un număr de exemplare, pentru lichidarea definitivă a contului său (371). Reprezentațiile teatrale rămîneau o perspectivă materială mai sigură decît cîștigul de librărie. Aci intervenea însă abuzul biletelor de favoare, cu care directorii generali se bucurau să umple golurile din staluri. Nu tot așa înțelegea lucrul Caragiale, pretinzînd ca această măsură generală să fie abrogată în folosul său. Prezentînd Teatrului Național manuscrisul operei bufe *Hatmanul Baltag*, a formulat condiții excepționale: „La nici una din reprezentațiile piesei *H. Baltag* nu se vor libera bilete gratuite, afară de bilete permanente de favoare acordate de director pentru toată stagiunea. Suma respectivă a oricărui bilet de favoare acordat de direcție sau societate se va conta ca intrată în casă la socoteala drepturilor de autor. Asemenea se vor conta și abonamentele" (106). Comitetul teatral respinge aceste condiții, supunîndu-l pe autor prevederilor legale (108). Consecvent principiilor sale, autorul dramatic a căutat să le și aplice, ca director general, suprimînd biletele de favoare. N-a reușit însă prin această măsură să ridice rețeta încasărilor serale, atrăgîndu-și numai protestările presei și ale spectatorilor nărăviți cu gratuitatea. A fost însă spre cinstea directorului general că nu s-a arătat ca un egoist, care se gîndește numai la profit personal, ca autor dramatic, ci că a privit chestiunea sub prisma principiului. Autorii dramatici mai erau păgubiți de

drepturile lor prin turneele trupelor provinciale, care le jucau piesele fără autorizaţie, fraudîndu-i de cota cuvenită. Împotriva acestui abuz, Caragiale a căutat să angajeze direcţia generală a teatrelor, care avea răspunderea legală referitor la repertoriul acestor trupe. La numirea lui P. Grădişteanu ca director general, şi-a retras piesele, prin somaţie cu portărei, ca să-i forţeze mîna în vederea îndreptării neajunsului. Unii din directorii Teatrului Naţional, stăpîniţi de principii puritane, se fereau să-i joace piesele. Cînd se găsea totuşi cîte unul, neprieten dar bine dispus faţă de piesele lui „imorale", autorul mulţumea cu smerenie : „Direcţiunea Teatrului Naţional mi-a făcut în anul acesta o nepreţuită onoare, punînd, pentru deschiderea stagiunii, micul meu nume lîngă altele foarte mari : *Alecsandri* şi *Hasdău*. Desigur, nu atîta meritelor mele, destul de contestabile şi contestate, cît buneivoinţe a onoratei direcţii, aş putea eu atribui norocul ce am avut. Mă simt deci dator să mulţumesc din inimă prea stimatului director, d. Sc. I. Ghica, pentru înalta favoare ce a binevoit să-mi acorde din propria d-sale pornire" (372). Noul director general era fiul lui Ion Ghica, care ciuntise *O noapte furtunoasă*. Autorul încheia, după mulţumirile aduse actorilor care „au salvat două lucruri ale *sale* osîndite de demult", în acelaşi ton pocăit : „Bietele mele încercări ! Ce adîncă bucurie simţ văzînd într-un tîrziu că, dacă eu n-aveam dreptate să vă stimez prea mult, nici acei cari vă dispreţuiau cu totul n-aveau prea multă dreptate." Bietele încercări erau *Năpasta*, drama căzută din cauza jocului Aristizzei Romanescu, şi *D-ale carnavalului*, comedie fluierată la premieră. Din foiletoanele dramatice ale lui Pompiliu Eliade la *L'Indépendance Roumaine*, desprindem însă că *O scrisoare pierdută* a fost marele succes al stagiunii în 1901—1902, în

prima ei parte (373). Piesele lui se jucau cu mare succes şi la Iaşi, de unde însă se zăbovea mai mult cu trimiterea tantiemelor. Sub direcţia lui Pompiliu Eliade, din 1908—1909, Caragiale şi-a retras într-adevăr piesele, deoarece profesorul nu s-a sfiit să-i spună autorului că le socoteşte cam răsuflate şi bune de ţinut la rezervă pentru cîtva timp (374). În ultimul an de viaţă al dramaturgului, noul director general, Ion C. Bacalbaşa, a izbutit să dea cel mai mare număr de reprezentaţii pe stagiune repertoriului caragialian şi să-i trimită o sumă nesperată şi un premiu (375), în aşteptarea comediei *Titircă, Sotirescu & C-ie*.

Oricît au fost de modeste drepturile lui de autor dramatic, ele au covîrşit onorariile obţinute de la editori. Fraţii Şaraga din Iaşi, reeditîndu-i opera, în tiraje mari, dar ieftine, i-au plătit pentru *Teatru* suma de 300 lei, şi pentru celelalte scrieri, 500 lei (376). Drepturile de autor pentru *Teatru*, în două volume, trase fiecare în cîte 6 000 exemplare şi puse în vînzare cu 1 leu volumul, i-au revenit la 2,50%. Cu o punctualitate desăvîrşită, editorii au făcut uz de drepturile lor, somîndu-l prin portărei să depună manuscrisul comediei *O soacră*. Singura lucrare a lui Caragiale care s-a bucurat de un tiraj vrednic de autorul ei a fost broşura politică *1907*, care a fost trasă în peste 10 000 exemplare. La Berlin, autorul lui Mariu Chicoş Rostogan îşi face iluzia unei ediţii de trei sau cinci mii exemplare, care i-ar aduce suma de două mii de lei (6). Contractînd însă cu librării George Filip şi Ion Clinciu, reprezentanţii editurii „Minerva", pentru cedarea reeditării tuturor scrierilor lui, apărute în volum, se mulţumeşte cu suma de patru mii lei (377). După apariţia operelor sale „complete", la „Minerva", este din nou solicitat de Filip pentru

publicarea în calendar a recentelor compuneri de la *Universul*. Caragiale își redactează condițiile, cu un spirit comercial fantasc, încercînd să speculeze racila tiparului nostru, greșelile de tipar. Este știut cît îl exasperau aceste erori și cu cîtă grijă își caligrafia scrisul, ca să le evite. Iată textul contrapropunerilor autorului :

„Stimate domnule Filip,

La scrisoarea dv. din 22 aug. vă răspund :

Vă pot expedia înainte chiar de 25 sept. v., în condițiile arătate de dv., o lucrare inedită, gata de mult, copiată pe curat foarte citeț, de circa... pagini manuscris, după proba alăturată.

Condițiile mele sunt :

1. Dv. vă obligați a face pentru publicațiune *absolut stricta corectură*, și, eventual, a-mi plăti cîte zece (10) lei pentru fiece infidelitate, *fie cîtuș de minimă*, a tiparului dv. față cu originalul meu de mînă — asta indiferent de orce *Errata* ați adăoga la publicațiune ;

2. Manuscrisul mi-l veți păstra *întreg și intact*, pentru ca, după colaționare din parte-mi cu tipăritura, să mi-l înapoiați, în schimbul unei descărcări în regulă de la mine ;

3. În caz de totală sau parțială perdere, or distrugere a manuscrisului meu, *fie chiar prin forță majoră*, îmi veți da îndată o despăgubire de două mii și cinci sute (2 500) de lei ;

4. Imediat ce primiți manuscrisul meu, îmi trimiteți aici una mie mărci germane (1 000 — 1 250)— ca onorar ; și

5. Îndată după apariția calendarului îmi veți trimite gratis cinci exemplare în pachet poștal recomandat pe socoteala dv.

Primind de la dv. învoirea fără vreo reservă la cele cuprinse aci, *reprodusă în copie exactă de dv.*, vă înaintez manuscrisul îndată.

Cu toată stima, al Dv.
I. L. Caragiale.

Wilmersdorf bei Berlin
Hohenzollerndamm 12
Vineri 4/17 Sept., 1909." (378)

Nu mai e nevoie de adăugat că solicitantul, speriat de asemenea condiții, cu riscuri incalculabile, n-a primit învoiala. Este de mirare numai cum a putut Caragiale să creadă în acceptabilitatea propunerilor. Să fi fost oare un fel de a se scăpa de un editor indezirabil, sau numai efectul legitimei sale supărări în urma nenumăratelor greșeli de tipar din ediția „Minerva" ? De altfel, scriitorul calcula cu o amănunțire necruțătoare cele mai mici greșeli, care îl scoteau din fire. De aceea nu socotim lipsită de interes, deși în afară de cadrul ales, reproducerea unei scrisori către directorul *Universului*, prin care relevă erorile dintr-un singur articol :

„Stimate amice, am primit scrisoarea d-tale din 19 martie, care desigur e o păcăleală nostimă de 1 aprilie nemțesc, căci o dată cu scrisoarea am primit și numărul 77 al *Universului*, cu articolul meu *Greu, de azi pe mîne*, în care am găsit mult respect pentru manuscriptul meu, adică nu mai multe greșeli decît următoarele :

Coloana I	. . . .	7	greșeli.
„ II	. . . .	16	„
„ III	. . . .	51	„
„ IV	. . . .	18	„
„ V	. . . .	34	„
„ VI	. . . .	30	„
Total	. .	156	(adică Una sută cincizeci și șase)

Daca ți se pare că exagerez, de curiozitate păstrează manuscriptul, și daca vrei, ai să ne prindem : pentru fiecare exagerație, eu să-ți dau 50 de franci, iar d-ta să-mi dai pentru fiecare greșeală 50 de bani. Dar ce să fac ? am hotărît să tac și să-nghit ; băieții mă pot maltrata de acum cît poftesc, să știe bine că deocamdată n-am să mă plîng ; dar le promit că prin chiar coloanele *Universului* o să-mi răzbun așa încît să pomenească: fiindcă n-am să mă las eu multă vreme călcat în picioare de niște tineri, care-și închipuiesc că dacă știu carte românească mai multă ca mine, au dreptul să-și bată joc de ignoranța mea în materie de publicistică literară, și încă într-un mod așa de disprețuitor. Adică, fiindcă eu am apucat școlile din vechime cînd se-nveța gramatică cu atîta bătaie de cap (și... de altceva), iar dumnealor au avut parte să-nvețe în școlile moderne unde nu se mai perde vremea cu așa învățături inutile, au dumnealor dreptul să mă umilească ?... Să se știe dar că în contra acestei cruzi umiliri, ce mi se aduce de către junii zețari și corectori de școală modernă, voi apela la tribunalul imparțial al marelui public, prin chiar coloane [sic] *Universului*.

Pînă atunci fiți toți sănătoși. Dumnezeu să vă dea Sărbători fericite.

Al vostru confrate,
Caragiale." (379)

Răzbunarea anunțată a rămas fără urmare, iar directorul ziarului, de bună seamă, n-a primit prinsoarea americănească.

Cu un alt prilej, Caragiale a propus niște condiții glumețe unui tînăr, care-i trimisese manuscrisul unei poezii spre cercetare :

„Stimate Domnule,

Locuind în străinătate la adresa mai jos arătată, am primit d-abia alaltăieri carta postală ce mi-ați înaintat-o greșit la revista *Flacăra* în București — cu următorul cuprins : [rîndurile respective, barate de Caragiale, sunt nedescifrabile, n. n.].

Mă grăbesc dar a vă răspunde. Iată.

În principiu, prin rectificarea sau, altfel zis, prin repararea unei bucăți în versuri înțelegem firește prefacerea numai a expresiunii materiale, adică a cuvîntării, iar nu și a gîndirii, adică a poesiei în ea însăși. Tot astfel, cînd mergem la un meșter croitor să ne potrivească o haină ce nu ni se potrivește, nu-i cerem să ne reformeze corpul, ci numai să ne răscroiască pe corp, așa cum a crescut el, haina reu croită.

Așadar, pentru repararea versurilor, sunt următoarele :

a) Taxe

1. Pentru fiecare cuvînt schimbat :

a) în corpul versului 1 leu ;

b) la coada versului, adică la rimă, cum ziceți dv., poeții, 10 lei.

2. Pentru îndreptarea fiecărei greșeli de gramatică 25 lei.

3. Pentru îndreptarea greșelilor de punctuație, se face, după caz, deosebită învoială cu ridicata.

4. Meșterul capătă de la client, o dată cu înaintarea manuscriptului, o sumă fixă, socotită astfel : 20 de bani de fiece vers — adică 20 de lei suta.

b) Condițiuni

1. Clientul renunță dintru început la orce pretențiune față de judecata meșterului în care s-a încrezut odată, și a cărui conștiință profesională trebuie,

în această afacere, să aibă autoritate sumară, ca ultimă instanță.

2. Și în cazul că versurile ar fi cu desăvîrșire nereparabile (cum se poate întîmpla uneori), precum și în cazul (mult mai rar) că ar fi atît de nemerite încît să nu mai aibă nevoie de vreo reparare, meșterul își rezervă dreptul a le înapoia clientului intacte cu simpla mențiune : «La aceste versuri n-ai ce le mai face».

3. În orce caz, cînd își publică acele versuri în volum, autorul este obligat a trimite un exemplar meșterului cu următorul epigraf scris de mînă citeț : «Maestrului (Cutare) cu stimă și recunoștință din partea Autorului».

Dacă vă convin, stimate Domnule, taxele și condițiile acestea, îmi puteți trimite versurile Dv., împreună, se-nțelege, cu suma prevăzută la alineatul 4 de sub titlul *A*, — avînd deplină încredere că-mi voi da toată osteneala să vă servesc cu scumpătate *lege artis* [1].

Sunt al d-voastră servitor,
Caragiale.

P.S. Vă dau acest răspuns prin publicitate ca o dată cu dv. să fie informați despre condițiile afacerii și alți poeți cari eventual ar simți nevoie de repararea versurilor lor." (380)

Scrisoarea nu a fost publicată și poate nici trimisă, ca să nu fie răstălmăcită. Este un proiect de afacere fantezist. Lipsit cu totul de simțul realităților în afaceri, Caragiale era totuși încredințat că într-însul zace un spirit comercial deosebit. Numai așa se explică întreprinderile lui efemere, de birtaș și

[1] După legea artei (lat.).

berar. În această curioasă trăsătură psihică, găsim nevoia compensării, a unui scriitor conștient de valoarea lui, rămasă însă neremunerată. Dar cînd era vorba de intrarea lui în drepturile de autor, Caragiale știa să și le urmărească cu strășnicie. Despre această capacitate stă mărturie un curios caiet, în care dramaturgul a însemnat, ca un perfect contabil, etapele unei afaceri bănești. Ca director al Teatrului Național din Craiova, Em. Gârleanu, înainte de începerea stagiunii 1911—1912, i-a cerut autorizația pentru introducerea în repertoriu a unei săptămîni Caragiale. Iată tribulațiile acestei chestiuni, după caietul cu eticheta „Afacerea Teatrul Craiova-Caragiale, — 1911—1912 —", scris în întregime de mîna „creditorului" (381) :

„Documente (1 sept. 1911—18 ian. 1912).

1.

La 3/16 sept. 1911, Caragiale, locuitor în Schöneberg bei Berlin, Innsbruckerstr., I., primește următoarea scrisoare recomandată :

Teatrul Național
Craiova
Cabinetul Directorului

Craiova, 1 septembrie 1911

Respectate Domnule Caragiale,

Aș dori, din tot sufletul, să pot anunța în repertorul meu : «Săptămîna Caragiale». Aș juca, în abonament, cu prețuri deosebite, întreg teatrul dumneavoastră — *Luni.* Conferință despre Teatrul Caragiale. *Noapte furtunoasă. — Mercuri. Conul Leonida față cu reacțiunea. D-ale carnavalului. — Joi. O scrisoare pierdută. — Sîmbătă. 1 April. Năpasta.* — Daca doriți o altă succedare a pieselor voi face întocmai. Le voi monta din nou. — V-aș rămîne

îndatorat dacă printr-un cuvînt, mi-aţi da autorizaţia D-tră. — Primiţi, Domnule Caragiale, încredinţarea simţimintelor de respect şi adîncă admiraţiune ce vă păstrez. — (semnat) *Em. Gârleanu.*

2.

Caragiale răspunde Domnului Director Em. Gârleanu imediat că:

Teatrul Naţional din Craiova e liber să joace, numai pe seama-i proprie, numitele piese în stagiunea 1911—1912 (octomvrie—mai inclusiv), or în ce zi, orunde, afară de Bucureşti şi Iaşi, şi orcum va crede de cuviinţă Onor. Direcţiune — cu condiţiunile următoare:

1. să respecte textul integral, ediţiile anterioare «Minervei»; 2. să plătească, deodată şi înainte chiar de prima representaţie, 2000 (două mii) lei, expediaţi în mărci germane la adresa autorului, Schöneberg bei Berlin etc.

3.

La 17/30 sept., Caragiale primeşte următoarele:

Teatrul Naţional
Craiova
Cabinetul Directorului

12 septemvrie 1911, Craiova

Mult respectate Domnule Caragiale,

Am primit cu mare bucurie scrisoarea D-tră. Primesc toate condiţiile. Înainte de întîia reprezentaţie veţi primi suma ce aţi hotărît. Deschid stagiunea la 8 oct., pe la 15 noiemvrie voi începe să joc piesele D-tră. — Cu cel mai adînc respect şi cu neţărmurită admiraţie, al D-tră. (semnat) *Em. Gârleanu.*

4.

Caragiale scrie peste vreo două săptămîni Domnului Director, rugîndu-l să binevoiască:

1. a-i hotărî, pe cît posibil, cam cînd i se va expedia suma de 2 000 lei; şi 2. a-i confirma cu de-amănuntul toate condiţiile puse de autor şi primite de Onor. Direcţiune a Teatrului Naţional din Craiova.

5/6.

La aceasta, D. Director Em. Gârleanu răspunde lui Caragiale prin două scrisori în acelaşi plic: data postei Craiova 15 (2) noembre (data postei Schöneberg), 17 (4) noembre.

I-a.

Teatrul Naţional
Craiova
Cabinetul Directorului

2 noiemvrie 1911

Mult respectate Domnule Caragiale,

Am fost bolnav şi necăjit. Ştiţi ce e lumea actoricească! Dar mai ales publicul craiovean. Vă trimit o scrisoare, alăturată, prin care ve confirm învoiala. Vă expediez această sumă cel mai tîrziu la 20 decemvrie. Prima reprezentaţie o dau la 25 decemvrie. Voiu da în şir, sărbătorile, piesele D-tră, şi o întreagă săptămînă în ianuar. Suma o veţi primi dar între 1—20 decemvrie. — Aş fi prea fericit, dacă, abătîndu-vă prin ţară, aţi veni şi la reprezentaţiile pieselor D-tră. Le voi da o strălucire deosebită, şi voi forma din reprezentarea lor un eveniment cultural, cerînd ministerului reducerea preţului pe C.F. pentru cei cari vor dori să asiste din întreaga Oltenie. — Primiţi, vă rog, încredinţarea celor mai adînci simţiminte de respect şi admiraţie. Al D-tră supus (semnat) *Em. Gârleanu.*

II-a.
Teatrul Național
Craiova
Cabinetul Directorului

2 noiemvrie 1911

Mult stimate Domnule Caragiale,

Ca urmare scrisoarei prin care vă ceream îngăduirea să vă jucăm piesele D-tră, vă răspundem afirmîndu-vă că primim :

1. Să respectăm integritatea materială a textului respectiv, edițiile anterioare a textului «Minerva». — 2. Să vă plătim, în schimb, ca drept de autor, deodată, pentru toate eventualele reprezentațiuni și înainte de chiar prima reprezentațiune, 2 000 (două mii) lei n. ; sumă pe care vă vom expedia-o în mărci germane la adresa D-tră. — 3. Că nu vom juca piesele D-tră (octomvrie—mai inclusiv) în orașele Iași și București. (semnat) *Em. Gârleanu*, Directorul Teatrului Național din Craiova.

7.

Caragiale așteaptă cincizeci de zile, de la 2 noembre pînă la 22 decembre, cînd scrie Domnului Director al Teatrului Național din Craiova :

Prea stimate Domnule Director,

Îmi permit a vă aminti schimbul nostru de scrisori, început cu o propunere din partea Dv., de unde rezultă că, între Onor. Direcțiune a Teatrului Național din Craiova și mine, ca autor, există un contract, prin care Onor. Direcțiune se leagă a-mi trimite, înainte de Crăciunul stil vechi, suma de 2 000 (două mii) franci în mărci germane la adresa mea, Schöneberg bei Berlin, Innsbruckerstr. I. — Crezînd că nu comit o prea mare indiscreție amintindu-vă aceasta, vă rog, prea stimate Domnule Director, să binevoiți a primi salutările mele cele mai distinse. — Cu perfectă stimă, Al. Dv. servitor (semnat).

Joi 22/XII 1911
4/I 1912

8.

Caragiale așteaptă, după aceasta, încă zece zile, și, fiind silit să plece de-acasă pe cîtava vreme, iar scrie Domnului Director Em. Gârleanu :

Prea stimate Domnule Director,

Sperînd că la scrisoarea mea recomandată de acum zece zile (22 dec./4 ian.) am drept la un răspuns din partea Dv., — care întîrzie — vă rog, deoarece plec de aci, să binevoiți a mi-l înainta la adresa arătată mai jos. — În acest caz, nu e nevoie să mai schimbați banii românești în mărci germane ; îmi trimiteți, după învoială, 2 000 (două mii) lei la București, unde voi remînea de vineri, 6 ianuarie, pînă luni, 9 ianuarie, st. v., cînd plec înapoi spre Berlin, unde mă voi afla în ziua de 12 ian. — Sunt, Domnule Director, cu toată sima al Dv. servitor. (semnat) — Adresa : la D. Vlahuță, București, Palatul Funcționarilor.

9.

Caragiale așteaptă în zadar, la adresa indicată în București, patru zile întregi, 6, 7, 8 și 9 ianuarie, un cuvînt din partea Domnului Director al Teatrului Național din Craiova. — Întors la Berlin acasă, expediază Domnului Director al Teatrului Național din Craiova următoarea telegramă :

Directorul teatrului
Craiova

Ultima oară rog respundeţi. Aminteri, reclam Ministerului, Direcţiei Generale, eventual Justiţiei.

Caragiale

13/26 ian. 1911 (1912, n.n.).

A treia zi 15/28 ian. Caragiale primeşte următoarea telegramă :

Craiova 27 ian. 7,30 ore seara.

Urgentă

Grav bolnav am lipsit 20 zile din Craiova scrisorile vi le am citit abia *alaltăeri* * *v-am şi respuns.*

Director Gârleanu

11.

Scrisorile din Craiova sosesc în Berlin în cel mult 48 ore. Caragiale aşteaptă pînă luni seara (cinci zile) degeaba. Atunci, expediază d-lui Director următoarea telegramă :

Directorul teatrului
Craiova

Aşteptat zadarnic scrisoarea anunţată telegrafic. Regretînd voiţi ride de mine, silit reclam cui va fi, sper, mai puţin glumeţ.
16/29 ian.

12—13.

Scrisoarea tot n-a sosit. Miercuri dim. 18/31 ian. Caragiale primeşte însă 2 telegrame, expediate de marţi seara.

* Care va să zică joi 12/25 ian. (nota lui Caragiale).

I.
Craiova 17/30 ian. 11 ore 5 minute

Hotărît prima reprezentaţie 30 ianuarie. *Nădăjduiesc* să am fericirea să vă înmînez în ziua de 29 personal cele 2 000 lei.

Director Gârleanu

II.
Craiova 17/30 ian. 11 ore 30 minute

La 30 ianuarie împliniţi 60 de ani. Societatea scriitorilor români organizează mari serbări în toată ţara în cinstea d-voastră. Respectuos vă rugăm să faceţi jertfa de a veni în mijlocul nostru în ziua de 29 să vă primim cu mic, cu mare în gara Bucureşti. Nevenirea d-voastră ne-ar durea mult. Nădăjduind că vetzi fi în mijlocul nostru vă rugăm să binevoiţi a-mi telegrafia de urgenţă.

Preşedintele Societăţii scriitorilor români,

Em. Gârleanu.

14.

Caragiale răspunde îndată miercuri dim. 9 ore 20 minute următoarea telegramă :

Preşedintele Societăţii Scriit. Rom.,
Directorul teatrului
Craiova

Dacă voiţi cinstirea mea respectaţi întîi învoiala ; expediaţi suma datorită ; gîndim apoi la aniversara neprevăzută contract.

Caragiale

15.

Joi 19 ian./1 febr., 2 ore d. a., Caragiale primește această telegramă :

Luni (23 ian./5 feb. nota lui Caragiale) expediez banii. La 30 joc *Scrisoarea* serbările vor avea loc vă mai rog să veniți răspundeți de sosire din vreme.

Gârleanu

16.

Caragiale răspunde îndată telegrafic.

1 febr. st. n. 2 ore 59 minute.

Directorul teatrului
Craiova

Mulțumesc. Cum primesc pornesc vestind telegrafic.

Caragiale

17.

Mai telegrafiază luni.

1 febr. 4,15 d. (poate d. a n., n. n.)

Gârleanu Teatru Craiova

Rog telegrafiați daca următor promisiunei, expediat astăzi suma.

Caragiale

18. (18-19-20, n. n.).

Primește marți telegramele :

I.

Caragiale. Sch. B. B. 6 febr. 12 ore 35 minute

Expediat cec 2 000 l. duminica veniți neapărat pregătit primire telegrafiați Craiova.

Gârleanu

II.

7 ore d.

Fiecare la rînd expediat 2 000 partea Gârleanu.

Bacalbaşa

Expediază miercuri dim. 10 ore 10 minute telegr. :

III.

Gârleanu Teatru Craiova

Imposibil veni. Regret mult. Piaza rea. Acces acut sciatic. Mulțumesc delicată atențiune. Salutări distinse.

Caragiale

(Alăturat, cu creionul, un alt concept de telegramă, poate trimisă lui Bacalbaşa : «Marți noaptea subit apucat de o criză de nevralgie sciatică», n.n.)

19. (21, n. n.)

Primind în sfîrșit 1 600 mărci germane joi 26 ian./8 febr., Caragiale telegrafiază :

Gârleanu Teatru Craiova

Primit. Mulțumesc. Urez sănătate mai bună decît toate.

Caragiale."

Schimbul de scrisori și telegrame amintește schița *Telegrame* din *Momente*. Este un umor indirect, care se desprinde din laconica expresivitate a supărării lui Caragiale. Fraza : „regretînd voiți ride de mine, silit reclam cui va fi, sper, mai puțin glumeț" merită să fie memorată. După potolirea mîniei, altfel se nuanțează umorul, cînd Caragiale atrage atenția directorului să trimită întîi banii și apoi să fie vorba

de sărbătorirea „neprevăzută contract". Cu o exactitate profesională de contabil, deprins cu registrele duble, risipitorul se arată foarte grijuliu să adune sumele făgăduite. Ce păcat că nu știa să le și cheltuiască cu economie!

Ultima manifestare a lui Caragiale pentru intrarea în stăpînirea drepturilor de autor pune în lumină, totodată, moravurile noastre temporizante, cu atît mai caracteristice cu cît și-au lăsat urma și asupra lui Gârleanu, unul din cei mai credincioși admiratori ai dramaturgului. Însuși inițiatorul sărbătoririlor cu prilejul aniversării de 60 ani, care a vrut să le dea caracterul unei apoteozări naționale, n-a fost în stare să-și respecte angajamentele întocmai. Ce să mai spunem de ceilalți, antreprenori de teatre sau editori, care au speculat munca intelectuală a lui Caragiale! De aceea se explică amărăciunea scriitorului din prea puțin cunoscuta scrisoare către directorul revistei *Gazeta săteanului* (382). După atîtea decepții, atrase de nerăsplătirea scrisului, rîndurile următoare sînt deplin justificate: „Douăzeci și patru de copii să am — să mă ferească Dumnezeu! — pe toți i-aș face oameni politici, adică avocați; și dacă unul n-ar fi în stare să învețe măcar atîta, l-aș învăța să prinză cîini cu lațul. Hengher, da! da' literat, nu! Mai bine să-și bată el joc de literați cînd o întîlni la un an o dată unul, decît să-și bată joc hengherii de el pe toate potecile." Printr-o fatalitate ereditară, amîndoi fii ai lui Caragiale au urmat pe calea literelor.

Cu reacțiuni uneori exagerate, după temperamentul său excesiv, marele scriitor a fost însă unul din primii noștri literați care a căutat să valorifice cu demnitate munca artistică. Că nu i-a reușit este altceva.

LA BERLIN

Stabilirea lui Caragiale, din toamna anului 1904 și pînă la urmă, la Berlin este un episod dintre cele mai nelămurite. Motivarea exilării lui voluntare nu s-a făcut deplin. Însuși surghiunitul a păstrat tăcere asupra faptului, căruia nu i-a dat un caracter demonstrativ. A plecat fără zgomot, dar hotărît să nu se mai întoarcă în țară. Se cunosc, din istoria altor literaturi, cazuri analoage de conflict între unii mari scriitori și cetatea sau națiunea lor. Mai adesea, răfuiala s-a caracterizat prin publicitate, cu recriminări pătimașe, ale ambelor părți. Cînd dezbaterea este publică, din dosarul ei, cercetat cu obiectivitate, se poate mai curînd ajunge la o convingere. În „cazul" care ne interesează, piesele dosarului lipsesc cu desăvîrșire și se cer înlocuite prin ipoteze, deduse din preferințele și repulsiile autorului. Caragiale era un mare amator de confort burghez. Din civilizația occidentală, nici una nu i se părea, sub raportul acesta, comparabilă cu cea germană. Prefera Parisului, considerat pe drept sau pe nedrept ca metropola vieții de noapte, Berlinul, loc de odihnă și reculegere. Și sub raportul ordinii și al curățeniei, Berlinul i se părea fără rival. Este drept că nu cunoștea limba germană, dar era hotărît să se mulțu-

mească cu un mic vocabular de strictă uzanță. Caragiale se mai bizuia și pe favorurile unei clime mai temperate, deoarece îndura cu greu capricioasele variații climaterice din țară. Într-o apreciabilă măsură ipohondru, se temea de toate epidemiile, împotriva cărora serviciul nostru sanitar se dovedea neputincios. Motivele de sănătate și de confort explică așadar cauzele materiale ale expatrierii sale. Totodată, cu mijloace bănești de rentier, în urma moștenirii Momuloaiei, Caragiale socotea binevenită o schimbare de viață, în sensul unor superioare comodități. A-și toca banii în țară, în condiții mediocre de trai, i se va fi părut o prostie. Berlinul mai însemna rostuirea liniștită a vieții, în pragul bătrîneții, încetarea risipei de timp, de energie și de sănătate, de care abuzase. Era o soluție de cumințenie, fără nici un caracter ostil față de țara lui. Nu se poate, totuși, să trecem cu vederea unele din determinantele morale ale exilului său. Caragiale era prea mîndru ca să le mărturisească public. Cu aceasta intrăm în considerarea raporturilor dintre scriitor și societate. În sensul larg al cuvîntului, societatea noastră și-a recunoscut în Caragiale pe unul din scriitorii ei cei mai reprezentativi. Prin beneficiul, îndeosebi, al scenei, marele scriitor era și un autor popular. „Satira" lui, prin umorul ei tonic, îl făcuse răspîndit în public. Cu toate acestea, scrisul nu era la noi o profesiune dintre acelea care asigură condiții existenței. La neplăcerile pe care și le atrăgea artizanul prin exagerarea scrupulelor formale se adăuga deci nesatisfacția scriitorului în valorificarea muncii lui profesionale. De altă parte, societatea noastră, înțeleasă în ierarhia ei birocratică și politică, consemna artistului, în genere, un loc desconsiderat, în marginea societății. Scriitorul trebuia să-și țină pana la dispoziția partidelor, în schimbul unei

recompense mediocre, ca numirea în micile funcțiuni publice. Caragiale a cunoscut însă și persecuția politică, din pricina implicațiilor politice ale criticii sale sociale. Respingerea lui, în două rînduri, de la premiile academice a luat caracterul neîndoielnic al represaliilor. Pentru un Dimitrie Sturdza, ale cărui judecăți impuneau la Academie, opera lui Caragiale nu era altceva decît o permanentă defăimare a instituțiilor publice și a virtuților naționale. Comediile lui, intrate astăzi în repertoriul teatrelor noastre, erau adeseori îndepărtate, ca o primejdioasă școală de imoralitate. Chiar și unii din aceia ce voiau să se arate obiectivi, ca Pompiliu Eliade, îi lăudau piesele, dar ajunși la conducerea Teatrului Național, începeau a le socoti răsuflate. La contraproba rampei, însă, un Iancu Bacalbașa a putut verifica succesul lor, chiar în stagiunea ultimului an de viață al marelui dramaturg (375). Orișicum, reluarea comediilor sale i se părea însuși autorului un semn de favoare (372), într-atît se obișnuise cu înlăturarea lor. În anul afacerii Caion, Caragiale a făcut cunoștință și cu larga îngăduință a calomniei, atît din partea publicului, cît și din partea instituției chemate să o pilduiască. Achitarea lui Caion l-a pus în situația unui scriitor fără apărare, expus și pe viitor tuturor atentatelor infame. La cîteva săptămîni după aceasta, Academia i-a respins volumul de *Momente*, care este, netăgăduit, una din cărțile cele mai valoroase ale literaturii noastre. Un alt motiv de amărăciune a fost ținerea sa la carantină de către politicienii din propriul său partid. Ultima slujbă ce i se acordase de aceștia era mai mult o miluire decît o recunoaștere a meritelor. În mecanismul nostru parlamentar, oricare dintre avocăței, bun clănțău de periferie, era îndreptățit să figureze printre aleșii națiunii, în timp ce un mare scriitor, chiar dacă ar

fi avut ceva de spus, rămînea pe dinafară. Caragiale își manifestase dorința obținerii unui mandat și primise numai asigurări vagi, mereu temporizate. În rezumat, pățaniile lui de autor fără public (nici una din cărțile lui, cu excepția *Teatrului*, nu fusese reeditată), calomniat fără sancțiune și admonestat de Academie, și de mic funcționar miluit și ținut departe de treburile publice, au contribuit la ridicarea unui bilanț pasiv de viață. S-a vorbit, printre altele, de „inaderența" lui la „spiritualitatea românească", și Caragiale a fost desemnat ca „ultimul ocupant fanariot" (383). Dintr-o perspectivă greșită și tendențioasă, scriitorul care a dat oglinda cea mai credincioasă a societății noastre dintre 1880 și 1900 a fost denunțat ca un nou dușman al poporului, de care, străin prin naștere, s-ar fi dovedit cu atît mai străin prin înțelegere. Dintre criticii vremii, Pompiliu Eliade făcuse uz de o vorbă curentă a lui Caragiale, încredințată prietenilor: „Suntem o rasă proastă" (373). Ce înseamnează această vorbă? Este oare expresia unei credințe? Cuprinde ea o sentință fără apel, ca să ne îndreptățească să o întoarcem în act de acuzație împotriva celui ce a rostit-o? Cuvîntul are pentru noi caracterul unei butade, închizînd un sîmbure de adevăr. Constatarea nu i-a fost inspirată lui Caragiale de obștea, care compunea națiunea. Neam prost sau rasă proastă nu privește decît plevușca de semidocți, cu aere de intelectuali, care pun țara la cale și au păreri în toate chestiunile, ba chiar, uneori, calitatea să le și impună. Cuvîntul mai vizează lipsa de creștere și de omenie a celor parveniți. Caragiale avea uneori reacțiuni extreme, stîrnite de cauze mici, cum sînt greșelile de tipar. Acest păcat venial îl scotea din fire, îndemnîndu-l fără să afirme că „românul este dușman al slovei". Dacă ne arătăm însă îngăduitori față de acest nărav al culegătorilor noștri, socotindu-l tradițional, ca o instituție publică, de ce să nu admitem unui Caragiale sensibilitatea mai ascuțită, pînă la durerea fizică, pe care o manifesta cînd i se stîlcea scrisul? Nici în această vorbă nu trebuie să recurgem la o înțelegere *ad litteram*, ca și cum Caragiale ar fi avut de gînd să spună că poporul nostru este cu totul inapt de cultură. Mai în genere, interpretarea literală a butadelor este un semn de minimă inteligență sau de răstălmăcire cu voință. Să admitem că s-ar fi strîns mai multe butade de acest fel, familiare scriitorului paradoxal.

Mărturisim părerea de rău că prietenii lui Caragiale au lăsat să se piardă adevărate comori de cuvinte de duh. Convorbirea lui era atît de substanțială, încît s-ar fi cuvenit stenografiată. Dacă s-ar fi făcut aceasta, dosarul penal al „ultimului ocupant fanariot" ar fi sporit considerabil, mărind pînă la monstruozitate neînțelegerea și reaua-credință. Sîntem însă încredințați că și în această eventualitate, examinată analitic și izolat, fiecare butadă și-ar fi găsit interpretarea justă, spre cinstea lui Caragiale. Voltaire nu a cruțat pe nimeni și nici una dintre instituții, în opera și corespondența lui, dar nici unui francez nu-i trece prin minte să-l repudieze, ca pe un destărat. Ca și acesta, Caragiale era un pedagog indirect, un „satiric" care dorea îndreptarea relelor și contribuia la adevăratul progres social prin ironia sa incisivă. Comediile și *Momente* lovesc mai sus de individ, în alcătuirea socială, și nu vădesc mizantropie. Caragiale nu și-a urît semenii și nu i-a disprețuit. Prin firea sa sociabilă, a avut nenumărate prietenii. Mai mult, îi plăcea să stea de vorbă cu oameni simpli și de rînd, cu necunoscuți, în care psihologul surprindea mai mult bun-simț și o rostire mai plastică decît la atîți pretinși intelec-

tuali, din drojdia socială, avantajos ierarhizată. Așadar, nu a putut crede în prostia fără leac a colectivității noastre, ci numai în aceea a unei obraznice și tot atît de triviale suprastructuri. Aceasta l-a izgonit din țară, prin nerecunoașterea meritelor lui, prin umilințele impuse caracterului său independent și mîndru, prin sensul zădărniciei și al inoportunității pe care-l dădeau artei și artistului. Cu toată conștiința superiorității sale, Caragiale nu stăpînea indecența scriitorilor de tip romantic, pentru a și-o proclama, mărturisind conflictul dintre el și societatea organizată. Scriitorul s-a expatriat cu acea cuviință pe care o arăta și ca artist și publicist, nedoritor de reclamă zgomotoasă. A-l pune pe banca acuzației înseamnă însă totodată a deschide procesul societății, care a făcut totul cu putință ca să și-l îndepărteze. Materialicește vorbind, în chestiune de valori morale, societatea noastră i-a rămas debitoare : ea nu și-a plătit datoriile față de creatorul unor valori nepieritoare. Fie chiar „fanariot", marele artist are dreptul la o recunoaștere pe care istoria nepărtinitoare n-a refuzat-o unora dintre domnitorii fanarioți, reformatori și oameni de bine. Pe măsura progresului nostru real, sensul pozitiv al operei caragialiene s-a învederat mai bine.

La Berlin, Caragiale găsește tot ce căuta în direcția confortului. Ocupă apartamente largi, în cartiere de vile, ca Willmersdorf și Schöneberg, se instalează într-un mobilier de burghez tradițional și gustă plăcerile civilizației, prin comparare cu ceea ce a lăsat în urmă. Nu contenește să se minuneze de ordinea pietonilor, de cinstea călătorilor, care-și achită biletele, în tramvai și autobuze, introducînd moneda în automate, de curățenia desăvîrșită de pe căile de comunicație. Admiră poporul, dar bombăne

împotriva limbii, păsărească și absurdă, în care soarele este de genul feminin și luna, masculină. Bagajul său lexical este abia suficient ca să se înțeleagă cu poștașul și cu furnizorii. Prin expresivitatea gesturilor și a mimicii, corectează jargonul său improvizat, cînd trebuie să schimbe cîteva cuvinte pe nemțește. În micul cerc de relații cu furnizorii, prin familiaritatea sa înnăscută, ajunge o mică figură populară. Acasă, domesticitatea se obișnuiește cu apucăturile lui glumețe. Puterea ambianței este atît de mare, încît și slugile i se conformează. Cînd se află la masă și aud un zgomot, interesîndu-se dacă s-a spart ceva, stăpînii primesc din partea bucătăresei răspunsul vrednic de Mitică : „Ja, sechs Eier !"[1] (384). Buna dispoziție a lui Caragiale ar fi desăvîrșită de nu l-ar roade izolarea. Tihna și plăcerile vieții de familie nu-i ajung. Neputîndu-și face cunoștințe noi printre străini, este bucuros de oaspeți din țară și pîndește vești din România cu înseiare. Trecerea cîte unui român, ca Delavrancea, cu fiică-sa, Cella, capătă proporțiile unui eveniment. Prietenul își impune voința, oprindu-i să tragă la hotel și obligîndu-i să se mute la dînsul pe termen nedefinit. În salon, pianul de concert îmbie pe tînăra instrumentistă să-și probeze virtuozitatea. Pianistul Dumitru G. Dimitriu, profesor la Conservator, bun interpret al lui Scarlatti și Beethoven, este de asemenea solicitat să se instaleze ca la el acasă și să se dedea artei sale. Sub pretext că are faimă de bun matematician, tînărul poet P. Cerna, înscris la doctoratul în filozofie la Lipsca, este chemat să inițieze în rigorile științei pe Luca. De la Lipsca, ginerele lui Gherea, proaspăt doctor în filologia romanică, Paul Zarifopol, este necontenit vizitat de Ca-

[1] Da, șase ouă ! (Germ.)

ragiale, singur sau cu ai lui, și tot de atîtea ori poftit să-și întrerupă studioasele cercetări, ca să le întoarcă vizita. Melomanul se declară nemulțumit cu programele muzicale din capitala Reichului și descoperă superioritatea nediscutabilă a reprezentațiilor muzicale de la Gewandhaus, din Lipsca. Dar și berea Pfungstedt, din metropola saxonă, este mai presus de mărcile similare din Berlin. Un motiv mai mult ca impenitentul amator de băutură blondă să-și facă din Lipsca orașul de predilecție. Apoi nu este pe lume hotel și berărie mai bună decît, în același oraș, vestitul „Sachsenhof", al cărui nume îl îndeamnă să rostească melancolic, de la Berlin : „Sachsenhof, of ! of ! of !" Deși s-a stabilit la Lipsca, în vederea exclusivă a studiilor, tînărul Zarifopol este sub farmecul meșterului cu vorbirea scăpărătoare. Nu este săptămînă să nu-și scrie, ba cîteodată misivele își urmează zilnic sau cîte două pe zi, cînd meticulosul corespondent care este Caragiale își amintește că și-a uitat un amănunt esențial. Zarifopol este un pianist desăvîrșit, descifrează cu ușurință, cunoaște toate genurile muzicale și ar putea, la nevoie, să compună bucăți ușoare. Tachinîndu-și muza, scriitorul disponibil improvizează poezii ocazionale de tot felul și-l îndemnă pe „Herr Doktor" să-i pună pe muzică o barcarolă. La concerte, gustul lor se deosebește. Scriitorul tradițional iubește muzica de aceeași esență, arătîndu-se speriat de îndrăznelile moderniste ale unor Ceaikovski și Saint-Saëns. Programele respective îi apar ca niște „ghiveciuri muzicale". Amatorul vodevilurilor iubește și în muzică „janrul lejer", ca al lui Offenbach, dar nu cu exclusivitate. Autorii săi preferați, în genul serios, sînt Mozart, Haydn, Haendel, Gluck, Grieg și Beethoven. Idolul lor comun este acesta din urmă. Caragiale îl numește, cu familiaritate și respect, „babacul" sau

„boierul". Se interesează cîteodată dacă nu se pregătește cumva, la Gewandhaus, „un Beethoven exclusiv". Zarifopol îi comunică o tăietură dintr-un jurnal local, prin care se anunță descoperirea unei simfonii necunoscute de Beethoven. Știrea e dată însă sub rezervă, ca o paternitate nedovedită. Caragiale se emoționează la primirea zvonului, taxează de „moftangiu" pe expertul în îndoială și se interesează dacă partitura a fost publicată. O mărturie neașteptată, de adîncă sensibilitate muzicală i se strecoară : „Pariez că o să plîngem amîndoi cînd om auzi această a zecea minune". În odaia lui de lucru, scriitorul meloman și-a alcătuit un mic muzeu, poate ar fi mai nimerit de spus un sanctuar, întru cinstirea zeului. Chipul lui Beethoven se găsește pe birou și pe pereți, în felurite înfățișări, unele alegorice. Caragiale și Zarifopol cercetează cu evlavie, în pelerinaj la Bonn, muzeul beethovenian. Deși Zarifopol este un cunoscător mai bun în ale muzicii, i se întîmplă să ceară lui Caragiale deslușiri asupra unui autor cîntat în afară din program și să obțină cu exactitate răspunsul dorit. Caragiale nu cîntă din nici un instrument, nu descifrează, dar are o ureche muzicală foarte rafinată și fluieră toate ariile, de la marșuri pînă la simfonii. Cînd se află între ascultători, își transpune impresiile muzicale, cu deosebire despre Beethoven, dintre cele mai personale. Profesorul acad. G. Țițeica, de asemenea cunoscător, ne-a împărtășit că l-a auzit vorbind un ceas întreg despre tehnica și substanța simfoniilor beethoveniene, smulgînd admirația tuturor. Cu excepția complexului geniu muzical al „preafericitului Ludwig", cum îl numește într-un loc pe Beethoven, Caragiale enunță însă, și referitor la muzică, un ideal artistic de claritate și substanțialitate : „Multă aplecare aș avea pentru ceva la clavir, în bună cal-

durică — ceva de papa Joseph [Haydn]. Tot la el mi-e gîndul din zilele trecute. Că, drept să-ți spun... multe lucruri bune mi-ar fi plăcut și mie, ca oricărui muritor pe lumea asta, însă nici unul mai mult ca vorba pe deasupra limpede, dar adîncă la înțeles."

Vechiul junimist, iubitor de zeflemea, urmărește ziarele din țară atît din nevoia informării, cît și din plăcerea de a-și face, pentru uzul său propriu, piese de „dosar". Se știe că societatea literară ieșană își alcătuise un voluminos dosar cu tăieturi din presă sau din cărți, cuprinzînd inadvertențe stilistice sau prostii de-ale tiparului. Din *Universul*, spicuiește odată „o acade finissimă a unuia dintre cei mai clasici rahagii daco-romani". Altă dată, cînd materialul strîns e mai bogat, îl îmbie pe Zarifopol să-l viziteze, ca să cerceteze împreună recolta : „Un teanc de publicațiuni pline cu minuni te așteaptă — vom spicui în această grădină mirifică spre a compune un buchet demn de a sta pe altarul muselor daco-romane, drăguțule !" Dintre prietenii luați la refec, nu sînt cruțați cei mai buni, ca Vlahuță și Delavrancea. Caragiale se distrează pe seama versului proverbial al lui Vlahuță : „Nu de moarte mă cutremur, ci de veșnicia ei", reproducîndu-l după citatele admirative ale prof. Gh. Ghibănescu sau dintr-un jurnal. Succesul lui *Apus de soare* îl irită, excitîndu-i spiritul de contradicție și de șicană : „Dar despre acest «Apus», a opta minune a lumii, mai pe larg cînd ne-om vedea. Ca să-i înțelegi gustul, d-ta, care n-ai fost sufler, trebuie să te ajut și eu puțintel — care am fost. Sunt înăuntru comori teatrale." Prototipul aievea al eroului său, Mariu Chicoș Rostogan, cunoscut probabil numai din faima orală, îi deschide pofta documentării : „Am să mă pun la poliță și să citesc vieața și operile lui *Budapeștaloțiu*, în speranța că trebuie să găsesc un

rînd, două vrednice de subliniat : mă știi ce pasionat vînător sunt ; cu ce răbdare urmăresc în vastul cîmp al publicisticei daco-romane ceva bun de împușcat". Așadar, cînd este prevenit împotriva unui autor, se supune caznei lecturii, în nădejdea că îi va fi răsplătită cu cîteva trofee. Dar și clasicii noștri sînt recitiți în acelaș scop ; Heliade este „fenomenal", iar romanul lui Bolintineanu, *Elena*, ca și *Manoil*, e „o minune". Cititorul, „cu sfințenie", a însemnat „variile minuni de care e plin acest capo-d'operă politico-filosofic" al geniului „liberale-naționale". Din recitirea acestor maeștri, Caragiale își face mîna pentru parodierea lor, publicîndu-și pastișele în *Universul*. Proza lui Maeterlinck, la modă pe atunci, i se pare ridicolă prin atmosfera lirică și îi dă ideea de a transpune un material literar sămănătoristo-poporanist într-o similară formă poetică. Ne-am face însă o idee greșită despre veselul surghiunit dacă am crede că lecturile nu-l interesau decît sub raportul exercitării ironiei sale nimicitoare. Din îndemnul lui Zarifopol, îl citește pe Anatole France, și poate sub impresia lui redactează cîteva articole, ușor ireverențioase, despre specularea relicvelor sfinte și despre Sfînta Genoveva, patroana Parisului. S-ar crede că și poveștile orientale din *Schițe nouă* n-au fost cu totul străine de nuvelistica istorică a lui France — numai că, prin puterea originalității, ele sînt cît se poate de personale. Zarifopol i-a servit, cu prilejul redactării lor, din bogata sa erudiție filologică, referințele documentare cerute. Același cititor pasionat îi recomandă pe Heine, în traducere franțuzească. Caragiale îi gustă genul foiletonistic din *De l'Allemagne*, dar cu întîmpinări politicești : „Heine e foarte plăcut ; dar nu ți se pare cam prea... școală romantică liberală (o idee ma'e !). Ori noi suntem prea lepădați de ideile generoase libegtate, egalitate

și fgategnitate! Însă, oricum, îl gust mult. Cu tot liberalismul lui, spiritul îi remîne și este pe partea asta în adevăr prețios." Spre mirarea noastră, spiritul critic al dificilului cititor se lasă înșelat de manualele stilistice ale lui Albalat, rahagiul gallo-roman. În vederea compunerii lui *1907*, Caragiale citește *Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du Tiers-Etat,* de Augustin Thierry, al cărui exemplar, semnat și datat „07 Berlin", după ce a trecut prin mîinile caricaturistului N. S. Petrescu-Găină, a ajuns în stăpînirea noastră. Dintre lecturile istorice, reținem cărțile lui Funck-Brentano, ale cărui *Légendes et Archives de la Bastille* le numește „o lucrare minunată". Artistul preferat este Turgheniev, citit tot în franțuzește: „Mare meșter! Mare de tot!" Din cîmpul literaturii noastre, prețuiește *Selecta* de Odobescu, care i se pare „mai spălat decît toți cei din dzilili di aur a scripturilor române", iar poetul favorit, citit în familie, este Coșbuc.

Dispunînd de mai mult timp decît în țară, scriitorul rîvnește să dea o urmare comediilor *O noapte furtunoasă* și *O scrisoare pierdută,* prin punerea în scenă a acelorași eroi, ajunși la mari situații politice. Totodată, noua comedie cată să fie tabloul vieții politice contemporane. Calul său de bătaie este mereu democrația liberală, cu nepotrivirea dintre principii și oameni, răsfrîngerea progresului într-un material omenesc degradat. Caragiale este străfulgerat de ideea dramatică și crede a-și stăpîni viziunea, ca în vremurile bune ale tinereții. Cu acuratețea sa obișnuită scrie și transcrie numele personajelor și vîrsta lor și desemnează scena, pe mai multe caiete, pînă ce ajunge la fixarea numelor, a vîrstelor și a titlului definitiv (385), *Titircă Sotirescu & C-ie,* acesta este titlul comediei, care l-a muncit pe autor pînă la moarte, aproape în tot timpul șederii la Berlin.

I. Suchianu, vechiul său prieten, care, pare-se, nu cunoștea frămîntările gestației berlineze, dă acest proiect ca datînd cu mulți ani înainte, din țară. Oricum ar fi, piesa este preocuparea de căpetenie a lui Caragiale, în ultimii săi șapte ani, procurîndu-i desigur cele mai mari decepții ale carierei lui literare. O concepție limpede, o conturare precisă a personajelor și a conflictelor dramatice îi dau uneori, pînă la certitudine, impresia că va duce lucrarea la bun sfîrșit. Prietenilor care îl vizitează le împărtășește subiectul, autorizîndu-i să vestească apropiata închegare a ei, cu oricîte amănunte. În realitate, nervul dramatic i se refuza, personajele nu-i mai „vorbeau", replicile și scenele tari nu se organizau. Cu o tenacitate admirabilă, autorul perseverează, anunțîndu-l pînă la urmă pe I. C. Bacalbașa, directorul general al teatrelor, că-i va preda manuscrisul pentru stagiunea apropiată. În schimb, pragul bătrîneții se caracterizează prin dezvoltarea unui dar nou, al povestirii sfătoase, de intuiție folclorică orientală. Vechiul cititor devotat al lui Anton Pann își dă în vileag un avatar nou, în esență static, care compensează secarea posibilităților sale dramatice. Producția sa atinge ritmul regularității în anul 1909, cînd dă, pe lîngă cîteva schițe din vîna *Momentelor,* admirabilul său *Kir Ianulea,* cu reconstituirea atmosferei începutului de veac trecut de la noi, *Calul dracului,* puternică povestire fantastică, și cîteva povești orientale. Este într-adevăr curios cum și-a găsit reculegerea și plenitudinea mijloacelor sale, împrospătate, după un an de fierbere politică.

Într-adevăr, Caragiale se dedase politicii cu pasiune, la înființarea partidului conservator-democrat, în arzătoare contradicție cu hotărîrea de a se dezinteresa de treburile publice din țară. De bună

seamă, dacă evenimentele politice s-ar fi desfășurat în bună logică, cu înălțarea la putere a lui Take Ionescu și dacă șeful i-ar fi putut dărui mandatul parlamentar, atît de dorit, Caragiale ar fi trebuit să renunțe la domiciliul străin și să facă față obligațiilor situației. Cu toate succesele lui răsunătoare, Take nu a fost chemat în fruntea guvernului, și Caragiale s-a resemnat, după cîteva turnee politice de pomină, să renunțe, măcar provizoriu, la aspirațiile lui publice. Noua sa orientare politică s-a produs în chip firesc, ca un rezultat al neastîmpărului cu care urmărise variațiile evenimentelor din țară, mai ales după răscoalele din 1907. Corespondența sa cu Delavrancea îl pusese în curent, în iunie-iulie 1906, cu procesul de descompunere al partidului conservator. Prin caracterizările sintetice ale marelui orator, care îi dezvăluia și meschinăriile culiselor din amîndouă partidele de guvernămînt, Caragiale era inițiat asupra simptomelor maladive ale organismului nostru politic. În timpul răscoalelor, zguduit de ce se petrece, se ținea în legătură cu prietenii din țară, cerîndu-le cu înfrigurare vești. „Balamucul de țesături și de intrigi bizantine", cum caracterizează situația într-o scrisoare din aprilie 1907, la o lună după ce a fixat în apă tare realitățile noastre social-politice, sub impresia răscoalelor, își găsește în Caragiale, totuși, un spectator dintre cei mai pasionați. Nimic din ce se petrece în țară nu îl lasă indiferent. Păstrîndu-și libertatea de a judeca oamenii și faptele, este „ahotnic" de toate informațiile. Schimbă jurnale cu Zarifopol, primește gazete din țară, scrie tuturor prietenilor din București și nu e niciodată mulțumit cu cîte informații a putut aduna.

După cum a remarcat Gr. Tăușan-Petronius, la publicarea *Corespondenței dintre I. L. Caragiale și Paul Zarifopol*, „Caragiale nu era un dezrădăcinat"

(386). Dovada este preocuparea permanentă de tot ce se petrece în țară și legătura strînsă cu compatrioții, în trecere la Berlin, stabiliți în Germania sau rămași în România. La Berlin, printre tinerii care studiază în Germania, îl vizitează adesea viitorul sociolog D. Gusti. Scriitorul se ține în legătură și cu centrele studențești de români de la Berlin și din Lipsca. Măgulit de respectul pe care i-l arată tinerimea universitară, se răspîndește în glume, dar și în recomandări, la care îl autoriză experiența și renumele. La seminarul de filologie romanică al prof. Weigand, tînărul Horia Petra-Petrescu pregătește o teză de doctorat despre opera lui Caragiale. Scriitorul se supune cu bunăvoință interogatoriilor studioase și se poartă părintește cu cel dintîi monografist al său. Prin legăturile acestuia cu ardelenii, este îndemnat să strîngă relații cu studenții români de la Budapesta, care îl primesc sărbătorește la sediul lor. Lărgind cercul prieteniilor sale, este atras de fruntașul ardelean V. Goldiș să colaboreze la ziarul conducerii partidului național *Românul* din Ardeal și să arbitreze în neînțelegerile dintre frații de peste munți. Printr-un propriu organ literar, care avea să apară la Budapesta, este cît pe aci să patroneze o mișcare literară nouă. Dintre ardeleni, preferă ca mai apropiați de mentalitatea „regățeană" pe Al. Vaida-Voevod, pe atunci medicul curant al românilor la Karlsbad, „causeur" încîntător, și pe Octavian Goga, impetuosul poet național. Ca și față de Zarifopol, în legăturile lui cu tînărul Goga, considerentul vîrstei îi este indiferent lui Caragiale, care caută temperamentele înrudite pentru plăcerea tovărășiei. Solicitat literaricește de M. Dragomirescu, își oferă colaborarea la organul nou înființat de profesorul emancipat de sub tutela maioresciană. În trecere la

București, frecventează și cercul *Convorbirilor critice*, unde directorul îi întreține atmosfera unui adevărat cult religios. Ca patriarhul de la Villa Said, marele scriitor, cu toate că nu a atins vîrsta corespunzătoare și deși îi este străină orice poză și regizură, consimte să patroneze și să troneze cu bonomie, monologînd bucuros că nu este întrerupt, ci, dimpotrivă, ascultat cu sfințenie. Un fenomen caracteristic, peste care nu trebuie să trecem, este prestigiul său covîrșitor asupra celor tineri, care văd într-însul o comoară de înțelepciune. Deși colaborează într-un rînd la un ziar din Iași, detestat și ostil „vizitat" de studenți, aceiași îi reprezintă o piesă de teatru în folosul unei binefaceri și îl invită să se lase sărbătorit în prezență. Caragiale socotește că nu este compatibil cu situația unui publicist să fie sărbătorit de adversarii libertății tiparului și le trimite tinerilor o impresionantă scrisoare de refuz. Confesiunea pe care o face cu acest prilej este de o nobilă ținută : „Om din popor, fără nume de naștere, fără avere, fără sprijin, mie nu mi-e permis un moment să uit — oricît de puțin ar însemna persoana mea ca publicist — că n-am avut pe lume alt protector decît libertatea tiparului. Și, așadar, credincios acestui singur și bun protector, n-aș putea vreodată trece în tabăra cui crede că trebuie să-l lovească. Cu cît ar fi mai măgulitoare primirea pentru mine acolo, cu atît, firește, felonia mea ar fi mai reprobabilă. Mă adresez, stimate d-le președinte, unui tînăr de inimă ca dv. ; îl întreb : *nu-i așa ?* Îmi place să fiu convins că-mi veți răspunde : da, așa e !" (387) Scrisoarea se încheie, în felul alocuțiilor lui Anatole France, cu „urări călduroase pentru prosperarea tinerei d-voastră universități pe terenul generoaselor științe și nobilelor arte ale gîndirii umane". Caragiale semnează, în această împrejurare, ca și

în altele din aceeași vreme, ca „publicist român". Oricîte dezamăgiri i-a atras scrisul, rămas nerăsplătit, marele scriitor își recunoaște calitatea esențială de publicist și își revendică această calitate exclusiv. Prin generozitatea firească vîrstei, orientarea tineretului către Caragiale are oarecum caracterul unei protestări împotriva izolării căreia a fost supus de societate unul din cei mai reprezentativi exponenți ai ei. Caragiale este prea puțin politic ca să speculeze această apropiere, dar și prea lucid ca să nu-i simtă semnificația. În omagiile studențimii din țară, din Ungaria și din Germania, el recunoaște ridicarea unui alt spirit de înțelegere și făgăduiala unei posterități mai drepte. Aceste semne noi de prietenie respectuoasă aștern în sufletul său o mulțumire neobișnuită. Ca să lămurim, printr-un singur exemplu, familiarizarea lui Caragiale cu procedări contrarii, vom releva că i s-a părut cu totul neașteptată tema de disertație a unui profesor de limba română de la un liceu din București despre operele lui ; răspunzînd scrisorii elevului (2), Caragiale este curios să afle numele profesorului care a trecut peste prejudecățile didactice. În anii exilului, situația sa literară înregistrează așadar un reviriment favorabil. Cu mica perspectivă a timpului, opera lui nu mai apare ca imorală și defăimătoare, semnele de admirație converg de pretutindeni. Scrisul său este solicitat și pus la loc de frunte, orice cuvînt al lui este un mesaj primit cu considerație. Este drept că apariția lui, temporară, în viața publică, sub egida lui Take Ionescu, nu i-a putut da compensația visată, dar scriitorul știe să se mulțumească cu răsplătirile morale. Viața caldă de familie, cu precocea dezvoltare intelectuală a lui Luca, tînărul care compune la 18 ani un roman și devorează toate cărțile, îi procură bucuriile cele mai temeinice. Singura îngrijorare a tatălui este

pricinuită de caracterul refractar al lui Mateiu. Cînd descoperă însă că și fiul său cel mare are aptitudini scriitoricești, uită toate necazurile și i le încurajează, bucuros de succesele lui. Climatul său intelectual îi este întreținut de Paul Zarifopol, cel mai statornic prieten al anilor berlinezi. Afară de familia lui Delavrancea și a pianistului Dimitriu, un alt român pe care-l primește, găzduindu-l, este prof. Manliu, autorul unei gramatici. Caragiale își reface la Berlin o ambianță românească. Este oare o contrazicere fundamentală față de hotărîrea surghiunului? Așa ar fi, dacă scriitorul s-ar fi găsit dezgustat de țară în sensul plenar al cuvîntului. Nevoia pe care o simte de a se menține în atingere cu tot ce vine din România confirmă însă faptul că I. L. Caragiale nu păstra resentimente decît împotriva unei anumite oficialități, care îl respinsese. Prin prieteniile românești, întreținute cu atîta statornicie, prin curiozitatea sa față de mersul evenimentelor publice de la noi, prin atitudinea lui civică și patriotică, manifestată în scrierea *1907*, prin nădejdea și chiar prin îndoielile în acțiunea lui Take Ionescu, căreia i se alăturase, s-a dovedit nedespărțit de realitățile noastre românești. Chiar dacă ar fi vrut vreodată să se rupă de vechile contingențe, faptul că nu i-a reușit probează legătura indisolubilă dintre om și climatul moral. Caragiale a fost, în definitiv, un produs excepțional, dar un produs al solului nostru. Meșterul netăgăduit al cuvîntului și al sintaxei românești n-a fost legat numai prin limbă de patria adoptivă a tatălui său. Prin toate manifestările lui omenești și scriitoricești, nestatornice și excesive, prin slăbiciunile lui de caracter, s-a comportat românește. Dar însăși trăsătura sa cea mai odioasă, în aprecierea detractorilor săi, constînd în sistematica relevare a defectelor noastre,

nu ne este străină. Cu spiritul nostru lucid de latini, sîntem unul din popoarele cărora le place adesea să-și critice oamenii și instituțiile. Această conformație este cu atît mai firească la un scriitor de structură satirică, din compunerea căreia este exclusă compensarea spiritului de afirmație pozitivă. Negativismul lui Caragiale este, într-o largă măsură, al nostru al tuturora. În inconformismul său față de așezările sociale trebuie să ne recunoaștem cu sinceritate. Formula schematică nu se cade însă a ne ascunde o altă latură, mai puțin evidentă, a spiritului său. Este secreta simpatie, aderența intimă, am spune aproape complicitatea afectivă, a lui Caragiale, față de tipurile și moravurile pe care le-a zugrăvit. Într-o oarecare măsură eroii din comedii, într-o măsură mai largă personajele atît de populare din *Momente*, toți pierde-vară de bodegă, toți cetățenii pasionați de politică, gazetarii și funcționarii lui Caragiale sînt înfățișați cu o exuberanță care înlătură bănuiala de antipatie. O parte din trăsăturile lor au fost observate pe viu asupră-și, chiar în înclinările propriei vieți sufletești periferice, altele au fost adunate de la indivizi observați cu un intens interes psihologic. Cea mai radicală satiră caragialiană nu este construcție deductivă a închipuirii, ci intuiție cu secret substrat simpatic. La acest rezultat de înțelegere, formulată sau inconștientă, au ajuns contemporanii lui Caragiale din noua generație care l-a îmbrățișat. Anii berlinezi i-au adus, mai presus de plăcerile confortului și ale civilizației, sentimentul obștesc de justiție la care era îndreptățit. Dar și țara lui s-a răzbunat parcă, împotriva dușmanului public, printr-o ironie a soartei. Ca și cum n-ar fi dus cu dînsul la Berlin numai ambianța climatului nostru moral, Caragiale a tîrît după el și intemperiile climei noas-

tre, de care fugise. A dorit, cu toată puterea ipohondriei, să găsească veri și ierni temperate, dar și la Berlin au dat peste el năprasnele caniculei și ale înghețului (388). A fost un „făcut" ca originalul surghiunit să se simtă din toate punctele de vedere, și printre străini, acasă. Nimic nu s-a schimbat, domnilor, putea spune umoristul, rîzînd pe socoteala sa.

CARAGIALE ȘI ARDELENII

Dintre figurile cele mai populare pe care le-a creat Caragiale, în afară de opera sa dramatică, este neuitatul Mariu Chicoș Rostogan, pedagogul *absolut*. Acest dascăl de școală primară sintetizează, într-un jargon ardelenesc, cu rudimente maghiare și latinești de un savuros contrast, tendințele școalei intuitive cu care autorul venise în atingere ca revizor. Cu neîntrecutul său geniu mimetic, Caragiale insuflă viață eroului său, prin mijlocirea dialogului de un verism deosebit. Ceilalți figuranți din cele șase schițe consacrate lui Mariu Chicoș Rostogan, prin vorbirea lor variată, sînt meniți să îngăduie cît mai bine scoaterea în relief a pedagogului de școală nouă, cu limbajul său invariabil, dar destul de neprevăzut. Nu interesează cine a servit ca model acestei plăsmuiri, în care fostul meu profesor de română de la liceul „Traian" din Turnu-Severin, defunctul D. Horvat, credea însă a recunoaște pe colegul său, V. Gr. Borgovan. L-am apucat și pe acesta din urmă, în ultimii lui ani de viață, cînd vorbirea sa, foarte corectă, nu mai îngăduia verificarea cu pestrițul grai de ardelean din vremea descălecării de peste munți. Alții au crezut că ar putea fi vorba de un fost institutor al lui Caragiale de la Școala Domnească

nr. 1 din Ploiești, dascălul de limba germană, Constantin Sachellarie, de origine transilvănean. Școlarii se cam distrau pe socoteala lui, iar micul Iancu mieuna la el în clasă, pentru că Sachellarie vorbea nazal (31). Mai probabil este că I. L. Caragiale a adunat elemente dintr-un cîmp de observație mai întins, cu date culese atît ca revizor, cît și ca profesor la liceul „Sfîntul Gheorghe". Dacă este așa, Mariu Chicoș Rostogan încetează de a fi o copie și năzuiește către tip, reprezentînd, prin mijlocirea întîmplătoare a jargonului ardelenesc, de bună seamă șarjat, pe pedagogul metodelor intuitive. Tradiționalist în domeniul didactic, ca și în celelalte tărîmuri ale activității sale, Caragiale nu s-a împăcat cu o nouă cheie a învățămîntului, rămînînd credincios școalei vechi, care-l formase.

Bucățile literare cu Mariu Chicoș Rostogan țintesc mai departe decît într-un reprezentant aievea, sau în mai mulți, ai unui sistem, urmărind ridiculizarea a însuși sistemului, care, ca orice noutate, i s-a părut lui Caragiale a fi caduc. Prin ciclul care s-a intitulat din capul locului *Școala română*, în prima serie a *Moftului român*, era așadar luată în rîs o tendință generală a învățămîntului nostru. Cititorii, în bună parte, s-au mulțumit să înțeleagă satira individuală, concretizată într-un pedagog absolut de peste munți. Iar ardelenii, ca toate spiritele serioase, puțin dispuse la glumă și cu totul nedeprinse cu autoironia, s-au arătat deosebit de simțitori față cu alegerea unui coprovincial. Printr-un silogism al logicii afective, ei au văzut în șfichiuirea unui ardelean o ofensă adusă provinciei întregi. Ca și în vremea campaniilor lui Maiorescu împotriva ardelenilor etimologiști și cu înrîuriri lexicale germanice, a intrat în mișcare susceptibilitatea locală, adulmecînd în Caragiale un dușman. Ca atare, literatura sa n-a pătruns prea adînc în ținuturile de peste munți, nerecomandîndu-se, de altă parte, prin vreo latură activă poziția utilitară. Negativismul ei aparent nu putea fi simpatic unor firi de apostoli, cum erau transilvănenii, iar specimenele, cu „calumniatul" pedagog absolut, coalizau împotrivă-i o rezistență regională mocnită. Prin aspectul special al ridiculizării lui Mariu Chicoș Rostogan, privit numai și numai ca ardelean, Caragiale și-a înstrăinat unele simpatii transcarpatice și și-a închis calea pătrunderii sale în Ardealul care-i solicitase cîndva colaborarea (la *Familia*, din Oradea-Mare, s-au publicat cîteva produceri și reproduceri din scrierile sale și i s-a făcut atmosferă bună, pe vremea primelor lui neînțelegeri cu Academia Română).

Caragiale nu era însă stăpînit de vreo pornire anume împotriva ardelenilor, întreținînd relații prietenești cu mai mulți scriitori veniți de peste munți. Astfel, din timpul colaborării sale la *Timpul*, păstrase raporturi cordiale cu I. Slavici și cu Scipione I. Bădescu, gazetarul și poetul lipsit de valoare deosebită. Este drept că Slavici, fire ursuză, de moralist, nu privise cu deosebită simpatie prima reprezentație a *Nopții furtunoase* în cronica de la *Timpul* semnată cu inițialele sale. Cînd i s-a jucat drama istorică *Gaspar Graziani* la Teatrul Național din București, a aflat de la A. Chibici-Rîvneanu de plecarea lui Caragiale după actul al IV-lea ; dar Titu Maiorescu își arătase o rezistență inferioară, strecurîndu-se afară mai din vreme (389). Pînă în ultimele zile, Slavici a rămas încredințat că tribulațiile piesei sale, în doi ani înainte de reprezentație se datoriseră lui Caragiale : „Adevărul era că întreaga urzeală era pornită de la bunul meu prieten I. L. Caragiale, iar Mitică Olănescu nu era decît unealtă, poate inconștientă" (390).

Cînd editorul G. Sfetea s-a hotărît să pună la contribuție capital ca să scoată o „foaie ilustrată pentru familie", Caragiale s-a alipit de doi ardeleni : de Slavici și de Coșbuc. Așa a apărut *Vatra*. Dintr-un bilet compus de Caragiale, se vede cum a apelat la Slavici, poate după ce se înțelesese cu ceilalți.

„Dragă Slavici,

Vrei să ne întîlnim într-o zi împreună cu Coșbuc și cu Sfetea librarul, pentru ca să vorbim despre o afacere care desigur te-ar interesa ?

Dacă vrei, anunță-mă prin o carte postală cînd ai fi liber *într-o seară* și în ce loc ar fi mai bine să ne întîlnim. Se-nțelege că îmi vei hotărî aceasta cu trei-patru zile înainte ca să o pot comunica și celorlalți.

Salut,
Caragiale

Luni, 27 oct. 1893." (391)

Scriindu-și amintirile, Slavici n-a lăsat să treacă nimic din neînțelegerile dintre el și Caragiale, fie de ordin personal, fie de idei. Viața îi rezervase atîtea suferințe, încît pînă la urmă „cinismul" lui Caragiale i s-a părut că nu era neîndreptățit.

Cît privește pe Scipione I. Bădescu, a cărui existență s-a scurs, obscură, în provincie, el a avut prilejul să verifice norocos sentimentul de camaraderie, foarte dezvoltat la Caragiale. Pe cînd conducea *Curierul român* (1886—1904), la Botoșani, într-un ziar național-liberal din localitate, *Botoșanii*, a apărut o notiță *(Scipione colaborator,* semnată Geo), în care se lua în rîs afirmația lui Scipione Bădescu că ar fi fost colaboratorul lui Eminescu și Caragiale. Ba chiar se pretindea că la întrebarea scrisă ce i s-a pus lui Caragiale, dacă afirmația aceasta este adevărată, el ar fi răspuns că Scipione făcea corecturi la *Timpul*, dar că era „un tip ridicol în cel mai înalt grad" și că de la el ar fi împrumutat dramaturgul „multe trăsături caraghioase pentru tipurile din comediile" sale, „cum e publicistul Rică Venturianu" din *O noapte furtunoasă*. Bădescu, care publicase de curînd în foileton dări de seamă favorabile despre revista istorică a lui Caragiale, *100 de ani*, i-a cerut (392) să dea o dezmințire, în care să precizeze că-și amintește de vremea fericită de la 1880—1881, cînd au colaborat în redacția *Timpului*. Scrisoarea obținută de la Caragiale (393) reamintește acele „scumpe timpuri trecute de la *Timpul*, — cînd strălucea pe scena tineretului bucureștean celebrul trio Eminescu-Bădescu-Caragiale, — cînd gîndeam, speram și rîdeam, împreună, așa de mult !" Cu cordialitatea-i obișnuită, Caragiale îl numește pe Bădescu „vechiul meu dascăl în publicistică", și camaraderia lor, „mai bine de douăzeci și cinci de ani de dragoste nestrămutată".

Nu prea dispus să admire, Caragiale era totuși un nețărmurit admirator al lui Coșbuc. Dintr-un articol de Mircea Rădulescu și Ernest Ene îl vedem pe autorul *Scrisorii pierdute* citind extatic, la Mihail Dragomirescu acasă, din versurile lui Coșbuc. Catrenul de mai jos :

Departe de strîmbele maluri
Corabia-n goană trecea,
Cîntau despicatele valuri,
Cîntau și matrozii pe ea...

îl mișca pînă la lacrimi : „Simțiți voi, mă, cîtă artă, cîtă simțire e în versurile acestea ?" (394).

De la fiul său, Luca, știm că „marea lui admirație recădea asupra lui Coșbuc". Seara la lampă îl citea în familie, „cu glasul lui sigur, plin de nespuse in-

flexiuni pentru diversele nuanțe pe care le exprima poetul" (280). Mai ales îi plăceau poeziile epice din Coșbuc, deoarece, structural, n-avea aderență la lirism.

Caragiale își strămutase considerația față de operă în dragoste pentru omul, mai adesea tăcut, închis în sine, care nici înaintea unui pahar de vin nu-și prea dezlega limba. Cînd Academia Română i-a cinstit cu un mare premiu opera de traducător și cînd evenimentul a atras sărbătorirea lui Coșbuc, Caragiale a trecut peste necazurile lui, cu instituția, și a luat cuvîntul, felicitînd-o pe ea și pe Hasdeu, raportorul care-l maltratase altădată (395).

Din vremea colaborării la *Ziua* lui G. Panu, se leagă cunoștința lui Caragiale cu Aurel C. Popovici. De la viitorul doctrinar al Statelor Unite ale Austriei Mari a cules informațiile sale cu privire la acțiunea lui Brote, pentru compunerea minunatului reportaj *Din culisele chestiunii naționale.*

După 15 ani de la aceste evenimente, Caragiale îi scrie de la Berlin :

„Frate Aureliu, în 1896, în ziarul *Ziua*, pe care-l dirija fie iertatul Panu... ai publicat tu o scrisoare privitoare la machinațiunile Companiei Brote-Mangra ; în urma acelei scrisori, am publicat și eu, după indicațiunile tale, tot în *Ziua,* și apoi în broșură separată, *Culisele chestiunii naționale.*

Dacă ți-e posibil, rogu-te, trimite-mi cît se poate mai degrabă, cu *indicarea precisă a numărului* ziarului și a *zilei* cînd a apărut, textul întreg, *strict exact* al acelei scrisori, precum asemenea, și *orice notă* de introducere sau comentariu din partea redacțiunii... Aștept cu mare nerăbdare răspunsul tău, care m-ar ajuta mult la o lucrare pe care trebuie s-o fac pentru *Românul.*" (396)

La Lipsca, tînărul Horia Petra-Petrescu, doctorand în litere, își alege ca subiect de teză de doctorat, la seminarul de filologie romanică al lui Weigand, opera lui Caragiale. Caragiale îi trimite cu acest prilej, mai vechiului său cunoscut, N. Petra-Petrescu, tatăl, o scrisoare, în termeni bătrînești de o aleasă onctuozitate :

„De atîta vreme nu ne-am văzut, unul de altul nu știam nimica ; dar iată că, de curînd am avut nespusa plăcere să te revăz la Lipsca, în frumoasa arătare a unui june de douăzeci de ani. Să vă trăiască Horia, flăcăul dv., care mi-a făcut o excelentă impresie !

Cu multă bucurie am constatat la dînsul o vie inteligență, luminată printr-o lectură deja vastă la vîrsta lui, apoi dragoste pentru cultura înaltă, onestitate în apucăturile mentale și o entuziastă ardoare juvenilă pentru cauzele mari. Pe lîngă acestea, junele nostru are foarte sănătoase vederi morale și o purtare vrednică de laudă în societate. Fără pretenție nepotrivită, fără acea displăcută afectațiune așa de comună la tinerii din ziua de astăzi, totuși, fără stîngăcie, deși cu o nuanță discretă de modestie și cu acel binecuvîntat dar de a roși, care șade atît de bine la douăzeci de ani, Horia se vede numaidecît a fi bun copil de oameni buni. E un tînăr desăvîrșit, care-ți va purta cu onoare numele și va fi o podoabă a societății noastre românești.

Așa, am rămas încîntat de dînsul și încă o dată vă zic : să vă trăiască flăcăul, să vă bucurați ani îndelungați de succesele la care este menit, să-i sărutați cununiile și să-i binecuvîntați urmașii !..." (397)

La un chestionar al studiosului cercetător, Caragiale nu-și mai amintește la cîte reviste și ziare a colaborat, „și iscălit și neiscălit" :

„Eu, cînd am început a scrie, nu m-am gîndit că are să vie-n o vreme depărtată atîta onoare pentru

mine, să se intereseze cineva de așa amănunte ale vieții mele de meseriaș; nu mi-a dat prin cap să țin zi cu zi socoteala de data și de natura lucrărilor mele, de împrejurările în care le-am produs și de locul unde s-au publicat" (1).

La drept vorbind, nu atît din lipsă de memorie se trage acest răspuns, cît din dorința secretă a artistului de a nu se scormoni prin încercările lui de tinerețe, în care el nu s-ar mai recunoaște bucuros.

La îndemnul tînărului său amic, îi trimite la 12 decembrie (398), pentru numărul de sărbători al *Tribunei* din Arad, un *Cîntec studențesc*, semnat L. (uca), cu dorința să i se păstreze „punctuația și, de e posibil, și ortografia". Pentru plăcerea lui Zarifopol, Caragiale comunică acestuia o variantă rostogănească, dialectală, inconvenabilă în foaia ardelenească (6).

În anul următor, Horia Petra-Petrescu prezintă cititorilor *Tribunei* pe *Ion Luca Caragiale intim* (399); la sfîrșitul articolului, care e un foarte interesant reportaj, scrie: „E de lipsă să mai adaog despre dragostea cea mare pe care o are pentru noi, transilvănenii, cari avem caractere și convingeri".

Altă dată, Caragiale îi făgăduiește „ceva de ocazie pentru jubileul bătrînei decane a presei române", *Gazeta Transilvaniei,* intrată în al 71-lea an de existență, în 1908 (400).

Către sfîrșitul anului 1910, proiectează o revistă literară și îi desemnează coperta (401):

Momente libere
(Publicație literară. Apare din două-n două duminici.
Pentru tot ce privește redacția răspunde d. I. L. Caragiale.)
Num. I
Budapesta
Tipografia D. Birăuțiu
VII, Istvánut II
1910

Gîndul acestei înjghebări i-a venit lui Caragiale după două vizite făcute studenților români de la Budapesta. Odată i-a cercetat pe neașteptate, la sediul lor, în cursul lunii aprilie 1909, iar a doua oară, după ce-și vestise sosirea printr-o telegramă, în noiembrie anul următor. Atunci „se adunaseră așa în pripă vreo 60—70 de tineri" (402). Caragiale petrecuse la Budapesta pe Cella Delavrancea, despre care le-a spus că e un geniu, un fenomen. Pe studenți i-a îndemnat să nu facă politică. „Eu nu sunt preocupat de luptele voastre, eu privesc de departe." De asemenea le-a mai recomandat să-și păstreze tinerețea, să nu fie pesimiști, să creadă în Dumnezeu și să-și facă datoria. Le-a vorbit în pilde, motivîndu-și limbajul prin nevoia economiei de timp și justificîndu-l retoricește, ca „întrebuințarea plasticității în oratorie". Cînd tinerii au intonat cîntecul *Pe-al nostru steag,* Caragiale a declarat că-l preferă imnului *Deșteaptă-te române,* care este prea tînguitor. Cu acest prilej, și-a dezvoltat cîteva considerente contra poporanismului, deosebit de prețioase, deoarece pînă atunci se cam abținuse de a-și rosti aversiunea:

„Mă, de-acu să nu mai cîntați pe țăran cu pletele lungi și cu fluierul de cioban pe buze. Azi fluieră trenu. Să faceți pe țărani un popor la nivou [nivel, n. n.] european. Să nu mai cîntați opinca aia murdară. S-o curățiți și să-i spălați picioru și să-i dați opinci noi. Scurt! Să nu ne mai tînguim! Scurt! Să învățăm cîntece d-astea, mă, și să fim oamenii faptelor..."

Prelungindu-și șederea printre tineri, pînă tîrziu noaptea, Caragiale și i-a cîștigat, așa cum cucerise studențimea română de la Berlin și München, prin varietatea și bogăția cuvîntului său. Cu cît înainta în vîrstă, simțea mai mult prețul tinereții și dragoste de tinerime, în al cărei potențial de însușiri se în-

credea. De aceea le-a spus studenților din Budapesta, cu o dragoste părintească : „Voi toți sunteți copiii mei, ai lui nenea Iancu". La o lună după această vizită, studenții și studentele, adunate în serată corală, i-au trimis o carte poștală (403), amintindu-i deviza : „Pe-al nostru steag e scris unire" și asigurîndu-l că se gîndesc la maestrul lor și-l așteaptă cu nerăbdare ; urmează vreo cincizeci de semnături.

În vederea scoaterii revistei cu D. Birăuțiu, tipograf și directorul foii *Poporul român*, îl consultă pe Horia Petra-Petrescu, punîndu-i aceste întrebări :

„1. Oare publicul cititor din Ardeal și din Ungaria ar primi bucuros și ar considera ca binevenită pentru cultura noastră o revistă *strict-literară*, de a cărei onestitate profesională să garantez eu, cu semnătura mea, ca Director și colaborator ?

2. Aș întîmpina de undeva împotriviri, dacă nu chiar animosități, cari să-mi zădărnicească întreprinderea, paralizîndu-mi pornirea la lucru ?

3. M-aș putea bizui pe colaborarea D-tale din cînd în cînd, și cari ar fi condițiile D-tale pentru aceasta ?" (404)

Din articolul lui L. Paukerow se vede că Birăuțiu, la încetarea *Luptei*, în decembrie 1910, s-a gîndit să scoată „o revistă ilustrată și literară, ieftină și bună" și i-a propus lui Caragiale conducerea ei. Acesta îl invită la Berlin (405), ca să examineze lucrul cu seriozitatea cerută de vîrsta sa, care nu-i mai îngăduie experiențe riscate. Revista avea să fie bilunară, cu colaborarea scriitorilor Coșbuc, Vlahuță, Delavrancea, Slavici, Goga, Lucaci, Iosif, Brătescu-Voinești, Agârbiceanu, Horia Petra-Petrescu și a scriitoarelor Maria Cunțan, Viora din Bihor și Hortense Pagubă. Caragiale alătură un chestionar cu privire la tiraj, costul tiparului și al hîrtiei, expediția, cîștigul cuvenit editorului, împărțirea cîștigului, co-

laborarea lui Liviu Popescu și a lui L. Paukerow și eventuala contribuție a studenților români din Budapesta. Birăuțiu răspunde că tirajul ar fi de 5 000 exemplare, dintre care numai 2 000 s-ar răspîndi în Ardeal, cu prețul de cost al numărului, 20 de bani, și cu un capital de 10 000 coroane anual. La 13/26 ianuarie, Caragiale își anunță sosirea la Budapesta, ca să discute în amănunt chestiunea, deoarece nu este în toate de acord cu Birăuțiu (398).

Horia Petra-Petrescu răspunde cu întîrziere, la 6 aprilie (406), comunicînd părerea negativă a lui Andrei Bîrseanu, vice-președintele „Asociațiunii" — întemeiată pe frămîntările intestine din Ardeal — dar este sigur de reușita revistei plănuite, dacă directorul ei s-ar muta în Transilvania. Publicația cea nouă ar folosi literaturii din Ardeal, prin emulație, concurînd *Luceafărul*, care a prins rădăcini, mulțumită priceperii administrative a lui Octavian C. Tăslăuanu. Argumentul lui Andrei Bîrseanu e pînă la urmă hotărîtor și revista nu mai apare.

În *Luceafărul* (407), Caragiale dăduse un răspuns sumar la ancheta asupra poporanismului. Oct. Tăslăuanu îi reproduce cîte un foileton din *Universul* și-l îndeamnă stăruitor să trimită „și cîte-o poveste *inedită*" (408), cu asigurarea că „și sufletul Rostoganilor noștri e dornic de trufandale literare".

Simultan cu noile consultări în vederea scoaterii revistei literare, se situează apariția ziarului *Românul*, scos de comitetul partidului național din Ardeal, ca să înfrîngă campania grupării politice de la *Tribuna* din Arad. Izbucnise un grav conflict între conducerea partidului și mănunchiul de intelectuali din jurul lui Goga. Aceștia din urmă, mai impetuoși, învinovățeau comitetul de spirit tranzacțional față de unguri, în timp ce majoritatea partidului îi întorcea lui Goga acuzația de conivență cu guvernul maghiar.

În aceste condiții, de suspiciuni reciproce și de luptă fratricidă, Caragiale este invitat de Vasile Goldiș, directorul *Românului,* să colaboreze la organul partidului. „Ar fi pentru cauza noastră națională un mare cîștig, dacă primul număr din acest ziar ar cuprinde și cîteva șire din condeiul d-voastră, atît de iubit la noi" (409).

În același timp, Horia Petra-Petrescu publică două întinse foiletoane în noul ziar, spre a populariza figura marelui scriitor (410). După ce compune un portret animat al lui Caragiale, cînd vorbește, îl face să spună că de mult, în tinerețe, vrusese să facă parte dintr-o redacție a unui ziar de peste munți : „Mă săturasem de viața care o purtam. Voiam să trăiesc între voi. La *Tribuna* din Sibiu. S-a dus. Nu am putut ajunge de acord. Erau cîteva chițibușuri. Că nu știu ungurește, că ici, că pe dincolea... Ei, n-a fost să fie ! Da' știu că v-aș fi ținut numai cu miez de nucă ! De-a mai mare dragul !" Este vorba aci de propunerea de colaborare, ca profesor de franceză, pe care o făcuse Caragiale „Asociațiunii transilvane" (411), în 1890—1891, cînd și-a propus întîiași dată să se expatrieze. Din corespondența „Junimii" păstrăm mărturia dorinței mai vechi a lui Slavici de a obține colaborarea literaților noștri de frunte ; printre aceștia i-a promis Caragiale, dar, adaugă Slavici : „mult temei nu pun pe făgăduințele lui" (412). Să fi fost oare vorba de o colaborare permanentă, redacțională, așa cum reiese din convorbire ? Nici un alt ecou al unor astfel de tratative nu ne-a ajuns.

Mai departe, Horia Petra-Petrescu comunică impresiile favorabile ale lui Caragiale despre scrisul mai nou al ardelenilor : „Nu scrieți rău, zău, nu scrieți rău. În timpul din urmă nu vă deosebiți aproape deloc de limba noastră din Regat. Vă pot pricepe foarte bine."

Caragiale cunoaște de asemenea scriitorii din Ardeal, pe Goga, „față de persoana căruia are o simpatie deosebită", pe Agârbiceanu, pe Ciura. „Vă cunosc cum cunosc buzunarele laibărelului ăsta de casă, prin care port mîna acum."

Caragiale își manifestă îndeosebi o vie admirație față de Coșbuc, care „ar putea să figureze la orice neam, cu fală, în fruntea tuturora". Una din scenele obișnuite, de familie, este pricinuită de întrebarea pe care i-o pune fiului său, Luchi : „Care e mai mare, Eminescu sau Coșbuc ?" După însuflețite lecturi și dezbateri, ajung la încheierea că „e o prostie să cîntărești pe scriitori, ca și cum ai cîntări brînza ori salamul" — mai ales pe scriitorii de structuri deosebite.

Caragiale a mai păstrat, din preferințele junimiste, aprecierea călduroasă a scriitorului bănățean dialectal Victor Vlad Delamarina. Rîde cu lacrimi de cîte ori recitește cunoscuta poemă, care se încheie cu versul : „Că de nu-ți fac praf comegia !"

Se interesează de colecțiile calendarelor, tipărite cu caractere chirilice și dorește să obțină oricîte exemplare s-ar mai găsi, ca să le guste înțelepciunea pilduitoare.

În sfîrșit, articolul se încheie cu dorința lui Caragiale de a-l trimite pe Luchi, cînd va fi mare, în Ardeal, ca să cunoască poporul, cu obiceiurile lui curate. „Și, mai știi, mai știi că nu va da de-o ardeleancă de-ale voastre, de alea, măăă..."

Să nu se creadă că ar fi oarecare demagogie în aceste semne de neobișnuită dragoste pe care o manifestă Caragiale față de ardeleni, sau o *captatio benevolentiae,* prin mijloace cam groase. Excesiv în toate, marele scriitor trece ușor de la o extremă la alta, în ură sau în iubire, după dispoziția momentului. Cum ar rămîne nesimțitor la solicitările res-

pectuoase ale ardelenilor și n-ar răspunde cu aceeași măsură ? E un schimb de grațiozități dulci, în care se întrece cu firea, suspendîndu-și scepticismul, ca să răsplătească omagiile unui discipol și ale atîtor bravi fruntași patrioți.

Caragiale rămîne totuși cîtva timp nedecis de a colabora la *Românul*. Să se vîre într-o gîlceavă, fie chiar cu gîndul împăcării, e o faptă încărcată de riscuri. Este, de altfel, prieten cu Goga, pentru care a scris un articol cu prilejul arestării sale (413). Cum să se hotărască a-l dezavua ? Trecînd așadar prin Ungaria, Caragiale se oprește o zi la Arad și, imparțial, cercetează amîndouă taberile. *Tribuna* consemnează la *Informațiuni* că „a petrecut ziua de azi în Arad" și „a vizitat redacția și tipografia ziarului nostru" (414). Dar informat că pînă la urmă Caragiale va trece cu ceilalți, ziarul mai publică, sub titlul *Caragiale în Ardeal*, o serie de anecdote, ca să dovedească puțina notorietate a scriitorului în Ardeal. Sînt crîmpeie de convorbiri, născocite, cu prilejul trecerii lui Caragiale prin Arad :

„— Cine e Caragiale ăla ?...

— Cum, nu știi ? Caragiale e unul dintre scriitorii noștri cei mai buni !

— La cine e în — cancelarie ?

Alta :

— Caragiale, Caragiale !...

— Scrie. Nuvele și piese teatrale.

— De ce nu și le publică — în volum ?

Și ultima. Cineva cere în librărie o carte de Caragiale.

— Nuvele, schițe sau teatru ?

— Nu, dă-mi mai bine — poezii !"

După o făgăduială de colaborare, Caragiale își arată susceptibilitatea, fiindcă a surprins printre colaboratorii *Românului*, la rubrica *Litere-arte-științe*, pe

unul din insultătorii săi, Petre Locusteanu, care-l atacase în *Viitorul* cu prilejul neînțelegerilor lui cu Teatrul Național (în 1909). Caragiale a lăsat agresiunea fără urmare, nerăspunzîndu-i, nici trăgînd-o în judecată, după experiența cu Caion : „Pentru calomnie, n-am mai avut nevoie să-mi joc cinstea la noroc cerînd reparațiune de la jurați". A răbdat și a tăcut pînă ce a fost lăsat în pace. N-ar putea scrie însă „alăturea unui brav care *l-a* maltratat, *l-a* calomniat și *l-a* iertat". De aceea cere să i se răspundă dacă P. Locusteanu de la *Românul* este același cu redactorul *Viitorului*. Și, ca în toate împrejurările solemne, cînd se formalizează, semnează „Al. Dv. devotat servitor" (415).

Răspunsul lui Goldiș este liniștitor : „P. Locusteanu numai *era să fie* redactor la noi, dar nu este". Îl asigură că păstrează bucuria mare pe care a avut-o în ziua cînd l-a vizitat Caragiale. „A fost una dintre cele mai frumoase zile ale vieții mele". Cere și „vreun foileton", afară „de fabula aia promisă".

Așadar, în acel moment (416), Goldiș pomenește numai de o colaborare literară. Nu e încă vorba de articole politice. Ziarul îi va „rebonifica munca" „în raport cu sărăcia sa, nu în raport cu valoarea unui Caragiale", care „ar fi vrednic de un neam ca cel al francezilor ori cel [al] germanilor". Iar în post-scriptum, după ce „devotatul adorator" îi dă „inima toată" și îl sărută „cu iubire", întreabă : „Ce va fi cu revista literară ?" Este vorba tot de *Momente libere*, revista care n-a putut apare.

La rugămințile lui Goldiș se adaugă, deosebit, îndemnul lui Aurel C. Popovici, care stăruie pe lîngă Caragiale (417) să colaboreze „la *Românul* nostru — al tuturor românilor". Același scrie cu violență : „La *Tribuna* nu mai sînt decît niște tineri «hoțeliți» [ei își spuneau „oțeliți", n. n.] în escrocherii. Nu

te-aş sfătui să-i onorezi cu condeiul tău." După ce exprimă această recomandaţie, izvorîtă dintr-o temere, deoarece cunoştea relaţiile lui Caragiale cu Goga, Aurel C. Popovici îl mai asigură de răsplătirea muncii sale : colaborarea nu va fi gratuită.

La cîteva zile după primirea acestor scrisori, Caragiale trimite un articol la *Românul*, dar nu un articol literar, ci unul politic, destul de vehement, inspirat de o greşeală a *Tribunei*. În acest ziar, după o mare adunare populară convocată la Arad de comitetul partidului naţional, s-a pus întrebarea vinovată cît costase manifestaţia — întrebare, într-adevăr, atît de inconştientă, servind ca armă adversarilor, încît chiar *Tribuna* a dezaprobat-o, după protestările *Românului*. Caragiale cere *Reparaţiune* (418) exemplară, prin izgonirea vinovatului, deoarece dezavuarea lui nu e de ajuns. Vasile Goldiş mulţumeşte în cuvinte entuziaste :

„Poate nici nu poţi să-ţi dai seama ce mare serviciu ai făcut sfintei noastre cauze naţionale prin scrisoarea ce mi-aţi trimis-o acum în urmă... Am încremenit, într-adevăr, cînd am văzut că la infamia *Tribunei*, pe care... *atît de admirabil* o caracterizezi, nimeni nu se mişcă. O naţie sănătoasă ar fi sărit întreagă să zdrobească capul şerpelui, care ne otrăveşte viaţa publică cu balele lui. Acum simţim uşurare. Tot nu suntem aşa de ticăloşi. Am dat perfidia în judecata românimei întregi. Iată românimea îşi spune judecata prin unul, care reprezintă adevăratul «geniu românesc». Şi judecata aceasta este atît de dreaptă, atît de înţeleaptă şi atît de spontană, încît sunt convins că va brăzda adînc chiar şi în opinia publică românească, atît de inviciată de păcatul indolenţei."

Bucurîndu-se că iubitul nenea Iancu a „ieşit din orice obligament moral faţă de *Tribuna*", cere „fie articole de fond, fie vreo schiţă literară, fie, în fine, orice, numai să fie ieşit din sufletul lui Caragiale şi să fie iscălit numele : Caragiale". Fericitul director încheie aşa : „Îţi sărut mîinile şi te salut cu stimă, iubire şi devotament" (419).

Acelaşi articol al lui Caragiale este salutat cu o telegramă, expediată de la Braşov şi datată 1 martie (st. nou), din partea dr. Al. Vaida-Voevod :

„Pentru admirabilul articol din *Românul*, care va fi epocal în luptele noastre, rog primiţi felicitări şi mulţumiri călduroase" (420).

Românul de la 23 martie (5 aprilie) are o rubrică, *Telegrame de felicitare d-lui I. Caragiale*, în care reproduce mulţumiri de la „mai mulţi membri ai Casinei Române din Braşov", pentru „frăţeasca dragoste, agera pătrundere şi rara obiectivitate, cu care judecaţi regretabilele noastre înţelegeri", şi de la fruntaşii arădeni V. Goldiş, dr. Pop, dr. Suciu, dr. Marşieu, dr. Iancu, dr. Velicu (doctor-avocat).

Caragiale continuă cu un articol : *Nevoile obştii şi aşa-numitele „Casa noastră"*..., în care condamnă acţiunea separată a grupării tribuniste, care încearcă să zăticnească „soluţiunea unei chestiuni, care apasă arzătoare asupra lumii întregi", anume stabilirea unei înţelegeri între monarhia austro-ungară şi românimea reprezentată de comitetul partidului român.

Sub forma unor pilde dialogate, urmează *Diplomaţie subţire*, ca să condamne atitudinea tergiversantă a lui Goga înaintea comitetului.

Caragiale primeşte de la Iuliu Maniu o carte poştală de mulţumiri, după apariţia articolului :

„Încîntat de articolul D-voastră apărut în *Românul*, îmi permit, Ilustre Măiestre, a Vă trimite expresiunea sentimentelor mele de adîncă recunoştinţă şi sinceră admiraţiune ! Lumina revărsată asupra *esenţei* crizei,

care ne preocupă, a deșteptat mințile și a încălzit inimele șovăitorilor.

Ați îndatorat toată lumea românească prin desfătarea sufletească de care ne-ați împărtășit..." (421).

Al treilea articol politic este intitulat *Termitele... un mic capitol de istorie naturală, pentru popor* (422). Caragiale extrage din *Souvenirs d'un naturaliste* de Quatrefages un capitol, ca să exemplifice acțiunea subterană, de distrugere, a disidenților partidului național, cu ale lor mai sus numitele organizări „Casa noastră".

În același număr, o notă precizează colaborarea numai sub semnătură a lui Caragiale, căruia i se atribuiau, se vede, și alte articole, neiscălite.

Ziarele rivale, *Tribuna* și *Românul*, se concurează și pe terenul literar, recrutînd adesea aceleași colaborări ale scriitorilor de peste munți, neamestecați în luptele politice. În vederea Paștilor, Caragiale organizează numărul, publicînd în fruntea gazetei o poezie inedită de Vlahuță, nuvela inedită a lui I. Al. Brătescu-Voinești, *Bietul Tric*, apoi iar o poezie inedită de G. Coșbuc și un articol literar de el însuși, *Sărbători mîhnite*, în care deplînge zîzania dintre frați. Goldiș își cere voie să publice foiletoane „și de la scriitori din România cari nu sunt amestecați în daravera cu *Tribuna*", pentru că „și așa scriitorii, cari sunt membrii ai societății scriitorilor din București [S. S. R., n. n.], au hotărît boicotarea *Românului*" (423).

Iată despre ce „boicotare" era vorba. Pus în inferioritate politică la Arad, Goga organizase acolo cu mare fast, în Duminica Tomii (17/30 aprilie), o șezătoare literară, cu scriitori din România. Lucrul indispune *Românul*, care consideră demonstrația scriitorilor participanți ca „o regretabilă reclamă pentru organul de publicitate al disidenței partidului nostru

național român" (424). Abia ajunși în Arad, scriitorii iau cunoștință de această interpretare și redactează o *declarație* de protestare contra interpretării date șezătorii, coborînd-o pînă la nivelul scăzut al unor lupte politice" (425). Semnează Cincinat Pavelescu, D. Anghel, Em. Gârleanu (președintele S.S.R.), Caton Theodorian, A. de Herz, D. Nanu, Corneliu Moldovanu, Al. T. Stamatiad și Victor Eftimiu. (Alții, anunțați, nu putuseră veni : I. Gorun, Al. Ciura, H. Lecca, M. Sadoveanu, Brătescu-Voinești și Sextil Pușcariu.)

În darea de seamă despre *Serbările de duminică* se publică epigrama lui Cincinat, „dedicată unui scriitor care a spus că el este un ceasornic fin, de precizie, pe care trebuie «să-l ungă» gazeta la care scrie". Scriitorul este Caragiale, și epigrama, destul de cunoscută, are acest conținut :

Ești cron metru fin, desigur,
Dar la... gazetă ce cați oare ?
Au ei nevoie de ceasornic
Sau tu nevoie de... unsoare ? (426)

La primirea *Românului* cu articolul despre *Șezătorile literare*, Caragiale se formalizează de un pasaj în care se interzicea amestecul scriitorilor din țară în politica de peste munți. „Precum noi nu ne amestecăm absolut în afacerile politice interne ale Țării Românești, ci dorim binele și fericirea ei și avem aceeași simpatie și dragoste pentru toate partidele politice din țară, tot astfel cerem ca nici frații noștri din Regatul Român, și mai ales scriitorii, să nu se amestece în daraverile noastre politice, căci prin amestecul acesta nu pot decît să strice cauzei politice naționale a poporului românesc din Ungaria și Transilvania." Aceste rînduri nu pot viza pe niște scriitori care — scrie el lui Goldiș — „dedîndu-se la diletantism artistic, ținînd șezători literare, niște inocente

sporturi — fatuitate juvenilă“, chiar dacă „fac poate o bună reclamă de popularitate impresariului lor“, nu pot fi învinuiți „de scopuri politice și ascunse“. Avertismentul *Românului* nu îi atinge așadar pe ei : „el mă lovește direct numai și numai pe mine, *singurul* dintre scriitorii din țară care fățiș, cu pornire hotărîtă și cu manifestă părtinire, m-am amestecat în luptele Dv“. Ca urmare a acestui eveniment, Caragiale îi aduce la cunoștință retragerea sa de la *Românul* și cere să se dea la informațiuni următoarea notiță : „D. Caragiale ne scrie că, fiind peste măsură ocupat cu niște lucrări literare, regretă a nu mai putea colabora la ziarul nostru“. În același timp, expediază lui Goldiș această telegramă : „În urma celor conținute *Românul* joi despre amestecul scriitorilor din Țară în luptele D-voastră, regret imposibil continua colaborare. Urmează scrisoare“ (427). Totodată, scrie d-rului (avocat) Cornel Iancu, din Arad, să stăruiască pe lîngă Goldiș pentru inserarea neîntîrziată a notiței.

Curioasa interpretare a lui Caragiale a pornit desigur dintr-o susceptibilitate ce nu i se putea bănui. După cum se vede, marele scriitor nu se simte solidar cu confrații săi din țară, pe care-i consideră a fi niște diletanți infatuați ; supărarea lui nu pornește din conștiința profesională, jignită prin ofensa adusă de *Românul* scriitorilor participanți la șezătoarea pur literară din Arad, manifestare a unității culturale românești. Foarte ușor iritabil, în ciuda evidenței, se simte direct vizat de mustrarea care nu se referea la dînsul și reacționează, deși în termeni foarte cumpătați, sub stăpînirea impresiei.

La primirea telegramei, Goldiș rămîne încremenit. „Scrisoarea telegramă a Dumitale de azi m-a lovit ca un trăznet. Ziua aceasta este cea mai nefericită zi a vieții mele. E pentru mine inexplicabil cum ai putut să ne lovești atît de crud“ — așa își începe

lunga scrisoare de explicații (428). El relevă aranjarea șezătorii din Arad „cu boicotarea noastră desăvîrșită“.

Urmează o încercare de a se pune de acord cu însuși punctul de vedere exprimat de Caragiale în articolul *Nevoile obștii și așa-numitele „Casa noastră“* Caragiale scrisese : „Scriitorul acestor rînduri își dă bine seama că n-are dreptul a se amesteca în afacerile politice interne ale statului ungar“. De aceea își făgăduise „tot concursul, întrucît va fi vorba de cultura acestei obștii“. Goldiș admite chiar ca scriitorii din țară „să scrie politică“, dar nu „prin *fapte* cum e șezătoarea de la Arad să se amestice în daraverile noastre *și mai ales în contra partidului național român*“. Din aceeași scrisoare aflăm că I. L. Caragiale a primit „conducerea părții literare a ziarului“ și că niciodată nu i s-a cerut să facă „politică *militantă*“. Goldiș continuă, cu abilitate : „Toți articolii Dumitale de pînă aci sunt literari, nu *curat politici*. Dacă au și însemnătatea politică, asta nu va să zică *amestec direct* în daraverile noastre politice, după cum ai și declarat, că nu vreai a te amesteca *direct* în aceste daraveri.“

Scrisoarea lui Goldiș se încheie cu o lungă și măgulitoare rugăminte de a-și retrage hotărîrea : „Nu ne lăsa, dragă nene Iancule, că fără Dumeata suntem pierduți. Dumneata ai fost soarele nostru, fără Dumneata cădem în cea mai ghețoasă noapte. Iartă-ne dacă Te-am supărat cu ceva, căci și Dumnezeu iartă... Te rog, dacă ai pe Dumnezeu, retrage-ți, retrage-ți grozava hotărîre. Dacă n-ai mai voi să scrii articoli, cari printre șire conțin și politică, *rămîi colaboratorul nostru literar*... Nu mă ucide, iubite nene Iancule, dacă mă părăsești, eu nu mai sunt om. Sunt în stare să mă lapăd de viața publică și să nu mai lucru absolut nimic mai mult în viața publică. Sunt în

stare să sistez și *Românul*. Lasă [*sic*] învingă atunci disidența, care va duce neamul nostru la dezastru. Eu fără Dumneata sunt aproape imposibil să mai fac ceva bine pentru nefericitul nostru popor. Cum rogi pe Dumnezeu în ceasul morții, așa te rog, dragă, iubite nene Iancule : nu mă lăsa !..."

Caragiale nu primește să-și reia colaborarea decît după o satisfacție publică. Dă la iveală o *Scrisoare*, prin care îndreptățește amestecul politic, cu caracter împăciuitor, al scriitorilor din țară ; iar redacția o însoțește cu un *răspuns*, în sensul vederilor lui Caragiale (429).

După împăcare, Caragiale mai publică un singur articol, *Intre Stan și Bran*, în stil de parabolă, răspunzînd indirect obiecțiilor indicate de *Tribuna* (430).

La acest ziar apăruse întîi o spirituală însemnare, de Il. Chendi, despre *D. Caragiale în politică* (431). Chendi releva curiozitatea faptului ca un scriitor care în patria sa n-a reușit în politică, să vină într-o țară străină, cu împrejurări necunoscute, ca să dea directive „și să ridice steagul de pace între două popoare certate de veacuri". Ce l-a adus așadar la *Românul ?* Nici vocația politică, nici dragostea de neam, improvizată, nici rîvna de cîștig, deoarece este bogat. „Este o farsă la mijloc. D-lui Caragiale i s-au isprăvit de multișor subiectele și este în căutarea unor episoduri din vieața politică din Ungaria, pentru a creia, din proprie experiență, o nouă piesă satirică." Terenul e foarte bine ales, oferindu-i dramaturgului „complicațiuni baroce, figuri originale, grai, deprinderi și mentalități ciudate și particularități care merită să treacă la nemurire".

Mai categoric este însă editorialul nesemnat, de la 5/18 mai, cu titlul *D. Caragiale și împăcarea*. Se pomenește, fără referințe exacte, despre unele comunicate, în gazetele unguresti, după care s-ar aștepta

vizita lui Caragiale la Budapesta, pentru a începe tratative de împăcare între guvern și români. *Tribuna* nu pune știrea la îndoială, deoarece primul articol al lui Caragiale *(Nevoile obștii...)* era extrem de politicos cu ungurii, iar în altă parte *(Scrisoare)* o frază da a înțelege gîndurile de împăcare ale lui Caragiale. Fraza incriminată este următoarea : „Dacă un scriitor român ar veni în mijlocul dv. cu gîndul nu de a hrăni vrajba dintre conaționali, ci de a o potoli ; nu de a propaga ura și dușmănia, ci dragostea și buna înțelegere echitabilă între cetățeni, — acea dragoste și acea înțelegere la care trebuie să fie interesate și bravele dv. popoare și puternica dv. monarhie, — de ce să nu-l primiți bucuros ?" (432).

Caragiale e învinuit de „diplomație", recomandînd alianța regatului român cu monarhia austro-ungară. Această recomandare se reazămă însă pe o realitate politică : alianța era în ființă, deși țara noastră nu știa că se încheiase de către D. A. Sturdza un tratat secret cu Tripla Alianță.

În fine, *Tribuna* îl acuză pe Caragiale că nu vrea să știe nimic despre aspirațiile neamului nostru de pretutindeni. Acuzația e însă nedreaptă. Caragiale s-a gîndit adesea la realizarea unității noastre naționale. Odată, sub ficțiunea visului unui preot ardelean, a întrevăzut intrarea suveranului român în Alba-Iulia (433) ; altădată, cu prilejul vindecării principelui Ferdinand, cînd a scris, aluziv, despre o sărbătoare care ar fi mai mare pentru neamul nostru decît însăși ziua de 10 mai (434) ; în sfîrșit, tot pe cale aluzivă, în emoționantul articol *Peste 50 de ani* (49), a făcut chiar proorocirea unității noastre.

„Așa entuziasm n-am văzut altul de-atunci și cred că numai odată s-ar mai putea vedea ; dar acea *odată* sunt prea bătrîn ca s-o mai pot apuca. Îmi pare destul de rău de asta, dar nu atît de rău cît

dacă n-aş crede că alţii, mai tîrziu ori mai curînd, tot o vor apuca; fiindcă, desigur, cine gîndeşte că are să scape de asta se amăgeşte; căci de asta n-are să scape decît poate atunci cînd Oltul şi Mureşul or să pornească a curge de-ndaratelea de la vale la deal către munţii Ciucului, de unde izvorăsc din acelaşi sîn adînc — şi nici atunci!"

De aceea, oricît l-a mîhnit răspunsul *Tribunei*, Caragiale a răspuns că este hotărît să rămînă slugă credincioasă la Bran (partidul naţional) şi să sprijine autoritatea comitetului, pentru „dreptul de pretensiune [unde eşti, Rostogane! n. n.] a naţiei româneşti... în vieaţa politică a regatului Ungariei".

Trimiţîndu-i broşura politică *Mangra, Tisza şi Tribuna* şi anunţîndu-şi apropiata plecare la Karlsbad, dr. A. Vaida-Voevod îl roagă pe Caragiale să intervină pe lîngă Goldiş „să întoneze strune mai războinice". Impetuosul luptător adaugă: „Publicul găseşte că *Românul* e puţin interesant. S-au obicinuit oamenii noştri cu tonul *Tribunei*, importat din presa de dincolo de munţi. Dar şi de altcum într-o luptă de idei, ca în toate luptele nu poţi birui fără să loveşti" (435). Caragiale redactează în josul scrisorii răspunsul său telegrafic: „Primit, citit, admirabil. Rog imediat cînd ajungeţi Karlsbad comunicaţi adresa. Distinse salutări." Dintre oamenii politicii din Ardeal, Alex. Vaida-Voevod îl cucerise cu deosebire pe Caragiale prin francheţa şi voioşia sa, unite cu un viguros temperament de luptător.

În aceeaşi vreme, Aurel C. Popovici, cu un similar zel războinic, îl ţine pe Caragiale în curent cu intenţiile pe care le atribuia lui Goga.

„*Tribuna*, de fapt, face loc, tinde — face loc pentru politica lui Mangra, care în ultima analiză este a lui Tisza. Ce vrea Tisza? Iată ce vrea: să combată politica viitorului împărat [arhiducele Franz Ferdinand, n. n.,] despre care ştie că este un monarh binevoitor naţionalităţilor şi îndeosebi românilor şi că nu are simpatii pentru unguri, ci dimpotrivă. Împăratul Francisc Iosif poate muri în orice moment. Închipuie-ţi că atunci ungurii fac front împotriva noului monarh, care ţine să restabilească unitatea imperiului şi pacea între naţionalităţi. Mai închipuie-ţi că atunci *Tribuna* ne vine cu articole antiaustriace pe tema că «Habsburgii, care la 1867 ne-au vîndut ungurilor»... ş.cl.! Aşa-i că se va produce o înfricoşată zăpăceală şi în Ardeal şi aici? Aşa-i că noi suntem paralizaţi în acţiunea noastră? Aşa-i că ne mîncăm omenia în sferele vieneze care ţin la noi? N-am nevoie să-ţi dezvolt ideea, tu o pătrunzi mai bine decît alţii. De aceea ne vei face un mare serviciu dacă îi vei lua pe «tribunişti» de urechi, şi încă strajnic, fără menajamente... Cu cît îi vei lovi mai tare, cu atît şi isprava ta va fi mai utilă şi recunoştinţa alor noştri pentru tine mai entuziastă. Că eşti «din Ţară?» din dată ce *susţini* partidul naţional, singurul partid la noi, ai *toate drepturile* cîte atîrnă de la noi, românii habsburgici. Tu nu intri în categoria d-lor H., S., C. [prescurtările noastre, n.n.] e tutti quanti, tu eşti Caragiale — un suveran între literaţi" (436).

Cu toată hotărîrea lui, manifestă, de a colabora foarte activ, Caragiale nu mai trimite pînă la urmă nimic, decît proiecte de condoleanţe, sosite cu întîrziere, la decedarea soţiei părintelui V. Lucaciu.

Din corespondenţa lui Caragiale cu V. Goldiş (437), vedem cum colaboratorul berlinez punea condiţii foarte severe pentru contribuţiile viitoare. Anume, cu eratofobia sa cronică, cerea să se evite orice greşeală de tipar. După o scrisoare violentă din ajun, într-un ton „prea nepoliticos", provocat de o neiertată greşeală de tipar, Caragiale se scuză (la 25 apri-

lie) și urmează cu aceste considerente : „Ce Dumnezeu ! un ziar așa de serios și cu atîta răspundere, și politică și culturală, să nu se-nvrednicească a apărea într-o formă convenabilă ! Să apară fușer, ca toate fițuicele de provincie din fericitul regat al României ! Asta este un testimoniu de lipsă de cultură națională..." Și încheie, cu alte recomandări și scuze : „Rogu-te, în interesul demnității naționale, ia măsuri, și, încă o dată, iartă-mă dacă, la necaz, te-am supărat". Mai după fiecare articol, expediază o scrisoare în care cere stăruitor să se îndrepte cîte o expresie sau să se evite greșelile de tipar.

Goldiș îi făgăduiește că va îngriji însuși de prima corectură, după care se va face o revizie, iar a doua revizie îi va fi trimisă autorului la Berlin, pentru ca, revăzută de dînsul, să se pună în pagină. În aceeași scrisoare (438) Goldiș anunță că *Românul* și-a „cumpărat palat în mijlocul Aradului" și își va instala acolo o tipografie proprie. Cu acest prilej, se interesează ce caractere să-și procure pentru ortografia lui Caragiale, care scria, etimologic, cu *ă* și *â* din *e*. De asemenea, așteaptă, pe lîngă colaborarea lui Ion Luca, și un roman făgăduit de Luca Ion (nimic despre titlul și conținutul încercării romancierului de 18 ani !). După o lună de așteptare, în care timp Caragiale nu mai trimite nimic, Goldiș află de pricina supărării lui : reapăruse P. Locusteanu la *Românul*... O nouă făgăduială solemnă că greșeala nu se va repeta (la 4 iulie). Dar pînă la 23 iulie, cînd încetează scrisorile lui Goldiș, acesta nu mai primește nici o contribuție, avînd a se mulțumi cu pretextul lui Caragiale că este „pînă peste cap ocupat cu o piesă de teatru, care nu mai sufere amînare" (439).

În răspunsul lui Goldiș, citim angajamentul solemn că redacția întreagă a *Românului* va asista la premiera piesei lui Caragiale (de mult proiectata comedie *Titircă, Sotirescu et C-ie*).

În răstimp, Caragiale mai primește o scrisoare de la dr. Alexandru Vaida-Voevod, care-i trimite de la Karlsbad (440) un exemplar mărit al unei fotografii, de la Pitranev, în amintirea ceasurilor petrecute cu dînsul și cu Coșbuc, cerîndu-i iscălitura, „spre a-i ridica și mai mult «pretium affectionis»". Totodată îl asigură că Locusteanu și-a sistat colaborarea. „Dar nici de dv. nu a apărut de mult nimica. Măcar că chiar acuma ar fi cea mai arzătoare trăbuință de neprețuitul dv. concurs. Căci chiar faptul colaborării dv. la «R» [omânul] a contribuit și ar putea contribui mai mult să prepare spiritele celor de la «Tr» [ibuna] pentru o pace fără rezerve. Cu felul cum e redigeat «R.», sper că sunteți mulțumit. Numai cîte o doză de sare atică de-a dv. îi lipsește..."

Așa se isprăvește scurta colaborare, de trei luni, a lui Caragiale la *Românul*, caracterizată prin toane și curmată fără supărare. Ea culesese ecouri favorabile în straturi felurite de cititori din Transilvania și Banat, iar cîte unul din cei ce nu știau că autorul articolelor era un mare scriitor, făcînd cunoștință cu el, îl încuraja condescendent : „Dumneata ești gazetarul acela care ni scrii acele articole plăcute în *Românul*" (441).

În cursul lunii august, maestrul atît de solicitat și răsfățat de ardeleni primește să ia parte la serbările de la Blaj ale semicentenarului „Astrei", cea mai puternică înjghebare culturală a provinciei de peste munți. A fost o impunătoare manifestare de solidaritate națională, cu participarea însuflețită a țărănimii, precum și a intelectualității din „Transilvania și Ungaria". Din țară au sosit profesorul N. Iorga (în seara zilei a doua) și un număr de scriitori și artiști, printre care Aristizza Romanescu și P. Liciu.

Serbările s-au desfăşurat în trei zile, luni—miercuri (28-30 august st. n.), cu un program bogat, care a rămas neuitat prin zborul lui Aurel Vlaicu. Cu acest prilej, Caragiale a lipsit din Berlin aproape nouă zile încheiate, plecînd la drum vineri d.a. (25 august) şi înapoindu-se duminică dim. (3 septembrie). La dus s-a oprit o zi la Budapesta: a sosit în ajun la Blaj, unde a rămas pînă la sfîrşitul serbărilor; de acolo a trecut joi prin Sibiu, la Răşinari, vizitîndu-l, dimpreună cu Iosif, pe Goga, care rostise o conferinţă la Blaj despre literatura română în secolul al XIX-lea (dăm aci un amănunt curios: publicul a manifestat contra lui Duiliu Zamfirescu, cînd a venit vorba de atitudinea lui faţă de literatura noastră populară); după o noapte de somn bun, la Sibiu, vineri după-amiazi, plecarea spre Berlin, iarăşi via Budapesta. Am înainte-mi două foi mari de hîrtie (442); cu duhul său meticulos şi precis, Caragiale şi-a însemnat pe recto toate evenimentele celor nouă zile şi jumătate: persoanele cu care a petrecut, unde a luat mesele, cîteva reflecţii, unele de ordin meteorologic (mai toată vremea, căldură nesuferită), altele cu privire la conferinţele academice.

O scurtă însemnare despre zborul lui Vlaicu, dar nici o impresie, deşi, după amintirile altora, Caragiale a simţit prezenţa geniului. Romancierul Victor Ion Popa pune chiar în gura lui Caragiale cuvintele din care şi-a făcut titlul frumoasei sale cărţi: *Maistoraşul Aurel Vlaicu, Ucenicul lui Dumnezeu.* În zguduitorul capitol despre zborul de la Blaj (443) marele scriitor are chiar rolul cel mai patetic, de a prevedea moartea lui Vlaicu, ca un tragic preţ de răscumpărare a gloriei. Deşi scena respectivă este foarte puternică, mă încred mai curînd în amintirea exactă a prof. Gh. Tulbure (444); acesta îl înfăţişează pe Caragiale, *de visu et auditu,* după zbor, răspunzînd astfel unuia care iscase o temere despre sănătatea zburătorului: „Ce spui, nene ?... De ce vrei să-l tămăduieşti ? Vrei să-l arăţi la lume, să-l exploatezi acum, ori ce vrei ? Ţi-a făcut maşina ? Ţi-a zburat cu ea ? Ce mai pofteşti ? Dă-i pace acum şi lasă-l să moară, dacă aşa-i place." Şi mai departe, trecînd de la Vlaicu la sine: „Că nostimi mai sunteţi voi, publicul! Adică cum ? Eu, bunăoară, am să scriu cît ţi-o plăcea d-tale ? Ţi-am scris teatru, ţi-am dat schiţe şi nuvele ? Ei, acuşi să mă laşi în pace; să fiu bolnav, să beau, să-mi petrec ori chiar să mor, dacă-aşa-mi place." Gh. Tulbure interpretează excelent aceste cuvinte, în sensul că „maestrul vorbea în fond de rostul geniului uman, care, după ce şi-a terminat misiunea, poate să dispară imediat". Ce poate fi adevărat din cîte pune talentatul romancier şi dramaturg pe seama lui Caragiale ? Că s-ar fi suit în carlingă, că ar fi pus să împingă puţin avionul, că ar fi sorbit „cu toată fiinţa, închipuitul zbor de patru metri", iar la coborîre, ar fi făcut semnul crucii şi ar fi sărutat „lemnul rece, ca pe scoarţa unei evanghelii" — mă îndoiesc.

Caragiale, cînd era teatral, era nesincer (445), ca toate firile lucide; numai naturile sentimentale sînt teatrale, cu sinceritate. De altfel, nu cred nici într-o relatare mai verosimilă, după care el ar fi intrat, a doua zi după zbor, să-l vadă pe Vlaicu şi, găsindu-l dormind, l-ar fi sărutat părinteşte pe creştet (446); nu cred, fiindcă numele lui Vlaicu nu mai apare în însemnările itinerarului său niciodată după zbor, cîtă vreme toţi corifeii blăjeni sau vizitatorii se perindă într-însele de cîte ori îi întîlneşte. Caragiale, superstiţios de felul său, nu putea să nu se înfioare la vederea minunăţiei lui Vlaicu; o asemenea născocire trebuia să-i apară ca fatală, prevestind sfîrşitul apropiat al temerarului, care învinsese legile

firii. Dar, tot atît de conştient în geniul său, care-l mistuia mai lent, el a făcut, fireşte, raportarea destinului artistului la acela al inventatorului, şi cuvintele pe care i le atribuie Gh. Tulbure îmi apar ca mai probabile decît gesturile şi cuvintele teatrale puse, romantic, pe seama lui...

De altfel, la Blaj, Caragiale s-a ţinut cam deoparte; meselor solemne le-a preferat masa cîmpenească de la Veza, unde apoi gazetarii locali au dat o masă intimă oaspeţilor confraţi, cu care prilej a închinat Aurel C. Domşa pentru marele scriitor. Tot atunci, Caragiale a răspuns lui Ion Scurtu prin butada că n-ar fi un satiric, ci un sentimental.

Înapoiat la Berlin, Caragiale trimite spre amintire lui Iuliu Maniu, organizatorul serbărilor de la Blaj, o fotografie. Din răspunsul păstrat în arhiva familiei Caragiale, desprindem rîndurile: „Am dorit, prin serbările din Blaj, să dăm dovadă lumii despre solidaritatea întreg neamului românesc în nisuinţele sale culturale. Atunci, cînd alături de d-voastră, neîntrecuţii maeştri ai condeiului şi ai gîndirii româneşti, s-a prezentat «de la Vlădică pînă la opincă» tot ce avem noi mai bun pentru a da această dovadă: nu putem decît să fim recunoscători providenţei că ne-a învrednicit să avem şi noi cît de mică parte în această manifestare hotărîtoare a puterii de viaţă a poporului românesc din Transilvania şi Ungaria... Va fi, pentru modesta mea casă, totdeauna un titlu de înaltă mîndrie şi dulce amintire că a avut fericirea să vă găzduiască cîteva clipe şi nu pot avea o mai fierbinte dorinţă decît aceea de a Vă putea, cît de curînd şi cît de des, saluta din nou în mijlocul nostru..." (447).

La aceeaşi dată, Aurel C. Domşa îi cere lui Caragiale o contribuţie şi portretul pentru cartea comemorativă a serbărilor de la Blaj.

Rolul său politic, în Ardeal, s-a terminat însă fără rezultat. Era de altfel exclus ca intervenţia unui oricît de mare scriitor să reuşească a pune capăt gîlcevii dintre fraţi, în care fiecare parte era tot atît de încredinţată ca şi cealaltă în dreptatea cauzei sale şi în ticăloşia celeilalte. După cum se ştie, I. C. Brătianu, prin mijlocirea lui C. Stere, a găsit calea împăcării, fără învingători şi fără învinşi.

În ajunul acordului, Goga, cel mai iubit de Caragiale dintre ardeleni, după Coşbuc, îi cere colaborarea, preluînd conducerea *Luceafărului*. Scrisoarea (448) e mai apropiată în ton decît misivele celor de la *Românul* sau din comitet; este pe portativul camaraderiei respectuoase, iar nu al solemnităţii protocolare. Cu toate acestea, răspunsul e un refuz, şi nu dintre acelea dictate de motive egoiste. După ce, formal, pretextează a lucra din greu la ceva, arată cu destulă transparenţă că aşteaptă de la Goga să înceteze lupta fratricidă: „Mai urez apoi ca *Luceafărul* să fie steaua vestitoare a zilei frumoase în care să se reîntoarcă pacea între intelectualii români. În mîna d-tale stă mai mult decît în a oricui altul astăzi îndeplinirea acestei urări de bine..." (449). Împăcarea se produce, *Tribuna* încetează, Goga începe chiar a colabora la *Românul*, cînd se produce întemniţarea sa la Seghedin, după condamnarea definitivă. Este epilogul procesului de presă deschis contra lui Goga la sfîrşitul anului 1909, după decesul redactorului responsabil de la *Ţara noastră* din Sibiu, D. Marcu; arestat o dată, preventiv, eliberat contra cauţiune bănească, după opt zile de detenţiune, Goga e judecat şi condamnat pentru articole şi versuri scrise de D. Marcu şi Horia Petra-Petrescu, dar refuză graţierea propusă de profesorul clujan, Gyali Farkas, pentru că tradusese din Petőfi şi Madach, şi respinge apelul la împăcare a naţionalităţilor. Închis la Se-

ghedin, Goga e vizitat de Caragiale, care şi-a notat şi de astă dată itinerarul : plecarea din Berlin într-o luni d.a., cu o scurtă oprire în Budapesta, sosirea la Seghedin marţi seara, miercuri la închisoare, seara plecare la Bucureşti, sîmbătă înapoi spre Berlin, via Arad, fără oprire, sosirea luni dimineaţa (450). Goga păstra o neştearsă amintire (451) acestei atenţii de confrate, care sosise neanunţat, provocînd senzaţie la închisoare, cu bacşişurile sale, dar şi emoţionîndu-l pe deţinut, cu cele două sticle de şampanie şi cu sfaturi prieteneşti. De aceea nu i-a rămas nici un resentiment pentru rolul lui de la *Românul*, unde, în definitiv, Caragiale nu-şi ieşise niciodată din fire... Menţionez numai că Goga îşi amintea de înapoierea directă a lui Caragiale, fără să mai treacă pe la Bucureşti, ceea ce e dezminţit de itinerarul rămas.

Legăturile lui Caragiale cu ardelenii sînt foarte numeroase în vremea tratativelor pentru scoaterea revistei literare şi a colaborării la *Românul*.

Unul din studenţii de la Budapesta, Eugen Suciu, se interesează de apariţia revistei literare (452), dispune să i se expedieze lui Caragiale, la Berlin, *Poporul român*, organul poporal al partidului naţional, şi întreabă dacă să-i mai trimită *Gazeta (Transilvaniei)*. Altădată (453) îi comunică prima traducere în ungureşte din operele lui Caragiale (*Nirvana*, tălmăcită de un Erdélyi, din Arad, care cere şi o lucrare inedită), apărută în ziarul *Világ*, organul lui Oszkár Iászi, care se află chiar la Berlin, sugerîndu-i să-l viziteze la adresa dată.

Un corespondent ocazional este vulgarizatorul ştiinţific de la *Românul*, Ion Corbu, care, după o întrevedere, mulţumeşte pentru mica surpriză (scrisoare cu portret ?) şi răspunde cu o lungă consultaţie astronomică despre cometa Brooks (454).

Caragiale a păstrat şi trei scrisori mai întinse, redactate pe un ton confesional şi romantic de poetul modernist Emil Isac. Deşi tînărul neconformist dispreţuieşte politica şi socoteşte procedările dintre *Tribuna* şi *Românul* demne de „zulukaferi şi indieni", este partizanul disciplinei politice şi al unui ideal comun. D-sa se declară „romanticist", deplîngînd lipsa de educaţie artistică a amicilor săi din Ardeal, „unde să nasc şi mor românii fără viaţă intelectuală, unde numai demagogia are tron şi prostia piaţă — unde piere în colb cel ce vine cu frunze de dafin încununat, pe braţ purtînd lyra lui Narcyss şi fluierul lui Pan" (455). Prin stăruinţa lui Caragiale, i se primeşte lui Emil Isac la Teatrul Naţional *Maica cea tînără*, dramoletă neoromantică într-un act, jucată pentru prima oară la 23 ianuarie 1912 (456).

Dintre intelectualii cunoscuţi cu prilejul serbărilor de la Blaj, este Sextil Puşcariu, în acea vreme profesor la Cernăuţi. Caragiale îi scrie, mustrîndu-l pe tînărul savant că nu şi-a ţinut făgăduiala. Sextil Puşcariu îi trimite cîteva scrieri filologice şi-i răspunde printr-o foarte frumoasă scrisoare, cu interesante vederi asupra cuvîntului, izolat sau în legăturile lui cu întregul :

„Sînt atîtea lucruri pe care noi, filologii, credem că le-am înţeles dacă am putut documenta întinderea unui cuvînt în timp şi-n spaţiu, dacă l-am urmărit din leagăn prin toate stadiile lui de desvoltare, în limba literară şi în dialecte. Dar mai totdeauna facem marea greşeală că izolăm cuvîntul, îl rupem din organismul întreg, din limbă, şi îl punem astfel subt microscop. Desigur că, din punct de vedere metodic, acest fel de a studia este inevitabil şi el ne ajută să vedem mai lămurit dar nu este mai puţin adevărat că scoţînd părticica din întreg am rupt firele

de legătură fără care nu se poate imagina priceperea *întreagă* a ei. Idealul unei cercetări ar fi ca obiectul ei, chiar privit în parte, să fie ca ciobul de oglindă, care, deşi e spart, totuşi ne dă putinţa, ţinut la anumită distanţă şi subt o anumită lumină, să ne vedem în el tot atît de întregi şi în mijlocul obiectelor înconjurătoare ca şi în bucata întreagă a oglinzii. Dar pentru această vină ne lipseşte priceperea, şi numai d-voastră, scriitorii mari, simţiţi, întrebuinţînd un cuvînt, toate iţele nevăzute care-l leagă de celelalte cuvinte ale limbii, toate puterile care-l atrag şi-l resping în anumite împrejurări." (457)

Avocatul arădean, dr. Cornel Iancu, din cercul lui Goldiş, se ţine de Caragiale să-l înscrie în masonerie. „Eu, drept să spun — comunică I. L. Caragiale într-una din scrisorile sale către Goldiş (435) — ţin mult la băiatul ăsta, căci e inteligent şi vesel, înzestrat cu bune purtări şi frumoase sentimente. şi apoi simţ că şi el are oarecare simpatie pentru mine. Dar... are un grozav cusur : mereu îmi dă zor să mă înscriu şi eu numaidecît în Loja 3 a Bunilor-Templieri. Ei ! cît îl iubesc, sacrificiul convingerilor mele ştiinţifice mărturisesc că nu i-l pot face aşa degrabă. Spune-i, te rog, mai dinainte, ca să ştie la ce se poate aştepta de la mine... Să nu mă pomenesc, mîine, poimîine, că mă acuză de a-i fi sdrobit cele mai frumoase iluziuni de misonar..." Bunul templier e priceput şi în alte treburi mai prozaice, cum este prepararea iaurtului, dîndu-i reţeta „laptelui acru" :

„...Laptele dulce îl fierbem bine, după aceea îl aşezăm călduţ (26—36 C.) într-o oală de lut cam de mărimea de 1 litru şi din plămădeală punem puţin de tot, 1/2 vîrf de cuţit. Oala cu laptele o aşezăm bine în haine, o acoperim de toate părţile cu perini (la sate naţia o pune în pat între perini), astfel ca temperatura să se menţină sub durata fermentaţiei. Laptele stă astfel circa 2—3 oare pînă ce se închiagă bine. După procesul acesta oala o scotem şi o punem în apă rece sau ghiaţă şi apoi recindu-să potem gusta laptele cu adevărat deliciu.

Avînd odată lapte acru nu mai e nevoie de plămădeală, căci acest serviciu îl face întocmai 2 linguri de lapte acru" (458).

În vederea primei încercări, d-rul Cornel Iancu îi expediază însă „plămădeală veritabilă".

O „putinică de lapte acru" de Braşov îi trimite şi Coşbuc, de la Viena (459), prin „consulul economic al nostru" (ataşatul comercial), George Moroianu. „Laptele acru", după cum se vede, era o preocupare pentru Caragiale şi devotaţii săi. Pe recto al aceleiaşi cărţi poştale ilustrate, reprezentînd „Raimund-Loge" din „Wiener Rathaus-Keller", Coşbuc, corespondent leneş, notează în dialect ardelenesc : „Ui-ie noa că ce bun vin ! Numa că — asta nu prea slobod !" Pe o altă carte postală (semnează Ştefan Pop, Iuliu Maniu, A. C. Domşa, A. Prie, Roşianu, Micul, I. Mureşianu, Flaviu G. Domşa, Papiu etc.) Coşbuc scrie la fel : „Nene Iancule, te salută blăjenii. *No, che tare-i minunat*" (460). Sau, de la berăria „Schuch Ferencz", din Arad, Coşbuc versifică un distih : „Trăim ca prin văzduh / aici la Ferencz Schuch" — şi semnează fruntaşii arădeni, cu soţiile lor, care notează : „Cu dorul de a te cunoaşte". Din cîte rînduri au rămas în păstrarea lui Caragiale, de la Coşbuc, misiva cu „lapte acru", de douăsprezece rînduri, e cea mai volubilă. Altminteri, deşi puţin la vorbă, Coşbuc era un ardelean destul de liber în opiniile lui, ironizînd public deprinderea teologilor blăjeni de a se numi „absoluţi" (ca şi Mariu Chicoş Rostogan, pedagog absolut, adică absolvent), cu observaţia că numai Dumnezeu este absolut (461).

Profesorul blăjan Al. Ciura, rămas colaborator literar la *Tribuna* lui Goga, e de asemenea în relații cu Caragiale, căruia îi trimite noul său volum de nuvele și îi cere, ca „plecat discipol", părerea sinceră (462).

De la Seghedin, un dr. Vasile Lohan, întîlnit după vizitarea lui Goga, în închisoare, compune o scrisoare în cea mai rostogănească redactare (463), mulțumind pentru ilustrație și frumoasele „orduri" (rînduri).

Societatea „Petru Maior" de la Budapesta mulțumește printr-o adresă (464) pentru volumul de *Schițe nouă* și pentru urările de Anul nou.

Impresionante sînt manifestările intelectualității ardelenești cu prilejul jubileului de 60 ani al maestrului. Profesorii liceului din Blaj: Gavril Precup, dr. Ioan Rațiu, Alexandru Ciura, dr. Prie, Augustin Caliani, Flaviu Domșa, Traian Gherman, Petru Suciu și alții semnează „sincere urări de bine". Caragiale răspunde printr-o scrisoare lui Al. Ciura, cu obișnuitele-i urări creștinești: „Dumnezeu să vă țină pe toți și pe toți ai voștri departe de orice rele, în sfînta lui pază, pînă la adînci bătrîneți" și cu această făgăduință: „Aștept să ne trimită Pronia altă primăvară, cînd să mă prezint cu toată dragostea, pentru o conferință, în mijlocul dv., unde nu mă-ndoiesc că voi fi primit frățește, după sfînta strămoșească datină românească, pe care am văzut cu cîtă evlavie creștinească o păstrați" (465).

De la tinerii prieteni din Budapesta primește aceste rînduri: „Societatea academică Petru Maior din ședința festivă în onoarea d-voastre aduce prinosul ei de venerație și dragoste geniului creator care ne strînge rîndurile și ridică valoarea luptelor noastre pentru unitatea culturală românească. Dumnezeu să vă țină la mulți ani." Răspunsul telegrafic

e următorul: „Mulțumiri cordiale, in spe laboreque salus, vivat, crescat, floreat Academia Petru Maior.[1] Al vostru cu părintească dragoste, Caragiale."

Octavian Rusu exprimă, în numele tinerimii universitare din Cluj, „felicitările și dragostea nefățărită", cu dorința de a-l sărbători în mijlocul ei, și îi solicită în acest scop o conferință (466).

„Asociațiunea pentru literatura și cultura poporului român" („Astra"), Secția I. Brașov, printr-o adresă, serbează „tot mai marea răspîndire și înțelegerea tot mai adîncită a operelor marelui dramaturg și povestitor" și dorește „celebrului nepot al unei brașovence să trăiască încă mulți ani fericiți mulțămit de epocala muncă ce-a săvîrșit-o cu condeiul" (467). Mai trimit urări personale atașatul comercial de la Viena, George Moroianu, și profesorul I. C. Panțu, de la Brașov.

Ca un ultim ecou al sărbătoririi lui Caragiale, care a găsit un așa puternic răsunet printre românii de pretutindeni, Societatea română academică, social-literară „Carmen Sylva" din Graz, în adunarea generală extraordinară de la 15 iunie 1912, îl alege membru onorar, considerînd „distinsele fapte dezinteresate... pentru ridicarea la nivel european a literaturii și pentru prosperarea neamului nostru pre teren politic". Acest suprem omagiu de venerație este primit de Caragiale cu cîteva zile înainte de sfîrșitul său, cînd expediase societății „România jună" din Viena o fotografie și semnătura pentru albumul ei. *Românul* (468) publică și *O epistolă a lui Caragiale către d. Al. Ciura*, datată 8/21 iunie, adică cu o zi înainte de sfîrșitul marelui scriitor.

[1] Mîntuirea este în speranță și în muncă, să trăiască, să crească și să înflorească Academia Petru Maior (lat.).

Ardelenii au păstrat multă vreme pică scriitorilor din țară pentru ostilitatea cu care fuseseră primite principiile lingviștilor de peste munți ; însuși Alecsandri, în scrisorile lui, disprețuia, printr-un termen foarte aspru, ciparismul, ca pe un beoțianism caracteristic Ardealului. Iar primii ardeleni de școală maioresciană, ca I. Slavici, și următorii, ca G. Bogdan-Duică, aderenți ai fonetismului și adversari ai latinizării limbii, erau socotiți de coprovincialii lor ca niște renegați. Cu toate acestea, înșiși ardelenii aclimatizați, ca Slavici, erau mereu susceptibili și bănuitori, socotindu-se vrăjmășiți de confrații din țară. Un document foarte vorbitor în această privință e scrisoarea actorului I. C. Lugoșianu, după premiera dramei lui Slavici, *Gaspar-vodă Grațiani* ; căderea piesei e atribuită dușmăniei : „...Să nu-ți mai faci mare iluziune de *frații noștri* (?), căci mult sunt cînoși la inimă ! ! ! Îți voi mai scrie multe despre faptele nedemne și asupririle neomenoase ce suferim noi transilvănenii din partea acestor poreclliți *frați ai noștri*." S-ar spune că e o eroare care aparține artistului dramatic ardelean, iar nicidecum lui Slavici. Iată însă că și scriitorul atît de mult îmbrățișat dincoace de munți mărturisește aceleași sentimente : „...nu era pentru mine loc în mijlocul clasei culte române" (389).

A dăinuit, așadar, multă vreme o sfială, o neîncredere a intelectualității ardelenești față de sentimentele reale ce le păstrau cărturarii din țară. Din această perspectivă bănuitoare, apropierile intime au întîrziat. Cu firea lor mai severă și mai închisă, ardelenii nu se învoiau lesne cu tonul voios, sociabil, batjocoritor, dar fără maliție, al climatului moral de dincoace de munți. Zeflemeaua și negativismul, bunăoară, ale lui Caragiale, reprezentînd o altă polaritate a spiritului românesc, le vor fi fost multă vreme neplăcute. Poate că *Tribuna* nu exagera prea mult în reportajul arătat, sub a cărui fantezie abilă rămîne un nucleu de adevăr : Caragiale nu convenea duhului ardelenesc, atît de auster. De aceea a fost mai puțin citit în Ardeal decît în țară. Apoi, în calea împăcării, stătea mereu duhul rostogănesc. Numai cîte un ardelean, din jurul lui Goga, a recunoscut, tîrziu, realitatea eroului caragialian. „Chicoș nu numai că nu moare, dar... se multiplică după toate legile omenești, amenințînd să producă o varietate întreagă de Chicoși... Nu, n-a murit Chicoș. Bietul nostru progres nu e în stare să-l omoare... Căci cine este acest «pedagog de școală nouă» dacă nu Ardealul nostru cu toate metehnele lui, cu pedanteria lui nemțească rău plasată, cu aparența foarte puțin ascunsă a moralității lui severe, cu îngustimea lui de judecată, cu naționalismul său care nu se poate ridica în exprimarea lui mai sus de frazele cu «Mama Roma» și «Mihaele Bravul», cu desăvîrșita lui lipsă de înțelegere a artei superioare" (469).

Caragiale a cucerit inimile ardelenilor prin fascinația ce se desprindea din prezența lui, diversă și nebănuit de umană. Marele scriitor, cu bogăția temperamentului său, atît de mobil, trecea lesne de la rîs la plîns, de la sarcasm la duioșie, de la luciditate la stările mistice ale conștiinței, impresionîndu-și auditoriul, care nu mai stăruia în repulsia față de causticitatea necruțătoare a scrisului său. Prin sociabilitatea sa aleasă, de corespondent onctuos, cu o politeță occidentală, în care străbăteau însă și formule de urări creștinești și bătrînești, de la porțile Răsăritului. Caragiale se făcea iubit și de către ardeleni. Omul și-a impus felul său de a fi în întregime, captivînd prin inteligența scăpătoare, dar mai ales prin calitățile sale de inimă,

puse în valoare cu instinctul actorului care-şi joacă rolul cu naturaleţă. Printre studenţii budapestani, sau înaintea „intelighenţiei" politice din Arad şi din Blaj, maestrul îşi impunea recomandările, cu o autoritate ce-i lipsise în tribulaţiile politice de pînă atunci. „Nenea Iancu", care simboliza în mediul bucureştean pe pierde-vară, bun de gură, dar lipsit de seriozitate, s-a transformat în sfătuitorul părintesc al tineretului şi în arbitrul luptei dintre fraţi. Atît studenţii cît şi oamenii politici de peste munţi i-au încredinţat respectul ce i se refuzase în patrie. Nu l-au folosit, cum s-ar crede, dintr-un unghi de privire meschin, ci l-au venerat şi l-au iubit, nuanţînd cu consideraţie denumirea populară „nenea Iancu". Caragiale n-a fost exploatat într-o luptă, de o tabără care şi l-ar fi cîştigat cu interesare : a fost adorat de un grup de fanatici care au crezut într-însul. În anul de colaborare, care s-a consfinţit prin participarea lui la serbările „Astrei" şi a culminat prin manifestările unanime de respect cu prilejul jubileului său de 60 de ani, s-a pecetluit o prietenie adîncă şi reciprocă. Ardelenii l-au venerat pentru credinţa pe care le-a adus-o scepticul de odinioară, hotărît să le pună la dispoziţie o energie neîntrebuinţată.

La rîndul lui, Caragiale s-a simţit într-o altă ambianţă, mai curată decît cunoscuse în tinereţea şi maturitatea sa. Era, la Budapesta şi în Ardeal, printre oamenii de bună-credinţă, dîrzi, neîncovoiaţi, poate mai fruşti decît semenii lor din ţară, şmecheri şi moftangii, cu credinţe de vînzare la mezat. I-a iubit şi el şi i-a respectat, tocmai pentru simplitatea lor serioasă şi adîncă, pentru curajul lor de iredentişti căliţi în rezistenţă, şi a simţit cît e de înviorător, către bătrîneţe, să întîlneşti firi oneste, care-ţi dezmint experienţa negativă a vieţii. A mai întîlnit în Ardeal o întărire în lozinca democratică, rostită de dînsul, din ură faţă de boierii conservatori, în 1907. Nu se înşelase, aşadar, cînd exprimase dezideratul ca naţiunea să-şi aleagă singură calea şi să-şi întemeieze aşezările. Acolo, peste munţi, a văzut cîtă solidaritate poate să se închege între mulţime şi conducători. A văzut în aceasta o democraţie reală şi activă, în locul vorbăriei deşarte a „colectiviştilor". Desigur, i-a lipsit lui Caragiale prilejul să-şi concretizeze aceste simţiri noi. Ochiul său cel ager a pătruns însă esenţele, chiar dacă nu le-a formulat, cu simţul lapidarităţii de care dăduse dovadă în *1907, din primăvară pînă-n toamnă*. Alţi oameni, alte moravuri, într-un ţinut de aprigă conservare naţională, fără Venturieni, Caţavenci şi Drăgăneşti ! Aci totul e luat în serios, pentru că, fiind în joc existenţa naţională, nu mai e cu putinţă tranzacţia. E rîndul lui să se simtă stingherit că scrisul său e prea bine turnat în strungul sintaxei, şi expresia lui prea controlată ca să slujească de armă ucigătoare. În articolele din *Românul* el aduce o notă inadecvată iureşului, dezlănţuit reciproc de cele două tabere, o notă de împăciuire între fraţi şi de înşelare diplomatică a străinului.

Pana lui nu picură venin, ca să mulţumească pe camarazi, ci aduce cuvînt de pace, cu împărăţia bicefală, iritînd pe tribunişti. Caragiale nu satisface pofta de distrugere a sectarilor, şi, cînd îşi dă seama că i se cere să extermine, iar nu să împace, se retrage. Îşi conservă însă prieteniile şi cu unii, şi cu alţii, fiindcă îi stimează deopotrivă, ca pe nişte luptători vrednici. O nădejde îi rămîne din păţania lui de mediator fără rezultat : aceea că s-ar putea să se ivească şi în patrie oameni de convingeri, dintr-o bucată. Puţin apoi, cu prilejul aniversării sale, refuză să primească omagiile compatrioţilor,

care îl socotiseră un simplu bufon, nevrednic de considerație, fără cuvînt în aula academică și în sfatul țării.

Omagiile tineretului universitar român din toate unghiurile Ardealului și ale monarhiei austro-ungare, precum și acelea ale fruntașilor cărturari de peste munți, îl întăresc însă în credința că nu și-a greșit viața, că nu e un „om fără noroc", că a contribuit și el cu ceva la cultura țării sale, în patruzeci de ani de trudă și de migală. Cu aceste simțiri tonice îl găsește ultimul ceas, ca o răsplată neoficială, dăruită de frații ardeleni, prin căldura inimii și cumpăna dreaptă a minții.

CREION

Dator cu o privire sintetică, cercetătorul este îndemnat să aleagă din diversitatea trăsăturilor pe aceea fundamentală, generatoare a reacțiunilor morale. Unii contemporani (260) au fost minunați de „impresionabilitatea" neobișnuită a lui Caragiale, în care au văzut chezășia temperamentului de artist și cheia variabilității în atitudini, comportări și îndeletniciri. Această impresionabilitate nu vibrează însă în atingere cu formele plastice, cu universul deschis simțurilor. Ea este de ordin pur intelectiv. Calitatea dominantă a lui Caragiale este inteligența. Cultivată, s-ar fi orientat către o disciplină intelectuală de specialitate. Alți contemporani (470) s-au lăsat impresionați de „cultura vastă" adunată de scriitorul autodidact. Prin puterea apreciabilă de asimilare și prin specularea abilă a ideilor sau cunoștințelor însușite din ajun, actorul neîntrebuințat și-a putut juca rolul de om de cultură generală. Inteligența lui Caragiale se găsea însă pe tărîmul propriu, în intuirea oamenilor cu discrepanțe între aparență și esență. Afilierea literară la „Junimea" și desăvîrșirea operei în spiritul junimist, chiar după emanciparea bruscă, se lămurește psihologic prin afinitatea intelectivă cu principiile ei conducătoare. N-a fost

o adeziune teoretică, ci orientarea firească a unei inteligențe concrete. Caragiale a văzut ca un junimist, nu a gîndit ca un junimist. Materializîndu-și viziunea în oameni caricați, a atacat „prostia", noțiune vagă, cu sensul inadecvării între pretenție și realitate. Inteligențele abstracte ca Maiorescu și Eminescu urmăresc efectele în cauzalitatea lor, pe care o denunță dialectic. Prin ereditate și formație, Caragiale este un observator direct și un auditiv, care sintetizează prin gest și vorbire structura tipic socială a personajelor. Înainte de a redacta, e urmărit de cuvinte și gesturi caracteristice, mimate și rostite de dînsul cu un dar neîntrecut al imitației. Cîte unii caută să-i reducă rolul de artist la copierea realității nemijlocite. Aici intervine însă rolul hotărîtor al inteligenței creatoare : spiritul autocritic discerne și cerne elementele semnificative, eliminînd neesențialul. Crud pînă la neomenie, slobod pînă la ingratitudine, nerușinat pînă la cinism, scriitorul ridică respectul formal la treapta unui adevărat cult religios, mistuitor. Spontaneitatea geniului verbal mistificator, proteismul histrionic, interpretat de sentimentali ca un semn de romantism, se anulează prin puterea suverană a voinței, care-și impune cu severitate disciplina. Fraza se organizează încet, cuvîntul propriu răspunde cu greutate, printr-o gestație din cele mai muncite. S-a alăturat experiența chinuitoare a artistului de aceea a lui Flaubert. Ea este însă mai curioasă, deoarece meșterul român nu luptă cu banalitatea, căutînd culori și ritmuri. Din înseși cuvintele uzuale, neexpresive, își durează trainice materiale prin precizie, concizie și cadență topică. La amîndoi, aceeași supraomenească stăpînire de sine, aceeași obiectivare mortificatoare, aceeași dominare a dificultăților. Caragiale nu are însă nimic romantic în alcătuirea interioară. Nu e simțitor la

universul sensibil, nu se împărtășește cu sensurile mistice ale naturii, nu se înfioară înaintea dumnezeirii revelate. Omenescul lui se degradează în superstiții, în ipohondrie, în sensibilitate meteorologică, în teama primitivului de puterea divinității, manifestată prin trăsnirea necredinciosului. Religia sa superioară este credința în frumos, elaborat cu evlavie și permanent prin seriozitatea muncii artistice. Sînt unele spirite eminente, la noi, care deplîng stăvilirea improvizării la Caragiale și regretă că așa-zisul său romantism n-a fost lăsat în voie. Nu sîntem de această părere. Improvizația, foarte arară la autorul *Momentelor*, nu a reușit să fixeze decît aproximativ slobozenia verbală, cu glume ușoare, lipsite de focul prezenței expresive. Culoarea și imaginația, care au impresionat pe unii contemporani, erau nedespărțite de joc și elocuție. Prin constrîngere, meșterul de școală clasică a dat dialogurile sale chintesențiate, fără un cuvînt de prisos și cu expresivitatea în funcție de adevăr sufletesc, iar nu de culori și ritmuri romantice. Prin excepție, artistul reușește în magic, în fantastic, în subconștient și în „culoare locală", prin care variază, ieșind din forma spiritului său. Ar fi însă o eroare să strămutăm ocazionalul în esență intimă și permanentă.

Omul era demonic în vorbire, cu un debit nesecat, cu o fantezie stîrnită și întreținută de prezența uimită a ascultătorilor. Înapoia ochelarilor, ochii de miop sfredeleau și se mișcau ca argintul-viu. Fața se crispa actoricește, brațele și trunchiul intrau în convulsiune, răspunzînd cu automatism de reflexe dialecticii pasionate. Era însă o pasiune la rece, a unei inteligențe mobile și nestatornice, variind în păreri după toane. Un amestec bizar de bun-simț fundamental și de căutare a paradoxului, pentru plăcerea de a contrazice și ului. Caragiale reedita aievea

pe *Nepotul lui Rameau*. Stăpînea ca un actor mijloacele simulării în convingeri și simțiri, în înduioșare și patetism. Îmbrățișa cu onctuozitate papistășească sau invectiva ca sub lucrarea unei furii energumenice, dar era lucid și își gusta efectele, de după sticla aburită a lentilelor. Cunoștea pe oameni, îi disprețuia și știa să-i joace pe degete. Cu naivii se purta sentimentaliceşte cînd vroia să le intre în voie sau să-și facă un mic interes. Se punea tot așa de lesne în unison cu „mitocanii", exagerînd trivialitatea, deși prețuia intelectualicește tipul uman al civilizației apusene. Mediul românesc s-a răzbunat împotrivă-i, nivelîndu-l adesea în spirit cu Mitică, cu Mache și Lache sau cu Cațavencu. Singurătatea îl apăsa, pentru că solilocviul său era de natură orală, cerîndu-și publicul, galeria. Nu era un melancolic, cum îl socoteau Vlahuță, Delavrancea și Goga, ca pe un Molière autohton, dar un neliniștit, un neastîmpărat, nemulțumit cu monotonia relațiilor sau a îndeletnicirilor profesionale. Ca un spirit fantasc, era mereu în căutarea unei întreprinderi rentabile, care să-l pună la adăpostul nevoilor și să-i consolideze existența burgheză cu plăceri și tabieturi. Prin reacțiunile nestăpînite ale inteligenței și-a făcut dușmani, menținîndu-și prieteniile printr-o bunătate temeinică, ascunsă sub bruschețǎ. Era un egoist și un epicureu, dar fără uscăciunea subsecventă. Sub răsfățul de sine vibra o anume dragoste de oameni, care-l îndemna să-și îmbuneze prietenii, după ce îi maltratase. Dar după cum „satira" lui nu distruge, ci configurează cu dispreț intelectual și simpatie, așa și cuvîntul său șuierător se modula afectiv. Prietenii simțeau că le scapă printre degete, că este cameleonic, dar nu rezistau seducătorului. De la cercul mic al relațiilor personale, aceeași este puterea de vrajă a scriitorului asupra cuprinsului larg al țării. Cine nu este

„ideolog", mă rog, adică publicul neprevenit, se irită de adevărurile crude în care se recunoaște, dar se simte și fermecat de mirajul artistic, care-și ascunde efortul, ca și cum ar fi o artă directă, creîndu-i fiecăruia dintre spectatori și cititori iluzia dulce că este vorba de... celălalt. În acest fel, cel mai aspru tovarăș și scriitor din sectorul inteligenței românești a izbutit să-și păstreze prieteni devotați și să-și cucerească însușirea de scriitor popular.

BIBLIOGRAFIE*

* Bibliografia nu menționează decît izvoarele cercetate, de care ne-am folosit.

1. Scrisoare inedită, Berlin, 10/23 oct. 1906, în păstrarea lui Horia Petra-Petrescu, care ne-a autorizat reproducerea.
2. Scrisoare inedită, Berlin, 20 april. st. n. 1909, comunicată în copie de Herbert Kanner lui Paul Zarifopol.
3. I. L. Caragiale: *Cuvîntări politice,* cu o notă de Șerban Cioculescu, în *Revista Fundațiilor,* VI, 10, 1939. Toast rostit la Ploiești, la 9 mart. 1908.
4. Ciorna, nedatată — dar desigur din februarie 1908, deoarece pomenește de recenta înscriere a lui Caragiale în partidul conservator-democrat — în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale, care ne-a îngăduit folosirea tuturor documentelor în lucrarea noastră.
5. Intr-o misivă inedită către Zarifopol, cu data de 12 aug. 1905, urează „multă sănătate familiilor Metronomidis și Zarifopulos, de la familia Caradzalis".
6. *Corespondența dintre I. L. Caragiale și Paul Zarifopol (1905—1912),* de Șerban Cioculescu, București, Fundația pentru literatură și artă, 1935.
7. Paris, Leipzig, 1828, p. 175.
8. N. Batzaria: *Origina numelui lui Caragiale,* în *Adevĕrul,* 9 martie 1929.
9. N. Batzaria: *Tot despre numele lui Caragiale,* în *Adevĕrul,* 16 martie 1929.

10. Dosarul 308/1906, Trib. Ilfov, s. III c.c., procesul de succesiune al moștenitorilor Anastasiei Caragiale.
11. D. Teleor: *Moartea lui I. L. Caragiale*, în *Minerva*, 13 iun. 1912.
12. B. Jordan și Lucian Predescu: *Caragiale, tragicul destin al unui mare scriitor*, 1939, Editura „Cugetarea". În *Jurnalul* de la 16 ian. 1939, *Cronica literară* de Șerban Cioculescu: *O „viață romanțată" a lui I. L. Caragiale.* Cartea impresionează prin bogata bibliografie, departe însă de a fi exhaustivă. Arborele genealogic cuprinde multe date eronate, începînd cu „Vlidico Caragiali (cca 1750 + 1815)", care la Minar este strămoșul fantezist; soția lui Costache a fost nu Cecilia (nevasta dintîi a lui Iorgu), ci Iasomia Coengiopol; Luca, primul născut, în 1812, a murit la 1870; lipsește, dintre surorile lui Luca, Ecaterina, decedată în vîrstă de 90 de ani în 1906; Virginia, fiica lui Iorgu, a fost măritată cu actorul V. Toncanu; Mateiu nu a fost fiul legitim al lui Caragiale cu Alexandrina (Burelly). La Iorgu, fratele mezin al lui Luca și Costache, lipsesc datele biografice (+ 8 februarie 1894, în vîrstă de 68 de ani), ca și la sora lui Caragiale, Elena Lenci (1855—1905).
13. N. Petrașcu: *Icoane de lumină*, II, Tipografia „Bucovina", București.
14. Act de deces 1 138/1870, Primăria din Ploiești; decesul la 10 sept., ora 12 noaptea; cauza decesului: „idropisia"; alte date din act: „căsătorit cu Doamna Ecaterina născută Carabuoa, de ani 48, econoamă de casă, domiciliată în str. Dinescu, suburbia Sfinții Voievozi; fiu al decedaților Caragiali și al D-nei Maria Caragiali".
15. Octav Minar: *Caragiale, omul și opera*, Socec, f.d., în „Colecția mea", „Istorie, critică și estetică literară".
16. N. Săvulescu: *Costache Caragiale*, în *Revista Fundațiilor*, VI, 2, 1939.
17. Dimitrie C. Ollănescu: *Teatrul la români*, în *Analele Academiei Române*, Partea a II-a, *Teatrul în Țara Românească, 1798—1898*. Ședințele din 1 nov. 1896 și 17 mart. 1897. De asemenea, în *România liberă*, 18 nov. 1883, la rubrica *Musicalia*, informația, sub semnătura *Acutus*: „Baritonul Sparapani, veche și iubită cunoștință a publicului bucureștean, a recîștigat chiar de la început simpatia tuturor..."
18. Daniil G. Carussy: *Costache Carageale*, în *Gazeta artelor*, I, 32, 1903.
19. Dos. 287/1875, Teatrul Național, Arhivele Statului. Cerere de ajutor, la 18 iun. 1875: „...astăzi în etate de 61 ani am ajuns din circonstanțe la esrema lipsa..."
20. Relevată întîia oară de Ilarie Chendi: *Un alt proces Caragiale*, în *Semănătorul*, 1902, articol scris cu prilejul procesului Caion.
21. Act de deces III/1877, București, Registru seria I, Morți, Circ. I. Cul. Roșiă. Costache Carageali, funcționar de 62 ani, căsătorit. Soția Iasomitia *(sic.)*. Născut și domiciliat în București. Decedat la 13 febr. ora 5 p.m., în locuința sa din suburbia Crețulescu, str. Brezoianu nr. 13.
22. Act de deces 460/1906, București, Ecaterina Carageaiy de 90 ani, fără profesie, necăsătorită. Moartă la 22 ian., în casa din str. Boteanu 5. Fiica decedaților Ștefan și Maria.
23. Act de deces 5.292/1905, București. Anastasia Caragiale, de 85 ani, menageră, necăsătorită. Decedată la 24 august, de decrepitudine. Fiica decedaților Ștefan Caragiali și Maria. Domiciliată în str. Boteanu nr. 5.
24. *Cronica, Crucea Elisabeta*, în *Timpul*, 10 ian. 1879.
25. În *Gîndirea*, II, 1, 15 april. 1922.
26. Teodor T. Burada: *Istoria teatrului în Moldova*, vol. I, Iași, 1915 (*Albina românească*, 4/16 dec. 1938, o corespondență de la Botoșani.)
27. *Monitorŭ diariŭ officiale allŭ României*, nr. 291, 29 dec. 1868. Decretul cu nr. 2.020, din 20 dec., printre alte numiri în funcțiuni judecătorești: „D. Luca Caragea, advocat, supleant la Tribunalul Prahova, în locul d-lui M. Sisman".
28. I. L. Caragiale: *Opere*, I, ediția Paul Zarifopol, „Cultura națională", 1930, *Introducere*.

29. Ms. 3.446, Academia Română, *Feliurite poezii de C. Caragiali*, la anul 1841, în Eşii. Introducerea este o autobiografie literară, dedicată unei doamne: „Domn'a me". Ştefan fugise de acasă de la vîrsta de 12 ani: „...pentru un singur caprițu ş-a lipedat părinții, rudele, patria şi au pribegit de 12 ani copil". Costache nu dă precizări asupra profesiei tatălui său, care era sărăcit în 1835, cînd a vrut să-l bage la stăpîn. La acea dată mai păstra o trăsură cu cai, „singură rămăşiță a trecutului său".
30. Dos. nr. 10, Pachetul 11/408/1853, Aşezămîntul M-rea Mărgineni, Arhivele Statului: Corespondența vechilului Costache Păltineanu cu Macarie, egumenul M-rii Mărgineni, şi cu Luca Caragiale, secretarul mînăstirii, referitoare la stăpînirea moşiei Blagodeasca de către mînăstire.
31. G. Zagoriț: *Din copilăria lui I. L. Caragiale*, în *România viitoare*, Ploieşti, 20 nov. 1923.
32 *De vorbă cu d-na Alexandrina I. L. Caragiale*, în *Universul literar*, 25 iun. 1938.
33. Cu concursul poetului Gherghinescu-Vania.
34. Condica XVIII, p. 6, Biserica grecească din Braşov.
35. N. Iorga: *Acte româneşti şi cîteva greceşti din archivele Companiei de comerț oriental din Braşov, cu o introducere despre istoria Companiei*, Vălenii-de-Munte, 1932.
36. Reg. Ab. IV, F. 29, fila 1 441, în arhivele oraşului Braşov.
37. Bartolomeiu Baiulescu: *Monografia comunei bisericesci gr. or. române a Sfintei Adormiri din Cetatea Braşovului, cu acte şi dovezi*, Braşov, 1898.
38. Barbu Theodorescu: *Constantin Lecca* (Din lucrările seminarului de istoria artei de la universitatea din Bucureşti), Academia Română, Publicațiile fondului Elena Simu, 1938.
39. Georg Michael Gottlieb von Hermann-Oscar v. Meltzl: *Das alte und neue Kronstadt, ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens im 18. Jahrhundert, zweiter Band (1780—1800)*, Hermansstadt, 1887.
40. Traian Vlad: *Originea lui Caragiale*, în *Adevĕrul*, 27 mart. 1929.

41. *Selamlîcul*, în *Epoca*, 13 şi 18 sept. 1897, nesemnat.
42. *Istoric*, comuna Vornicul Mărgineanu, ms. cu data 1 martie 1939.
43. Al. Şerban: *Momente... inedite din viața lui Caragiale, aflate de la d. Al. Vlahuță*, în *Flacăra*, I, 16, 1912.
44. Scrisoare inedită a lui Caragiale către Horia Petrescu, la 19 febr. 1908: „M-am născut în anul 1852, la 30 ian. (Trei Ierarchi) st. v., dis de dimineață..."
45. Extract de naştere cu nr. 3 din registrele stării civile de născuți pe anul 1852, eliberat de Primăria comunei Haimanale din plasa Mărgineni, Prahova — după condica bisericească:

„Din anul una mie opt sute cincizeci şi doi luna I *[sic]* februarie, botezat la 7 februarie, numele de botez al pruncului Ion de secs bărbătesc. Tatăl pruncului Luca St. Carageale şi mama Ecaterina din satul Haimanalele. Numele naşei Maria Carageale. Obrazul bisericii Preotul Sterie. Presentul Extract fiind comparat cu originalul se attestă de noi.

Primar ss. *D. Grigorie* (?), secretar ss. *indescifrabil*.

1906, noiembrie 26".

Extractul, inedit, depus la dosarul procesului de succesiune al moştenitorilor Anastasiei (10).

Originalul, dimpreună cu arhiva bisericească, depusă la primăria comunei Haimanale, s-a distrus în timpul întîiului război mondial.

46. *I. L. Caragiale: Alt toast*, fără dată şi loc (3).
47. G. Zagoriț: *I. L. Caragiale elev*, în *România viitoare*, 30 ian. 1922.
48. Vezi cartea de vizită a lui Zaharia Antinescu, la ilustrațiile edițiilor precedente ale acestei cărți.
49. I. L. Caragiale: *Peste 50 de ani*, în *Universul*, 18 mai 1909, retipărit în *Opere*, IV, 1938.
50. L-a executat cu multă vervă pe autorul unui apreciat ghid al Bucureştilor, în broşura cu titlul *Une étude locale, Jean-*

Ulysse Marcillac, alias Ulysse de Marsillac par Auguste Picq, Bucarest, Imprimerie-Nationale, 1873.

51. *Prima „operă" a lui Caragiale*, în *Opinia*, Iaşi, 25 febr. 1926, după *Virtutea* din Ploieşti.
52. Gh. Chirică: *Unde a învăţat Caragiale*, în *Neamul românesc literar*, 1912, 24.
53. În articolul *Caragiale şi Ploieştiul*, în *Flamura Prahovei*, 27 mai 1962, prof. N. I. Simache şi V. Munteanu afirmă despre Caragiale că „la 1 iunie 1863 (...) a fost înscris la institutul particular Pavel Eliade", singura „şcoală superioară" din Ploieşti înainte de înfiinţarea gimnaziului local.
54. Certificat cu nr. 76 din 17 noiembrie 1906, eliberat de direcţia liceului „Sf. Petru şi Pavel" din Ploieşti, în baza cererii înregistrată la nr. 212. Se găseşte în dosarul procesului de succesiune al moştenitorilor Anastasiei (10).
Prin acest certificat „se constată că Dl. Ion Caragiale se găseşte în matricula Gimnaziului S-ţii Petru şi Pavel din anul 1866/67, *trecut în clasa IV...*" Formula e greşită, deoarece matricola cercetată de noi este a clasei a IV-a, pe care Caragiale a absolvit-o în acel an; din termenii: *trecut în clasa IV* s-ar înţelege că în acel an şcolar a absolvit clasa a III-a, trecînd în a IV-a.
Iată starea civilă din matriculă:

„*Caragiale Ion*
născut la anul 1852, luna ianuarie 29
profesiunea părinţilor: advocat
de naţiune: român
de religiune: creştin ortodox
născut în Haimanale
corespondent: părinţii
locuinţa: în mahalaua «Sfinţii Voevozi»
strada: «Dinescu» No. 90."

Certificatul mai menţionează: „În dosarul anului 1865 se găseşte un tablou statistic în care numele părintelui elevului Ion Caragiali este Luca Caragiali".

55. Dosarul 37/1870, Numirile şi jurămintele Trib. de Prahova, Ministerul Justiţiei, la Arhivele Statului. Telegramă nr. 6.160, de la 17 iun. 1870:

„Domnului Ministru Justiţii Bucureşti.
Copistul Basarabescu transferat serviciul suferind, recomand pe Ioan L. Caragialli ani 18 absolvind cinci classe gimnasiale, rog aprobarea.
Prim-Preşedinte Prahova, *Fotu*."

56. I. L. Caragiale: *Caut casă*, în *Universul*, 17 sept. 1899, apoi în *Momente*, 1901, şi *Opere complete*, 1908.
57. În păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale; I. L. Caragiale, *Scrisori şi acte*, ediţie îngrijită, prefaţă şi note de Şerban Cioculescu, 1963, Editura pentru literatură, scris. I, p. 232.
58. *Idem*, scris. II.
59. Dosar 195/1868, Teatrul Naţional, la Arhivele statului; relativ la organizarea Teatrului Naţional, proiectul relativ la aceasta şi contractele de angajamentul artiştilor. Fila 113, 10 sept. 1868, adresă către „D-lui Constandin Carageali, artist român".
60. Dos. 237/1870, fila 442, Stăncescu, care era pictor portretist, propune directorului Teatrului Naţional de a face în locul portretului răposatului C. Negruţi pe acela al lui „Const. Carageali, autor dramatic şi fost Director în timp de 18 ani al Theatrului Naţional şi ale cărui serviciuri aduse Th. Roman, şi ca autor şi ca artist şi ca administrator, sunt *cel puţin mai egale* cu ale celor mai activi promotori ai acestei instituţiuni".
61. Dosar 215/1869, Arhivele statului, Teatrul Naţional, relativ la tot ce se atinge de administrarea Teatrului Naţional de comitetul dramatic. Fila 246, verso: comptu de veniturile şi cheltuelele T. N. pe luna octombre 1868, plata amploiaţilor administraţiei.
62. Dosar 215, partea II/1869, *ibidem*. Fila 292.

63. Dosar 226/1869, *ibidem.* Procesele-verbale ce se încheie de Comitetul dramatic. Copie după petițiunea d-lui C. Caragialli înregistrată la nr. 2.121 din 12 martie 1869, către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice.
64. „Dedicată publicului romanu, 1867, București", cu data compunerii, 1 iul. 1855, broșură de 48 p., în 12.
65. *Contestații electorale, Ședința Trib. de la 6 marte, Secțiunea II,* în *Democrația,* Ploiești, II, 19, 12 martie 1870.
66. *Ministerul Justiției, Serviciul comptabilității și personalului,* nr. 5.290/iun. 20/70.
„Domnului Ioan Caragiali.
Sunteți numit copist la Trib. Prahova pe temeiul recomandației D-lui prim-preș. făcută prin telegrama No. 6.160 în locul D-lui C. Basarabescu trecut în alt post" (55).
67. Raportul cu nr. 3.178, de la 17 oct. 1870 al primului președinte Trib. Prahova, către Ministerul Justiției:
„D. Președinte de secțiune prin adresa D-sale No. 11.149 comunică că copistul Ioan L. Caragiali a abandonat postul său, de sunt acum 35 zile, fără a obține veri un congediu din partea șieffilor sei, și astu felliu serviciul Greffei aquei Secții sufferă, recomandînd în locu-i pe D-nu Ștefan Dimitrescu, carele a absolvat Patru Classe Gymnasiali, și Practică de mai mult timp pe lîngă aquest Tribunal cerînd intervenirea către Domnia voastră pentru a fi confirmat..." (55).
68. Cu adresa nr. 9.893/24 oct. 1870 (55).
69. *Două documente inedite,* de Șerban Cioculescu, în *Jurnalul,* 19 nov. 1939; scris. lui M. Pascaly, către directorul general al teatrelor, în dosarul 195/1868, Teatrul Național, de la Arhivele statului.
70. Dosarul 250/1871 al Teatrului Național, la Arhivele statului. La fila 219, verso, rîndul 4, după recomandarea personalului — actori, regizori, maeștri de capelă, diriginți de orchestră — urmează „Sufleru Stavrache Paraschivescu, Carageały, Maican" (24 august 1871).
71. *Idem,* fila 274, verso. Mihail Pascaly supune spre aprobare tabelul personalului și al repertoriului vechi, precum și piesele noi cu care va începe. La personal: „D. Stavrache suflerŭ, — 2 scriitori".
Al doilea sufleor îndeplinea și rolul de copist.
72. Ioan Massoff: *Contribuții la cunoașterea vieții lui Caragiale sufleur în trupa lui Mihail Pascaly,* în *Adevĕrul literar,* 5 mart. 1939. Conține răspunsul defunctului actor la un chestionar întocmit de Ion Marin Sadoveanu, directorul general al teatrelor.
73. Anna Colombo: *Vita e opere di Ion Luca Caragiale,* Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1934, XII, „Piccola biblioteca romena".
74. Sallustiu: *I. L. Caragiali și opera lui,* în *Liga ortodoxă,* supl. literar, 3 nov. 1896.
75. Caragiale: *Politică și literatură, scris.* IV, în *Universul,* 2 iun. 1909; întîia oară retipărită de A. Vlahuță în cartea sa *Dreptate,* București, 1914, p. 242 și urm.
76. *Manuscrisele Costachi Caragiali,* B.A.R., 3.134, vol. I, piesa 3: *Fiul pădurei sau Moartea haiducului Tunsu.* Melodramă originală în 4 acte și 10 tablouri. Transcrisă de I. L. Caragialy, 1870, București (29 martiŭ). Din manuscrisele cumpărate de la anticarul Albert Zwiebel, la 10 iunie 1906.
77. Petiții în dosarul 215, partea II/1869, fila 516, și în dosarul 237/1870, filele 46, 121, 268 și 344 din ianuarie-aprilie 1870.
78. În *Opere,* III, 1932, ediția Paul Zarifopol, „Cultura națională".
79. I. Luca Caragiale: *Versuri, amicului C.D.,* în *Revista contimporană,* 1 oct. 1874; întîia oară retipărită de Barbu Lăzăreanu în *Versuri* de I. L. Caragiale, București, 1922.
80. Titu Maiorescu: *Însemnări zilnice, I (1855—1880),* publicate de I. Rădulescu-Pogoneanu, București, Socec, 1937, p. 294.
81. Dosarul 31/1878, Teatrul Național, la Arhivele statului, fila 1, nenumerotată, petiția primită la 14/26 aug. 1878. Reprodusă în *Opere,* VI, *Teatru,* Introducere, p. XIV—XV.
82. *Idem,* fila 2, reprodusă în același loc.

83. *Hatmanul*, piesă inedită de I. L. Caragiale, în *Adevĕrul literar* de la 7, 14, 21 şi 28 mai 1939, actele I—IV. Publicată de Ioan Massoff, care are şi cîte un articol lămuritor, în n-rele de la 7 şi 14 mai. În acest din urmă articol, la rubrica *Cearta cu Ion Ghica*, Massoff a făcut uz de informaţiile noastre verbale.
84. Dosarul 621/1881, Teatrul Naţional, la Arhivele statului, cerere primită la 11/23 oct. şi rezoluţie prin procesul-verbal nr. 20 de la 15/27 oct.
85. Teodor Scarlat: *O traducere necunoscută a lui I. L. Caragiale*, în *Universul literar* de la 13 mai 1939, şi *O precizare*, în n-rul următor.
86. Iacob Negruzzi, articolul necrolog despre Caragiale, în *Convorbiri literare*, 1912.
87. *Revista teatrală*, nesemnată, în *Românul*, 15, 16 ian. 1879.
88. S.: *Theatru*, în *România liberă*, 10 ian. 1879.
89. *Teatrul românesc*, în *Timpul*, 14 ian. 1879.
90. Caragiale: *Notiţe critice*, în *Universul*, 10 sept. 1899: „La a doua reprezentaţie, am fost fluierat, huiduit şi ameninţat de o droaie de patrioţi din garda civică cu bătaie în piaţa teatrului. Nişte tineri ofiţeri m-au scăpat de furia poporului" (*Opere*, IV, 1938, p. 4.).
91. Dosar 445/1879, Teatrul Naţional, la Arhivele statului, fila 7, nenumerotată; petiţie înregistrată la 25 ian. 1879 (reprodusă în *Opere*, VI, 1939, *Introducere*, p. XIX—XX).
92. În jurnalul lui Maiorescu: „Rîsul lui... [un cuvînt şters] cu Caragiali de «Barométrique»" (*op. cit.*, p. 325).
93. *Idem*, p. 329.
94. Text comunicat de Augustin Z. N. Pop, după autograful din colecţia d-sale.
95. Titu Maiorescu: *Comediile d-lui I. L. Caragiale*, în *Convorbiri literare*, 1 sept. 1885.
96. În păstrarea d-nei Alexandria I. L. Caragiale, ca şi celelalte cărţi de vizită ale lui Maiorescu către Caragiale.
97. Scrisorile lui Caragiale către Titu Maiorescu au fost remise de Livia Dymsza, fiica marelui critic, lui Paul Zarifopol, pentru a folosi la editarea lui Caragiale.
98. I. Suchianu: *Diverse însemnări şi amintiri*, Ed. *Universul*, 1933, p. 28.
99. I. L. Caragiale: *Opere*, VI, *Teatru*, în *Introducere*, p. XXVII.
100. Aristizza Romanescu: *30 de ani, amintiri*, Socec, 1904, p. 60.
101. *Curierul Theatrelor*, nesemnat, în *România liberă*, 11 nov. 1884.
102. Carte de vizită a lui Caragiale către Titu Maiorescu, care a adaos însemnarea: „9/21 dec. 1889, drama tragedia în 2 acte «Năpasta»". Iată textul ei:

„Stimate Domnule Maiorescu,

Sunt gata; mîine chiar aş putea citi. Cînd dar? Aştept un cuvînt de la dv. — Ştiu că şi dv., şi d-na Maiorescu aţi convenit că să nu mai fie altcineva decît Jacques şi d-na Negruzzi. Al. Dv. *Caragiale.*"

103. Caragiale: *Două note*, în *Note şi schiţe*, Bucureşti, Sfetea, 1892.
104. I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş: *Studii şi documente literare*, I, *Junimea*.
105. Iată cuprinsul adresei prin care i se aduce numirea la cunoştinţă lui Caragiale:

„Comitetul Theatral
Societatea Dramatică
No. 24.

Iaşii, în 1883, februar 23

Domnul Meu!

Sub semnatul are onoare a vă face cunoscut că Comitetul Theatral din Iassy în Şedinţa de la 22 februar 1883 v-a numit Derector de Scenă a Teatrului din Iassy pentru sta-

giunea anului 1883 şi 1884 cu condiţiunile următoare. —
I) Salariu fixu de 250 lei pe lună.—
II) Un beneficiu întreg dat în I-a quenzină a lunei a III-a privind pe beneficient cheltuelile serale a reprezentaţii.
III) Locuinţa în cancelaria directorului de scenă avînd iluminatu, încălzitu şi serviciu.
IV) Pentru piesele originale presentate de Dv. care se vor juca vi se va plăti 10% conform regulamentului de reţetă brută şi de asemenea 5% pentru piesele prezentate traduse de Dv. — În consecinţă făcîndu-vă cunoscut numirea Dv. în condiţiunile arătate, vă rog să vă puneţi imediatu în relaţiune cu Comitetu Theatral pentru facerea repertorului precum şi completarea trupei necesare. De asemenea vi se face cunoscut că înaintea de începerea stagiunei Dv. trebui se va aflaţi în Iassy, cu şese săptămîni înainte pentru începerea repetiţiunilor, timp pentru care va urma să primiţi salariu lunar cuvenit.
Primiţi vă rog Domnulu meu încredinţarea consideraţii mele. —

Preşedinte
ss. *Negruzzy*

Domniei-Sale
Domnului I. L. Caragiale"
(În arhiva Alexandrinei I. L. Caragiale.)

106. Dosar 602/1883 Teatrul Naţional, la Arhivele statului. Petiţie depusă la 9 nov. 1883. Iată textul ei:

„Domnule Director,

Potrivit înţelegerii ce am avut-o cu dv., vă aştern aci în scris condiţiile în care, în marginile Regulamentului Dv., vă putem da piesa noastră «Hatmanul Baltag» pentru a fi exploatată de societatea dramatică; iată-le:
Piesa se va pune imediat în studiu aşa încît să fie bine învăţată pînă în Crăciun;

Antîia reprezentaţie trebueşte neapărat să fie în luna lui Decembrie 1883;
Odată pusă pe afiş piesa «Hat. Balt.», şirul reprezentaţiilor ei va urma neîntrerupt în toate serile de Teatru Românesc: acest şir nu va putea fi întrerupt, adică piesa nu va putea fi scoasă după afiş decît atunci cînd doe reprezentaţii ale ei una după alta, nu vor fi putut da cheltuielile serale.
La nici una din reprezentaţiile piesei «H. Baltag» nu se vor libera bilete gratuite, afară de bilete permanente de favoare acordate de Director pentru toată stagiunea. Suma respectivă a oricărui bilet de favoare acordat de Direcţie sau Societate se va conta ca intrată în casă la socoteala drepturilor de autor. Asemenea se vor conta şi abonamentele.
Rugîndu-vă să hotărîţi cît mai curînd asupra aranjării acestei afaceri, vă rog, D-le Director, să binevoiţi a primi asigurarea înaltei stime ce ve port.

Al dv.
I. L. Caragiale"

107. *Idem*, încheierea de la 22 nov. 1883, semnată Gr. Ventura, Ed. Hübsch şi G. Stephănescu.
108. *Idem*, procesul-verbal de la 12/24 dec. 1883.
109. Arutnev: *Chronique musicale, Hatmanul Baltag*, în *L'Indépendance Roumaine* de la 9/21 mart. 1884. Din *Echos mondains, Une première: Hatmanul Baltag*, semnat Buckingham, de la 3/15 mart. aflăm că regina a asistat la primele două acte.
110. Scris. CLVI, Mirceşti, 24 iun. 1884, în *Scrisori*, I, de V. Alecsandri, Buc., 1904.
111. De la Iaşi, 9 april. 1883, arh. Gabrielescu îi trimite lui Caragiale, la Curtea-de-Argeş, această scrisoare, care priveşte un episod sentimental necunoscut, cu neaşteptate reacţiuni sufleteşti:

„Prea iubite Caragiale,
'Mi închipuiesc că te găseşti într-o stare de plîns prin vechea capitală a Olteniei. Iea în tine puţin sînge de oltean şi nu

te lăsa prea mult în plăcerea suvenirurilor din Iaşi care nu ţi-ar fi de un folos practic numai cu avantagiul de a vărsa lacrime. Te-am părăsit într-o stare de plîns şi inima-mi era strînsă cînd se dete ultimul semnal de plecare în gara Iaşi. Mă gîndeam că n-ai nu curagiul, dar tăria ce se cuvine unui om de talia ta. Ce vrei, în capul meu şi a lui Misir nu sunt fumuri amoroase ca la tine ce te transportă dulce ca un leagăn de flori către drăgălaşul tău ideal. Judecă puţin cu sînge rece, scumpul meu, ce vrei să faci. Ai aerul de a zice că Misir ţi-ar ascunde ceva — deloc, dar ce vrei să-ţi spuie noutăţi pe fiecare zi? Mai întîi n-ai tranşat nici nu erau puse lucrurile pe o cale mai înaintată nici la plecarea ta de aici — erau ca să zic aşa în stare de project şi tu n-ar trebui să te desesperezi cînd n-ar eşi cum ţi-ai pus în cap, căci ar fi prea pretenţios a crede că un lucru la care ne gîndim şi pe care-l dorim, să se şi întîmple numaidecît. În acest caz tu mă cunoşti pe mine, aş zice să mă aflu la Veneţia şi sur les côtes du midi de la France [1]. Dacă speri însă aşa de mult — consolă-te que les désirs sont les richesses du pauvre et ne ruinent que les riches. — Tout à toi et à bientôt mon cher ami [2],

Gabrielescu"

Acest „mister" se dezleagă în capitolul nou introdus: *Un moment sentimental din tinereţe*. Cf. despre N. Gabrielescu locul ce i se rezervă în capitolul *Prietenii*, precum şi alt capitol nou: *Reporter judiciar ocazional*.

112. I. E. Torouţiu: *Studii şi documente*, VII, *Sămănătorul*, Bucureşti, „Bucovina", 1936.
113. De acelaşi, vol. V, *Junimea*, Bucureşti, 1934, p. 130: „...Caragiale fuge de noi în mod ostentativ — se vede că după sfaturile lui N. Xenopol etc., făgăduindu-i-se un post". În realitate, Caragiale obţinuse de la P. P. Carp, prin P. Th. Missir, autorizaţia de a scrie la ziarul liberal *Voinţa naţională*, condus de N. Xenopol.
114. *Conferinţele noastre, Prostie şi inteligenţă*, dare de seamă nesemnată, în *Munca*, 16 mai 1893.
115. *Cîteva păreri anonime*, în *Epoca*, 19—23 iul. 1897.
116. În *Opere*, VII, *Corespondenţă*, p. 241.
117. *O nouă revistă literară*, în *Epoca*, 19 nov. 1896 (*Opere*, IV, 1938, p. 415).
118. Perpessicius: *Menţiuni critice*, II, I. L. Caragiale: *Opere*, *IV—V*, în *România*, 17 iul. 1938.
119. *Alegătorul liber*, I, 117, *Diverse*.
120. Al. Ciurcu: *Debutul lui Caragiale*, în *Adevărul*, 13 iun. 1912.
121. Al. Ionescu: *Caragiale corector*, în *Zeflemeaua*, I, 23, 3 mart. 1902.
122. *Unirea democratică*, 17 febr. 1877, *Varietăţi ştiinţifice*.
123. *Idem*, 6 ian. 1877.
124. *Idem*, 18 mart. 1877, *Felurimi*.
125. *Idem*, 8 april. 1877, *Tentativă de asasinat*.
126. *Idem*, 17 febr. 1877, *Diverse. O socoteală cam pipărată*.
127. *Idem*, 2 april., nota introducătoare la *Profesie de credinţă către alegătorii col. II de Ialomiţa*.
128. Lucrul a fost relevat întîi de Barbu Lăzăreanu, în notele din volumul de *Versuri* ale lui Caragiale.
129. *Gogoşi*, în *Claponul*, nr. 2 şi 4; *Opere*, V, 1938.
130. Caragiale: *Succes* (*Opere*, I, ed. P. Zarifopol, „Cultura naţională", 1930, p. 213); în *Calendarul Moftului român*, *1902*, schiţa de amintiri avusese titlul *Naţiunea română*, al ziarului scos în colaborare cu Fr. Damé.
131. De la 30 aug. 1877, *Anunţ*, în p. 3.
132. În *România liberă*, aug. 1877, la *Cronica zilei*: *Naţiunea română* voieşte „a fi organul naţiunii române, al dorinţelor, aspiraţiunilor sale". Declarîndu-se organ liberal, independent de partidele existente, şi avînd de deviză „Dinastie şi constituţiune — Progres şi libertate", noul organ de publicitate

[1] Pe coasta de sud a Franţei (fr.).
[2] Că dorinţele sînt bogăţiile săracului şi nu-i ruinează decît pe cei bogaţi. — Al tău şi pe curînd, scumpe amice (fr.).

motivează apariția sa în chipul următor: „Ni s-a părut că lipsește Bucureștilor un adevărat ziar de informații, accesibil pentru toate pungile, care să poată interesa toate clasele societății. Pentru a împlini acest gol, am fundat *Națiunea română*, după un plan cu totul nou și oferind cititorilor cea mai mare varietate."

133. N. Iorga: *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. I, *Crearea formei*, București, 1934, p. 252.
134. *Timpul*, 29 mart. și 8 april. 1878 (*Opere* V, 1938, p. 6 urm.)
135. Ioan Slavici: *Amintiri* (Eminescu, Creangă, Caragiale, Coșbuc, Maiorescu), 1924, „Cultura națională".
136. C. Stăteanu: *Carnavalul literar, anecdote culturale, Caragiale la aman* (după ziarul *Presa* din Cîmpulung).
137. *Săptămîna*, II, 39, 9 mai 1903, p. 470.
138. I-II, în *Voința națională*, 13 iun. și 16 aug. 1885, în foileton.
139. *Idem*, 16 iul. 1885.
140. *Idem*, 19 iun. și 25 iulie.
141. În *Opere*, V, *Articole politice și cronici dramatice*, București, 1938.
142. D. Teleor: *Din voiajurile lui Caragiale*, în *Adevărul ilustrat*, 24 iun. 1896.
143. Versiune necunoscută de P. Zarifopol, în *Constituționalul* de la 8 aug. 1889.
144. *Ibidem*, 16 iul. 1889.
145. *Constituționalul*, 24 iun. 1889.
146. *Idem*, 4, 12, 19 iul. și 9 aug. 1889.
147. *Idem*, 22 iul. 1889 (128), semnată Falstaff.
148. *Idem*, 23 iul. 1889, cu aceeași semnătură.
149. *Idem*, 23 iun. 1889.
150. *Idem*, 7 oct., nesemnată.
151. În *Moftul român*, I, 10, 1893; retipărită în *Opere*, IV, 1938, p. 316.
152. Cum afirmă Barbu Lăzăreanu, în notă la *Excelsior* și la *Sonetul plusvalutei* (I. L. Caragiale: *Versuri*).

153. Desen-caricatură de Jiquide, pe coperta revistei *Moftul român*, I, 12, 1893.
154. *Ibidem*, I, 20 și 25, 1893.
155. „Foaie ilustrată pentru familie", la 1 ian. 1894.
156. G. Călinescu: *Caragiale anecdotist*, în *Jurnalul literar*, 15 ian. 1939.
157. Retipărit în *Opere*, IV, 1938, p. 209.
158. *Două mazete*, în *Gazeta poporului*, 30 nov. 1895.
159. *Ibidem*, 8 dec. 1895.
160. Relevat de I. Suchianu (98) și retipărit de Paul Zarifopol (*Opere*, III).
161. *O infamie colectivistă*, cu semnătura *a*, în *Epoca*, 10 nov. 1895 (Opere, III, Zarifopol). Vezi și în *Moș Teacă*, I, 36, 19 nov. 1895, pagina întîi cu patru imagini de Jiquide, ilustrînd, sub titlul *O viață furtunoasă*, variațiile politice ale lui Caragiale; 1889 junimist, 1895 radical, 1895 și o zi, arnăut bătăuș în solda lui Paladi, patronul *Gazetei poporului*, și 1896, lepădat de orice credință și în costum sumar, exclamînd: „— Țară-i asta, mă? Cu cin' să lucrezi? Cu Maiorescu? cu Panu? cu Paladi? Mă, nici nu gîndesc, mă!"
162. Pompiliu Constantinescu: *Cronica literară, V, I. L. Caragiale: Opere (vol. IV și V)*, în *Vremea*, 6 nov. 1938.
163. Caragiale: *monumentul lui Brătianu*, *Epoca*, 19 ianuarie 1897 (*Opere*, V).
164. De același: *Rărunchii națiunii*, *Epoca*, 26 ian. 1897 (*Opere*, V).
165. Caragiale: *Articol de reportaj*, în *Foaia interesantă*, 1 iun. 1896. Cu subtitlurile: *Soliditatea informațiilor mele. — Reportajul ca gen literar. — Profesor dr. Leyden. — Părerea doctorului german despre România. — Microbul boalii. — Băile reci. — A. S. Principesa Maria. — M.S. Regele. — Criza culminantă. — Prințul e salvat. — Convalescență. — Un coș cu fragi. — Temeri de nouă complicațiuni. — Iarăși dr. Leyden. — Concluziuni. — Bîrfitorii interesați. — Post-scriptum.*
166. La 10 dec. 1900.

167. Caragiale: *La Monza, Universul*, 21 iul. 1900 (*Opere*, IV, 1938, p. 47).
168. De același: *Notițe critice, Universul*, 28 iul. 1900 (*Opere*, IV, 1938: *[Cabinetul negru]*.
169. *Ibidem*, 4 febr. 1900 (*Opere*, IV, 1938: *[Școala și familia]*).
170. *Ibidem*, 27 ian. 1900 (*Opere*, IV, 1938: *[Noi și Biserica]*).
171. *Ibidem*, 5 mai 1900 (*Opere*, IV: *[Dărîmarea bisericii Vărzaru]*).
172. Scrisoare datată 21 mai 1882; despre același spectacol, Lenci i-a mai scris lui Caragiale la 17 aprilie. *Cronică*, cu distribuția din *O noapte furtunoasă*, în beneficiul lui Hagiescu, în *Timpul* de la 20 mai 1882. Scrisorile Ecaterinei și ale lui Lenci Caragiale, în I. L. Caragiale, *Scrisori și acte* București, 1963.
173. Actul de naștere al lui „Matei Maria Constantinescu rentieră [fiu] natural", cu nr. 1.425, din Actele stării civile ale anului 1885, Ilfov-București, la Arhivele statului.

„Din anul una mie opt sute optzeci și cinci luna martie ziua patrusprezece ora două și cincisprezece minute p.m. Act de nașterea copilului Matei de sex masculin născut la douăsprezece corent la ora două și trei pătrare p.m. în orașul București la casa mamei sale din suburbia Sfîntu Vasile str. Frumoasă No. 14, fiu natural al D-nei Maria Constantinescu de ani douăzeci și unu rentieră după declarația făcută de dl. Ioan L. Carageali de 33 ani rentier din str. Frumoasă No. 14 care ne-a prezentat copilul. Martori au fost D. Matei Smedeanu de patruzeci și doi ani, de profesie funcționar din strada Traian No. 21 și Dl. Alexandru Dumitrescu de douăzeci și nouă ani de profesie profesor din str. Polonă No. 24, cari au subscris acest act, dupre ce li s-au cetit, împreună cu noi și cu declarantul.

Constatat dupre lege de noi *Constantin D. Dănescu* ajutor de primar al comunei București și oficer de stare civilă. ss. declarantul *I. L. Caragiale*, Martori *M. I. Smedeanu* și *Al. Demetrescu*, pentru Primar *C. D. Dănescu*."

Despre întîiul martor, care a fost și nașul pruncului, Matei I. Smideanu (fiu al preotului moț Nicolaie Ioachimescu) și care l-ar fi numit pe Caragiale la Regie, a scris profesorul G. M. Petrescu (Gh. Zagoriț) broșura cu titlul *Un apostol al moților trecut pe timpul lui Horia în Țara Românească și urmașii lui ploieșteni, cu însemnătate în politica și cultura națională*, 1936, Ploiești. Matei Smideanu (16.3.1840—30.3.1914) ar fi jucat un rol însemnat în lovitura de la 11 februarie, ca apoi să facă închisoare, în 1873—1874, pentru complot împotriva noului domnitor. A fost subprefect, inspector al spirtoaselor, șef al depozitului central de tutunuri de la Belvedere. Despre Caragiale, informațiile din broșură sînt în mare parte fanteziste, adică dilatate de memoria urmașilor. Al doilea martor, profesor, era poreclit de prieteni „Infamul" (cf. *op. cit.* de I. Suchianu).
174. *Studii și documente literare*, VI, *Junimea*, 1939. În autobiografia lui N. Petrașcu: „Întîmplarea a făcut însă ca puțin după aceea, într-o seară la o reprezentație a Adelinei Patti [de fapt Sarah Bernhardt, *n.n.*], Caragiale să zărească din loja de jos, prin ochelarii lui puternici, tocmai la galerie, pe d-ra Burelli, pe care o cunoscu și în urmă o luă de soție".
175. Claymoor: *Échos mondains*, în *L'Indépendance Roumaine*, 24 mai (5 Juin) 1883.
176. Cl.: *Un bal à l'hotel Soutzo, idem*, 25.XI/7.XII.1884.
177. Actul nr. 16, în Reg. nr. 3.662 de ortodocși căsătoriți pe anul 1889. Arhivele statului:

„Ianuarie ziua șapte la ora unu și jum. p.m. Ioan Luca Caragiale născut în com. Mărgineni, Prahova, domiciliat în București str. Victoriei fiu al D-lui Luca Caragiale de profesie fost avocat, domiciliat în Ploiești și al D-nei Ecaterina Caragiale — domiciliată în București. D-ra Alex. G. Burelly jună de rel. ort. de vîrsta de ani 23 de prof. menajeră născută în București str. Pitar Moșu și a D-nei Agata Burelly — București Pitar Moșu care fiind față au consimțit la această căsătorie.

I. Publicațiunile de căsătorie făcute în această comună în duminicele de la 18 ale lunei dec. și 25 ale lunei dec. 1888 în urma cărora nu s-a ivit nici o oposițiune. II. Act de vîrsta soțului cu No. *2/862 [sic]* liberat din condica bisericii Satul Haimanalele Prahova. III. Estract No. 1138/870 liberat de Primăria Ploiești de moartea tatălui soțului. IV. Estract No. 2933/888 liberat de acest oficiu de moartea mamei soțului. V. Act de vîrsta soției liberat din condica bisericii Batiștea pe anul 1865 și vizat de acest oficiu. VI. Declarațiunea celor patru martori presenți la celebrarea căsătoriei civile din care se constată că viitorii soți nu sunt rude între d-lor etc.

ss. Primar *Emanuel Protopopescu Pache*, Martori *Ciru Economu* 42 ani, magistrat, *Ang. Demetriescu* 41 ani, profesor, *Ed. Wachmann* 50 ani, profesor, *G. Mihuleț* 40 ani, avocat." În en-tête: „ortodocși Ioan Luca Caragiale de 37 ani. Liberă [profesiune, n.n.] cu d-ra Alexandrina G. Burelly de 23 ani, ambi Juni (adică nici unul n-a mai fost căsătorit, n. n.)".

178. *Informațiuni*, în *Adevěrul*, 9 și 10 ian. 1889.
179. N. Iorga: *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, I. *Copilărie și tinerețǎ*, 1934.
180. *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori (1884—1913)*, cu un cuvînt de introducere și însemnări de Emanoil Bucuța, 1937, scris. 70.
181. Actul de naștere 3776/1893 al lui Luca, născut la 3 iulie, în str. Știrbey-Vodă 161.
182. Actul de naștere 3254/1894 al Ecaterinei I. Caragiale, născută la 30 mai, în str. Sf. Gheorghe 27.
183. *Opere*, I, 1930 ediția Zarifopol, Editura „Cultura națională", p. 323.
184. Scrisoare inedită, 30 iun. 1906, București, în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
185. *Idem*, 1 iulie 1906, București, *ibidem*.
186. Rudolf Uhrynowsky, colaborator la *L'Indépendance Roumaine*, gazetar monden, pedant, snob. Despre celălalt Uhrynowsky, Petru, a relatat o pățanie Tudor Arghezi, în *Accidentul funest (Lume veche, lume nouă*, 1958), nu fără unele cuvinte bune despre omul „colțat" și cu o „remarcabilă predilecție pentru putregai". În realitate era un ordinar șantajist (cf. ziarul *Mica infamie* din 1906). Ambii erau urmașii unor mari proprietari din județul Dorohoi, la început arendași, scandalos îmbogățiți prin exploatarea sălbatică a țăranilor, siliți să-și ia astfel lumea în cap (cum relatează Ion Ionescu de la Brad în monografia consacrată acelui județ).
187. Dosar 1.464/1885, Trib. Ilfov, s. II c.c., Succesiunea defunctei Ecaterina Momulo-Cardini. În inventarul averii mobile, filele 9—13, la n-rele 15 și 16, actul de căsătorie, 18 mai 1831, și testamentul, la 22 april. 1841.
188. Mama ei, Maria, fiica cea mare a lui Mihail Alexovici, se măritase în 1793 cu Timotei Gheorghievici, care semnează, la succesiunea socrului său: *Thimotei Georgievitz* (36).
189. *Concluziuni date de moștenitorii Ecaterina Momolo în apelul d-nei Leposava și Maria P. Gheorghevici, din Belgrad, decembre* 1908, broșură de 34 p. in-8, fără copertă, fals-titlu și indicație a tipografiei. La B.A.R., cota A. 27508.
190. În noaptea de 6-7 noiembrie 1885. După actul de deces nr. 4.902/9 nov. Arhivele statului; vîrsta, 82 ani, locul nașterii, București (în loc de Sibiu).
191. Vezi *Calendarul Războiului pe anul 1879*, Tipografia Thiel & Weiss, p. 63: *Hoțul Serdaru*. Era născut la Iași, în vîrstă de 37—40 de ani. Avea ochi albaștri spălăciți și trei cicatirici pe obrazul sting. Se introdusese cu cîțiva complici, noaptea, la Momuloaia, dîndu-se drept polițiști, și au prădat-o de circa 20.000 de galbeni în aur și bonuri. Era scăpat din arestul poliției de la data de 5 aug. 1878 și se bănuia că operează pe celălalt mal al Dunării. În iunie 1882 se aștepta extrădarea lui și aducerea de la Odesa (*România liberă*, 10 iunie, *Cronica zilei*). Același ziar anunța la 6 febr. 1883 amînarea recursului în Casație contra sentinței Curții cu juri din Ilfov, în procesul banditului Serdaru. Despre călcarea Momuloaiei, mențiune în *București și bucureșteni de ieri*

și de azi de Victor Bilciurescu, București, 1945, p. 27. *Serdariu* a intrat în folclor (cf. Eminescu, *Opere*, VI, 1963, ediția Perpessicius, balada, p. 286—291, și magistralul ei comentar, p. 595—605).

192. Antonescu Mihail, Djuvara Alexandru, Lecca Constantin: *Succesiunea Momolo-Cardini*. Rezumat după apărarea prezentată Curții de apel, Secț. II de D-nii Avocați Antonescu Mihail, Djuvara Alexandru și Lecca Constantin — din partea moștenitorilor de sînge ai defunctei Ecaterina Momolo-Cardini, București, Göbl, 1904, in-8, 224+53 p. Curtea de apel din București, Secția II, Decisiune civilă nr. 49, ședința din 15 ian. 1903 etc.

193. Scrisoare inedită, datată București, 10/22 sept. 1887. Mai sus, Maiorescu aducea cu satisfacție la cunoștința lui Nica, aflător la Berlin, că la 3/15 sept. avusese loc la București căsătoria sa civilă (cu Ana Rosetti), iar peste trei zile, la Mînăstirea Curtea-de-Argeș (restaurată sub ministeriatul său!), căsătoria lor religioasă, „cu benedicțiunea episcopului Ghenadie, vizibil încîntat de această idee a mea și plin de speranță că voi face pîrtie și pentru alte căsătorii din capitală la Curtea-de-Argeș". Nici o analogie, firește, între comportarea cinică a lui Caragiale, în procesul Momuloaicei și conformismul unui necredincios, care ținea la fațadă!

194. Convenția dintre Ecaterina Caragiale și C. G. Dissescu, care fixează onorariul la 20.000 lei, în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.

195. La 12/24 ian. 1889.

196. *Curtea de apel, Secția III-a București, Deciziune civilă, No. 339*, broșură fără copertă, in-8° mare, 19 pagini numerotate de la 1 la 19, fără indicarea imprimeriei. Decizia este din 18 dec. 1908; Curtea respinge apelul în contra sentinței civile cu nr. 610 din 1905 a Trib. Ilfov, s. I c. c. Avocații apelantelor: C. C. Polizu, C. C. Arion, N. Titulescu, Take Ionescu, T. Voiculescu.

197. Fila 168 din sentința nr. 2 (187), a Trib. Ilfov, s. II c. c.

198. Act de deces nr. 3.822, din 4 aug., la Arhivele statului, nr. 3.736/1890: „Caliopi Caragiali, de 75 ani, asilană, văduvă. Născută în Kissenef *[sic]* Basarabia, fiica decedatului Caloropolo". La azilul „Domnița Bălașa", dosar 4/1890, corespondența privitoare la A.D.B., o declarație a actorului Iorgu Caragiali, în numele familiei, că renunță la obiectele rămase de la defuncta în favoarea d-nei Zoe Alecsandrescu, preoteasă, care a ajutat-o „în tot cursul vieții ei de suferință". Azilanele primeau o pensie lunară de zece lei. N-am putut stabili data internării lui Caliopi, negăsindu-se registrele mai vechi.

199. Constantin Bacalbașa: *Bucureștii de altădată, 1910—1914*, vol. IV, Editura ziarului „Universul", ed. II, 1936. *I. L. Caragiale*. Portretul nu este cu totul infidel, dar conține unele date greșite despre opera și viața lui Caragiale, ca, de pildă, afirmația că a moștenit „mai multe sute de mii de lei", sau aprecierea — despre omul care era o mînă spartă — că „era zgîrcit și nu împrumuta pe nimeni".

200. Vezi ilustrațiile în cadrul edițiilor precedente ale acestei cărți.

201. *Échos mondains, Shakespeare au Château de Pelesh, Sinaia 6 octobre* (st. n.), în *La liberté roumaine*, 27 sept./9 oct. 1888.

202. *Știri teatrale*, în *Lupta*, 30 sept. 1888.

203. V. Alecsandri: *Scrisori*, I, editate de Il. Chendi și E. Carcalechi, București, „Socec", 1904. Scris. CDXXVI, castel Peleș, către Paulina Alecsandri.

204. Ioan Massoff: *Istoria Teatrului Național din București, 1877—1937*, București, Alcalay, f.d.

205. Decret nr. 2.125, în *Monitorul oficial*, 77, 9 (21 iul.) 1888.

206. *Informațiuni*, în *Democrația*, București, 28 aug. 1888.

207. Arutnev: *D-lui Caragiale*, în *Adevĕrul*, I, 10, 26 aug. 1888.

208. Scapin: *Théâtres et concerts*, în *L'Indépendance Roumaine*, 31 aug./12 sept. 1889.

209. *D-ale Theatrului Național*, în *Lupta*, 1 sept. 1888.

210. *Știri teatrale*, în *Adevĕrul*, 25 sept. 1888.

211. C.: *Carnet du High-Life*, în *L'Indépendance Roumaine*, 11/23 dec. 1888.
212. Arutnev: *Cronica teatrală*, în *Adevĕrul*, 5 oct. 1888.
213. Bacon: *Teatrul Național*, în *Lupta*, 5 oct. 1888.
214. În *L'Indépendance Roumaine*, 13 oct. 1888.
215. Arutnev: *Cronica teatrală*, în *Adevĕrul*, 19 oct. 1888.
216. Gion: *Cronica teatrală*, în *Românul*, 26 oct. 1888.
217. *Literatura patologică*, articol nesemnat, în *Epoca*, 20 mai 1896 (*Opere III*, 1932, *Addenda*), și *Notițe critice*, în *Universul*, 5 mai 1900 [*Dărîmarea bisericii Vărzaru*], în *Opere*, IV, 1938).
218. Arutnev: *Cronica teatrală*, în *Adevĕrul*, 29 oct. 1888.
219. *Informațiuni, Vicleniile lui Scapin și Chir Zuliaridis*, în *Lupta*, 25 oct. 1888.
220. Gion: *Cronica teatrală*, în *Românul*, 23 nov. 1889.
221. *Ibidem*, 2 nov. 1888.
222. *Lupta*, 15 și 18 dec. 1888.
223. În *Epoca*, 8 febr. 1889.
224. *La Liberté Roumaine*, 24 nov. 1888.
225. Tel.: *De la teatru*, în *Lupta*, 12 ian. 1889.
226. În *Lupta*, 22 dec. 1888.
227. *La Liberté Roumaine*, 24 dec. 1888.
228. *Fîntîna Blanduziei*, 15 ianuarie 1889.
229. Tel.: *De la Teatru*, în *Lupta*, 30 dec. 1888.
230. *Știri teatrale*, în *Lupta*, 18 dec. 1888.
231. Arutnev: *Cronica teatrală*, în *Adevĕrul*, 15 dec. 1888.
232. *Informations*, în *L'Indépendance Roumaine*, 12/24 ian. 1889.
233. *Lupta*, 1 febr. 1889.
234. *La Liberté Roumaine*, *Courrier des théâtres*, 3/15 ian. 1889.
235. Dosar 830/1889, Teatrul Național, Veniturile și cheltuielile reprezentațiunilor române, drept[uri de] autor și orice corespondență relativă, la Arhivele statului. Încasările serale la 31 dec.: 101 lei; la 1 ian.: 301 lei.
236. *Cronica teatrală*, nesemnată, în *Epoca*, 11 ian. 1889.
237. Tel.: *De la Teatru*, în *Lupta*, 9—10 ian. 1889.
238. *Ibidem*, 12 ian. 1889.

239. Gion: *Teatrul*, în *Românul*, 25 ian./6 febr. 1889.
240. *Epoca*, 17 febr. 1889.
241. *România*, 12 febr. 1889.
242. *Lupta*, 11 febr. 1889.
243. *Epoca*, 23 febr. 1889.
244. Dosar, 81/1888, Teatrele din București, Iași și Craiova, bugete, la Arhivele statului. Bugetul Teatrului Național din București este scris de mîna lui Caragiale.
245. D. D. R[acovitză], în *Epoca*, 16 mart. 1889.
246. Tel., în *Lupta*, 20—21 mart. 1889.
247. *Epoca, Spectacole*, 28 mart. 1889.
248. D. D. R., în *Epoca*, 29 mart. 1889.
249. Gion: *Teatrul Național*, în *Românul*, 23 mart./4 apr. 1889.
250. D. D. R.: *Cronica teatrală*, în *Epoca*, 23 mart. 1889.
251. Gion: *Teatrul Național*, în *Românul*, 6/18 apr. 1889.
252. *Informations*, în *L'Indépendance Roumaine*, 22 apr. 1889.
253. *România*, 1, 2 și 3 mai 1889, după care reproduce *Adevĕrul*, 4 mai: *Citim în „România"*.
254. Dosar 855/1889, Teatrul Național, Reprezentațiunile ce se dau în sala Teatrului Național de către Madam Judic cu trupa de Variétés de Paris, la Arhivele Statului. Cerere a impresarului către Ministerul Instrucțiunii publice și al Cultelor, la 29 aprilie, cu rezoluția ministrului: „La Direcțiunea Teatrelor pentru a face contractul ce se propune în condițiunile asupra cărora vor conveni ambele părți". În aceeași zi, Caragiale aprobă cererea cu modificarea condițiilor. La 1 mai, impresarul răspunde că acceptă. În ultima zi de serviciu, la 5 mai, Caragiale semnează chitanța de primirea banilor, pentru reprezentațiile de la 1, 2, 3 și 4 mai.
255. *Informations*, în *La Liberté Roumaine*, 1/13 april. 1889. Un adevărat „poisson d'avril".
256. D.: *Theatrul Național*, în *Națiunea*, 19 apr. 1889.
257. Th. M. Stoenescu: *Teatrul național*, în *Revista literară*, 30 aprilie 1889.

258. Stal: *Un director pentru Teatrul Național*, în *Epoca*, 18 (30) apr. 1889. Cu același titlu, un articol la 7 (19) mai, semnat D. R. R(osetti).
259. Decret nr. 1.376, din 6 mai 1889, în *Monitorul oficial*, 28, 7/19 mai 1889.
260. N. Petrașcu: *Comediile lui Carageale*, în *Literatură și artă română*, 25 sept. 1898.
261. C. Bacalbașa: *Bucureștii de altădată*, vol. II.
262. Gion: *Teatrul Național*, în *Românul*, 23 nov. 1888.
263. *Cronica Teatrală. Teatrul Național*, în *Epoca*, 18 ian. 1889.
264. Asmodée: *Le théâtre de l'éteignoir*, în *La Liberté roumaine*, 19 nov. 1888.
265. Ioan I. Livescu: *Treizeci de ani de teatru*, Buc., 1925. *Artiștii străini. — Caragiale despre Novelli*.
266. *Teatrul Național*, articol nesemnat, în *România*, 12 mart. 1889.
267. Dosar 844/1889, Teatrul Național, Cercetarea pieselor teatrale și reprezentarea lor.
268. Caragiale: *Teatrul Național* [I], în *Universul*, 19 nov. 1899 (*Opere*, V).
269. *Lege pentru înființarea gardei orășenesci*, edițiune oficiale, Bucuresci, Imprimeria statului, 1866. Adoptată de Cameră la 10 mart., de Senat la 14 mart., sancționată la 17 mart.
270. *Garda civică și guvernul d-astăzi*, după *Democrația*, în *Românul*, 19 iun. 1869.
271. Decret domnesc nr. 674 din *Monitorul oficial*, nr. 73/1869.
272. În *Românul* de la 10 ian. 1869. „Cetățenii gardiști din Legiunea a III-a, coloarea de Verde din capitale", cu deputăție condusă de agitatorul liberal Gr. P. Serrurie, consilier comunal și fost poet.
273. Caragiale: *Garda civică*, în *Epoca*, 19 febr. 1897, apoi în *Momente*. De același: *Baioneta inteligentă*, în care atribuie însă greșit lui C. A. Rosetti găsirea acestui nume „într-un moment de humor democratic"; după cum am arătat, paternitatea cuvîntului îi aparține lui Dimitrie Ghica.

274. „Aventura lui Rică V. i s-a întîmplat lui Caragiale însuși («Mă, Rică sînt eu... !») A fost bătut grozav de mitocan, și-a pierdut ochelarii. A făcut apoi cunoștință cu mitocanul; s-a împrietenit cu el. Cumnata mitocanului și un sergent, care trăia cu ea, îi mijloceau întîlnirile cu nevasta mitocanului." — minuta unei convorbiri a lui Caragiale cu Zarifopol la Berlin, în 1905 (*Corespondența dintre I. L. Caragiale și Paul Zarifopol — 1905—1912* de Șerban Cioculescu, 1935, p. 72. Cf. și *Jupîn Dumitrache* de N. Vătămanu, și *Despre Dumitrache & C-ie* de Șerban Cioculescu, în *Gazeta literară*, 20 iun. 1957).
275. Scrisoare către G. Panu, trimisă de la Buzău, la 8 sept. 1895, în *Lupta*, 10 sept., *Opere*, III, *Note și variante*, ediția Zarifopol.
276. În păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale. Publicată de noi în articolul *Caragiale și politica*, *Revista Fundațiilor*, I. oct. 1936.
277. La Iași, 27 april. 1897, și la Craiova. Vezi cererea autografă a lui Caragiale către președintele comitetului teatral, reprodusă în facsimile în *Nuvele, povestiri, note critice*, vol. I, ediție comentată de M. Paulian și T. D. Măruță, „Scrisul românesc", Craiova.
278. *Decret regal* nr. 2.540 din 8 iun. 1899, în *Monitorul oficial* nr. 57, din 12/24 iunie.
279. Emil Nicolau: *Caragiale... slujbaș*, în *Rampa*, 30 oct. 1915.
280. Luca Ion Caragiale: *Amintiri despre Caragiale*, în *Ideea europeană*, 4—11 ian. 1920.
281. *Scrisori inedite ale lui I. L. Caragiale. Din corespondența maestrului cu Doctorul Urechiă*, scrisoarea de la Berlin, 9/22.XI.907, în *Dimineața*, 25 dec. 1935.
282. În *La Roumaine illustrée*, 8 iun. 1897, și în *Epoca*, 11 iun. 1897, în traducere redacțională.
283. G. Bogdan-Duică: *Eminescu sufler la Teatrul Național*, în *Mișcarea literară*, 3 oct. 1925.
284. Caragiale: *La mormîntul unei artiste*, în *Sara*, Iași, 10 nov. 1896 (*Opere*, III, 1932, *Addenda*, p. 298).

285. Ştefan Cacovean: *Eminescu la Bucureşti în anul 1868/6*[...] în *Luceafărul*, 1 febr. 1905.
286. Perpessicius: *Menţiuni critice*, I şi II, în *România*, 15 17 iul. 1938.
287. Car...: *Cronică ?...*, în *Ghimpele*, 5 ian. 1875.
288. Al. A. Macedonski: *Călugărenii*, în *Oltul*, I, 2, 1873 şi I[...] 62; 1874.
289. De acelaşi: *Mamă şi ţeară*, în *Oltul*, 3 ian. 1874.
290. *Idem*: *Olteniei*, în *Oltul*, 6 oct. 1874.
291. *Idem*: *Cîntecul olteanului*, în *Oltul*, 22 nov. 1873.
292. *Idem*: *Craiovei*, în *Oltul*, 20 dec. 1873 şi 1 sept. 1874.
293. Articolul lui Pantazi Ghica l-am găsit după publicarea arti[...]colului *Caragiale şi Eminescu*, în *Revista Fundaţiilor*, V[...] 10, 1 oct. 1938.
294. Iacob Negruzzi: scris. IV, Iaşi, 18 dec. 1877, către Slavici, în *Studii şi documente literare*, III, *Junimea*, de I. E. Torouţiu, Bucureşti, 1932.
295. Ioan Al. Brătescu-Voineşti: *Luceafărul*, în *Din pragul apusului*, Bucureşti, „Cartea românească", 1935.
296. Nic. V. Baboeanu: *Iubire-Durere, M. Eminescu-Veronica Micle, Scrisori, Note, Impresii, Epilog*, Bucureşti, 1905.
297. Octav Minar: *Cum a iubit Eminescu, Pagini intime* (Amintiri, scrisori şi poezii inedite, Ediţia a doua refăcută şi comentată prin publicarea întregei corespondenţe ce a urmat între Eminescu şi Veronica Micle) Bucureşti, f. d.
298. Decret regal nr. 2.456, din 16 oct., în *Monitorul oficial* nr. 162, 21.X./2.XI.1881. Caragiale ocupă locul devenit vacant prin trecerea lui Scipione Bădescu în alt post, de provisor al internatului liceului din Iaşi. În raport, ministrul instrucţiei publice, V. A. Ureche, menţionează că „a şi însărcinat provisoriu cu gerarea afacerilor acestui post pe D. I. L. Caragiale".
299. Rubrica *Ministerulŭ Instrucţiunei*, în revista *Şcoala română* din Ploieşti, 28 febr. 1882: „S-au aprobat următoarele permutări în personalul revisorilor şcolari din ţară; şi anume:

D. I. L. Caragiale de la circumscripţia Neamţu-Suceava a trecut la Argeş-Vîlcea..."
300. *Luceafărul sau romanul lui Eminescu*, *III*, *Carmen Saeculare*, Bucureşti, 1936, Cartea doua, Cap. IX, p. 393—406. Romancierul a descifrat bine corespondenţa, dar întîlnirea dintre Caragiale şi Eminescu — îndată după descoperirea de către poet a greşelii Veronicăi — este cu totul neverosimil pusă în scenă.
301. Scris. VII, 2 oct. 1880, către Nicolae Gane, în *Studii şi documente literare*, III, *Junimea*, de I. E. Torouţiu, Bucureşti, 1932. Numele Cleopatrei Lecca nu este dat, dar ea este „la dame de son coeur" care provoacă disperarea lui Eminescu.
302. Mihai Eminescu: *Poezii*, ediţie îngrijită de Constantin Botez, Bucureşti, „Cultura naţională", 1933.
303. Din *Însemnările zilnice* ale lui Titu Maiorescu, referitoare la Eminescu, în *Studii şi documente literare*, IV, *Junimea*, de I. E. Torouţiu, Bucureşti, 1933.
304. Manuscris 4 850, f. 50, verso, la Biblioteca Academiei.
305. Lucrul ne-a fost comunicat oral de Paul Gusty.
306. Mihail Eminescu: *Poezii*, ediţia a IV-a, 1889.
307. Mihail Eminescu: *Versuri şi proză*, 1890, ediţia V. G. Morţun. Cuvintele între ghilimele, din scrisoarea lui Eminescu, facsimilată, către editor.
308. Reproducem textul prim, apărut în *Timpul*, 15 iul. 1890. După ruptura cu Maiorescu, Caragiale a renunţat la menajamentele din ziar şi a refăcut articolul pentru a-l introduce în volumul *Note şi schiţe*, Bucureşti, Sfetea, 1892.
309. Anton Bacalbaşa, editorial fără titlu, în *Adevĕrul*, 15 nov. 1893.
310. Caragiale: *Politică şi literatură*, scr. III, în *Universul*, 17 aprilie 1909 (*Opere*, IV, 1938).
311. Al. Vlahuţă: *Supărarea d-lui I. L. Caragiale*, în *Un an de luptă*, Bucureşti, 1895.
312. *Cum se înţeleg ţăranii*, fără semnătură, în *Vatra*, I, 1894, p. 91 (*Opere*, III, Addenda).

313. I. L. Caragiale: *A doua provocare, idem*, p. 159 *(ibidem)*.
314. Oricine: *Duelul Carageali-Vlahuță*, în *Evenimentul*, Iași, 7 mart. 1894.
315. *Scrisorile lui Al. Vlahuță către Caragiale*, cu o notă de Șerban Cioculescu, în *Revista Fundațiilor*, VI, 12, 1 dec. 1939.
316. Fragment inedit din scrisoarea lui Vlahuță, trimisă de la Plainești și datată 15 iun. 1906.
317. *O fabulă inedită de Caragiale*, de Șerban Cioculescu, în *Adevĕrul*, 13 aug. 1936; reproducere facsimilată în *Opere*, V, 1938.
318. P. L(ocusteanu): *La Vlahuță, la Gugești*, în *Flacăra*, 8 mart. 1914.
319. Al. Vlahuță: *Caragiale*, în *La gura sobei*, 1914.
320. d. I. V. (Delavrancea): *Corespondența, Iașii și banchetul junimiștilor. Pe drum*, în *România liberă*, 30 oct. 1884. La 31 oct., *Banchetul junimiștilor (urmare și fine)*, de același. În *România liberă*, de la 25 oct., la rubrica *Știri*, se anunțase banchetul și reprezentarea ziarului „prin Barbu de la Vrancea". Cu toate acestea, strălucitul articol, din care cităm partea întîi, n-a fost remarcat pînă astăzi.
321. *Smărăndița, roman modern*, fără semnătură, în *Moftul român*, 34—37, 1893 (*Opere*, III, 1932, *Addenda*). O altă parodie după Delavrancea, din anii berlinezi: *Dă-dămult, mai dă-dămult*, în *Opere*, IV, 1938.
322. Barbu Delavrancea, carte poștală ilustrată către Caragiale, București, 19 april. 1904. Inedită, în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
323. De același, carte poștală, Viena, 26 iun. 1904. *Ibidem*.
324. De același, scrisoare-carton, București, 4/17 iun. 1905. *Ibidem*.
325. De același, scrisoare de șase pagini, București, 31 dec. 1904. *Ibidem*.
326. De același, telegramă, sosită la Berlin 6 ian. st. n. 1905. *Ibidem*.

327. În I. L. Caragiale, *Scrisori și acte*, 1963, scris. III, datată joi 7/20 iul. 1905, p. 19—29; la note am dat și o amintire a profesorului D. Gusti, care fusese martor al duioasei scene de despărțire dintre cei doi buni prieteni, pe peronul gării din Berlin, după o masă luată în comun și urmată de o ieșire violentă a lui Caragiale împotriva lui Delavrancea.
328. În Caragiale: *Opere*, VII, *Corespondență*, 1942, scris. IX către Alceu Urechia, p. 445 urm. Textul este de altfel incomplet, în copia ce mi-a dat-o atunci d-rul Urechia.
329. Barbu Delavrancea, c.p. ilustrată, București. Inedită, în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
330. De același, c.p. ilustrată, București, 17 oct. 1907. *Ibidem*.
331. Caragiale, ciornă de scrisoare către Delavrancea, nedatată, din oct. 1907. *Ibidem*.
332. Delavrancea, c.p. ilustrată, București, 29 nov. 1907. *Ibidem*.
333. De același, scrisoare-carton, București 8 dec. 1907. *Ibidem*.
334. Caragiale, ciornă de scrisoare către Delavrancea, fără dată, din oct. 1907. *Ibidem*.
335. De același. *Ibidem*.
336. B. Delavrancea: *La Jeunesse*, discours prononcé dans la réunion publique du 20 mars dans la salle „Dacia", Bucarest, Imprimerie „Minerva", 1906. Exemplar fost în stăpînirea noastră, cu corecturile lui Caragiale.
337. Inedită, din arhiva familiei Caragiale.
338. N. Gabrielescu, scrisoare către Caragiale, Curtea-de-Argeș, 16 sept. 1881, în limba franceză. Inedită. *Ibidem*.
339. De același, scrisoare de opt pagini, în limba română, Curtea-de-Argeș, 25 sept. 1881. Inedită. *Ibidem*.
340. Caragiale: *Criticele lui Gherea, volumul III, Editura Socec și Comp.*, în *Epoca*, 16 iun. 1897 (*Opere*, III, 1932, ediția Zarifopol, *Addenda*).
341. *De la d. C. D. Gherea*, articol nesemnat, în *Epoca*, 5 iul. 1897 (*Opere*, IV, 1938). Apropoul cu „lucrul în sine" și pulpa de vițel nu era inedit; l-ar fi făcut întîi viitorul critic dramatic Sarcey, colegului său Taine, la Școala Normală Superioară din Paris.

342. I. Teodorescu: *Din vremuri apuse. Cum l-am cunoscut pe Caragiale*, în *Adevĕrul literar*, 1922.
343. Scrisoare inedită, în păstrarea d-nei Ştefania P. Zarifopol.
344. Scrisoare datată 3/16 august 1906, Sinaia, Vila N. D. Popescu. Inedită, în arhiva familiei Caragiale.
345. În *Muzica*, XII, 6 iun. 1962, documentatul articol: *Caragiale şi muzica* de Viorel Cosma.
346. Dr. Cr. Racovski, scrisoare Leipzig, datată „Miercuri"; probabil din primăvara anului 1907, după apariţia primei părţi din *1907*, în *Die Zeit*. În păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
347. C.R.: *I. L. Caragiale şi regimul nostru politic*, în *România muncitoare*, 18—25 nov. 1907; R.: *I. L. Caragiale şi starea actuală a României*, în *Viitorul social*, nov. 1907; C.: *Încă o dată despre broşura lui Caragiale*, în *Viitorul social*. febr. 1908.
348. De acelaşi, scrisoare din Viena, datată „Miercuri"; după apariţia broşurii *1907* şi a fabulei *Mîngîiere*, — sfîrşitul nov. 1907. *Ibidem*.
349. De acelaşi, scrisoare din Viena, datată „Miercuri"; din primele zile ale lunii decembrie 1907, deoarece Caragiale vorbeşte într-o c.p. de la 9 decembrie, către Zarifopol, despre o întîlnire cu Racovski la Praga. *Ibidem*.
350. Scrisoare în păstrarea d-nei Ştefania P. Zarifopol.
351. Leandru, O *vizită*, în *Ordinea*, 12 mart. 1908: „Am fost la Iaşi... d-na Roman mi-a împărtăşit că lucrările lui Ronetti-Roman vor fi reeditate sub îngrijirea maestrului Caragiale..."
352. În *Moftul român*, 6 mai 1901 (*Opere*, IV, 1938, *Addenda*).
353. *Petiţia lui Caragiale*, în *Zeflemeaua*, 23 dec. 1901.
354. Dezbaterile procesului, după *Biblioteca marilor procese*, Director I. Gr. Perieţeanu, avocat, anul I, 4—5, mai-iul. 1924. I. *Procesul Caragiale-Caion, Calomnie prin presă*, II. *Procesul Arhitect Socolescu, Crimă de incendiu*. Ilustraţii de A. Murnu, Bucureşti, Curierul judiciar. (Cu note biografice de Octav Minar.)

355. Al. Antemireanu: *După procesul Caragiale-Caion, convorbire cu d. Caragiale*, în *Epoca*, 13 iun. 1902 (*Opere*, IV, *Addenda*).
356. Bucureşti, Carol Göbl, Cuprinde: Partea I. „Puterea întunerecului" şi „Năpasta"; II. „Rabagas" şi „Scrisoarea pierdută".
357. *Revista literară*, 20 dec. 1901.
358. Rubrica *Littere şi arte*, în *Forţa morală*, 25 nov. 1901.
359. Caion: *Barbarii litteraturii*, în *Forţa morală*, nr. 14, 1902.
360. În *Românul* de la 17 nov. 1893 şi în *Literatorul* din nov. 1893.
361. *[Despre Macedonski]*, articol nesemnat în *Gazeta poporului*, 10 nov. 1895 (*Opere*, III, *Addenda*).
362. Luciliu: *Caragiale-Kemeny şi apărătorii săi*, în *Forţa morală*, 6 ian. 1902.
363. De acelaşi (Macedonski), în *Forţa morală*, 13 ian. 1902.
364. *Din repertoriul kemenist*, notă nesemnată, *idem*, 3 februarie 1902.
365. *Idem*, 27 ian. 1902.
366. *Idem*, 3 febr. 1902.
367. Luciliu: *Adevăruri*, în *Forţa morală*, 27 ian. 1902.
368. *Arte şi litere*, *Caion*, *idem*, 6 ian. 1902.
369. În *Zeflemeaua*, I, 23, 3 mart. 1902.
370. *Teatrul naţional*, notă de Caragiale, nesemnată, în *Timpul*, 19 febr. 1879. Textul complet în *Opere*, VI, *Teatru*, 1939, *Note şi variante*.
371. Colecţionarul Gustave Finkelstein ne-a comunicat următoarea adeverinţă autografă, prin care autorul îşi lichidează drepturile de autor asupra ediţiei Socec: „Adeverez a fi primit una sută optsprezece exemplare din Teatrul meu de la Dnu Socec & Comp. şi cu care exemplare se stinge definitiv orice pretenţiuni ale mele asupra acestei ediţiuni a D-lui Socec. Bucureşti 24 octomb. 1897. ss. *I. L. Caragiale*".
372. Caragiale: P.S. la *Notiţe critice* din *Universul*, 1 oct. 1899.
373. Pompiliu Eliade: *Causeries littéraires*, III, *Impressions de théâtre*, Bucarest, 1903.

374. *Scrisoarea d-lui Caragiale*, în *Opinia*, 8 aug. 1909. Cuprinde și textul scrisorii lui Pompiliu Eliade către Caragiale. Amîndouă în *Opere*, VI, *Teatru, Note și variante*.
375. Ioan C. Bacalbașa: *Despre Carageale*, în *Teatrul*, I, 2, aug. 1914. Răspuns unui interviu al lui G. Diamandy, directorul general al teatrelor. Afirmă că I. L. Caragiale a încasat 10.000 lei drepturi de autor, într-o singură stagiune, 1911—1912; probabil că cifra cuprinde și 2.000 lei, premiul dat de Bacalbașa, ca director general. „Fapt nemaipomenit. Nu luase în douăzeci de ani Caragiale această sumă." Premiul întîi, de teatru, a fost acordat, în aprilie 1912, comediei *O scrisoare pierdută*.
376. C. Săteanu: *Învoielile editoriale ale lui Caragiale*, în *Viața românească*, dec. 1921. Pentru teatrul în două volume, de cîte 6.000 exemplare, Caragiale a primit trei sute lei, adică 2,5% din 12.000 lei.
377. Contractul, autentificat la Trib. Ilfov, secția notariat, sub nr. 8.665/907, ne-a fost comunicat în copie de scriitorul Isaiia Răcăciuni.
378. În arhiva familiei Caragiale.
379. Ciorna scrisorii, *ibidem*.
380. *Ibidem*.
381. *Ibidem*. Din rîndul penultim al paginii, se vede că autorul dezavuează ediția Minerva (1908), de a cărei corectură nu se putuse îngriji.
382. Caragiale: *[Despre scris]*, în *Gazeta săteanului*, 20 dec. 1897/5 ian. 1908 (*Opere*, IV, 1938, *Addenda*).
383. N. Davidescu: *Caragiale, cel din urmă ocupant fanariot, sau inaderența lui la spiritualitatea românească*, în *Cuvîntul liber*, nr. de la 3 aug. 1935 și urm.
384. Scrisoare inedită a lui Caragiale către Zarifopol. „Contagiată probabil de atmosfera literară în care vieață, Wanda Winkler a făcut aseară *un miticism*, demn de notat, cred eu; judecă și d-ta. Am auzit căzînd ceva, ca o farfurie, în cuine, unde se făcea jumări. Am mers și am întrebat-o ironic dacă a mai spart ceva; ea mi-a răspuns serios: «Ja,

sechs Eier!» [germ.: Da, șase ouă]. Ce va să zică influența mediului. Il n'y a que le milieu, c'est fini!" [franc.: nu contează decît mediul, asta-i tot].
385. Cf. planurile succesive și variațiile de nume ale personajelor în *Opere*, VI, *Teatru*, 1938, *Introducere*, p. XXX—XXXIII.
386. Petronius: *Caragiale la Berlin*, în *Viitorul*, 14 iun. 1935.
387. I. L. Caragiale: scrisoare în *România muncitoare*, 23—30 dec. 1907 (*Opere, V. Addenda: [Libertatea tiparului]*).
388. Caragiale își petrecea aproape toate verile la Travemünde, pe țărmul Balticei, ca să se pună la adăpost de caniculele berlineze.
389. I. Slavici, scrisoare către A. Chibici-Rîvneanu, 29 febr. 1888 (*Studii și documente literare*, III, *Junimea*, de I. E. Torouțiu).
390. I. Slavici: *Închisorile mele*, 1921.
391. C. p. închisă, inedită, în păstrarea profesorului Scarlat Struțeanu.
392. Scipione I. Bădescu, scrisoare către Caragiale, Botoșani, 12 febr. 1899. Inedită, în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
393. *O prețioasă surpriză*, în *Curierul român*, Botoșani, 18 febr. 1899; cf. și *Opere*, VII, *Corespondență*, 1942, p. 305.
394. *Cum am cunoscut pe Caragiale*, în *Flacăra*, 3 dec. 1911.
395. În *Epoca*, 2 iunie 1897 (*Opere*, V, *Note și variante*).
396. Scrisoare către Aurel C. Popovici, inedită, în arhiva Fundației pentru literatură și artă.
397. Inedită, în păstrarea lui Horia Petra-Petrescu.
398. C. p. inedită, 12 dec. st. n. 1906. *Ibid.*
399. Ilie Marin: *Ion Luca Caragiale intim*, în *Tribuna*, 7/20 iul. 1907.
400. C. p. ilustrată, 19 febr. 1908; inedită, în păstrarea lui Horia Petra-Petrescu.
401. L. Paukerow: *Caragiale voia să scoată o revistă*, în *Rampa*, 27 sept. 1912, cu facsimilul frontispiciului revistei, de mîna lui Caragiale.
402. *Lupta*, Budapesta, 30.XI/13.XII 1910.

403. La 20 dec. 1910 ; în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
404. Scrisoare inedită, 1/14 ian. 1911 ; în păstrarea lui Horia Petra-Petrescu.
405. Scrisoare de la 2 ian. 1911.
406. În păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
407. Caragiale : *Răspuns la o anchetă literară*, în *Luceafărul*, 1 ian. 1910 (*Opere*, IV, 1938, *Addenda*).
408. Scrisoare inedită, Sibiu, 14 nov. 1909, în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
409. Scrisoare inedită, Arad, 2 ian. st. n. 1911. *Ibidem ;* facsimil în *Universul literar*, 26 aug. 1939 (*Caragiale și ardelenii*, de Șerban Cioculescu).
410. Horia Petra-Petrescu : *Caragiale și ardelenii*, în *Românul*, de la 4 și 5 ian. 1911.
411. Scrisoare a lui Caragiale, în *Lupta* de la 14 febr. 1891. Reprodusă în *Timpul*, 15 febr. 1891. Cf. I. L. Caragiale, *Scrisori și acte*, 1963, p. 194—195.
412. Slavici, scrisoare către Titu Maiorescu, 4 mai 1884, în *Studii și documente*, V, *Junimea*, de I. E. Torouțiu.
413. Caragiale : *Situație penibilă*, în *Universul*, 1 ian. 1910 (*Opere*, IV, 1938).
414. *Informațiuni*, în *Tribuna*, 8 febr. st. n. 1911.
415. Ciornă fără dată : scrisoare inedită, în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale. Prima parte, facsimilată, în *Universul literar*, 26 aug. 1939.
416. Scrisoare inedită, 18 febr. 1911, în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
417. Scrisoare inedită, 15 febr. st. n. 1911, în arhiva Fundației pentru literatură și artă.
418. Caragiale : *O reparațiune*, în *Românul*, Arad, 15/28 febr. 1911 (*Opere*, V).
419. Scrisoare inedită, Arad, 26 febr. 1911, în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
420. *Ibidem*.
421. C. p. ilustrată, inedită, Blaj, 4 apr. st. n. 1911. *Ibidem*.

422. În *Românul*, Arad, 27 mart./9 april. 1911 ; articolul politic, al lui Caragiale, ca și celelalte de la *Românul* în *Opere*, V.
423. Scrisoare inedită, Arad, 26 apr. st. n., în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
424. *Șezătorile literare*, în *Românul*, Arad, 14/27 april. 1911.
425. În *Tribuna*, Arad, 16/29 april. 1911.
426. În *Tribuna* de la 3 mai st. n. 1911.
427. Scrisoare inedită, 16/29 april. 1911 ; ciorna în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
428. *Idem* 29 aprilie 1911. *Ibidem*.
429. Caragiale : *Scrisoare*, în *Românul*, Arad, 30 april/13 mai 1911 (*Opere*, V).
430. Caragiale : *Intre Stan și Bran*, în *Românul*, 14/27 mai 1911 (*ibidem*).
431. În *Tribuna*, 17/30 april. 1911.
432. Caragiale : *Nevoile obștii și așa-numitele „Casa noastră..."*, în *Românul*, *19 mart./1 april. 1911* (*Opere*, V).
433. Caragiale : *Poetul Vlahuță*, *Schiță*, III, în *Epoca literară*, 10 iun. 1896 (*Opere*, IV, Addenda).
434. Caragiale : *Nihil sine Deo*, în *Gazeta săteanului*, 5 mai 1898 (*Opere*, V).
435. Scrisoare inedită, 16 mai 1911, în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale. Facsimilate, începutul și sfîrșitul scrisorii, cu răspunsul telegrafic al lui Caragiale, în *Universul literar*, 2 sept. 1939 (*Caragiale și ardelenii*, II).
436. Scrisoare inedită, București, 14/27 mai 1911, în arhiva Fundației pentru literatură și artă. Facsimilul, în începutul și sfîrșitul scrisorii, *ibidem*.
437. *Din corespondența lui Caragiale cu ziarul „Românul"*, în *Românul* 12/25 iun. 1912.
438. Scrisoare inedită, Arad, 6 iun. 1911, în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
439. La 8/21 iul. 1911.
440. Scrisoare inedită, Karlsbad, 4 iul. 1911, în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.

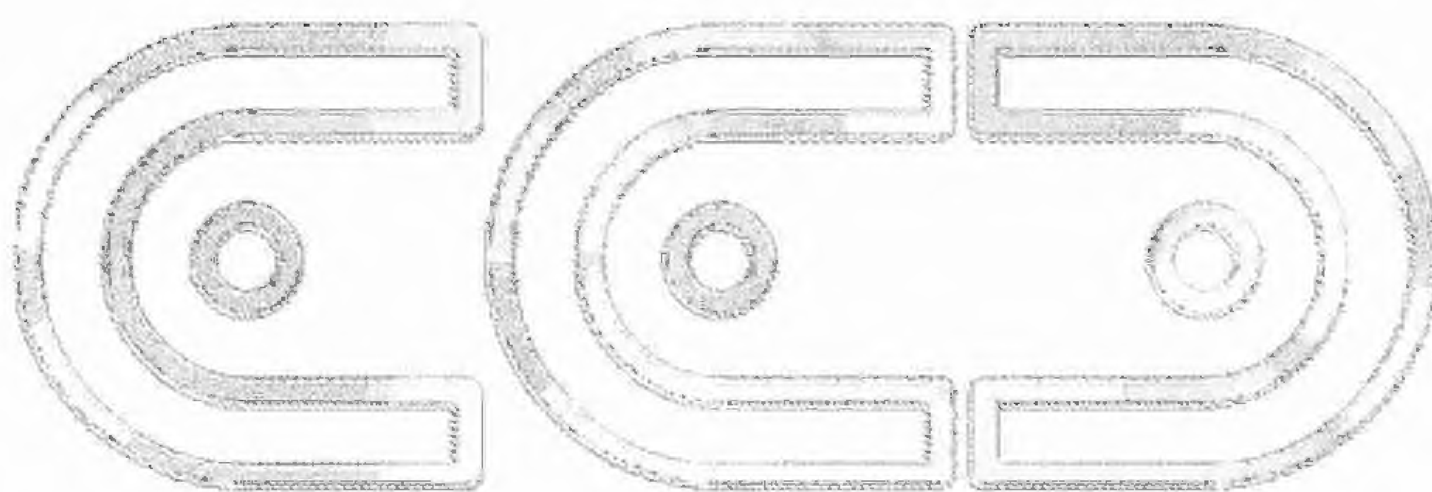
441. Ion Țeicu, *Păgînii, icoane vechi bănățene*, Oravița, fără an, *Caragiale și Mitică Bănățeanul în Budapesta*, cu impresii de la o masă studențească prezidată de scriitor la Budapesta, la restaurantul „Jägerhorn".
442. Inedite, în arhivă particulară.
443. Victor Ion Popa: *Maistorașul Aurel, ucenicul lui Dumnezeu*, „Biblioteca Energia", 1939, în trei volume; vol. III, Blaj.
444. Gh. Tulbure: *Caragiale în Ardeal*, în *Cele trei Crișuri*, iunie 1922.
445. Într-un prea binevoitor articol consacrat acestei cărți, ni s-a făcut cinstea acestei aprecieri finale: „E adevărată cuprinzătoarea definiție: «Caragiale, cînd era teatral, era nesincer»" (*O biografie a lui Caragiale* de N. Iorga, în *Cuget clar* de la 2 mart. 1940).
446. *Caragiale și românii din Ardeal*, în *Românul*, 12/25 iun. 1912. I se atribuie lui Caragiale că ar fi spus după aceasta: „Vedeți, sunt unii oameni pe a căror frunte se vede un semn, pe care geniul și-a pus pecetea. Dar nu fiecine poate să observe semnul acesta, eu însă da: l-am observat la Vlaicu, l-am observat la Goga și la vro cîțiva alții..."
447. Scrisoare inedită, Blaj, 1 oct. 1911, în colecție particulară.
448. Scrisoare inedită, Sibiu, 9 dec. 1911, *ibidem*. Facsimilul începutului și sfîrșitul scrisorii, în *Universul literar* de la 9 sept. 1933 (*Caragiale și ardelenii*, III).
449. Scrisoare, facsimilată, în *Luceafărul*, 24 iun. 1912.
450. Inedit, în colecție particulară.
451. O. Goga: *A murit Caragiale*, în *Luceafărul*, n-rul citat, și în *Precursori*, „Cultura națională", 1930. În puțin cunoscuta piesă a poetului Goga, *Meșterul Manole*, București, „Cartea românească", 1928, *raisonneur*-ul cu numele Iancu Balteș, scriitor, care compară pe artistul autentic cu eroul baladei, a fost conceput după modelul lui Caragiale. Un personaj feminin îl caracterizează cum l-au văzut unii contemporani pe Molière: „Un amestec de glumă și de melancolie. N-ai văzut? Cu un ochi rîde, cu celălalt plînge" (p. 31).

452. Scrisoare datată 11 mart. 1911, în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
453. Scrisoare inedită, 23 iun. 1911. *Ibidem*.
454. Scrisoare inedită, Bistrița, 20 sept. 1911. *Ibidem*.
455. Scrisoare inedită, Cluj, 7 mai st. n. 1911. *Ibidem*.
456. Emil Isac: *Maica cea tînără*, în *Rampa*, febr. 1912. Poetul a povestit scena întîlnirii lui cu Caragiale la Blaj, convorbirea lor și demersul promis de acesta chiar de atunci că-i va sprijini piesa ca să fie reprezentată (*Amintiri despre Caragiale*, în *Ecoul*, 26 ian. 1944).
457. Scrisoare inedită, Cernăuți, 4 ian. 1912, în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
458. Scrisoare inedită, Arad, 13 mai 1911. *Ibidem*.
459. Coșbuc, c.p. ilustrată, Viena, 23 mai 1911. *Ibidem*.
460. C. p. ilustrată, Blaj, 11 ian. st. n. 1910; verso, în facsimil, în *Universul literar*, 2 sept. 1939. *Ibidem*.
461. Al. Ciura: *De vorbă cu Coșbuc*, în *Tribuna*, Arad, 8/21 ian. 1911.
462. Scrisoare inedită, Blaj, 10.XI. st. n. 1911, în păstrarea d-nei Alexandrina I. L. Caragiale.
463. Scrisoare inedită, Seghedin, 25 mart. 1912. *Ibidem*.
464. La 17 febr. 1911. *Ibidem*.
465. Telegrama, Blaj, 11 febr. 1912. În margine, cu creionul, un proiect de răspuns telegrafic către prof. Alexandru Ciura și pe verso, ciorna scrisorii, către același, din care am reprodus. *Ibidem*.
466. Scrisoare inedită, Cluj, 14 febr. st. n. 1912. *Ibidem*.
467. Adresă de la 4/17 martie 1912. *Ibidem*.
468. La 16/29 iun. 1912.
469. Veniamin Negru: *Autorul lui Chicoș Rostoganu*, în *Luceafărul*, 24 iun. st. v. 1912.
470. Sallustiu (Macedonski) în *art. cit.* (74): „Ignorantul de atunci [din 1872, n. n.] *este astăzi aproape erudit*, și aceasta și-o datorește numai lui". D. R. Rosetti, în *Dicționarul contimporanilor*, București, 1898: „A făcut patru clase primare

la școala domnească din Ploiești și apoi s-a instruit singur citind cu multă rîvnă autorii clasici, toate producțiunile însemnate și căpătînd astfel prin muncă, deși fără diplomă, *o vastă erudițiune*". Angelo de Gubernatis, în *Dictionnaire international des écrivains du monde latin*, Rome-Florence, 1905 : „Autodidacte, il s'est procuré une très vaste érudition classique".

CUPRINSUL

Scanare și prelucrare digitală

de

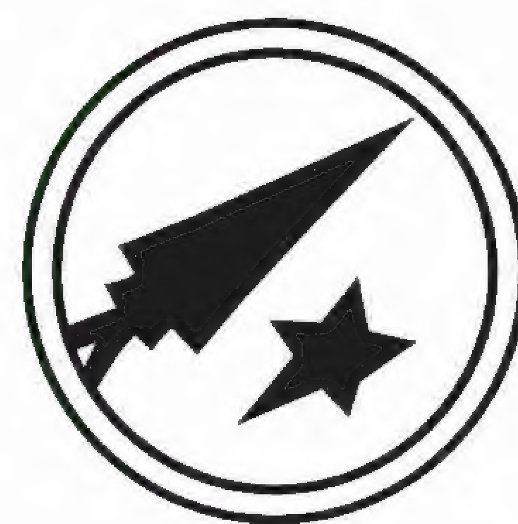
Anonim

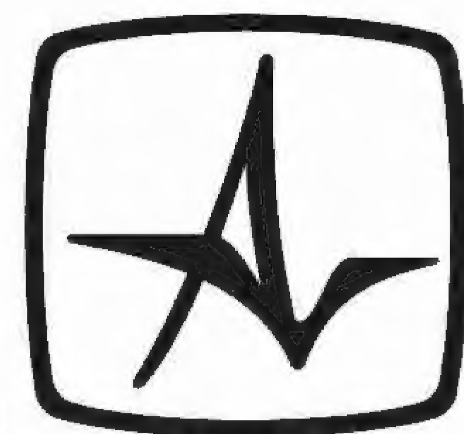

și

CAT Graur

Antwerpen

2024

